

**Карпов Валентин Євгенійович
Горбенко Тетяна Сергіївна
Карпов Антон Валентинович**

Всюди суца сила слова

Другий том
(із рубрики «Країна знань»)

Кропивницький
Назва видавництва .....
2018 р.

УДК 323 (477.65)
ББК 66.3 (4укр-4кр)
К - 26

**К – 26. Карпов Валентин Євгенійович;
Горбенко Тетяна Сергіївна; Карпов Антон Валентинович**

Всюди суцця сила слова, другий том.

Науково-популярне видання на українській мові.
Кропивницький. 2018, - 488 с., з ілюстраціями.

Пристапивши до читання другого тому книги «Всюди-суцця сила слова» (збірник нашої рубрики «Країна знань»), читач зразу здогадається, що вона написана про шляхи державотворення України. І якщо фактичний матеріал книги місцями здається вам відомий, то її основний зміст залишається актуальним. Книга ілюструє і пояснює, чому століттями спалюжена, викривлена і переписана історія України нарешті постає у своїй правдивій інтерпретації. Вона допомагає молоді освоїти шкільну програму, виводить їх на новий рівень знань та розрахована на широке коло читачів.

Узгоджено з товариством «Знання» України від 15 лютого 2018 р. Рекомендовано до друку Кіровоградським будинком вчених (протокол № 2 від 24 лютого 2018 року).

К – 26.

ISBN

© Карпов В.Є;
Горбенко Т.С.; Карпов А.В.

Кропивницький
2018 р.

ПЕРЕДМОВА

Гой Анатолій Олександрович, перший заступник прокурора Кіровоградської області, старший радник юстиції. Почесний працівник та ветеран органів прокуратури України. У 1986 році вступив на навчання до Харківського юридичного інституту ім. Ф.Е.Дзержинського, який закінчив у 1990 році за спеціальністю - правознавство. Трудову діяльність в органах прокуратури Кіровоградської

області розпочав у 1990 році із першої посади старшого слідчого-стажиста прокуратури м. Олександрії. Далі пішли роки наполегливої та відданої праці і незабаром Анатолія Олександровича призначають начальником відділу нагляду за дотриманням законів при проведенні слідства органами прокуратури Кіровоградської області.

Як одного із кращих працівників, у 2004 р переводять до прокуратури м. Севастополя, де по 2014 р працював на посадах начальника відділу нагляду за розслідуванням кримінальних справ слідчими органів прокуратури, відділу наглядової діяльності при проведенні досудового розслідування в органах прокуратури та організаційно-методичної роботи і відділу процесуального керівництва у кримінальних провадженнях. Чесність, непідкупність та високий професіоналізм – ось запорука поваги в суспільстві. Один мудрець якось сказав: «Кожен день нашого життя - це сторінка історії». І він був абсолютно правий.

У листопаді 2014 року Гоя А. О. направляють на посаду заступника прокурора Херсонської області. Але через 6 місяців призначають першим заступником прокурора Кіровоградської області, на якій працює по теперішній час. За сумління виконання службових обов'язків, неодноразово заохочувався керівництвом прокуратури та інших правоохоронних органів України.

Основні наукові досягнення отримані в області динаміки психофізіологічних резервів і професійної стійкості працівників прокуратури в особливо складних умовах праці. Автор багатьох

наукових робіт за напрямком своєї діяльності.

Другий том книги «Всюди суцзя сила слова» присвячується історичним шляхам державотворення України й українській спільноті, які виборювали свободу та гідне життя у протистоянні із різними ворогами. Чому українці – одна з найдавніших та найчисельніших націй Європи, й досі переживає кризу національної ідентичності? Чому українська нація, яка за рахунок унікального географічного положення своєї країни на перехресті шляхів руху основних європейських народів, впродовж декількох століть змушена доводити своє право на існування, розвиток і самореалізацію?

Якось М. Грушевський після прочитання чергового фрагменту «Історії України-Руси», записав: *«Читати українську історію треба з бромом, – до того боляче, досадно, гірко й сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: пів державного) існування - огризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів...»*. Нема важливішого переломного моменту в історіографії будь-якої країни, ніж поява перших письмових джерел про становлення держави. Неможливо оцінити значення таких джерел, адже з них можна робити висновки про історично-етнічну приналежність давніх спільнот.

В книзі Вам будуть зустрічатись слова: «готи і «гуни», «гальштатці» і «трипільці», «зарубинці» і «турбінці», «скіфи» та інші. Ви дізнаєтесь, хто вони і звідки прийшли на етнічні українські землі? А ще ви прочитаєте про шляхи державотворення України з моментів «сивої давнини». Дізнаєтесь де споконвічний центр слов'янства, Київської Русі та України-Русі, а де знаходиться *Окраїна* із загниваючим світовим ізгоєм... Коли почалося «велике переселення» народів і як внаслідок тих подій, почали виникати на теренах Європи нові держави і нові нації.

Лейтмотивом Великого переселення народів було одвічне прагнення бідних та відсталих етнічних спільнот поживитися плодами більш розвинених, але вражених внутрішньою кризою цивілізацій. Платою за цей бенкет була втрата соціальної рівності, а в багатьох випадках і власної ідентичності, проте «гнаних та голодних» це не зупиняло. Хтось шукав легкої наживи, хтось інший – нових ситних пасовищ, а ще хтось мусив тікати світ за очі від перших і других, «штовхаючи плечами» сусідів та

змушуючи їх теж полишати насиджені місця. При цьому спільноти постійно змішувались один з одним...

До сьогодні вчені сперечаються з приводу самого поняття «Велике переселення народів». Наприклад, у французькій історіографії, «Велике переселення народів» називається «германським вторгненням», в англійській – «період міграцій», «період варварських навал», в німецькій – «міграція народів». На українських землях події «Великого переселення народів» треба розглядати в декілька етапів:

Перший етап – це більш вірогідно II – V ст. н.е. або 300-500 р.

Другий етап – 500-700 роки, далі інформація в нашій книзі.

Під час Великого переселення варварські народи за 100-200 років долали величезні відстані. Першим з праукраїнських народів, чиє ім'я (хоч можливо, і не власне) були киммерійці. Про них знав Гомер, згадував Старий Заповіт, повідомляли асирійські джерела, наводячи безсумнівно іранські походження імен їхніх вождів. На межі I-го тис. до н.е. ці кінні кочовики зі Сходу заповнили південноукраїнські степи і хмарою пронеслися через Кавказ, пошарпали країни Близького Сходу, на певний час осіли в Малій Азії. Народи, які опинялися на їхньому шляху, не могли протиставити залізним киммерійським мечам, загонам кінних лучників, чиї стріли легко пробивали шкіряні обладунки місцевих воєк.

Після киммерійців, в VII ст. до н.е. з тих самих степів, насула нова орда, вправна в бойових мистецтвах, але більш численна - скіфи. Киммерійці змушені були покинути причорноморські степи, відійшли у Малій Азії та на Придунайській рівнині їм навіть вдалося на певний час закріпитися там.

Тож не дивно, коли на хвилях Великого переселення з небуття виринали десятки перед тим нікому не знаних народів. Переважна їх більшість вписали свої імена в історію лише для того, щоб невдовзі безслідно зникнути з її сторінок.

В часи, коли інші європейські держави поступово проходили етапи розвитку від феодалізму, буржуазних держав - до держав соціальної демократії, Україна довгі століття була позбавлена таких можливостей, не мала державно-політичної самостійності. Більш-менш сприятливі умови для формування державності слов'янських племен: ільменських словен, кривичів, полян, древлян, дреговичів, полочан, радимичів, сіверян,

в'ятичів склалися у VIII-IX ст. і з 862 року їх почали називати Київська Русь. Вони існували з IX до початку XII ст., їхньою столицею був Київ (більш детально у 3-му томі книги «Освоєння мудрості»). Ми нарахували близько 15 східно-слов'янських племінних об'єднань. Найбільшими з них були: поляни, що жили на Середній Наддніпрянщині, сіверяни – на р. Десна, в'ятичі – на р. Ока, на заході від полян – дреговичі і деревляни. По течії річки Західний Буг лежали землі волинян і дулібів. На північному заході сусідами східних слов'ян були варяги (племена балтів і норманів), на сході й півдні – кочові племена хозарів, печенігів, болгар, з якими у східних слов'ян часто виникали зіткнення за контроль над річками, що слугували торговими шляхами до Візантії та країн Сходу. Саме з розвитком торгівлі зв'язував початок держави український історик М. Грушевський.

Літописи та інші пам'ятки давньоруської літератури називають формування слов'янських племен Руссю, або Руською землею, вчені-історики - Київською, або Давньою Руссю. Вона належала до найбільших, найкультурніших, найрозвиненіших економічно й політично держав середньовіччя.

Кращі роки Київської Русі припали на часи правління князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Поки на чолі держави стояв могутній князь, (як Володимир чи Ярослав), які тримали в покорі своїх синів, державне правління було більш-менш добре зорганізоване. Але все тече – все міняється, прийшов час занепаду Київської Русі (причини - зазначені в книзі). Внаслідок розпаду К. Русі виникло 13 державних утворень, які називались «землями». За 9-ма закріпилась певна князівська династія, а 4-ри: Київська, Переяславська, Новгородська землі і Псковська волость були «загальноруськими столами», у яких жодна династія остаточно не утвердилась.

Припинення існування Давньоруської держави було прискорено монголо-татарською навалою. Наслідки завойовницьких походів монголо-татар були катастрофічними для слов'янських земель: відбулися руйнація та падіння міст, занепад ремесел і торгівлі, нечувані демографічні втрати, знищення значної частини феодальної еліти тощо. Монголо-татарам не вдалося підкорити К. Русь, вона була лише поневолена, але знесилена, не витримавши монголо-татарської навали, зійшла з істо-

ричної сцени.

Після скинення монголо-татарського іґа, Україна наче дозрілий плід, чекала наступного завойовника. Ним стало Велике князівство Литовське, яке певною мірою нагадувало Київську Русь. Литовці часто проголошували: «Старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо». На початку 1500-х років рештки державності Київської Русі та українського самоуправління швидко й незворотно зникли. Після утворення Речі Посполитої (1569 р. дослівно – «республіка, спільна справа») українські землі стають частиною Польщі, що призводить до ополячення та окатоличення українського люду.

Початок XVI ст. характеризується загостренням московсько-литовського протистояння. Війни та збройні сутички тривали майже безперервно 1500-1503, 1507-1508, 1512-1522 рр. Росія заявляє про себе як про центр «збирання земель Русі» й наприкінці XVIII ст. приєднала до себе Таврію, Крим, Кубань (1783), а на початку XIX ст. - Бессарабію (1812). Таким чином, українська територія була розділена між двома імперіями: Російською та Австрійською.

Далі з книги Ви дізнаєтесь, як географічно-заплутаний образ території сучасної України багаторазово перерозподілявся між іншими державами: Росією та Річчю Посполитою, далі між Річчю Посполитою і Туреччиною, Росією та Австро-Угорщиною, Радянським Союзом та Польщею і таке інше. Особливо сильно перекарляли карту Європи після Першої і Другої світових воєн. Наприклад, Друга світова війна принесла нові уточнення кордонів України. За встановленим нею «статус яуо», (управління) до «советської» України приєднали старі території Австрійської імперії, які після 1918 р. належали Польщі, Румунії, Чехії та Угорщині. Знадобилося багато часу, щоб з цієї розмитої спільноти, сучасники усвідомлено виокремили етнічний простір власної України. Тож не дивно, що її минуле так переплітається з сьогоденням.

Оминаючи нині вже тривіальне розвінчання прямих пересмикувань радянської історіографії (як, приміром, возз'єднання з Росією), наші співавтори підіймають в книзі дискусійні проблеми: Хто такі Руси і яку роль вони відіграли в утворенні Київської держави? Як належить сприймати цивілізаційну спадщину Київської Русі? Як тлумачити церковні католицько-православні

чи православно-уніатські взаємини в Україні XV-XVII ст., і чим стала для її народу Берестейська унія? Яку роль відігравала Польща у спалахові козацьких воєн? Чим була Хмельниччина: становою козацькою революцією; громадянською війною, чи війною за національне визволення? В чому причини подальшої Руїни? З якого часу можна говорити про територіальне і національне самоусвідомлення українців? І чому надалі в терміні «нація», ми погоджуємося із позицією філософа Свідзінського.

В книзі є хронологічна таблиця, де вказані ключові події у світі й паралельно – в Україні. Це стало гарною візуалізацією того, як Україна представлена не тільки в європейській історії, але й у світовому історичному контексті. Взагалі історія – це професія, здебільшого, збору, констатації та аналізу минулого, однак ми знаємо, що без минулого немає майбутнього. Григорій Сковорода сказав про це так: «Пізнай свій край, себе, свій рід, свій народ, свою землю – і ти побачиш свій шлях у житті».

Що ж до самої України, то співавтори нагадують, будучи розташована на західному краю Євразійського степу, Україна протягом багатьох століть була брамою Європи. А в останнє тисячоліття Україна опинилася у прифронтовій смузі жорстокої битви між європейською цивілізацією та східним деспотизмом. Унікальна геополітична позиція зумовила її яскраву і трагічну історію, яка нерідко визначала історичні долі всієї Європи.

По прочитанні книги стане зрозуміло, що українці таки феноменальні і не треба по-ющенківські присипати народ задля облаштування застійного олігархічного болота. Спроможність критичного перегляду національної спадщини та визнання національних гріхів - є ознакою великої моральної сили і послужить відновленню довіри до української історіографії в академічному світі. І це є головним завданням книги, я думаю, що нашим співавторам вдалося досягти цієї мети, не дивлячись на те, що їхні політичні уподобання лежать явно й однозначно на боці української самостійності.

Україна була, є і буде в Європі. Достатньо подивитися на карти світу початку й кінця XX ст., де Україна стала частиною процесу розвалу імперій та створення незалежних держав на нашій планеті. Далі наші співавтори зазначають: - Ми не перші, ми не останні, й не якісь особливі, ми – частина світового процесу. І ми знаємо, куди ми йдемо.

Відомості про співавторів:

Карпов Валентин Євгенійович унікальна людина, офіцер запасу ЗС України, лікар, письменник та викладач ВНЗ. Провідний спеціаліст наукового вісника «Центр інноваційних технологій» (Україна), член товариства «Знання» України в Кіровоградській області. Доктор наук в галузі психології, професор кафедри менеджменту МКА, член-кореспондент декількох Міжнародних Академії. Автор більше 30 науково-популярних книг та 3-х

навчальних посібників для Вишів. Відомий громадський діяч України, член Кіровоградських обласних та міських Громадських рад з різними напрямками діяльності.

Горбенко Тетяна Сергіївна, dr.h.c. в галузі психології, закінчила Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка. В співавторстві написала 4 науково-пізнавальних книг для молоді. Наукові інтереси направлені на розробку психолого-педагогічних констант підвищення професійної надійності підготовки сучасних спеціалістів за 4-блоковою моделлю, яка складається з фізичного здоров'я, моральної стабільності, інтелектуальної підготовки й закріплення професійних якостей. По даних напрямках готує власні публікації.

деллю, яка складається з фізичного здоров'я, моральної стабільності, інтелектуальної підготовки й закріплення професійних якостей. По даних напрямках готує власні публікації.

Карпов Антон Валентинович, dr.h.c. в галузі психології та dr.h.c. в галузі права, закінчив Кіровоградський національний технічний університет та Кіровоградський інститут ім. святого Миколая МАУП. В співавторстві написав 6 науково-пізнавальних книг. Основна діяльність спрямована на методику вдосконалення керування виробничою безпекою, оцінками професійних і психологічних якостей підготовки молодих фахівців у системі комунікаційних проблем. По даних напрямках готує свої власні публікації.

фахівців у системі комунікаційних проблем. По даних напрямках готує свої власні публікації.

ПРОГУЛЯНКА ПАРКОМ

У місто Кропивницький прийшла холодна осінь. Всі норовлять швидше втекти з порожніх, осінніх вулиць. Хочеться закутатися з головою в ковдру і дивитися улюблений фільм, читати приємну книгу, тихенько попиваючи чашку какао або чаю. А далі мрії можуть нести вас в теплі краї, ближче до водної

гладі, і вам хочеться зануритися в ніжні морські обійми. То буде завтра, а вчора ми з дідом Опанасом ходили гуляти в Ковалівський парк. Раніше це був парк імені Леніна - пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення. Він був збудований у 50-х роках XIX ст. за розпорядженням військового керівництва міста Єлисаветграду в мікрорайоні Ковалівка. Місцеві жителі його прозвали «Ковалівський парк», в числі інших міських садів і бульварів у 1861 році, вони були передані до відомства Єлисаветградського міського управління.

У 1879 році в парку був побудований (інженерним відомством) тир для навчання юнкерів Єлисаветградського юнкерського кавалерійського училища та встановлений циклодром для спілки велосипедистів, влітку у парку проводились військові збори. 1926 року за СРСР в «Ковалівському парку» встановили пам'ятник вождю пролетаріату – Леніну (радянський скульптор німецького походження Матвій Манізер 1891-1966 років та архітектор С. Чернишов). Демонтували пам'ятник Леніна в 2014 році. А ще скульптор Манізер та архітектор Вітман створили на площі міста пам'ятник Сергію Кірову (1936 р.), в 2014 році його демонтували, а постамент було перетворено на імпровізований пам'ятник Небесній сотні...

Площа парку 8,3 га. У парковому ансамблі «Ковалівський» використані різні види хвойних та декоративних листяних порід: туя, ялина європейська, клен сріблястий, тополя канадська, софора японська, а також місцеві породи дерев.

Розташований парк у північно-східній частині нашого міста, між вулицями Дворцовою, Олефіренка, Євгена Чикаленка та Кавалерійською. Парк має форму чотирикутника і радіальне розгалуження алей. Хоч парк невеликий, але затишний, тому традиційно є улюбленим місцем відпочинку кропивничан.

У парку створено дитячий майданчик, працюють різноманітні атракціони, є заклади харчування та іншого громадського призначення.

Тож учора, одразу після того, як я прийшла зі школи, наш дідусь запропонував прогулянку парком. На вулиці був сонячний, але холодний і вітряний день. В осінньому парку доріжки під ногами були усипані золотим, червоним і бордовим листям. Вітер піднімав листя з землі і кидав їх нам під ноги. І іншим перехожим - теж. А з дерев нісся справжній золотистий дощ! Це вітер зривав листя з дерев, яке ще не встигло осипатись. Такі ось витівки осіннього бешкетника в Кропивницькому.

Сонечко яскраво світило, в парку було ясно і радісно, я познайомилась там з хлопцями, і завзято носилась по доріжках, ховалась між деревами. Ми розкидали листя ногами, набирали цілі букети і підкидували їх до вітру, а ще тихенько валялися в купках жовтого листя, щоб не бачив дідусь. Було весело. Шкода, мами потім дома на нас сварилися: - Чого так довго, на вулиці холодне повітря, ви горлом застуду зловите. І справді, холод ми відчули, коли прийшли до хати. Бо під час біганини, нам було жарко, ми навіть шапки познімали.

Коли на заході сонця ми поверталися додому, вітер стихнув, але чудовий осінній день - минав! Шкода, він виявився коротким, адже по осені темрява настає швидко. Після школи час прогулянки промайнув так швидко. Зранку було похмуро, навіть не хотілось йти до школи. Потім розпогодилося і сонце виглянуло із-за осінніх хмар, і вже по обіді стало сонячно. Осінь, напевно, вирішила подарувати нам хороший день перед своїми обов'язковими осінніми дощами.

У парку чарівний світ природи був наповнений дивовижними барвами і звуками, нам треба лише ширше розкрити очі та уважно прислухатися, щоб стати володарем казкових скарбів і невичерпної радості, порівняно з якими всі інші цінності світу здаються не такими вже й значними.

А ще в парку блукали якісь підозрілі люди, нишпорили під чагарниками, щось вишукували, мій дід сказав: «Пити треба в міру»! Я поцікавилась: - Що таке міра? Дід зауважив: - Дома подивись у словнику...

Коли прийшли додому, я заглянула в словник, знайшла: МІРА - одиниця об'єму рівна 26,24 літра... Ого, оце так міра!

ЛЮДИНА - ЯК ПЕРВІСНИЙ АВАНГАРД

На зустрічах з громадськістю Кіровоградської області нам часто задають питання про походження людства, потім плавно переводять розмову у площину: - Хто ми (люди), звідки ми й куди йдемо? Мабуть ці «вічні» питання, бентежать кожну мислячу людину, і вона хоче відшукати на них відповідь. Тож виникнення людини – випадковість чи закономірність?

Яка сутність людини і як дізнатися про свої витоки? Сутність завжди виступає як внутрішній зміст явищ, прихований від безпосереднього сприйняття. Тому нам необхідно навчити молодь працювати над своїм критичним мисленням і виховувати в них толерантне ставлення до різних точок зору, наприклад, щодо походження людини. Спробуйте їх запитати: - Які теорії походження людини Ви знаєте?

- Еволюційна теорія.
- Міфологічна теорія.
- Біблійна теорія.
- Природня теорія.
- Космічна теорія.
- Штучна теорія походження та інші.

Яка теорія, на Вашу думку, є найвірогіднішою і чому? А ще вам треба знати про людські раси - історично сформовані групи людей, що характеризуються спільністю спадкових і фізіологічних особливостей. На даний час існує декілька людських рас і кожна раса характеризується сукупністю спадковозумовлених ознак (кольором шкіри, очей, волосся, особливістю м'яких частин обличчя, черепа, зростом та інше):

- ▶ - екваторіальна (негро-австралоїдна);
- ▶ - євразійська (європеоїдна);
- ▶ - азіатсько-американська.

Далі виділяємо:

- ▶ - негроїдна;
- ▶ - австралоїдна;
- ▶ - європеоїдна;
- ▶ - монголоїдна;
- ▶ - американська.

Всередині кожної раси - є малі раси, або підраси, але ми їх не будемо досліджувати. Загальну проблему цього питання, науковці почали досліджувати досить пізно. Її вирішення довго блокувалося церквою, яка стверджувала, що людину створив Бог за своєю подобою кілька тисяч років тому. В нашій книзі це буде окрема тема, а в першій главі наші автори зроблять наголос на землі та етнічні території Київської Русі і подальше ставлення держави Україна.

У ХХ ст. наука зробила величезний крок у розумінні становлення суспільства. Тож, ми не будемо переказувати історію формування людини, не будемо сперечатись з раніше запропонованою картиною антропогенезу та загадкового процесу трансформації вищих приматів (мавп) в людину. (Термін мавпа має побутове значення, і ніякого стосунку до науки не має). На кожній ділянці цього довгого і звивистого шляху паралельно розвивалося кілька різновидів людиноподібних істот, більшість з яких вимирали, не лишивши нащадків. Як правило, представники попереднього типу певний час жили поряд з прогресивнішими різновидами гомінід, нерідко полюючи один на одного. Наприклад, *Homo habilis* довго існувала поряд з австралопітеком, пітекантроп - з *Homo habilis*, неандерталець - з пітекантропом, а *Homo sapiens* - з неандертальцем. Тому ми звернулись за допомогою до спеціалістів і їхніх праць: Л.Залізняка «Первісна історія України»; К. Бунятян «Давнє населення України»; О.Винокур «Давня і середньовічна історія України»; Н.Левецька «Історія України»; Орест Субтельний «Україна: історія»; В.В'ятрович «Україна. Історія з грифом «Секретно»»; С.Плохій «Походження слов'янських націй»; Аркас «Історія України-Русі» тощо.

*****

Вставка. Коли 1856 р. під Дюссельдорфом було знайдено кістки неандертальця, наука винесла безапеляційний вирок, що череп належав «патологічному ідіоту», а крива кістка стегна – «монгольському козаку кінного загону росіян, що переслідували Наполеона 1814 року».

*****

Як не дивно, але є інші фантастичні припущення (теорії):
 1) - теорія «споконвічності» – українці існують стільки, скільки

взагалі існує людина, від 30-40 тис. до 2-3 млн. років

2) - українці – це перші люди на Землі, які жили разом з динозаврами;

3) – українці виникли 10-20 тис. р. тому, ще за часів кам'яного віку;

4) - українців придумали німецький та австро-угорський генштаб для дестабілізації Російської імперії;

5) - українців придумали за часів СРСР: Ленін, Сталін та інші.

Що таке етнос? Народ (етнос), - це людська спільнота, яка відрізняється від інших власною самосвідомістю, окремою етнічною територією (батьківщиною), своєю мовою, культурою, характером, специфічними формами господарського життя. Щоб встановити час формування українського народу, слід визначити його найсуттєвіші ознаки й простежити з допомогою різних наук, як глибоко в минуле сягають корені українського етнокультурного комплексу, включаючи особливості темпераменту, характеру, антропологічного типу, самосвідомості, специфічного господарювання, культури й мови.

Етнос народжується, коли формується кістяк його етнічного комплексу. Цей етнологічний нюанс дуже важливий для з'ясування питання про походження того чи іншого народу. Історичній науці відомі чотири головні концепції етногенезу українців, які обґрунтовувалися різними дослідниками: пізньосередньовічна, киеворуська, ранньослов'янська та трипільсько-арійська. Ці концепції мають своїх послідовників і противників.

► За пізньосередньовічною версією, українці як етнос з'явилися не раніше XIV-XV ст.(?) Внаслідок розпаду єдиного давньоруського народу після татаро-монгольської навали. Ця заідеологізована концепція відображає імперські претензії Росії на історичну спадщину Київської Русі. Вона декларувалася в усіх радянських підручниках з історії СРСР та УРСР і ґрунтувалася на відомих тезах ЦК КПРС від 1954 р. про святкування «возз'єднання» України з Росією.

► За киеворуською версією, українці як етнос з'явилися за часів існування першої української держави – Київської Русі у IX–XII ст. Але виникає питання, чому спочатку виникає українська держава, а потім українці, це якось нелогічно? За цією концепцією, держава Київська Русь консолідувалася на основі праукраїнського субетносу. Генетичним підґрунтям Київської

Русі були південноруські літописні племена (деревляни, поляни, волиняни, хорвати, уличі, тиверці тощо), які залишили археологічні пам'ятки VIII-IX ст. Ми вважаємо, що Київську Русь як державу консолідував не міфічний давньоруський етнос, а праукраїнці на давньоруському етапі свого історичного розвитку. Про це неспростовно свідчать різні письмові джерела, дані археології, мовознавства, етнографії, антропології та інших наук. В часи СРСР ця концепція існувала в дещо зміненому вигляді. Російські вчені стверджували, що в часи Київської Русі існував єдиний давньоруський народ, який після розпаду держави трансформувався в український, білоруський та російські етноси.

► За ранньослов'янською версією, українці як етнос з'явилися в часи раннього Середньовіччя V–VIII ст. до появи першої української держави Київської Русі. Дехто каже, якщо українці – це слов'янський народ, тому вони не могли виникнути раніше. Тоді хто консолідував ранньосередньовічну імперію - Київську Русь? Кожна нація — це одержавлений етнос, тобто держава постає, як наслідок тривалого розвитку певного народу. Виходить, народженню праукраїнської держави Русь, повинен був передувати певний період бездержавного існування праукраїнців або їхнього націогенезу, що почався у ранньослов'янські часи. Головним аргументом на її користь є безперервність етноісторичного розвитку на українських етнічних землях із середини I тисячоліття і до нашого часу.

З погляду «точних наук», зокрема антропології, українці зберегли риси населення доби ранньої Русі. Ранньосередньовічний відлік етногенезу майбутньої нації, котрий розвивали зокрема Грушевський, Бжеський та Залізняк, є переважаючим у науковому середовищі XXI 1603. У той же час на думку окремих істориків, зокрема Смоля, Погодіна котрі зазначали, що варто відрізнити етногенез від формування української нації, яке відбулося у XVI столітті з української народності.

► За трипільсько-арійською версією, українці як етнос з'явилися ще за часів Трипілля 4-3 тис. до н. е. або давніх Аріїв – 2-1 тис. до н. е. Українці є прямими нащадками трипільців та аріїв, які проживали в Україні «зовсім недавно», близько 6 тис. років тому. Чому саме трипільська культура вибрана на роль пращура українців, адже протягом останніх 5 тис. років на укра-

їнських землях розвивалося в різні часи не менше сотні стародавніх етносів, слідами яких є численні археологічні культури? (До речі, повним аналогом Трипільлю України є синхронна їй культура Яншао Китаю). Культурні надбання сотень стародавніх народів, які проживали на українських землях до появи тут українців, стали, безумовно, складовою частиною культури останніх. Проте це остаточна відповідь, що трипільців, арійців, кіммерійців, скіфів, сарматів слід вважати українцями.

*****

Відповідно до трипільської версії, український етнос зразу стає винятком із загальноєвропейської історії, адже більшість народів Європи має вік 1-1,5 тис. років. Лише італійці можуть опускати свої національні корені в глибину віків на 2,5 тис. р., а греки до 3,5 тис. років. А українська історія унікальна.

*****

Сьогодні історики розуміють неможливість довести безперервність культурно-історичного розвитку на українських теренах: від трипільської культури до історичних українців, оскільки саме безперервність є необхідною умовою встановлення віку будь-якого суспільно-історичного явища (держави, народу, міста, історичного регіону) методами історії чи археології.

► А ще була радянська теорія «єдиної колиски у 1950-1980 роки, (про це ми вже згадували) там було зазначено зародження і розвиток з єдиної древньоруської народності - трьох близько-слов'янських народів (українців, білорусів, росіян). Внаслідок національно-державного розмежування сотні тисяч українців виявилися за межами України: на Кубані, в Сибірі, Приазов'ї, Центрально-Чорноземній області РФ тощо.

*****

Серед найпоширеніших помилок при визначенні часу народження українського етносу, є невміння розмежувати конкретний етнічний організм з його пращурами. Усякий конкретний етнос є спадкоємцем культурних надбань інших народів-пращурів. Однак, принципово невірно плутати час зародження українського народу з появою його далеких пращурів трипільців чи арійців. Адже між ними немає безперервного, етнокультурного розвитку, що не дає підстави вважати їх єдиним етнічним цілим.

Якщо українці не є безпосередніми нащадками трипільців, то, можливо, вони прямі спадкоємці арійців, пращури яких 5 тис. років тому рушили з українських степів на схід, а 3,5 тис. років тому завоювали східну Індію та Іран? Противники кажуть: - Значно більший, ніж українці, ступінь спорідненості з арійцями мали скіфи, які 2,7 тис. років тому прийшли в Україну з Ірану (країни аріїв). Виходить, що колишні нащадки трипільці трансформувались в аріїв і знову повернулись на землі сьогоденської України. Але нащадками аріїв можна вважати й інші народи східної індоіранської гілки індоєвропейців, наприклад, таджиків та саків Середньої Азії, носіїв мови хінді та урду Індії; пуштунів Афганістану; персів Ірану; сарматів, аланів та осетинів півдня Східної Європи та Кавказу тощо. Переважна більшість учених визнають спорідненість згаданих народів з аріями, але вважає останніх своєрідними, окремими народами.

Чи достатньо українцям однієї теорії їхнього походження? Для чого українському народу права на власну самостійну державу? Чомусь нам здається, що українці не можуть спиратись лише на одну теорію, що етнос (народ), - це живий організм, котрий переживав багато стадій, подій і кожний раз вбирав в себе щось нове, розвивався, для того, щоб зараз українська культура та народ були унікальними.

А ще витоки українського народу тісно пов'язані з проблемою походження слов'янства. Показово, що прабатьківщина слов'ян територіально збігається з ядром українських етнічних територій і займає північно-західну Україну (Волинь, Прикарпаття, Поділля, Київщину). Центральну Україну (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області), не забувайте, що вони були безпосередньою ареною козацького руху.

*****

Вставка. *Складність етнічної історії українців відбилася і в різноманітності самоназв, бо через українські землі пройшла величезна маса інших етнонімів, які змішувались з корінним народом і створювали найдавніші слов'янські держави: Болгарське царство, Велика Моравія, Празьке князівство, Польське королівство, Київська Русь тощо. В спрощеному варіанті ми взяли поняття «Русь» за основу і назвали період Київської*

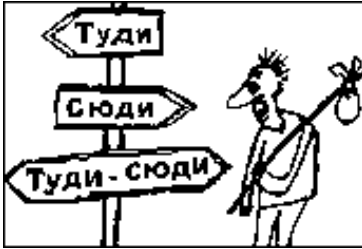
Русі - «першим державним будівництвом». Але й тут в різні часи були такі назви: VI-XI ст. – Русь; з 1395 р. – Мала Русь; у XVII-XVIII ст. – Малоросія; у XIX-XX ст. – Україна-Русь.

Визнання назви «Україна» (уперше згадано у 1187 р.), і до XVII ст. замовчували, далі трансформували в слово «Малоросія», яке набуло широкого розповсюдження після приєднання України до Московської держави. Тільки з початку XX ст. етнонім «Україна» став домінуючим. Слід виділити і таку особливість: спочатку «Руссю», а потім «Україною» називали Центральну область, тобто Київську землю, а потім назва «Русь» розповсюдилося на все Східне слов'янство, а слово «Україна» (пізніше) на все українство. Датою смерті Мстислава 1132 р. позначаємо кінець історичної доби Київської Русі, і покладаємо початок роздробленості князівств та відокремлення земель. Український етнос втратив свою імперію, але продовжив своє буття в бездержавному стані на етнічних територіях. У XVII ст. український народ здійснює другу спробу створити власну державу під проводом Б. Хмельницького. Третя спроба державного будівництва припадає на 1917-1920 роки. Четверта спроба, це наш час 1991-2017 роки (умовно).

*****

Як би там не було, але в етапах та теоріях походження українського народу нам треба починати з самого початку. Зараз ми знаємо, що українці – це східнослов'янський народ, який разом з усіма слов'янськими, балтійськими, германськими, романськими та іншими народами має спільні індоєвропейські корені. Але стосовно часу і місця його виникнення, характеру зв'язку з іншими народами, у цьому згоди серед фахівців різних шкіл, напрямів та наукових дисциплін немає. Тому російські та радянські історики, зокрема С. Соловійов, В. Мавродін та інші від задоволення потирали руки. Для розв'язання спірних питань з україногенезу, до праці взяли М. Грушевський, Л. Гумільов, В. Баран, Ю. Бромлей, М. Брайчевський, Ентоні Д. Сміт, А. Пономарьов, О. Нельга, Я. Дашкевич, М. Обушний, В. Євтух, Я. Ісаєвич, І. Варзар, М. Тиводар, А. Шевченко, С. Римаренко, О. Кортунів, В. Скуратівський, Л. Залізник та інші.

МАНДРІВКА У ЧАСІ

Продовження попередньої теми почнемо з того, що ранні етапи антропогенезу були зафіксовані в Африці та Південній Азії. Давайте коротко розглянемо їх, а потім перейдемо до теренів сучасної України. Найдавніші людські істоти, що

вперше почали виготовляти знаряддя з каменю близько 2,5 млн років тому - вимерли 1 млн років тому. Приблизно у той час Європу почали заселяти ранні пітекантропи, їхні рештки знаходили: грот Балоне (на півдні Франції, Вертешселеш (Угорщина), Гейдельберзі (Німеччина), а також в Алжирі (атлантроп), на півдні Європи, в Китаї (синантроп), Індонезії тощо. Приблизно в цей же час пітекантропи з Близького Сходу через Балкани просуваються у Центральну та на південь Східної Європи. Сюди вони могли потрапити лише через територію України.

Класичні неандертальці в Європі мешкали приблизно 130 тис р (по Крапіну); 30-28 тис. років тому (Ля Юна, Сен-Сезар) у Франції, Відія і Велика Печина в Хорватії, печери Криму тощо. На Близькому Сході неандертальці з'явилися пізніше, ніж у Європі, близько 60 тис. років тому. Просуваючись територією України, вони залишили найдавніші стоянки, як в Східній Європі так і в Україні. У Західну Азію неандертальці прийшли зі своєї батьківщини, з прильодовикової Європи. Інакше кажучи, неандертальці Передньої Азії є не монолітною самостійною популяцією, а лише східною периферією світу європейських спеціалізованих палеантропів.

Як відомо, в усі історичні епохи Північ Євразії відставала у своєму розвитку від Півдня. Тож не дивно, що саме через Україну, яка займає крайній південний захід Східної Європи, прогресивні Середземномор'я та Близький Схід впливали на східну частину Європейського континенту. Є два південні шляхи в Україну (в обхід Чорного моря): західний через Балкани та східний через Кавказ. Однак кавказький шлях в епоху антропогенезу був заблокований Кумо-Маницькою протокою, яка з'єднувала Каспійське море з Чорноморським басейном. Тому перші люди прийшли в Україну через Балкани та Центральну

Європу. Це підтверджено археологічними дослідженнями найдавніших слідів перебування пралюдей в Україні (стоянки Королеве в Закарпатті), що датується близько 1 млн років тому.

Дещо пізнішими є інші стоянки пітекантропів ашельської епохи України: Рокосове у Закарпатті, Лука-Врублівецька на Дністрі, Амвросіївка у Донбасі, передгір'їв Криму (Бодрак I-III, Чокмакли, Кара Куш I, III та інші). Тож давайте разом поринемо в окремі акценти «сивої» давнини пралюдей на українських теренах.

Більш численні стоянки неандертальців мустьєрської доби (100-40 тис. років тому) знаходять в Україні у печерах гірського Криму: Кіік-Коба, Чокурча, Шайтан-Коба, Вовчий Грот, Старосілля, Ак-Кая, Заскальне, Кабазі, Пролом та інші. Окремі мустьєрські стоянки відомі у Закарпатті (Королеве, Рокосове), Подністров'ї (Молдови та Кормань), на Житомирщині (Житомирська, Рихта), у Надпорожжі (Орел), Донбасі (Антонівка, Білокузьминівка) та інші. Якщо пам'яток ашельського часу в Україні налічується не більше 30 штук, мустьєрського - 200, то стоянок Homo sapiens пізнього палеоліту - близько 1000. Це свідчить про зростання населення України протягом давньокам'яної доби.

Пізньопалеолітичні стоянки в Україні, що датуються 35—14 тис. років тому, концентруються в кілька територіальних груп: Кримська (Сюрень, Буран-Кая), Степова (Амвросіївка, Акаржа, Анетівка, Сагайдак та інші), Надпорозька (Кайстрова Балка, Осокорівка, Дубова Балка, Ворона), Дністровська (ми вже згадували Молдову, Кормань), Волинська (Городок, Бармаки), Середньодніпровська (Мезін, Добранічівка, Радомишль, Кирилівка, Гінці, Семенівка). Представлену картину походження людини на теренах України не варто вважати остаточною. Дослідження тривають, з появою нових фактів, сучасна схема антропогенезу може бути суттєво доповнена.

*****

Вставка. *Офіційно існують дві основні теорії походження людини: релігійна, згідно з якою нас створив Бог за своїм образом, і теорія Дарвіна - ми походимо від маєпи. Але останнім часом обидві теорії все частіше ставляться під сумнів, бо не витримують ніякої критики...*

Поряд з офіційною, науково-призною теорією походження людини, є й інші досить цікаві версії і факти. Якщо божественна воля і мавпи не брали участі в появі людей, то чому і завдяки чому ми все-таки існуємо? Як би там не було, опираючись на сучасні дослідження, ми дійшли до висновку, що лінія розвитку пралюдей в Україні представлена дуже добре. З часом вони стали стрункішими, вищими на зріст, втратили певну частину волосся на тілі. Зменшилися розміри обличчя за рахунок збільшення мозкової частини черепа тощо.

Тепер про формування людини, зупинимось на теорії, що остання входить до загону приматів (мавп), де виокремились родини людиноподібних мавп (дріопітеки, шимпанзе, горили, гібони, орангутанги) та гомінід (*Homo habilis*), пітекантропи, неандертальці, *Homo sapiens*. Далі гомініди поділяються на два роди: *Homo sapiens* (власне люди) та *Homo primigenius* (пітекантропи, неандертальці). І зразу в антропогенезі простежуються два великі стрибки: від людино-подібної мавпи - до примітивної людини і від останньої - до людини сучасного типу. Перший з них знаменувався зародженням мислення, мови, соціальної організації, виробництвом найдавніших знарядь праці, внаслідок чого постала людина примітивна. Під час другого стрибка людський розум піднявся на якісно вищий щабель, і *Homo primigenius* трансформувалася у *Homo sapiens*.

*****

Вставка. У 1869 році світ дізнався про існування ДНК: це відкриття зробив Іоганн Фрідріх Мішер. А в 1953 році два видатних вчених Френсіс Крік і Джеймс Уотсон зробили сенсаційне відкриття: ДНК складається з подвійної спіралі. З тих пір, вчені

всього світу намагаються розкрити всі таємниці ДНК. З'ясували: ДНК всіх людей на планеті на 99,9% - ідентична, і тільки на 0,1% - унікальна. Саме цей 0,1% впливає на те, хто ми і які ми. Іноді так трапляється, що це значення (0,1%) проявляє себе дуже несподіваним чином: народжуються діти, схожі не на батьків, а на далеких предків. А ще треба пам'ятати про телегонію, її суть полягає в тому, що перший статевий партнер дівчини, впливає на її майбутнє потомство, навіть якщо воно (діти) буде не від нього.

Свою власну думку на формування людини мають деякі інші вчені, а ще: скептики, мрійники, дослідники та прихильники альтернативних теорій:

1). Версія з прибульцями, одна з найстаріших альтернативних версій, що має безліч варіацій на будь-який смак, починаючи від «вони створили нас» і закінчуючи «ми бракована версія вищого розуму». Крім того, існує припущення, що прибульці скоїли на Землі вимушену посадку, і ми лише їх нащадки. Але в цілому всі варіації зводяться до того, що людина - плід праці позаземної цивілізації. Ця теорія має право на своє життя.

2). Матриця і їй подібне. Тут все ще цікавіше. Одні під впливом однойменного фільму - припускають, що наш світ несправжній, це матриця. Другі вважають, що вся існуюча фізична реальність, включаючи наше тіло, - лише своєрідний «майданчик», створений нами ж для отримання додаткового життєвого досвіду і навичок. Насправді ж ми, або безтілесні енергетичні сутності, або просто щось незрозуміле.

3). Акваітична теорія, за даними деяких джерел, запропонована біологом Алістером Харді. В її основі лежить гіпотеза Дарвіна, однак відмінність людини від інших приматів в даному випадку обґрунтовується тим, що одним з наших предків був гідропітек (мавпа-амфібія), який вів водний спосіб життя. «Життя зародилося у воді» - ці слова кожна людина чула ще в школі, і справді, багато народів вважали своїх прабатьків вихідцями з морських глибин, і частіше всього це були істоти, не схожі на сучасних людей.

4). Нащадки рукокрилих. Кажуть, що колись на Землі жили істоти, що поєднували в собі риси людини і птаха, щось схоже на гарпій із стародавніх міфів. Як конкретно вони еволюціонували в людину - невідомо.

5). Андрогени. Існує старовинна грецька легенда про те, як спочатку Боги створили расу людей, що мали в собі як чоловічі, так і жіночі ознаки. Але ці створіння були занадто сильні і зазіхали на владу Богів. Тоді Зевс вирішив розрізати андрогенів надвое, щоб послабити їх. Згідно з переказами, тепер люди приречені на те, щоб все життя шукати свою «другу половинку», що, до речі, легенда недалеко від істини.

6). Люди-гіганти. Думка про те, що наші предки були велетнями, висловлювалася давно (розкопки це підтверджують). Є легенда, згідно з якою раніше ангели спускалися на землю, брали собі людських дочок, і від таких зв'язків з'явилося плем'я людське гігантів. Але з часом їх нащадки подрібнювались і стали схожі на сучасну людину.

*****

Вставка. Аналіз одного зразка ДНК дозволив вченим нещодавно зробити дивовижне відкриття: загальний предок людини по чоловічій лінії набагато старший, ніж це вважали раніше. ДНК кожного з нас, незалежно від віку, статі, кольору шкіри та інших ознак, ідентичне з ДНК листя салату і бананом на 30% та 50% відповідно. У ДНК людини 80 тис генів, і 200 з них успадковані від бактерій. Різниця ДНК людини і шимпанзе становить всього 2 хромосоми. На нашій планеті є живі організми, чиє ДНК могло б забезпечити їм безсмертя. Але людина до їх числа не належить.

*****

Незвичайні знахідки: ● Кілька десятиліть тому бельгійський вчений Фрідріх Мейснер розкопав в пустелі Гобі людські черепи, увінчані рогами. Спочатку його звинуватили в підробці, проте в ході досліджень слідів спайки між рогами і черепом виявлено не було.

● Інший приклад, як на розкопках Хасаотського могильника в Кисловодську було знайдено дивний витягнутий череп. Такі ж черепа багато разів виявляли по всьому світу. Передбачається, що форму таких голів змінювали штучно. Але ось для чого? Остаточної відповіді поки немає.

● Серед печаток, які належали цивілізації шумерів, неодноразово знаходили зображення літаючих об'єктів, людей-птахів і навіть сонячної системи. Останнє тим більш дивно, адже телескопи винайдені порівняно недавно! Звичайно, це далеко не повний список всіх цікавих фактів про походження людини...

Цікаві дослідження: ● Еколог з США Елліс Сільвер доводить, що люди з'явилися не на планеті Земля, а були доставлені сюди інопланетянами десятки тисяч років тому. У своїй новій книзі він вказує на ряд фізіологічних функцій, які доводять

його теорію походження людини. Наприклад, чимало людей страждають від болю в спині. За словами вченого, це доводить, що ми розвивалися в світі з більш низькою гравітацією. До того ж, голови немовлят є занадто великими, що ускладнює процес пологів у жінок і може спричинити загибель. На думку Сільвера, жоден вид живих істот на цій планеті подібних проблем не має.

☉ Дивним Сільверу здається і неможливість проводити багато часу на сонці – ймовірно, що через тиждень-другий виникнуть проблеми зі шкірою. Тварини ж, до прикладу, можуть проводити на сонці скільки завгодно часу.

☉ Люди завжди страждають від яких-небудь хвороб: це можна пояснити тим, що наші біологічні годинники «налаштовані» на 25-годинну добу.

*****

Факти. У тілі людини можна знайти стільки хлору, що вистачило б для дезінфекції п'яти басейнів; стільки фосфору, що можна було б виготовити 20 тисяч сірникових головок; стільки жиру, що з нього вийшло б 10 шматків мила; досить сірки, щоб позбавити собаку від блох; досить гліцерину, щоб підірвати артилерійський снаряд, і це ще не все.

☉ Життя людини можливе лише при температурі тіла в межах 32-43 градусів Цельсія. Є вираз: «Дурень ти, і вуха в тебе холодні», з наукової точки зору, у всіх людей температура вух нижча за температуру тіла на 1,5-2,0 градуси.

☉ Протягом доби у людини виділяється близько 1 л слини, 3 л шлункового соку, 2 л підшлункового соку, 3,5 л кишкового соку, 1 л жовчі. Втрата вологи на 6-8% від ваги тіла викликає у людини стан напівнепритомності, 10% - галюцинації і порушення ковтального рефлексу. Втрата 12% рідини тягне за собою зупинку серця.

☉ Згідно з дослідженнями французьких невропатологів, у людини яка плаче задіяні 43 м'язи обличчя, в той час у тієї, що сміється всього 17. Таким чином, сміятися енергетично вигідніше, ніж плакати.

☉ Ви не знаєте, чому у людини шість основних органів чуття: нюх, дотик (шкірна чутливість), зір, слух і орган рівноваги? А скільки їх у тварин, земноводних та комах?

Продовжуючи нашу тему, виявили, що одне з найбільш захоплюючих і цікавих питань, яке постійно під пильною увагою людства, це походження цивілізацій. Наші автори виклали цікаві подробиці в попередніх своїх книгах: «Акценти сивої давнини» 1 том 528 с., 2 том 464 с. Кіровоград 2014 рік. Бажаючі можуть ознайомитись з цими книжками в бібліотеках міста Кропивницького (Кіровоград). Зараз лише зазначимо: Поняття цивілізація (громадський, суспільний, державний) введене у науковий словник французьким просвітником Оноре Габріелем Мірабо 1756 року. Під цим визначенням французькі просвітники мали на увазі суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості.

*****

З шести цивілізацій (за А. Тойнбі), які дожили до нашого часу, лише західноєвропейська не увійшла у фазу занепаду, оскільки ще не побудувала своєї світової держави. Як відомо, її постання передуює розкол та надлам суспільства, що призводить до збройних конфліктів, так звана доба лихоліть. На думку А.Тойнбі, у середні віки стався надлам західно-християнського суспільства. Добою лихоліть він вважав релігійні війни XVI-XVII ст. та національні конфлікти в Європі XIX-XX ст. Відомі три відчайдушні й невдалі спроби створити світову державу західноєвропейської цивілізації: 1) Наполеон на початку XIX ст.; 2) Німці у Першій світовій війні; 3) Знову німці у Другій світовій війні. Оскільки така держава не побудована, то західноєвропейська цивілізація знаходиться десь посередині свого історичного шляху і ще має певні перспективи.

*****

Є цікава концепція філософської антропології: Людина – це злісна мавпа, яка успадкувала від тваринних предків те найогидніше, що накопичилось у тваринному світі. Людина від народження добра, і зовсім не зла. Проте її природні задатки суперечать розвитку цивілізації, а суспільство відіграло фатальну роль у долі людини, змусивши її боротися за своє існування. Тому вона і знищує собі подібних. Людина сама генетично «нейтральна», на якій природа і суспільство пишуть свої історії.

І знову ми повертаємося до земель, на яких зараз розташована держава Україна. Території сучасної України у дуже

старі часи, мали низьку щільність пізньопалеолітичного населення (до 1 чоловіка на 100 кв. км) обшинні стійбища були віддалені одне від одного не менш як на 40-50 км. Розташовувались вони вздовж великих та середніх річок, які розділяли безлюдні вододіли. Контакти між общинами утруднювалися відсутністю будь-яких транспортних засобів. Однак знахідки на деяких стоянках гірського кришталю, морських раковин, вохри, бурштину, виходи яких розташовані за кілька сотень кілометрів від стоянки, свідчать про дуже дальні, вірогідно, обмінні зв'язки прильодовикових мисливців. Найдавніші стоянки мисливців на мамонтів в Україні датуються 20-14 тис. років тому.

Приклад, межиріцька стоянка або пізньопалеолітична стоянка мисливців на мамонтів в Україні. Розташована в с. Межиріч Канівського р-ну Черкаської області, в межиріччі р. Рось та р. Росави, 12 км на захід від р. Дніпро...

У пізньому палеоліті похолодання посилюється. Пік похолодання настає близько 20 тисяч років тому. Пізній палеоліт став новим великим кроком у розвитку людства. Формується близький до сучасного фізичний тип людини - т. з. кроманьйонець. Відомі численні пам'ятки цього часу на території сучасної України: це Кирилівська в Києві, Гінці на Полтавщині, Мізин в Подесенні, Доброночівка, Молодове в Подністров'ї та інші.

Окремі вчені доводять, що на теренах сучасної України в дуже старі часи водились бізони. Наприкінці льодовикової епохи на південь від лісотундрових мисливців на мамонтів простирався світ мисливців на бізонів у безкрайніх над чорноморських степах. Суспільство степових мисливців на бізона, як і більшість прильодовикових типів господарства, сформувалося в період максимального похолодання та найбільшого поширення при льодовикових степів з бізоною фауною 20-18 тис. років тому. Археологія та палеозоологія свідчать, що у цю добу вони заселяли не тільки степову зону всієї Північної півкулі. Їх виявлено у преріях Північної Америки близько 10 тис. років тому, в степах Західного Сибіру - 12 тис., та у над чорноморських степах - близько 20 тисячоліть. Це Муралівка та Золотівка в Надазов'ї, Сагайдак на Південному Бузі, Амвросіївка в Донбасі.

Стоянки степових мисливців на бізона відомі у над чорномор'ї від гирла Дону на сході - до Нижнього Дністра та Дунаю на заході. На півночі вони зустрічаються у Надпорожжі й навіть

у лісостеповому Лівобережжі. Степова зона наприкінці льодовикової доби просувалася на північ значно далі, ніж нині.

Велика кількість степових стоянок лежить на дні Азовського моря та Одеської затоки, адже рівень Світового океану був на 100 м. нижчий за сучасний. Азовського моря не існувало, а північно-західна частина Чорного моря між гирлом Дунаю та Кримом була сушею, розрізаною глибокими долинами Дніпра, Дністра та Дунаю. Отже, смуга прильодовикових степів над чорномор'я перевищувала сучасну степову зону України 2-3 р. Північний берег Чорного моря проходив на 200 км. південніше.

Суспільство мисливців на мамонтів зникає 14—13 тис. р. тому в зв'язку з вимиранням об'єкта промислу. В середній смузі Європи, зокрема в українських степах та Поліссі, починається епоха північного оленя, або «доба північного оленя». У цей час північний олень стає головною мисливською здобиччю. Його кістки переважають серед решток тварин на стоянках первісних мисливців у басейнах Дністра, Дніпра, Десни, Дону, Інгулу тощо. Усі сфери життя первісних мисливців на землях майбутньої України були зумовлені поведінкою об'єкта полювання. Крім їжі, що не потребує додаткових вітамінів та солі, олень давав шкіру для одягу та житла, ріг, кістку, сухожилля для виготовлення знарядь праці. Жителі Північної України у фінальному палеоліті повністю залежали від північного оленя, як основи їх мисливського господарства.

Кінець льодовикової епохи ознаменувався драматичними подіями, відомими як Білінгенська катастрофа. Відхід скандинавського льодовика на північ призвів до розмиву крижаної греблі, що відокремлювала Балтійське льодовикове озеро від Світового океану. Вченим вдалося визначити точну дату цих подій.

*****

Пояснення. Балтійське льодовикове озеро, утворилося в кінці останнього зледеніння наприкінці плейстоцену під час меєндорфського потепління в районі нинішнього Балтійського моря (давньоруська назва Варязьке море, у часи Клавдія Птолемея Венедська затока). Озеро утворилося в результаті танення Скандинавського льодовикового щита й існувало приблизно 12 600-10 300 років тому, що корелюється з третім періодом плейстоцену за класифікацією Блітт-Сернандер. Озеро на

півночі і північному-заході було обмежено льодовиком, на заході - сушею в районі сучасних Данських проток і Південної Швеції. Далі про Білінгенську катастрофу, вона розмежовує віки у північній половині Європи: **1) давньокам'яний (палеоліт) і 2) середньокам'яний (мезоліт).** Прорив крижаної греблі стався у 8213 р. до н. е. біля гори Білінген у Центральній Швеції. За один рік рівень Балтики впав на 30 м. Ми ще повернемося до Білінгенської катастрофи.

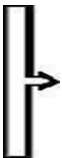
*****

У лісовій та степовій зонах з їх своєрідним тваринним та рослинним світом виникли свої типи мезолітичного мисливського господарства. Як відомо, життя лісових тварин нерозривно пов'язане з водоймами. Тому мисливська людність концентрувалася вздовж річок. Останні завдяки винайденню човна були головними артеріями влітку, а зимою – застосовували лижі.

Основними промисловими тваринами в лісі були копитні: тур, лось, олень, косуля, кабан. Полювання на таку дрібноту, як заєць та водоплавна птиця, було нерегулярним, допоміжним заняттям головним чином старих людей, підлітків та жінок. Мезолітичні мисливці лісової зони знали чотири головні методи

ловлі риби:

- забивання гарпуном чи острогою з човна;
- заколи з вершами (пастки);
- ставні сітки;
- гачкові снасті (вудочки, донки тощо).

Рухливий спосіб життя і примітивні транспортні засоби не давали змоги мисливцям робити великі запаси м'яса, риби чи ягід. Тому м'ясо з'їдали невдовзі після вполювання тварин. У сирому вигляді вживали хрящі, печінку, нирки, серце та кров. Вживання великої кількості сирого м'яса забезпечувало організм лісових мисливців достатньою кількістю вітамінів і солі.

Удосконалення методів полювання та підвищення ефективності мисливської зброї разом із зростанням чисельності та щільності населення підірвали ресурси природного середовища де проживали пралюди. Його експлуатація досягла тієї межі, за якою замість збільшення кількості продуктів харчування, вона давала зворотний ефект. На зміну первісному мисливству, рибальству та збиральництві, приходять відтворюючі форми господарства: землеробство та скотарство. Вони стали

визначальними рисами наступної за мезолітом епохи – ново-кам'яного віку, або неоліту. Суспільства прильодовикових мисливців на землях сьогodнішньої України вже мали три головні соціальні підрозділи: *сім'ю, общину, плем'я*. Їхні стоянки досліджені на Поліссі (Смячка на Десні, Прибір на Ужї, Березно на Случі, Нобель, Переволока, Сенчиці на Верхній Прип'яті та інші). Територія Степу (Рогалик на Луганщині, Акарка на Одещині, Нововолодимирівка у Нижньому Подніпров'ї). Є окрема тема – це стоянки на землях сьогodнішньої Єлисаветградської-Кіровоградської-Кропивницької області, які розглянемо пізніше.

Сім'я в мисливському суспільстві в середньому налічує 5-7 осіб, її чисельність пояснюється можливостями мисливських суспільств щодо самовідтворення. Глибокий поділ праці між чоловіком і жінкою в степових умовах виключав можливість існування людей поза сім'єю. Тому всі нежонаті чоловіки і незаміжні жінки, як правило, входили до спорідненої сім'ї на умовах виконання обов'язків, що відповідають їх статі та віку. Оскільки для існування людських колективів в степних умовах необхідна тісна спілка чоловіка та жінки, тому в шлюб жителі степу вступали дуже рано.

*****

Вставка. *Демографічна густина населення у мезоліті зростає до 3-5 осіб на 100 кв. км, тобто мезолітична община чисельністю 30 осіб мала промислову територію 600-1000 кв.км, що значно перевищує площу сучасного Києва. Етнографічні дані свідчать, що промислові угіддя общини лісових мисливців становили приблизно 40 км діаметром, а племені - майже 160 км.*

*****

Суспільство було виведене з-під дії природних законів регулювання чисельності біологічного виду. Це спричинило демографічний вибух, і за останні 7 тис. років населення Землі збільшилося у 1000 разів: наприклад Європа в 1000 до н.е. = 5 млн осіб, в 1 р. н.е = 42 млн., у 1900 р. = 408 млн. Це привело до мотичного землеробства та осілого тваринництва. Оцінку людства в різних регіонах планети Земля дивись в таблиці.

Оцінки людності різних регіонів Землі (в мільйонах)

Роки	Весь світ	Африка	Азія	Європа
70,000 до н. е.	До 1,0 млн			
10,000 до н. е.	До 4,0 млн			До 2,0 млн
1000 до н.е.	50,0 млн			5,0 млн
1 н.е.	300,0 млн			42,0 млн
1000	400,0 млн			50,0 млн
1750	791,0 млн	106,0	502,0	163,0 млн
1900	1650,0 млн	133,0	947,0	408,0 млн
1960	2981,7 млн	277,4	1674,3	601,4 млн

Епоха лісових мисливців з луком та стрілами (мезоліт) датується VIII—V тис. до н. е. і передусе новокам'яній добі, або неоліту (V— III тис. до н. е.). Це призвело до різкого скорочення промислових копитних, поширення землеробства і власного тваринництва. Археологічно неоліт фіксується появою керамічного посуду. Жінки, періодично збираючи врожай диких злаків, поступово засвоїли навички догляду за полями, а пізніше почали спеціально культивувати різновиди зернових. Мисливці-чоловіки були змушені ставитися до промислових тварин раціональніше. Молодих кіз та ягнят уже не вбивали під час полювання, а приносили додому, де певний час приручали й вирощували, а собаки та коти – були приручені набагато раніше.

*****

Період одомашнення собак відносять до періоду неоліту, первісні одомашненні собаки були надзвичайно просунутими. Дослідники з'ясували, що перші вовки, які жили близько до палеолітичних мисливців, поступово звикали до людей і використовували останніх в добуванні їжі. Вони слідували за первісними мисливцями і підбирали залишки вбитих тварин після полювання, так вовки стали «спеціалізованими» супутниками людей. Зверніть увагу, як сьогоднішні собаки заглядають у вічі людини, так вони дивились і тисячу років назад, намагаючись зрозуміти наші думки, команди, бажання тощо. А ще собаки,

дивлячись у вічі, істотно підвищують рівень окситоцину в крові людини, попутно нарощуючи його рівень і у самих себе. Окситоцин, іноді спрощено називають «гормоном любові».

А знаєте ви, що у звичайної домашньої кішки 95,6% ДНК збігається з тигром? Ваш лежачий на дивані кіт - майже повна копія величезного лютого хижака, одного з найбільш найнебезпечніших на планеті. Коли людям вдалося одомашнити кішок? Вчені вважають, що процес одомашнення диких кішок почався 9000 -12000 років тому. Найдавніші свідоцтва – це поховання людини і кішки, були виявлені на Кіпрі і датовані 8-м тисячоліттям до н.е. Інколи, годуючи домашнього вихованця і прибираючи за ним, замислюєшся - хто кого приручив: людина – кішка, чи кішка - людину...

*****

Наступав процес неолітичної «революції». Завдяки їй люди не тільки досягли помітного зростання продуктивних сил, а й створили сприятливіші умови життя: їжа стала різноманітнішою, її добування - стабільним, з'явилися харчові запаси. Фахівці виділяють у межах України дві культурно-господарські зони: південно-західну (лісостепове Правобережжя, Західна Волинь, Подністров'я, Закарпаття) та північно-східну (лісостепове Лівобережжя, Полісся). На Півночі та Північному Сході України в неоліті жили племена, які займались переважно мисливством та рибальством, а на Південному Заході віддавали перевагу землеробству та скотарству. Ці племена відрізнялися одне від одного за походженням, побутом, звичками та віруваннями. Зросла роль парної сім'ї та племінної організації суспільства.

Релігія у ті часи вже існувала і вона відображала життєвий досвід людей того чи іншого суспільства, по-своєму зберігала систему емоційно-образних уявлень і переживань, норм людського буття тощо. Але релігія того часу виконувала одну і ту ж культурно-історичну роль. Вона була засобом соціальної регуляції, збереження і упорядкування традицій, звичаїв і обрядів предків сьгоднішніх українців. Народ, що залишається на рідній землі і продовжує її обробляти, зберігає свою національність легше і довше, ніж загарбник, який би він не був сильний і енергійний, бо він не має генетичної пам'яті нащадків. З роками національність не відмирає, а перероджується, інфільтрується в менталітеті корінного населення.

НЕСЕКРЕТНІ ІСТОРІЇ НЕОЛІТИЧНОЇ «РЕВОЛЮЦІЇ»

Багато міфів, переказів, явищ, подій та фактів, що до походження українців, підтверджуються археологічними знахідками і в цьому немає нічого таємничого і незвичайного. Старовинні легенди і сказання, неминуче вбирали в себе відомості з народної пам'яті, і передавалися з покоління - в покоління. Найвідомішими пам'ятками неолітичної культури є Кам'яна Могила поблизу Мелітополя, смт. Мирне у Запорізькій області над

річкою Молочною (з 2008 р це Національний історико-археологічний заповідник). Пагорб з кам'яних гrotів колишнього Сарматського моря, що тисячоліттями служив людям вітварем для відправлення язичницьких обрядів, містить декілька тисяч унікальних стародавніх наскальних зображень - петрогліфів. Хронологія петрогліфів (на скельних зображень) охоплює величезний період, від епохи пізнього палеоліту (кам'яна доба) - до середньовіччя (X-XII ст). На скельні малюнки (петрографи) мають різну тематику - ритуальну, меморіальну, знакову з усіма можливими варіаціями. Серед типових зображень - тварини, житло, човни, сцени полювання, а також календарні системи. Петрогліфи здебільшого носили магічний характер для представників культур, які їх створювали...

На відміну від рухливих мисливців, землероби неоліту змушені вести осілий спосіб життя, охороняючи свої поля. В результаті різко збільшилася чисельність сім'ї та общини. Продуктивність відтворюючого господарства та осілий спосіб життя зумовили демографічний вибух у ранніх землеробів неоліту. Щільність найдавнішої неолітичної людності порівняно з мезолітичними мисливцями та збирачами зростає в 50-100 разів: з 3-5 до 500 осіб на 100 кв. км. Населення планети виросло приблизно з 5 до 80 млн. осіб. Середня тривалість життя становила для жінок – 32,5 року, для чоловіків – 35,6 р. В результаті частина населення, що вже не могла прохарчуватися на своїй малій батьківщині, тому мігрувала в регіони з нечисельною мисливською людністю, але з придатними для землеробства ґрунтами. Люди неолітичної доби принесли на нові землі не лише аграрні навички, а й культурні рослини, приручених тва-

рин, власний спосіб життя, культуру, мову, свій антропологічний тип.

Тож не дивно, що через певні проміжки часу, землероби з VII тис. до н.е. спалювали свої домівки, підіймали людей і йшли у пошуки кращої землі. Вони йшли двома головними шляхами:

- ▶ - морським уздовж узбережжя в Західне Середземномор'я;
- ▶ - сушею в Центральну Європу та Україну.

Освоєння землеробами нових земель неминуче приводило до зростання населення на цих теренах, та змушувало знову шукати нові придатні для мотичного землеробства - регіони.

У VI тис. до н.е. ранньоземлеробська людність досягла півночі Балканського півострова. Тут сформувалася середньодунайська ранньонеолітична спільнота, що складалася з археологічних культур Старчево Югославії, Кереш Угорщини, Кріш Румунії, Караново Болгарії та Буго-Дністровської України. Протягом цього тисячоліття неолітичні землероби освоїли всю Карпатську улоговину. Лише на сході їм вдалося вийти за межі Карпатської дуги - до середніх течій Пруту, Дністра та Південного Бугу. Цей «Буго-дністровський» неоліт вважається найдавнішим серед неолітичних культур України.

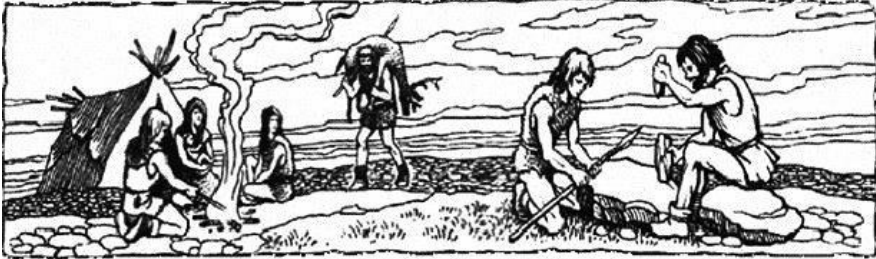
Далі з Карпатської улоговини людність культури неоліту та лінійно-стрічкової кераміки просунулася Верхнім Дунаєм на узвишшя Південної Німеччини, до басейну Рейну і навіть Північно-Східної Франції. Децю пізніше саме її нащадки принесли землеробство і тваринництво на Британські острови.

*****

Вставка. 10-12 тисяч років сталася глобальна біологічна катастрофа. Нам відомо, що тоді вимерли арктичні слони (мамонти), бізони, коні, арктичні сайгаки і яки, шерстисті носороги, азійські віцебеки, а це леви, бурундуки, бобрі і багато інших представників тваринного і рослинного світу Арктики. Розглянута глобальна катастрофа, змусила (в результаті танення льодовиків) води Світового океану хлинути в низинні райони Європи, Африки та обох Америк. Настав Всесвітній потоп, про який ми так мало знаємо і який вбив високорозвинений стародавній світ. Наприкінці цієї глави ми повернемося до зазначених подій в розділі «Народжені з попелу».

У 2017 році, голова ГО «Кіровоградський обласний клуб за правову державу» Коротков В.В. в черговий раз завів полеміку про колонізацію земель та хто були нащадками українців сьогоднішньої Правобережної України з наголосом на Кіровоградську область. Спір між учасниками дебатів закінчився, не дійшовши до логічного кінця. Зараз ми просимо Віталія Короткова та його підтримувачів, ще раз уважно прочитати главу «Мистецтво виживання». Зараз ми в ній вже дійшли до неолітичного періоду на теренах України, коли сформувалися дві основні групи племен: **1)** – землероби на Правобережжі та **2)** – скотарі на півдні й південному заході України. Найбільш вивченою археологічною культурою цієї епохи є *трипільська*.

Справжня аграрна колонізація лісостепової смуги Правобережної України відбулася саме в трипільський період V- IV тис. до н. е. В середині IV тис. до н. е. трипільці досягли Дніпра на теренах Південної Київщини. Одне з цих поселень, розкопане Хвойкою біля с. Трипілля, і дало назву культурі. Деякі дослідники стверджують, що відтворююча економіка того часу на українських землях поширилася з Балканського регіону. А археологічні матеріали неспростовно свідчать про чотири хвилі мігрантів з Подунав'я на Правобережну Україну з VII по IV тис. до н. е., (за браком часу, ми їх не будемо розглядати).

Лише зазначимо: У середині V тис. до н. е. буго-дністровська людність поширюється на схід до Дніпра і на північ до Полісся. Внаслідок її впливів на місцевих мисливців та рибалок у поліському Подніпров'ї виникла дніпро-донецька неолітична культура, а у Західному Поліссі - німанська. Аграрна економіка остаточно утвердилася на чорноземах Правобережної України

лише у V-IV тис. до н. е. Так у чому секрет культури трипільця? Економічною основою цієї яскравої археологічної культури України було вирощування пшениці та ячменю, а також розведення великої рогатої худоби, кіз, овець, свиней. Орне землеробство трипільців мало перелогову форму. В міру виснаження землі вони переселялися далі на схід і поступово освоїли всі придатні для їхньої землеробської системи чорноземи від Карпат до Дніпра. Висновок: люди трипільської культури освоювали й землі сучасної Кіровоградщини, як центр України. Історія Кіровоградської області починається з III-IV тис. до нашої ери з часів трипільської культури. Племена давніх мисливців, скотарів та землеробів у ході історичного поступу та законів природи безперервно змінювали один одного на цій не завжди гостинній землі. Згодом цей край назвуть «Диким полем».

Трипільські поселення на землях сучасної Кіровоградщини, почали виникати в Даниловій балці, Луполовому та Сабатинівці Ульянівського району. Трохи більші поселення розмістилися на території Новоархангельського району, ще більші поселення - у Володимирівці та Небелівці. Таке ж саме - в Чорному лісі, біля села Богданівка Знам'янського р-ну тощо.

Величезні поселення (для того часу) Майданецьке, Тальянка виникли в Тальнівському районі, Добровод в Уманському районі Черкаської області, які налічували від 3-10 тис. жителів і займали площу 200-400 га, по праву вважаються протомістами. Житла в них розташовані концентричними колами, які з'єднувалися з центром численними радіальними вулицями. Характер архітектури трипільських міст вказує на те, що вони не мали захисних мурів, отже трипільці не вели між собою війн. Хоч це дуже сумнівно, враховуючи ворожнечу інших племен.

Як приклад, у період пізнього палеоліту – раннього мезоліту (10100 років тому) археологією зафіксовано перші зіткнення між первісними людьми: у могильниках біля сіл Волоське та Василівка (Дніпропетровська області). Зародження військової справи, як соціального явища на території України, дослідники відносять саме до неоліту, починають виникати зразки спеціалізованої військової зброї: кам'яні булави і мідні сокири-молоти, щит і простий лук, згодом металеві мечі і шаблі тощо. Територія поширення зброї в трипільському періоду сягала від південно-східного Прикарпаття - до Дніпра у лісостеповій смузі.

Вичерпання можливостей екстенсивного землеробства, знищення лісів на значних обшарах, які перетворилися на потенційні пасовиська, поширення степів у зв'язку з аридизацією клімату, (тут як скорочення біологічної продуктивності екосистем), наприкінці IV тис. до н. е. стимулювали підвищення ролі відгінного скотарства у трипільському господарстві. Це створило умови для заселення нащадками трипільців Полісся, заплави Дніпра, над чорноморських степів та Правобережної України. Ці події, що сталися близько 5 тис. років тому, знаменували кінець існування трипільської культури.

*****

Доповнення до Білінгенської катастрофи (від 8213 р. до н. е. до 10300 років до наших днів) про яку згадували раніше). Холодне Балтійське прильодовикове озеро прорвало крижану греблю в районі Данських проток. Внаслідок раптового зникнення величезного Балтійського холодного басейну сталося різке потепління, в Європу прийшов сучасний помірний клімат. Швидке танення льодовиків, зумовило надходження величезних мас талої води у Світовий океан, рівень якого різко підвищився. Це стало причиною затоплення низинних ділянок української суші і утворення нових шельфів. Зокрема узбережжя Чорного моря просунулося у північно-західному напрямку на 200-250 км і залило величезні ділянки надчорноморських степів, які в наш час опинились на дні Одеської затоки, між Західним Кримом та гирлом Дунаю. Округлена западина на місці сучасної річки Прип'ять та її притоків з природною моренною греблюю на сході, створила передумови для утворення і тривалого існування Поліського прильодовикового озера, а останнє сформувало сучасну долину Дніпра. Згадки про ці глобальні лиха збереглися у Святому Письмі у формі оповіді про Всесвітній потоп та Ноїв ковчег. Наплив сотень кубічних кілометрів води в Дніпро мав катастрофічні наслідки як для його долини, так і для тамтешніх жителів. Тож грандіозна повінь, викликана проривом Поліського озера, була останнім природним фактором, що суттєво вплинула на формування Дніпра та Прип'яті й зробила придатними для мешкання людини величезні низовини басейнів цих річок.

З VI-IV тис. до н. е. в лісостепах Правобережної України розвивалися ранньо-землеробські культури, які були тісно пов'язані зі світом найдавніших у Європі балканських землеробів. На північ від них у Поліссі та в Подніпров'ї жили місцеві мисливці та рибалки. Під сильним впливом з Правобережжя тут виникло кілька мисливсько-рибальських неолітичних культур: західного Полісся, Київщини, дніпровського Лівобережжя, Надпорожжя та Приазов'я.

Такий у загальних рисах механізм освоєння неолітичним населенням територій з родючими ґрунтами, починаючи від Балкан й Подунав'я, далі Центральної Європи й України. Яскраві приклади такої взаємодії, дають культури лінійно-стрічкової кераміки Європи та трипільська Правобережної України. Згодом лісові суспільства Європи запозичили у неолітичних племен з України перші навички відтворюючої економіки, металургії та інше. Отже, у VI-V тис. до н. е. в Європі сталося екстраординарна подія. Північноєвропейська мисливська людність, що з кінця льодовикової епохи проживала на низинних лісових просторах Південної Балтії та Полісся, просунулася Лівобережжям Дніпра у басейн Сіверського Дінця. (Загальні контури степової зони на карті України нагадують трикутник з гострим кутом, повернутим на південний захід). Утворилася величезна етнокультурна спільнота, що простяглася від Ютландії (частина Данії з трьох боків оточена морем) - до Дінця на 2 тис. км. (правої й найбільшої притоки Дону, головної водної артерії Східної України) і складалася із споріднених культур мисливців та рибалок.

Безкраї степи та лісостеми, що простяглися від Північного Надчорномор'я на схід - до Тихого океану, створили сприятливі умови для міграції інших народів, наприклад індоєвропейських скотарів у східному напрямку. Ще у IV тис. до н. е. середньостогівські племена лісостепового Лівобережжя Дніпра просунулися на Дон та Волгу. Ямна культура, яка постала на їхньому ґрунті у III тис. до н. е., почала рухатись в напрямку Заволж'я, Північного Казахстану й досягла Алтаю. В алтайських степах та в Мінусинській котловині сформувалася так звана афанасіївська культура. За антропологічним складом населення, це були індоєвропейські скотарі-ямники, але з деякою місцевою господарською та культурною специфікою.

Факти. Територією України пролягав один з найбільших історичних транспортних шляхів, т.зв. «шлях із варяг у греки», система річкових шляхів і волоків між ними завдовжки 3 тис. км, що пов'язувала північні землі Давньої Русі з південними руськими землями та Балтійське море з Чорним. Протягом усієї давньої історії Україна-Русь виступала мостом між світами Східної Європи і Давнім Сходом, а ще між античною, візантійською і латинською Європою.

*****

Поширюючи скотарський тип господарства, ця людність просунулася з Північного Казахстану на південь і заселила Середню Азію. Саме це населення було тими легендарними аріями, які в середині II тис. до н. е. зайняли Іран, перейшли хребти Гіндукушу та гори Афганістану і вдерлися до долини Інду. (У науці слово «арійці» використовувалося як нейтральний термін для означення індоєвропейської мовної родини або ж європеїдної раси чи її підтипів).

Треба в нести деякі пояснення на рахунок «нордичної раси» (аріїв). На той історичний час, Індію населяли негроїдні племена дравідів, які створили в басейні річки Інд розвинену Харапську цивілізацію (з'явилася бл. 2500 до н.е. і проіснувала в первинних межах близько тисячі років), з великими містами, фортецями, зрошувальними каналами.

(Інд - річка в Південній Азії, яка витікає з Тибету та впадає в Індійський океан, проходячи ч/р Китай, Індію, Пакистан. Інд має важливе значення для економіки Південної Азії. Від перської назви річки походить назва євро країни - Індія).

Напівдикі кочові скотарі, що називали себе аріями (благородними), мали військову перевагу над миролюбними осілими землеробами-рільниками. Бойові колісниця та філософія війни робили їх непереможними. Харапську цивілізацію було зруйновано, а її носіїв перетворено на найпригнобленішу частину суспільства - касту шудр (недоторканих). Цікаво, що за ведійською традицією Бог аріїв Індра виступає як руйнівник фортець (пурамдара) місцевого чорношкірого племені дасью, (даса - демон, ворог аріїв, якого вразив Індра, або слуга).

Ми знаємо декілька гіпотез походження аріїв:

1. Північно причорноморська гіпотеза (В.Даниленко) доводить, що індоєвропейська спільність зародилася на степовому кордоні Європи та Азії в X-VII тис. до н. е. і пізніше поширилася на Європу та Кавказ, поділившись на три групи. *Перша* дніпро-донецької культури неоліту, *друга* азово-дніпровської культури неоліту, *третья* - сформувала етнічне населення України.

2. Анатолійсько-балканська (І.Дьяконов) обстоює ідею індоєвропейської прабатьківщини в Балкано-Карпатському басейні. Але деякі племена оселилися на території України: прототохари, пізніше індоіранці та балто-слов'яни.

3. Анатолійсько-північно передньо-азіатська (за Гамкрелідзе) пов'язує індоєвропейську етнічну спільноту з культурою Чатал-Гююка VI-V тис. до н. е. на кордоні Закавказзя і Верхньої Месопотамії.

4. Центральна- та південно європейська гіпотеза (за Горнунгом) відстоює ідею кількох індоєвропейських зон: кінець VII - середина VI тис. до н. е. як ранньоіндоєвропейська; V тис. до н. е, як середньоіндоєвропейська; кінець V-IV тис. до н. е. - пізньоіндоєвропейська; IV тис. до н. е, як давньоіндоєвропейська. Але інші дослідники тлумачать ці періоди по-різному.

5. Теорія виходу з Індії - гіпотеза, що індоєвропейська сім'я виникла на Індійському субконтиненті і поширилася по території індоєвропейського регіону за допомогою ряду міграцій.

6. Арктична гіпотеза (псевдонаукова, де арії утворилися в північних районах Євразії (Кольський півострів, Карелія, Біломор'я, Таймир). Автор політичний діяч Індії Б. Тілаком з 1903 року відомий по книзі «Арктична батьківщина у Ведах». Гіпотеза – неакадемічна.

Далі подаємо дві расові теорії:

А). У європейській антропології 19 - початку 20 століття расовий тип європеїдної раси відоміший, як «нордична раса» або «північноєвропейський расовий тип». До неї відносили мешканців Кавказу, Скандинавії, Ісландії, Північної Німеччини. Нацизм обстоював думку, що «нордична раса» у рамках більшої кавказької раси являє собою «расу володарів».

Б). У нацистській Німеччині – це «раса людей першого сорту», природнім покликанням якої є поширення цивілізації та панування над іншими «меншовартисними» расами і народами.

А на час завоювання Північно-Західної Індії в середині II тис. до н. е. арії являли собою групу невеликих племен, які гуртувалися у нестійкі союзи об'єднання. Основою їх суспільства була патріархальна сім'я на чолі із старшим чоловіком. Кілька споріднених сімей утворювали *граму*, що із санскриту перекладається як «селище», «община». Саме від цього кореня походить українське слово «грумада».

Общини аріїв рухалися зі своїм скотом та багажем на возах у пошуках пасовиськ та угідь для вирощування ячменю. На одному місці затримувались не більш як на півроку, щоб зібрати врожай. Грами нерідко ворогували між собою за пасовиська та джерела води. Тому словом *грама* позначався також військовий загін. Війна була звичайною, повсякденною справою аріїв. Війна позначалася в санскриті буденним словом, і перекладалося як «боротьба за корів». (Санскрит - стародавня літературна мова зі складною синтетичною граматикую давньої Індії, що іноді використовується й досі).

*****

Вставка. *Арії того часу все життя проводили на колесах. Проживали у легких, розбірних, портативних житлах. Основою благополуччя аріїв була велика рогата худоба. Особлива увага приділялася конярству. Серед домашніх тварин були відомі вівці, коні, осли, собаки. У сімейні вози запрягали биків. Поклонялися коню та корові. Головною ударною силою війська аріїв була двоколісна бойова колісниця, яку тягли двоє коней. Кінноту в бою не використовували, головна зброя – піхота, лук та стріли. Арії були вогнепоникниками і спалювали померлих.*

*****

Тепер ми бачимо, що український народ дістав величезну історичну спадщину від своїх попередників: літописних слов'ян, трипільців, кіммерійців, скіфів, сарматів та іншої людності, що мешкала у свій час на території сучасної України. І ніколи не губився зв'язок його поколінь, генетична пам'ять й сьогодні присутня в молоді. Не було розриву в переході від старих - до нових соціально-економічних станів, морально-побутових уподобань та культурно-релігійних традицій.

ТІ ХТО ЙШОВ ПОПЕРЕДУ

Діду, діду закричала мала онука Софія нашого діда Опанаса: - Мені ніхто не вірить, що українські пращури сягають у глиб історії за тисячу років до н.е. Заспокойся, дід лагідно погладив малечу по голові: - Твої друзі невинні в цьому питанні, у них були погані вчителі. Перші згадки про державу народу «рос», «рус» знаходимо у візантійських, східних і західно-європейських джерелах у першій половині IX ст. Давній літопис «Повість временних літ» датує початок «Руської землі» 860 роком, це найперша згадка про термін назви «Україна». Київський літопис за Іпатіївським списком від 1187 р. розповідає про глибокий траур народу через загибель переяславського князя Володимира Глібовича в битві з половцями. У тому ж літописі від 1189 року зустрічаємо назву «Україна Галицька» про Галицьке князівство. Стародавня Київська держава з IX ст. охоплювала значні території, населені східними слов'янами, які мали істотний вплив на культуру, мову, побут сусідніх народів. Для розвитку держави, що простягнулася на широких просторах лісів, пронизаних численними ріками, знання про її територію були необхідні. Географічних описів кордонів України до IX ст. не залишилося (найдавніший зведений літопис датується 1037 р., а перший Київський літопис 1039 р.).

В 1150-1153 р. арабський мандрівник і купець Абу-Гамід тричі побував у Києві, написав такі книги, як «Антологія деяких чудес Заходу» і «Космографія», в яких є відомості про Київську Русь, її природу, господарство і побут слов'ян. Арабський письменник Аль-Масуді (20-50 р. X століття) у своїх описах слов'ян згадує русів і волинян, вказує на їх зв'язки з Іспанією, Римом, Візантією тощо. Другий арабський письменник Ібн-Абдаллаг (820-912 р.), писав про східних слов'ян і русів. Третій письменник Ібн-Баттута (1304-1377 р.) майже 29 років мандрував світом, був у Криму і Приазов'ї, написав книгу «Подарунок споглядачам про дива міст та чудеса подорожей».

Відомості про Україну тих часів знайшли відображення в старовинних рукописних картах, зокрема на картах арабського

географа Ель Ідріс (1100-1166 р.), іспанського монаха Беатуса (776 р.), на Ербсторській карті світу (XIII ст.), Герфордській карті світу (1280 р.) та інших середньовічних картах, зокрема на портоланах Чорного моря з узбережжям. Перші карти усїєї української території були подані переписувачами «Географії» Клавдія Птолемея (близько 87-150 р.), починаючи з XIII ст. вони були надруковані вперше як «Восьма карта Європи» (європейська Сарматія) і «Друга карта Азії» (азіатська Сарматія) в ульмських виданнях в 1482 р. і 1486 р. і входили потім до всіх 57-ми видань цієї «Географії» до 1730 року включно. Окрім того, українська територія була представлена на відомій карті Касторіуса (IV століття) яка зберіглася в Аугсбурзі (Німеччина).

Тож бачиш, як багато спогадів в історичному плані про нашу Україну. Наукові знання про географію країни «Рось, «Русь» черпалися з перекладів античних книг, зокрема з «Християнської топографії» Козьми Індікоплова (олександрійського купця VI ст.). З XI ст., окрім численних перекладних, з'являються оригінальні твори з історії і краєзнавства, які ми зараз називаємо літописами. По ним та внаслідок археологічних знахідок ми власну історію українського народу. Історія України сягає у «сиву» давнину з незапам'ятних часів, а не починається від християнства, як твердять деякі літописці. Починати історію України від християнства – не правильно.

Автохтонне населення України ніколи не змінювалося від перших людей, мізинців, трипільців, скіфів, сарматів, аланів, готів, антів, русів аж до українців. Це назва одного і того ж народу. Деякі вчені висунули нічим не обгрунтовану вигадку про іранське походження скіфів, сарматів, аланів. Наші предки не іранського походження, а навпаки, заселили Іран. Геродот розповідає про скіфів біля Дніпра, які мали столицю Гелон.

*****

Мізинська культура (мізинці) в пізньому палеоліті. Назва походить від Мізинської стоянки в селі Мізин, Коропського району, Чернігівської області на Сіверщині. Територія поширення: долини рік Десна, Сейм, Середнє і Горішнє Подніпров'я 25000-23000 років тому. Ближче до 14000-13000 років до Р. Х. Мізинська культура змінюється на Мадленську і в 20000 році до н. е. в Європі з'явилися мадленці.

Давні і найновіші архелогічні розкопки багатством матеріалу доводять, що територія сучасної України була центром розселення індо-європейської сім'ї народів і джерелом перших проявів європейської культури, яка поширилась у різні сторони. Наша мова розвинулась з мови, якою говорили наші предки добрих 30 тисяч років тому. Вдосконалена арійська мова була в Україні за сім тисяч років перед санскритом. Це не є відбитком чііхось бажань, а результат кропіткої праці вчених.

Давні вірування наших предків були нерозривно пов'язані з цілим слов'янським світом і навіть із цілою сім'єю індоєвропейських народів. Наприклад, наш бог Див - це грецький Зевс, а ще індійський Дева. Українська богиня світанку Утреня по-грецьки Еос, і Ушас в Індії, наша Аврора, Естер по-англійськи, і Австрія у Литві і Латвії. Або «Сонце», «Сур'я», «Хоре» звучать на різних мовах по-різному, але мають одне значення і походять від одного кореня, і цей корінь виявився дійсним у прото-слов'янській мові. Як відомо, наш Київ у давнину називався Сур'я, що означало Сонце, Світло. В Індії і тепер є бог Сонця - Сур'я. Поняття спільного всім Богам неба, де господарем був Сварог, перенеслося до Індії і Греції. В Індії ще і сьогодні залишився в пошані бог Сварга, український бог «Богпо», в іранській мові «Бага», в індійській «Бгаг».

Далі дід Опанас запитусь: «Хто ми, чиї ми діти, яких батьків?» Кожен народ повинен будувати і мати свою віру. Віра - це частина історії, а кожен народ має свою історію, як частину все-світньої історії. Віра - найвища цінність народу. По вірі можна найглибше пізнати душу і характер народу. Народ, покинувши свою віру, покидає свою душу, свої ідеали, іде на службу чужим Богам і стає прислужником або рабом. Такий народ стає меншовартісним і може загинути на бездоріжжі блукань, буде шукати захисту і спасіння в чужих Богів так довго, доки не зрозуміє, що своє спасіння він знайде тільки у своїй вірі.

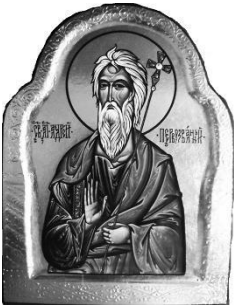
Віра була в народі, в його мові, звичаях, у всьому на рідній землі. Вона була у подиху Русі, у розшумах подільських, придніпровських, донецьких, таврійських, галицьких, волинських, буковинських, миколаївських, черкаських та елисаветградсько-кіровоградських ланів, вона була в музиці пшеничних колосків. Віра була в оркестрі травокоників, що ніби на скрипках грали свою нескінченну симфонію землі, в силі і могутності

старезних дубів, міцно вкорінених у землю, свідків минулої слави. Вона була в запаху соснової живиці Карпат, у весняному співі жайворонка і соловейка Київщини, в шелесті буйних трав і квітів Кіровоградського краю. Вона була в таїнстві Купальських і Різдвяних свят. Ця віра була у власній мудрості і дбайливості про рід і родину. Була вона у слові, у слові народної мудрості.

Віра була в найвищу істоту, був культ предків, шляхетності й героїзму, здорові підстави для росту й шляху в майбутнє. Особлива пошана була тим, хто загинув у бою, боронячи рідну землю. У бій вони йшли, як на працю.

З віруванням тісно пов'язані звичаї, легенди, пісні, гаївки, веснянки, маївки, гагілки, думи, колядки, коломийки, перекази - весь фольклор, у якому душа народу, його життя, радощі і смутки. Багата народна творчість мала і має велике історично-пізнавальне значення і є основним зберігачем національної свідомості, традиції, культури, мови. Міфологічні твори не були записані, вони жили в народі, в його душі, пам'яті. Після прийняття християнства 988 р. почався їхній розгром.

*****

Примітка. *Перша вістка про християнство в Україні - це легенди про апостола Андрія. Він, буцім-то першим поставив хрест на київських горах. Це є абсурдом, бо тоді, коли жили перші апостоли, хрест не був в пошані. Він вважався звичайною римською шибеницею. Молода Візантія в перших віках нової ери не мала впливу на Русь.*

За дві тисячі років свого існування християнство принесло у світ криваві війни, терор, незгоди між народами. На чотирьох хрестах був розп'ятий народ український: Рим, Візантія, Варшава, Москва. Чужі ієрархи, чужа література, чужі порядки, чужий дух.

*****

Ми запозичили чужі імена: Михайло, Іван, Марія, Василь, Марта, Григорій, Матвій, Лука, Ярема, Яків та інші, а забули свої імена: Святомир, Яровит, Доброгост, Вартіслав, Радогост, Людовит, Теслав, Добровит, Дубислав, Ярополк, Яромир, Ярослав, Святослав, Вислав, Богіслав... Тож давайте разом пригадаємо: «Хто ми, чиї ми діти, і яких батьків?»

ГЛИБОКІ КОРИННЯ УКРАЇНИ

Минулі покоління залишили нам стільки питань, що сьогодні ми не в змозі відповісти й наполовину з них. Настане час коли наші нащадки будуть дивуватися. А дехто скаже: - Дивно, що вони не знали таких

очевидних речей. Для людини, яка не знає, до якої гавані вона прямує, жоден вітер не буде попутним. Історія кожного чоловіка починається зі знання свого родоводу. А її коріння закладене в батьківській домівці та в материнській пісні. Батьківська хата - це те, що завжди згадується, сниться, що ніколи не забувається і гріє теплом спогадів. Усіх членів сім'ї завжди об'єднував живильний родинний вогник. Від матері - до доньки передавалися старанно вишиті рушники, сорочки; від батька до сина - земля, любов до неї, вміння відчувати її біль та чути її голос, тощо.

В попередньому розділі ми зупинили свою розповідь на трипільській культурі, далі перейдемо до кіммерійців. Перших кочових, іраномовних племен вершників, що з'явилися в Україні в дуже давні часи, назва яких дійшла до нас з писемними джерелами. Гомер, розповідаючи у своїй поемі «Одіссея» про північне узбережжя Чорного моря, називає його «землею кіммерійців». Це, напевно є одна із найдавніших писемних згадок про Україну. Але нічого, крім назви людей, що населяли землі, які в ті часи вважалися похмурим краєм світу, Гомер більше не говорить про кіммерійців. А може державне об'єднання таврів і кіммерійців назвемо «першим державним» утворенням на території України. Нам кажуть: - Не поспішайте, бо попереду в українській історії є ще більше державне утворення під назвою Київська Русь (ми вже згадували), але про це – трохи пізніше.

Назва племені кіммерійців не є їх самоназвою, оскільки ця назва була дана асирійцями стосовно всіх племен Північного Причорномор'я. Кіммерійці або кіммери - стародавній кочовий народ, який жив на півдні України в IX-VII ст. до н. е. Більша частина кіммерійців у VII столітті до н. е. помандрувала через Кавказ до Малої Азії через нашестя скіфів. Менша частина - осіла у Північному Причорномор'ї, змінивши кочовий образ жит-

тя, і стала відомою як таври, що були причетні до закладання греками колонії Кімерик, як південно-західного прикордонного форпосту Боспорського царства (50 км на південь від Керчі). Остаточо киммерійці асимілювалися з місцевими племенами Кримського півострову. Разом з гетами в українській історії становили власну місцеву археологічну культуру. (**Таври - плем'я, яке у I тис. до н. е. заселяло гірську і підгірську частини Криму. Перші згадки про таврів - VI ст. до н.е., останні - I ст. н.е. Імовірно назва «таври» походить від кельтського «таур», що означає «гора»**).

Відповідно до киммерійців, у середині V ст. до н. е. Геродот сповіщав, що країна, яку в його час займали скіфи (тобто Північне Надчорномор'я), раніше належала киммерійцям. На підтвердження своєї думки він писав: «Ще і тепер є у Скіфії Киммерійські стіни, є Киммерійські переправи, є область, що зветься Киммерією, є і так званий Киммерійський Боспор». Дослідники кажуть: - Киммерійці були іраномовним народом. Вони проживали в українських степах приблизно між 900 і 650 роками до н. е. і відомі археологам за похованнями у насипи більш давніх степових курганів.

*****

За грецькими джерелами, киммерійський народ, що жив на північних берегах Чорного моря, називали кімрами. Геродот і Страбон пишуть про велику Киммерійську державу на північних берегах Чорного моря та на обох берегах Керченської протоки із столицею Кімерикон. За Геродотом, племена киммерійців очолювали царі. Однак царських поховань в

Українському Причорномор'ї не виявлено.

Заглядаємо до Біблії. Там киммерійців пов'язують з біблійним Тоґармою, сином Гомера, онуком Ноя. Країну киммерійців – Гамірр, поміщують на північному заході Малої Азії, в Каппадокії. Біблія пов'язує з киммерійцями території Керченського і Таманського півостровів (Боспор Киммерійський, Кімерик, Киммерійський вал, киммерійські переправи тощо). Однак, зважаючи на ту роль, яку киммерійці відіграли в історії названих країн Малої і Передньої Азії, є підстави гадати, що під киммерійцями слід розглядати могутні об'єднання пастушо-землеробських племен, які населяли степи від Дністра до Дону.

Кіммерійці – найдавніший народ української історії, який був південним сусідом праслов'ян у X-VII ст. до н. е., і жили в південноукраїнських степах від Дону до Дунаю. Їх остаточне походження не з'ясоване. Кіммерійський народ складався з племен, об'єднаних у союзи на чолі з царями-вождями. Військо кіммерійців формувалось з загонів вершників, які були добре озброєними. Ці племена займалися скотарством, в якому провідне місце посідало конярство. Широкого розвитку у кіммерійців набуло мистецтво, яке носило прикладний характер. На кам'яних виробах висікались зображення різноманітної військової амуніції. За мовою кіммерійці (вірогідно), були іранцями. За походженням, кіммерійці відносяться до численних скотарсько-землеробських культур євразійського степу, що виникли внаслідок міграції найдавніших скотарів півдня України на схід. Значну роль у їхньому господарстві відігравало осіле та відгонне скотарство, хоча вони були добре знайомі із землеробством і проживали у постійних селищах уздовж степових річок.

Пізньюзрубні пам'ятки рубежів II-I тис. до н. е. відомі під назвою сабатинівської та білозерської культур, концентруються у степовому Надчорномор'ї, Надазов'ї та лісостеповому Лівобережжі Дніпра. Близько 900 р. до н. е. на півдні України зникають постійні поселення зрубної людності. У цей час в українських степах поширюються підкурганні поховання (кіммерійського типу) скотарів зі зброєю, знаряддями, кінською упряжжю тощо.

Особливий інтерес для нас становлять контакти кіммерійців із своїми північними сусідами, які були далекими пращурами слов'ян, зокрема українців. Мається на увазі землеробська людність лісостепового Подніпров'я та межиріччя Дністра та Дніпра IX-VII ст. до н. е.

*****

Вставка. *За легендою, кіммерійці опинилися у Малій Азії, тікаючи з Надчорномор'я під натиском скіфів. Однак письмові джерела та дані археології свідчать, що значна частина кіммерійців лишилася в українських степах, де була поглинена у VII ст. до н. е. - скіфами. Скіфська навала розколола кіммерійське суспільство. Заклик кіммерійських вождів воювати з скіфами, не дістав підтримки у народу. Тоді вожді почали битися між собою і всі загинули, поховали їх у могилі на березі Дністра.*

СКІФО-САРМАТСЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Близько 3000 р. тому первісні суспільства на території України вступили у добу розкладу та майнового розшарування. Набули поширення залізні зброя та знаряддя праці, що дало підстави археологам називати цей період історії ранньозалізною добою. Саме тоді з'явилися найдавніші писемні згадки про первісні на-

роди, що проживали на українських теренах. Особливо докладно про Скіфію та її сусідів писав «батько історії» грек Геродот, який присвятив їй IV книгу своєї дев'ятитомної «Історії».

Скіфсько-сарматська, або ранньозалізна, доба розпочалася з появою в українських степах (вище зазначених) войовничих кіммерійців. Це перший народ стародавньої України, справжня назва якого відома офіційній науці. Скіфсько-сарматський період охоплює від I тис. до н. е. і до першого століття нашої ери.

Протягом I тис. до н. е. археологічно простежено три хвилі іраномовної людності (спочатку кіммерійці, далі скіфи й сармати), які котилися в українські степи зі сходу і фактично були поверненням нащадків найдавніших індоєвропейців Лівобережжя Дніпра на батьківщину своїх пращурів. (Історики часто пишуть: «скіфи витіснили кіммерійців», або «сармати витіснили скіфів» і т.п., не утруднюючи себе поясненням, куди витіснили, звідки самі прийшли, і т.д.). У цей час степова Україна стала західним крилом своєрідного світу іраномовних скотарів-номадів, що охоплював евразійський степ від Дунаю на заході - до Алтаю на сході. Культурно-історичну спільноту створювали три великі регіони:

- А)** - західний скіфський (степи України та Передкавказзя),
- Б)** - східний сако-масагетський (Казахстан та Серед. Азія),
- В)** - центральний савромато-сарматський (степ між Нижнім Доном та Південним Уралом).

Рушійною силою соціально-економічних процесів, і розкладу первісних суспільств в Україні у I тис. до н. ери, було поширення кочової форми скотарства (номадизму) та наростаючий вплив античної цивілізації на чорноморське узбережжя.

Скіфи - це грецька назва іраномовних кочовиків українських степів VII-III ст. до н. е. Їхня самоназва - *сколоти*. Велика територія на півдні між Доном та Дунаєм, де розселилися скіфи, отримала назву Скіфія. Геродот, який відвідав цю країну, залишив відомості, що цей кочовий народ поділяється на скіфів-скотарів, скіфів-орачів та царських скіфів.

Першу згадку про скіфів маємо в асирійському джерелі, що датується близько 674 р. до н. е., коли скіфські кіннотники могутньою хвилею прокотилися через весь Близький Схід і зупинилися на кордоні Єгипту. Легендарне царство Ішкуза, з якого скіфи починили напади на Закавказзя та Передню Азію, знаходилося на Північному Кавказі та Кубані. Саме тут була сконцентрована переважна більшість скіфських курганів VII-VI ст. до н. е. Цікаво, що серед знайдених у цих могилах типово-скіфських речей, багато виробів близькосхідного походження - з срібла й золота. Мабуть вони потрапили до скіфів під час грабіжницьких походів у Закавказзя.

На чолі скіфської рабовласницької держави стояли племена царських скіфів. Вони вважали всіх інших скіфів та підлегли їм нескіфські племена своїми рабами. У VII-VI ст. до н. е. царські скіфи поділялися на три племінні союзи, кожен з яких очолював цар, тому можна сказати, що на чолі Скіфії в цей час стояли три царі. У IV ст. до н. е. влада над усіма скіфами зосередилася в руках одного царя - Атея. Йому належала вся військова, політична та судова влада. Крім того, він частково виконував функції верховного жерця.

Скіфська держава мала дві столиці, головним містом Скіфії було Кам'янське городище, що на Дніпрі, навпроти Нікополя на місці теперішнього райцентру у Запорізькій обл. Кам'янка-Дніпровська. Скіфська держава поділялася на округи (номи), на чолі яких стояли вожді, призначені царем. Довгий час у суспільному житті скіфів велику роль відігравала рада скіфів (народні збори). Проте з розвитком рабовласницьких відносин її роль зменшилась. Значить, про скіфів теж можна казати, як про перших державників на території України.

Основою скіфського суспільства була невелика сім'я, яка володіла худобою та домашнім майном. Скіфи вели родовід по чоловічій лінії; у них було поширене багатоженство, причому старша жінка посідала привілейоване становище в сім'ї.

Царські скіфи жили на лівому березі нижньої течії Дніпра, аж до Азовського моря і нижнього Дону, а також у степовому Криму. На правому березі нижнього Дніпра мешкали скіфи - кочівники. Між Інулом і Дніпром разом з кочівниками жили скіфи - землероби. У басейні Південного Бугу, поблизу грецького міста Ольвії, мешкали елліноскіфи. І, нарешті на Північ від царських скіфів, скоріш за все в межах степової смуги України, жили скіфи - орачі. На думку деяких вчених, скіфів - орачів можна вважати пращурами українського народу. Най-більшої могутності скіфи досягли в кінці 5 ст. і з початку 4 ст. до н. е. під проводом царя Атея, який об'єднав усіх скіфів від Азовського моря - до Дунаю, провів переможні війни з тракійцями і стримав у 339 р. до н. е. похід військ Філіппа II Македонського в бою, де сам загинув. А у 331 р. до н. е. скіфи перемогли і знищили військо Македонського, під проводом його намісника Зопіріона. У III ст. до н. е. скіфи контролювали грецькі міста в гирлі Дунаю й Ольвію. За часів своєї могутності скіфи часто робили походи в Південну та Середню Європу.

*****

Надчорноморські та надазовські степи були зайняті іраномовними кочовими скіфами. Північніше у лісостепах між Верхнім Дністром і Ворсклою відомі численні селища та величезні городища пращурів слов'ян. На захід від них проживали фракійці, а на схід на верхньому Дінці та Дону - угро-фінські племена будинів. У Поліссі жили балтські племена неврів, андрофагів, меланхленів. За Доном починалися кочів'я спорідненого скіфам іраномовного народу *савроматів*. Південними сусідами степових скіфів були грецькі колоністи чорноморського узбережжя. (*Народи Савромати - кочові племена, які жили в VII-IV ст. до н. е. в задонських і поволзько-уральських степах, близькі за походженням, культурою і мовою - до скіфів і саків. Далі ці племенами вступають в нові союзи, і з III ст. до н. е. вже виступають під загальною назвою савромати*).

Скіфи, що прийшли в українські степи з Ірану близько 2700 р. тому, були безпосередніми нащадками аріїв. За легендою, вони походили від трьох царів (Ліпоксая, Арпоксая та Колоксая), що поділили між собою золоті плуг, ярмо, сокиру та чашу, які нібито впали з неба. Можливо, частка «ксай» в їхніх

іменах - походить від слова «кшатра», що у перекладі із санскриту означає «влада». Звідси пішли пізніші слова: «кайзер», «кесар», «цар». Ця легенда, як і розкопки скіфських курганів, свідчить, що суспільство скіфів, як і аріїв Стародавньої Індії, поділялося на три класи-варни.

Цей кастовий поділ зародився у далеких наших предків аріїв та скіфів у степах України ще 5000-4000 р. тому. У курганах III-II тис. до н. е. серед бідних поховань рядових общинників трапляються багаті могили, засипані червоною вохрою, із бойови сокирами-молотами, булавами, наконечниками стріл та колесами возів. Відомі могили скіфських жерців, в яких знаходять культові речі, в тому числі дерев'яні чаші для офірувань (жертвування).

Лісостепова смуга України у VII-VI ст. до н. е. була ареною бурхливого економічного розвитку. Саме вигоди транзитної торгівлі та контролю над торговельними шляхами із землеробського лісостепового Подніпров'я - до грецької колонії Ольвії у гирлі Південного Бугу зумовили переміщення центру Скіфії з Передкавказзя на Нижній Дніпро (близько середини VI ст. до н. е.) і супроводжувалося збройною боротьбою кочовиків - скіфів з осілими землеробами лісостепу у Північному Надчорномор'ї. Згадкою про цю війну є наведена Геродотом легенда про повернення скіфів з кавказького походу в Надчорноморські степи. Тут їх зустріла вороже налаштована молодь, що була народжена скіфськими жінками від рабів, доки їхні чоловіки воювали у Закавказзі. Скіфи не змогли зброєю подолати опір молодого покоління. Однак нащадки рабів швидко розбіглися, коли скіфи взяли в руки нагаї...

*****

Перші люди на території Єлисаветградни-Кіровоградщини з'явилися дуже давно. Найдавнішим з відомих за своєю назвою народів, чий перебування (з XI ст. до н. ери) на території Єлисаветградщини-Кіровоградщини зафіксоване істориками, були кіммерійці. У VII ст. до н. ери Кіммерію підкорили східні племена скіфів, що спромоглися створити власну державу з ефективною військовою організацією та самобутньою культурою. З часом до Великої Скіфії увійшла земля скіфів-орачів, що лежала у межи-

річчі Дністра і Дніпра. На південь від території скіфів-орачів між Гіпанісом (Південним Бугом) і Борисфеном (Дніпром) простягалася земля алазонів. На межі цих двох народів знаходилася загадкова місцина Еksamпей (Екxампай), яку греки називали Священими Шляхами, бо саме тут був загальноскіфський сакральний центр, де сходилися шляхи з усіх країв Великої Скіфії. Давньогрецький історик Геродот записав, що в Еksamпей стояв велетенський казан, відлитий за наказом царя Аріанта з наміром своєрідного перепису населення - кожний підвладний йому скіф мав принести по наконечнику стріли, з яких і був відлитий пам'ятник величі й могутності скіфської держави та її володаря. Місцевість Еksamпай займала вододіл Чорного Ташлика та Мертвоводу, вершина якого з позначкою 269 метрів над рівнем моря знаходиться біля села Вільні Луки Кропивницької сільради Новоукраїнського району області. Це узвишся серед степів і було центром скіфського царства, де нібито стояв священний казан Аріанта. Сакральний центр збігався з географічним центром Великої Скіфії, описаної Геродотом як тетрагон, що майже вписується у межі сучасної України. (Тетрагон = чотирьохкутник. Алазони - плем'я, яке жило в 7-2 ст. до н. е. в басейні Південного Бугу на північ від Ольвії, і згадані в «Одіссей» Гомера. Держава Сарматія була в степах Північного і Східного Причорномор'я з II ст. до н. е. - до II ст. н. е. Це близькі скіфам за походженням і способом життя іраномовні племена. Вони розгромили і поглинули скіфів та на шість століть панували Надчорномор'я).

У першій половині III ст. нової ери сарматські завойовники повторили долю скіфів, будучи підкореними племенами готів. Готія набула могутності у середині IV ст. нової ери за правління короля Германаріха, і довгий час залишалася впливовим гравцем античної історії, вдало воюючи Римом, проте супроти об'єднаного союзу східно-слов'янських племен антів виявилася слабкою. У 375 році ослаблена і виснажена постійними війнами Готія була розгромлена племенами гунів.

Легендарний цар гунів Аттила у V ст. нової ери створив могутню і величну державу, терени якої простягались від Волги - до Рейну. Сарматія увійшла до її складу під назвою Припонтійської Скіфії, управління якою цар доручив своєму

старшому синові - Еллаку. Після смерті Аттіли (453 рік) імперія гунів розпалася.

Колишня Скіфія опинилася під владою нових завойовників - племен обрив (аварів). Далі естафету підкорення цих земель перехопив Хозарський каганат - федерація прикаспійських і причорноморських племен. У подальшій історії Кіровоградського краю відбувалися складні процеси становлення.

*****

Число скіфських пам'яток в українських степах різко зросло наприкінці VI ст. до н. е., досягаючи максимуму у IV ст. до н. е. З кінця VI ст. до н. е. скіфи впевнено контролювали ситуацію в Північному Надчорномор'ї. Про це писав Геродот, який відвідав Ольвію в середині V ст. до н. е. Під постійною дією прогресивного Надчорномор'я поступово трансформувалися і консервативніші суспільства лісостепової та степової України.

Військові звичаї скіфів були суворими. Основний закон - безпощадність до ворогів і вірність бойовим побратимам. Скіфи пили кров першого вбитого ними ворога, робили чаші з ворожих черепів та сагайдаки зі шкіри правих рук убитих ворогів, прикрашали кінську зброю скальпами ворогів, носили плащі зі шкіри вбитих ворогів тощо. Кожний дорослий скіф був кінним воїном. Основною скіфською зброєю були лук і стріли, і як лучники вони уславилися на весь Стародавній Світ.

Коротко про державний устрій скіфів.

Скіфське царство може бути віднесено до держав рабовласницького типу. За формою правління це була одна з різновидів рабовласницької монархії. Правова система міст-держав північно-причорноморського регіону спиралась на систему права Афіїнської демократії і використовувала свої звичаї і традиції. Главою Скіфської держави був цар. Влада його передавалася у спадщину, як і божественне походження царської влади. У ряді випадків цар сам виконував обов'язки жерця. Цар також здійснював судові функції. Влада царя була дуже великою. Навколо царя функціонував апарат державного управління. Як і в інших народів він складався з найближчих родичів царя та його особистих слуг, переважно військових. Існувала також

Царська рада. Щоправда, створення державного апарату не знищило повністю родову організацію – народні збори затверджували кандидатуру царя і його наступників, разом із Радою старійшин і племінних вождів вирішували усі питання місцевого управління. Територія держави поділялась на округи (номи) – колишні племінні території.

Найнижчий щабель скіфської соціальної ієрархії посідали раби. Кількість їх була значною, проте вони не відігравали вирішальної ролі у виробництві, а використовувались у домашньому господарстві, а також як товар у торгівлі з грецькими містами. Головними джерелами рабства були підкорення інших народів, військовий полон, народження від рабині та інше. Як бачимо, державна структура Скіфії значно відрізнялась від рабовласницьких і феодалських держав, але за своїми функціями була вже політичною організацією, тому можна стверджувати, що перші витoki державності на території України з'явилися саме тоді.

За свідченням грецького історика і географа Страбона (63 р. до н. е. - 23 р. н. е.), у II ст. до н. е. скіфи у Криму знаходилися «під владою Скілура і його синів з Палакам на чолі». А синів у Скілура було, за одними даними, шістдесят душ, за іншими – 80, що забезпечувало міцну підтримку владі царя. Цим теж пояснюється особлива роль військової дружини правителя та воєначальників. Скіфська державність була першою на території сучасної України, вона вплинула на пращурів слов'ян, які жили в цей період. Тобто до Київської Русі, на землях сучасної Кіровоградщини, пращури слов'ян, враховували скіфський досвід під час створення своєї чергової державності.

Зазначимо, що суспільний устрій скіфських міст характеризувався соціально-класовим розшаруванням: панівний клас; вільні землероби, ремісники-торгівці; осілі чужоземці і раби.

У цивільних правовідносинах у скіфів був розвинений інститут власності. Існувала приватна власність на домашніх тварин, стада, які були мірилом багатства, житло, господарський інвентар, посіви тощо. Цивільні операції з приватною власністю зумовили появу цивільних зобов'язань. Угоди укладалися усно і закріплювалися присягою. Але земля знаходилася у власності царя й регулярно перерозподілялася між родовими общинами шляхом жеребкування.

Факти. Нам треба надати коротке пояснення скіфсько-перської війни. Незадовго після встановлення скіфського контролю над Північним Надчорномор'ям останнє зазнало нападу величезного перського війська на чолі з царем Дарієм I Гістаспом. Ця драматична подія сталася близько 514 р. до н. е. і була докладно описана Геродотом. Після падіння Ассирії на Близькому Сході запанувала Персія. Мріючи про світове панування, перські правителі почали готуватися до завоювання Греції. Для цього треба було відрізати її від чорноморського хліба і забезпечити тили перському війську, підкоривши скіфів на землях сучасної України. На Близькому Сході ще добре пам'ятали навалу з півночі скіфської кінноти. Це стало формальним приводом для вторгнення персів до Скіфії: - Цар побажав тепер покарати скіфів за вторгнення в Мідію писав Геродот. Дарій I зібрав величезне різноплемінне військо, яке, за Геродотом, налічувало 700 тис. воїнів і почав знесилювати перську армію наскоками, готуючись до вирішального бою.

Геродот розповідає, що у цей час до перського табору приїхав посланець Іданфірса з дивними дарами: птахом, мишею, жабою і п'ятьма стрілами. Перси вирішили, що скіфи віддають переможцям свою військову могутність, землю, воду і небо своєї батьківщини. Однак радник Дарія розчарував свого господаря, розтлумачивши подарунки інакше: «Якщо ви, перси, не полините в небо, обернувшись на птахів, не сховаєтесь у землі, ставши мишами, не скочите в болото, обернувшись на жаб, ви не повернетесь назад, уражені цими стрілами»...

Скіфи заманювали ворога в безкрайні українські степи, і настала мить, нарешті вони наважилися на вирішальну битву з армією Дарія, яка була виснажена довгим походом. Але у ніч перед боєм Дарій з частиною свого війська втік з табору, лишивши там знесилених воїнів та ревучих віслиюків, які мали створити видимість армії і ввести в оману скіфів. Таємно, під покривом ночі Дарій з своєю гвардією переправився через Дунай наплавним мостом, яким він прибув до Скіфії. Так безславно скінчилася невдала спроба персів завоювати Скіфію.

Відповідно до вище зазначених п'яти стріл, то вони відповідають п'яти скіфським племенам, які взяли участь у тій битві. Пам'ятаєте: царські скіфи, скіфи-кочівники, скіфи-орачі та інші. Ми, українці, є нащадками всіх тих скіфів. Отож давайте не розмовляти, а діяти, щоб будь-який ворог, який зазіхне на нашу країну, напевно знав, що навіть якщо він сховається в небі, в землі чи у воді, його наздоженуть українські стріли і він буде знищений.

Дехто з дослідників каже: - Хто б що не казав, але при формуванні держави, головне не мова, а дія. Можна гарно і пишно промовляти, але нічого не робити, як це робиться в Україні з 1990-х років і до сьогодні. А можна, навпаки, говорити «неправильною» мовою чи взагалі мовчати, але діяти правильно і рішуче. І щоб усім було зрозуміло, що треба робити і як боронити неньку Україну.

Як і всі державні утворення кочових скотарів (гунська імперія Аттіли, Аварський каганат, імперія Чингізидів тощо), скіфська держава була досить нестійким, ефемерним об'єднанням, яке скоро розпалося через різні об'єктивні й суб'єктивні причини. Крім того, на скіфів зі сходу тиснула нова хвиля іраномовних кочовиків - сарматів.

У цей час на півночі Греції міцніла держава Македонія на чолі з Філіпом II. У битві з македонянами 339 р. до н. е. на Нижньому Дунаї скіфи були розбиті, загинув їхній цар Атей, якому було майже 100 років від дня свого народження. У 331 р. до н. е. Зопіріон, намісник сина Філіпа II Олександра Македонського, здійснив похід на чолі 30 тис. воїнів з Нижнього Дунаю на Ольвію. Македонянам не вдалося взяти місто, а на зворотному шляху всі вони разом з полководцем були знищені скіфами.

Як єдине політичне об'єднання степова Скіфія припинила існування у 4-3- ст. до н. е., коли скіфів витіснили споріднені з ними кочовики іранського походження - сармати, які панували до II ст. н.е. На зміну їм прийшли кочівники роксолани (алани). У III ст. на території України розселяються готи, а у IX ст. племена гунів знищують аланів (близько 370 р.) та просуваються аж до Карпат, витіснивши готів у Крим і Таврію. У середині V ст. гуни на чолі з легендарним ватажком Аттілою відійшли на захід, а в Україну прийшли нові кочові орди – болгари, потім авари (обри). Близько VI ст. з'явилися слов'яни...

САРМАТИ: ЖИТТЯ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

Ми з'ясували, центр Скіфії був саме в Україні. І якщо мова йде про іранізацію або тюркизацію скіфів, то хіба що малою мірою, коли периферійні райони Скіфії, які вступали в контакти з іранським і тюркським світом, могли зазнавати їхнього мовного впливу. Генетична спорідненість сарматів зі скіфами не викликає сумніву, адже походження їх спільне і сягає глибокої давнини – (від племен зрубної культури). Про спорідненість скіфів і сарматів писав ще Геродот в період «сивої» давнини, він переказав легенду про походження сарматів від шлюбу скіфів з амазонками. Археологічні знахідки свідчать про привілейоване становище жінки у сарматів: багаті поховання жриць, жінок-амазонок (в кольчугах, зі зброєю тощо). З покійницею клали у могилу розбите дзеркало, гривни, що прикрашали шию, спіральні підвіски, начільні пов'язки, розшиті золотими пластинками та коштовним камінням, намисто з кольорового скла, перлів, самоцвітів тощо. В одному з таких поховань знайдені навіть залишки трону, що свідчило про високе становище похованої жінки.

Хто ж такі сармати? Дуже дивно, але читаємо: - історичній науці не відома самоназва сарматів. Греки та римляни називали сарматами або сірматами кочові племена, які запанували в українських степах у III ст. до н.е. У Вікіпедії є запис: - Сармати - кочовий іраномовний народ, що мешкав на межі нашої ери у Сарматії, яка займала територію сучасної України та прилеглі землі. З сарматських племен ми знаємо: аланів, аорсів, сайї, сатархів, тагорів, роксоланів та сіраків. Сармати не були одним плем'ям, це умовна назва сукупності іранськомовних племен і належали вони до центральної частини кочового іраномовного світу, які проживали у I тис. до н.е. в степах між Алтаєм та Дунаєм. Археологи вирізняють три послідовні періоди в житті сарматів:

- ▶ Савроматський VII – IV ст. до н.е.
  - ▶ Прохорівський або ранньосарматський III ст. до н.е. – II ст. н.е.
  - ▶ Аланський або пізньосарматський II – IV ст. н.е.
- Починаючи з IV ст. до н.е. сарматські племена наполегливо

просувались у західному напрямку до Азовських степів.

На рубежі IV-III ст. до н. е. у Північному Надчорномор'ї зникають кургани степових скіфів. Це значить, що скіфське населення концентрується в регіонах, придатних для землеробства та осілого скотарства: на Нижньому Дніпрі, у Нижньому Подунав'ї, Північному та Передгірному Криму. Давньогрецький географ Страбон назвав Нижній Дніпро та Крим того часу «Малою Скіфією».

І зразу, спустілий скіфський степ між Доном та Дніпром у III-II ст. до н. е. заселило сарматське племінне об'єднання роксоланів. Численні пізньоскіфські укріплення, що суцільним ланцюгом тягнуться уздовж правого берега Нижнього Дніпра від Запорожжя й до Херсона, (майже до кінця I ст. до н. е.), ще стримували просування сарматів українським степом на захід. Але у II-I ст. до н. е. сармати зайняли вже спустілий скіфський степ, їм допомагала природа. На початку нашої ери кількість опадів у степах півдня Східної Європи зросла. Не випадково розквіт Сарматії відбувся саме в цей сприятливий для скотарства природно-кліматичний період. Античний географ II ст. н.е. Клавдій Птолемей називає понад сотню сарматських племен, про деяких із них, ми вже балакали. Греки та римляни називали їх сірматами, або сарматами, що з давньоіранської мови перекладається як «оперезаний мечем».

Цікаво, що назва сармати або савромати довго зберігалася у пам'яті українського народу, який традиційно вважав себе нащадком «славних роксоланів». У козацьких літописах зустрічаємо такі вислови: «наші козако-сарматські предки», «князь сарматський і гетьман усього Запорозького війська», «провінції козако-руські савроматійські» і та інше. Можливо, це було даниною тогочасним поглядам істориків на спільне походження українців і поляків від «одного савроматійського кореня». А ще відомо (в той час) кілька історичних творів про Україну під назвами: «Трактат про дві Сарматії» Матвія Мсховіти, «Опис Сарматії Європейської» Матвія Стрийковського, карти Сарматії Мартина Кромера. Зокрема, Стрийковський писав: «сарматські народи, які розмовляли руською мовою», або: «Як згадує Птолемей та інші, назва роксолани та роксани була відома кількасот років ще до народження Христа». Отже, чіткі хронологічні межі сарматського часу сьогодні встановити нелегко.

Примітка. Сарматською батьківщиною вважаються територія скіфів у Нижньому Дніпрі, у Нижньому Подунав'ї, у Дикому полі, Північному та Передгірному Криму. А ще степи басейнів Нижньої Волги та Уралу. Починаючи з IV ст. до н. е. простежується постійна експансія сарматських племен на захід, до степів Надазов'я. Як свідчать античні автори, зокрема Діодор Сицилійський, експансія сарматів на скіфські землі була далеко не мирною. Вони, «зробившись сильнішими, спустошили значну частину Скіфії та, до ноги винищуючи переможених, перетворили більшу частину країни на пустелю».

*****

Наприкінці I ст. до н. е. роксолани форсували Дніпро й просунулися степами на захід. Разом з язигами вони чинили військові напади на римську провінцію Мезію в Подунав'ї. Слідом за ними з-за Дону до багатих римських провінцій Нижнього Подунав'я посунули племінні об'єднання аорсів. У цей час потерпають від нападів сарматів багаті греко-римські центри чорноморського узбережжя: Боспорське царство та Херсонес у Криму, Ольвія, Тіра та інші. Сарматська агресія була спрямована не лише у багаті римські провінції Подунав'я чи античні міста-колонії чорноморського узбережжя, а й на північ, на землі осілих землеробів-праслов'ян лісостепової смуги України. На рубежі нашої ери сармати здійснювали збройні напади на городища зарубинецької культури Середнього Подніпров'я.

Так само як і скіфи, сармати здійснювали сезонні міграції за гуртами овець і табунами коней у меридіальному напрямку. Влітку худоба паслася на північних, лісостепових пасовиськах, де трава менше вигорала від сонця. Зимували на низинах біля Азовського моря, на Нижньому Дону, Прикубанні, на степових пасовиськах з тонким сніговим покривом. Саме тут археологи дослідили зимівники сарматських скотарів. Кочовим скотарством займалися заможні родини, які мали численні гурти овець та кінські табуни. Бідні общинники проживали осіло у Надазов'ї, вирощуючи пшеницю, просо та займаючись скотарством.

В історії військової справи сарматів виділяються два періоди. На ранньому етапі, військо складалося з народного ополчення на чолі з родовими вождями. Його основою була легка

кіннота, озброєна луками та мечами. Піхота комплектувалася з найбідніших общинників, але таке військо було неефективне.

Після невдалих зіткнень з римськими легіонами в Подунав'ї у I ст. до н. е. сармати реорганізувалися. Їхнім ударним кулаком стала «покрита бронєю» кіннота – катафрактарія, коли з метою прориву бойових порядків піших римських легіонерів, сарматське військо атакувало тісним строєм з довгими (до 4,5 м) списами. Такий кіннотник (нерідко разом з конем) був захищений важким обладунком - атарактою (довгий кафтан з грубої шкіри, лускоподібно обшитим залізними пластинами). В цей час набувають поширення великі, потужні луки і масивні залізні наконечники стріл для боротьби з важко озброєною кіннотою, а ще довгі залізні мечі для кінного бою

На початку нашої ери відбулася сарматизація міст чорноморського узбережжя. Сарматські імена дедалі частіше фігурують у боспорських написах, це свідчить про зростання степового, варварського компонента серед населення Кримського царства. В моду входили сарматське мистецтво, одяг, зброя, тактика кінного бою, релігійні культу. Протягом тривалого часу Боспором правила сарматська династія, царів називали Савроматами.

У релігійних поглядах сарматів панівними були культу сонця й вогню. Вже згодом вони перейняли від скіфів традицію поклоніння мечу. Своєї писемності сармати не мали. Так само, як і чужої. Проходить певний час і у III ст. н. е. сармати зазнали поразки від войовничого германського племені готів, які прийшли у Надчорномор'я з Балтії. Саме в цей час було спалено головне торжище сарматів Танаїс на Нижньому Дону. Готи створили на півдні України ранньофеодальну державу, відому під назвою імперії Германаріха. До неї входили праслов'яни, фракійці, сармати, пізні скіфи Надчорномор'я, тощо. Численні пам'ятки черняхівської культури степової та лісостепової України, були залишені різноетнічною людністю готської імперії Германаріха. Край готському пануванню в Надчорномор'ї поклала гунська навала (гуни) наприкінці IV ст.

Людина заводить собаку, схожу на себе за характером: Добрий – доброго, злий – злого. Сармати заводили схожих на себе за характером - коней. Звідси й назва: «скажені коні». Типова сарматська риса - «розгойдування».

ЗАГАДКОВІ ПЛЕМЕНА: ГОТИ ТА ГУНИ

Від IV ст. по Р. Х. довгий час не припинявся рух різних племен з етнічних територій України внаслідок тих, чи інших причин. Благодатна земля не залишалась без господарів на довгий період, народи з Азії безупинно йшли на звільненні українські землі й чорноморські степи. Кожне з цих племен несло з собою руйнацію, смерть або

полон. І кожне плем'я забирало з собою частину місцевої людності в своєму русі на захід, і в той же час вони залишали в українських просторах своїх людей, які змішувалися з місцевими мешканцями, асимілювалися з ними, входили як складова частина в те майбутнє населення, яке застала історія сьогоденної України. Для прикладу надаємо перепис населення Єлисаветинської провінції (Кіровоградської) у 1764 році, тоді етнічний склад області був: українці - 65,37%, молдавани 15%, росіяни - 12,66%, серби - 3,22%, поляки - 1,56%, інші 1,83%. Взагалі самі перші спроби перепису населення України (в сучасних територіальних межах) відбувалися з метою визначення данини з земель і датуються середньовіччям. За часів татаро-монгольського іґа для визначення розмірів данини, обліки людності проводились за вимогою татарських ханів. Такі обліки були проведені у 1245, 1257, 1259, 1273 роках. Їх проводили «обчислювальники» - спеціально призначені люди. За даними цих переписів, населення України-Русі нараховувало тоді близько 10 мільйонів осіб. Із 1897 по 2001 роки на території сучасної України відбулося 13 переписів населення.

В III столітті н.е. на територію Причорноморських степів України з території південного узбережжя Балтійського моря та нижньої течії Вісли прийшли племена готів. Їхня окупація почалася з 230 року, коли вони зруйнували державну організацію пізньоскіфського царства в Криму і на Нижній Наддніпрянщині, протримавшись на цих землях до 375 р. Потім прийшли з Азії тюрко-монгольські кочові племена - гуни. Після перемоги над ґотами в 375 р. гуни заволоділи Україною від Дону - до Дунаю.

Ті перші племена готів на території України (в епоху черняхівської археологічної культури), почали змішуватись з наро-

дами на етнічній базі скіфо-сарматів і слов'ян на Верхньому Дністрі та Волині і швидко поширилась: на південь – до гирла Дунаю та Чорного моря і на схід – до басейну Дінця, інтегрувавши в єдину спільноту фракійців басейнів Пруту та Серету і численних сарматських племен Надчорноморських степів.

В кінці I - на початку II ст. з Мазовії на південний схід у Західне Полісся, на Волинь і далі долиною Південного Бугу у Надчорномор'є просуваються готи. За деякими дослідженнями, окремі волинсько-слов'янські поселення тікають від них на південь у Подністров'є і навіть далі на Нижній Дунай. У своїй праці «Гетика» готський історик VI ст. Йордан описав важку мандрівку готів від Вісли на схід через безкраї болота (очевидно, поліські), де втопилося багато людей. У мандрівних сагах Йордан пише, що готи перебували у постійній війні з жінками і дітьми рухались у Скіфію і досягли частини Скіфії, що межує з Понтом, тобто з Чорним морем.

У другій половині III ст. н. е. готи розділилися на дві групи:

▶ - остготи (остроготи) розселилися на Нижньому Дніпрі та Надазов'ї;

▶ - вестготи (візіготи, везиготи) зайняли терени між Дністром, Карпатами та Нижнім Дунаєм. З середини III ст. готи здійснюють численні напади на римські провінції у Подунав'ї, а наприкінці III ст. під римським впливом постає готська держава, яку називали імперією Германаріха, про це описує готський історик VI ст. Йордан. Хоча, на думку М. Грушевського, Йордан перебільшує розміри готської території, включаючи до неї велетенські обшири від Балтії - до Чорного моря.

*****

Готи - германські племена, ймовірно, південно-скандинавського походження (деякі з вчених-археологів не підтримують цього твердження), які розмовляли східногерманською готською мовою. Протягом II–VIII ст. відіграли значну роль в історії ранньосередньовічної Європи.

Готська держава досягла найбільшої могутності саме за правління остготського короля Германаріха (350-375) в другій половині IV ст. н. е. Слідуючи: Гуни - загальна назва союзу кочових племен епохи Великого переселення народів II-VII ст. Походження гунів до кінця не з'ясовано, одна група вчених від-

носить їх до тюркомовних народів об'єднаних у III ст. на теренах Північного Китаю, інша до фіно-угорських. Їхнє етнічне походження більшість вчених виводять з центральноазіатського народу хунну (сюнну), який у II ст. від Р. Х. переселився на захід.

*****

До Східної Польщі готи прийшли з пониззя Вісли. Готська навала перервала перший в історії процес культурно- економічної та політичної консолідації слов'янства, що вів до становлення слов'янської державності. У середині III ст. готи нападали на римські провінції у Подунав'ї. Однак коли в 274 р. римляни залишили Дакію, готська воєнна експансія спрямувалася на захід у Трансильванію. Контактуючи з римлянами, готи прийняли християнство. З'явився готський переклад Біблії, здійснений християнізованим готом Улфілою.

В епоху панування готів у Надчорномор'ї поширилася черняхівська культура від Чорного моря - до Полісся і від Сіверського Дінця - до Карпат. Більшість сучасних учених вважають, що це яскраве культурне явище виникло внаслідок могутнього впливу Римської імперії на різноетнічну варварську периферію, тобто носіями черняхівських традицій були різні племена: слов'янські, фракійські, сарматські, готські тощо. З часом, вище згаданий Йордан назве цю територію «готською імперією Германаріха». Про готський етнічний компонент у черняхівській культурі свідчать деякі східногерманські елементи її культурного комплексу: рунічні написи на посуді та пряслах, деякі форми посуду, прикрас, зброї, обряд спалення трупів тощо. Ніщо не буває вічним, готи були вигнані з півдня України гунами в останній третині IV ст. Показово, що приблизно у цей час припинила своє існування й черняхівська культура.

Після 375 р., частина готів (остготів) влилася до гунських військ і пішла з ними на захід, частина перейшла Дунай і приєдналася до вестготів, а невелика частина залишилися в Криму, де вони проіснували до кінця I тис. н. е. Згодом вестготи під натиском тих самих гунів змушені були переселитися в межі Римської імперії. Саме готи вперше повідомили римлян, греків та інші народи Європи про гунів, як загарбницькі племена. Виходить, що завдяки готам в історії «з'явилися» гуни. Хто ж вони такі і що про них відомо?

Найпершу звістку про гунів, що жили між аланами і бастармами (останні мешкали в Карпатах), ми дістаємо від давньогрецького географа Птолемея, який жив у II ст. На своїй мапі Птолемей помістив їх в околицях Дніпра. Інший географ II ст. (Діонісій Перієгета) поміщає «уннів» на західному березі Каспійського моря. Вірменські письменники знають гунів під іменем «гунк», а М.Грушевський пише, що «найповніші вісті про гунів з'являються тільки після їхнього нападу на готів: письменники уміщують гунів уже недалеко Дону, на північному сході і просто на сході від нього. Десь коло 370 р. гуни знищили алянів, що посіли коло Меотиди і на лівім боці Дону, силу їх вирізали, інших прилучили до себе і зі збільшеними силами кинулись на остроготів».

*****

Вставка. *Близько 370 р. в українські степи зі сходу вдерлася перша тюркська орда гунів. Імператор розбитих готів Германаріх внаслідок поразки у 375 р. покінчив життя самогубством. Його заступник на троні Вінітар розпочав чергову війну з антами, вбив їх князя Божа і розіп'яв на хрестах 70 знатних антських старшин. Гуни виступили на боці слов'ян і вбили Вінітара. Вірогідно, війну слід розуміти, як сутичку готів, що під тиском гунів відходили на захід, із слов'янськими племенами Нижнього Подністров'я та Буджанських степів.*

*****

Ми раніше вказували, що більшість готів переселилися на Середній Дунай, але частина лишилася у Криму. За деякими даними, готська колонія у кримських горах проіснувала до пізнього середньовіччя, а їхня мова - до XVI ст. Навіть у першій половині XX ст. частина татар гірського Криму зберігала нордійсько-антропологічний тип, вірогідно, успадкований від своїх пращурів - готів.

Походження гунів й тепер справжня таємниця. Енциклопедія пише, що етнологічна якість гунів невідома, але повторює традиційні уявлення істориків про гунів: це кочовий і скотарський народ, який географічно походить з Центральної Азії, в Європі з'являється в IV ст. і створює там могутню військову імперію. При цьому енциклопедія зауважує, що гунів безпід-

ставно пов'язувати з мадярами та тюрками. Тож тодішні історики почали повсюди шукати їхні корені. Так Філосторгій, який народився приблизно 365 року, писав: «Ці гуни (напевно), народ, якого давні люди називали неврами». Євстафій, який жив в XII ст. пише, що «унни або тунни - це каспійський народ із племені скіфів».

У той драматичний період події, що відбувався у степах Надчорномор'я, гуни слідом за готами рушили на Середній Дунай, де утворили гунську державу на чолі з Аттілою. Вони продовжували контролювати Нижнє Подунав'я, звідки постійно нападали на римські володіння на Балканах. «Карою господньою» називали гунів середньовічні хроністи. Ось як описує їхній напад на Сарматію Аміан Марцелін: «Цей рухливий і нестримний народ..., просуваючись землею скіфів, грабував та вирізував сусідні народи, дійшов до аланів... Проїшовши через землі аланів, які межували з гревтунгами (танаїтами), зробили в них страшне спустошення і винищення, а з уцілілими уклали угоду і приєднали їх до себе».

Уцілілі після гунського погрому сарматські племена півдня України (роксолани <білі алани>, сіраки, аорси та язиги), а з середини I ст. н. е. до них додалися інші алани, разом з гунами рушили на захід, у Подунав'я і далі до Західної Європи, де взяли участь у розгромі Риму. Рештка аланів Нижнього Дону, Кубані, Передкавказзя пізніше увійшли до Хазарського каганату, слідами якого є пам'ятки салтово-маяцької археологічної культури VII-X ст. басейнів Дінця, Дону, Нижньої Волги, Кубані. У Передкавказзі до XII ст. ще існувала держава Аланія.

Свідчення про слов'янську етнічну приналежність гунів можна відшукати у грека Прокопія Кесарійського. Прокопій з Кесарії, автор книги «Війна з готами», брав безпосередню участь у візантійських військових акціях, які проводилися в різних кінцях імперії. На той час у візантійську армію досить часто брали найманців з північних країв, серед яких було немало й антів. Стикаючись з вихідцями із слов'янського середовища, Прокопій дуже добре вивчив їх побут і звичаї, описуючи антів і склавів, він зауважує, що і ті, і другі у всій чистоті зберігають гунські звичаї (!): «Мартін і Валеріан привели з собою 1600 вершників, більшість із яких були гуни, склавів і анти, які мають свої домівки з цієї сторони Дунаю», – пише він про слов'яно-сарматські

племена Антського союзу.

У Прокопія Кесарійського є ще один твір «Таємна історія». Ось дві цитати звідти, гл 18: «...майже кожен рік, як Юстиніан (527-565 р.) став володіти Римською державою, робили набіги і творили жажливі справи супроти римського населення гуни, склавіни і анти». Далі гл 23: «...мідійці і сарацини розграбували більшу частину Азії, а гуни, склавени і анти - всю Європу, руйнуючи до основи одні міста, а інші прискіпливим чином обібрали грошовими контрибуціями».

Згодом Прокопій, характеризуючи антів і склавінів писав, що «... вони зберігають гунський норев, і ім'я в склавенів і антів було одне й теж». Якщо гуни належали до кочівників-тюрків, то яким чином анти мали триматися їхніх звичаїв? Але найголовніше, що за Прокопієм, анти зберігають гунські звичаї також у військових звитягах - під час кожного нападу антів на імперію (а ці напади здійснювались щороку) бувало перебито і забрано в полон до 200 тисяч ромеїв. А ще у своїй книзі Прокопій описує могутній похід антів і склавінів на Балкани в 551-552 рр., коли вони страшенно розорили Іллірію та Фракію і підійшли до Константинополя. В іншому місці знову повертаючись до описаних подій, він називає учасників походу ... гунами.

Цікавим видається те, що пише Йордан про похорон Аттіли, ватажка і правителя гунів: «Після того, як він був оплаканий такими стогнаннями, вони (гуни) справляють на його кургані «страву», - бенкет». Як зазначає Г. Василенко у «Великій Скіфії», слово «страва» зберіглося лише в українській та словацькій мовах. Чи міг народ, ховаючи свого видатного представника, називати частину похоронної процесії чужим словом?

Істориків й зараз дивує, чому так по-дружньому гуни вирішили допомогти антам в боротьбі з готами. Деякі дослідники вважають, що анти - це осілі слов'яни, а гуни - кочові.

Чи могла б існувати більше 150 років спільнота гунів, склавінів, антів, якби у них не було спільних коренів?! Якби різниця в звичаях, побуті, мові цих народів була великою - вороги давно б це використали для розвалу цього союзу. Геродот, пишучи про скіфів, виділяв серед них скіфів-орачів, скіфів-землеробів, скіфів-кочівників. Може щось подібне було з антами і гунами? Бо українська історія дуже складна і «важка».

Заирнемо до дослідження Олеся Бабія, у нього гуни

сприймалися як «уни», тобто «союзники» (від слова «унія», або «уніон», що означає «союз»), виходить гуни – це «союзники». Опираючись на подібні викладки, виходить, що гуни і анти (як представники Антського союзу) – слова-синоніми, це різні назви того ж самого поняття. Так само, як руси і тавроскіфи – це назви того ж самого народу, який атакував Візантійську імперію в 10 ст. і який візантійськими істориками називався по-різному: в одних джерелах – читаємо «тавроскіфи», в інших – «руси», хоча описується один і той самий історичний період.

Відомо, що до гунської армії, яка атакувала Римську імперію в середині V ст., входили сарматські і слов'янські племена – ті самі анти, які входили до Антського союзу. За повідомленнями істориків Прокопія та Йордана, основним населенням Дунайського регіону були слов'яни. Вони почали заселяти цю територію як раз в кінці IV і протягом всього V століть.

Внаслідок розгрому гунів римлянами та германцями на Кataloуньських полях у 451 р. та смерті Аттіли у 453 р. гунське державне утворення розпалося.

*****

Цікава примітка. *Надзвичайно цінним матеріалом є записи візантійського посла Пріска Панійського, який у 448 році їздив до Аттіли і залишив після себе спогади. І хоча з цих записів до нашого часу дійшли тільки фрагменти, вони будуть дуже красномовними. До речі, його записами користувався також Йордан. Пріск повідомляє, що гуни пригоща-*

ли посольство медом і напоєм, виготовленим із ячменю, а народ Аттіли і його воїнів називає скіфами. Цікаво, що в усій його розповіді немає жодного слова «гун» або «гунський», а опис «гунського царя Аттіли» та його «бенкету» нагадують банкети князівської Київської Русі. Ось як описує Пріск свою зустріч з Аттілою: «прибули два скіфи з наказом іти до Аттіли. <...> Коли ми зупинились, де вказали скіфи, до нас прийшли Едекон, Орест, Скотта та інші знатні у них особи й спитали, з якою метою з'явилось наше посольство». В селах їм давали харчі (Пріск зауважує), що замість пшениці їм давали просо, «а замість вина – так званий по-тубільному мед; слуги, що були з нами, теж одержували просо і напій, зроблений з

ячменю; варвари звуть його «камос». Може це «квас»? Слово було неправильно записане римським мандрівником, як часто буває, коли іноземці вимовляють якесь слово по-своєму, а потім «по-своєму» це слово записують.

Під час грози і бурі, яка застала ромеїв в дорозі до Аттіли, вони загубилися і налякалися, почали кричати: «Скіфи, що вискочили на шум, запалили очерет, який вони вживають як горючий матеріал, освітили місцевість і питали, чого ми кричимо. Коли варвари, що були з нами, відповіли, що ми злякалися бурі, вони покликали нас до себе, виявили гостинність і обігріли, запалюючи багато очерету... Переправившись через якісь річки, ми приїхали у величезне селище, де були хорони Аттіли (більш показні, ніж у всіх інших місцях), збудовані з колод і добре виструганих дошок й обнесені дерев'яною огорожею, що оточувала їх не для безпеки, а для краси».

Далі Пріск пише про Аттілу: «І у всьому іншому він виявляв помірність: так, наприклад, гостям подавали чаші золоті й срібні, а його кубок був дерев'яний. Одяг його теж був скромний і нічим не відрізнявся від інших, крім чистоти; ні меч, що висів у нього збоку, ні перев'язі варварського взуття, ні вуздечка його коня не були оздоблені, як у інших скіфів, золотом й каміннями або чимось іншим коштовним. Кожний з присутніх з скіфською чемністю вставав і подавав нам повний кубок, потім, обійнявши і поцілувавши того, хто випив, приймав кубок назад».

За словами Пріска, у палаці досить часто відбувалися гучні банкети. А з його оповіді зрозуміло, що народ Аттіли живе поселеннями і займається хліборобством, і це ще раз свідчить, що вони є осілим землеробським населенням, яке не могло мати нічого спільного із кочівниками тюркського походження, якими вважають гунів. Про їхні будинки Пріск говорить, що вони були мистецьки оздоблені дерев'яною різьбою – хіба це не вказує на давню українську культурну традицію? А традиції і культура – це той стрижень, завдяки якому народ залишається в історії. З прадавніх часів до нас ідуть життєва мудрість та настанови щодо способу життя. У них пояснюються та обґрунтовуються взаємини між людьми, цінність духовної культури окремої людини і народу взагалі.

*****

Щоб там не казали, але Аттіла був найбільшим полководцем свого століття. Саме прізвисько «боже лих» уселяло в його ворогів страх і повагу. Навіть сьогодні, через півтора тисячоліття, його ім'я залишається синонімом агресивності і войовничого духу. Про дитинство і юність Аттіли мало що відомо. Після смерті свого дядька Руги (або Руаса) 434 р. він успадкував царство разом із братом Бледом. Успадкувавши владу, вони відразу ж рушили в похід проти римлян. Протягом наступних десяти років захопили територію, сучасних Угорщини, Греції, Іспанії і частини Італії (до смерті Бледи 445 р., за іншими відомостями його стратив сам Аттіла). Награбовані скарби Аттіла відсилав на батьківщину, а полонених змушував служити у своєму війську, і в той же час він часто спалював міста і нищив мирних жителів. У 451 році просування Аттіли зупинила об'єднана армія римлян і вестготів. Аттіла вступив у великий бій, що став одним із найкривавіших у стародавній історії. За деякими даними, втрати досягли тоді 200 тисяч чоловік. У віці 47 років Аттіла раптово помер від носової кровотечі...

Дещо про інші думки. В.Марківський з Української сільськогосподарської академії зазначає:- Я помітив, як Пріск Панійський писав, що на бенкеті в Аттіли їм, на срібних і золотих підносах подавали СТРАВИ, а вино наливали в ЧАРКИ, а ще було слово МЕД. Це підтверджує етнічність скіфів, гунів, сарматів, аланів і антів (в моєму селі зберігся старий цвинтар антів). Далі В.Марківський зазначає, від фантазії горе-істориків складається враження, що десь в Середній Азії був якийсь інкубатор, де вирощували різних індоіранців і потім гнали їх в Україну. Російський історик і археолог Артамонов пише, що археологія не підтверджує вторгнення інших народів на територію України. Прихід індоіранських народів в Україну було вигадано радами для того, щоб розірвати стародавнє походження українського народу. В дуже далекі часи «сивої» давнини, ще Пріск Панійський називав гунів - скіфами і дає чітке пояснення царським скіфам і скіфам-землеробам. Далі В.Марківський пише: - Хто мені з істориків пояснить! Яка різниця між скіфами-орачами і скіфами-землеробами!? І який «придурок» відірвав скіфів-орачів від землі? (Кожен має право на власну думку).

Далі В.Марківський зазначає, від фантазії горе-істориків складається враження, що десь в Середній Азії був якийсь інкубатор, де вирощували різних індоіранців і потім гнали їх в Україну. Російський історик і археолог Артамонов пише, що археологія не підтверджує вторгнення інших народів на територію України. Прихід індоіранських народів в Україну було вигадано радами для того, щоб розірвати стародавнє походження українського народу. В дуже далекі часи «сивої» давнини, ще Пріск Панійський називав гунів - скіфами і дає чітке пояснення царським скіфам і скіфам-землеробам. Далі В.Марківський пише: - Хто мені з істориків пояснить! Яка різниця між скіфами-орачами і скіфами-землеробами!? І який «придурок» відірвав скіфів-орачів від землі? (Кожен має право на власну думку).

КРАЄЗНАВЧІ ЕТЮДИ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ

Наш дід Опанас знову повертає своїх онуків до забутих криниць української духовності: - Ось дивіться стоїть дідок, як старий дубок, на нашій рідній землі. Тут народилися і живуть, наші діди й батьки, тут корінь народу українського, що сягає в історію глибин «сивої» давнини. На степових просторах Кіровоградської (Єлисаветград) області протікає близько 600 великих і малих річок. Багато з них не мають навіть назви. Але є й такі, які ми по

праву вважаємо історичними, їх знаходимо у працях вчених давніх часів, літописах, в усній народній творчості. До них належать: Дніпро, Південний Буг, Інгулець, Інгул (який часом смердить і цвіте в Кропивницькому, але в Миколаєві по ньому ходять кораблі, та є розвідний міст для їх пропуску), а ще є Вись, Тясмин, Синюха, Сугаклія, Громоклія тощо.

Як би там не було, але Інгул - найбільш велика притока Південного Бугу. Інгул витікає з невеликого лісового озера біля села Бровкове, що на північний захід від Кропивницького. Тече переважно в південному напрямку (у верхній течії частково на південний схід, у нижній - частково на південний захід), у межах Придніпровської височини; у пониззі протікає Причорноморською низовиною і розділяється на рукави. Довжина річки - 354 км. Біля Миколаєва він впадає в Південний Буг.

Найпоширенішою є версія, що назва Інгул походить від тюркського - «Нове озеро». За переказами та легендами Інгул є одним із рукавів старого Дніпра і став самостійною річкою завдяки вулканічній діяльності та різним зсувам порід. На річці побудовано кілька водосховищ: Кіровоградське, Доучаєвське, Інгульське та Софіївське. Інгул має притоки: Сугоклія, Громоклія (праві); Біянка, Аджамка, Кам'янка, Березівка (ліві).

Кіровоградський дослідник Юрій Матівос стверджує, що першу згадку про Інгул знайдено ще у візантійського історика IX ст. Костянтина Порфирородного. Назва у нього звучить так: «Хінгулус». Коли Геродот бував на Інгулі та писав про нього також. Згадує Інгул у своєму «Літописі» знаменитий козацький літописець Самійло Величко у зв'язку з подіями 1673 року,

героями яких були гетьман Петро Дорошенко та ротмістр надвірної хоругви майбутній гетьман України - Іван Мазепа. Назву Інгулу знаходимо в історичних працях Михайла Грушевського, Дмитра Яворницького, Наталії Полонської-Василенко та інших дослідників. Ще до 1740 року річка була кордоном з Туреччиною і її правий берег (знову) перейшов під юрисдикцію Запорозької Січі за угодою між Росією та Туреччиною

Є казус у тлумаченні назви Інгул. Жили донедавна у Єлисаветградському краї поляки і серби, татари і турки, то і свої географічні назви залишали на кожному кроці. І дійсно: Тузли, Ташлик, Аджигол, Кінбурн і багато інших. Почали шукали тюркські коріння і у слові «Інгул». Від Алтайських гір і до Карпат, від Монголії до Середземного моря поширені у тюркських мовах поняття «гол», або «гьоль», що означає «озеро». А слово «Єні» - це «новий». Наприклад: Єні-Кале - Нова фортеця, Єнісан - Новий володар. Тому Інгул став «Єні-Гел», як «Нове озеро».

*****

Факти. Французький військовий інженер і картограф Гійом Левассер де Боплан (1600-1673), на початку 1630-их років прибув до Речі Посполитої за запрошенням короля Сигізмунда III. Г.Боплан перебував на польській службі до 1648 року як старший капітан артилерії і військовий інженер. В умовах зростання могутності Османської імперії та спалаху низки козацьких повстань, досвідчений французький інженер допомагав Речі Посполитій укріплювати її неспокійні південно-східні рубежі. У 1630-их р. він побудував укріплення в Барі, Бродах, Кременчуці. Широкої відомості набула спроектована Бопланом фортеця Кодак на місці теперішнього Дніпропетровська. За дорученням польського короля Владислава IV і коронного гетьмана Конецпольського, Г.Боплан розпочав складання докладної карти України. У 1639 р. він уклав рукописну карту «Українська географічна карта». Під час поїздки до Гданська, Боплан передав рукописні ескізи картографу Вільгельму Гондіусу, який виготовив у 1648 році «Загальну карту України». Виконана у масштабі 1:1 800 000. Боплан по суті одним із першим помістив «Україну» в географію Європи, де вона займала своє місце до кінця XVIII століття.

Діду кричить мала онука Опанаса: - Але до чого тут озеро? Я влітку Інгул біля мосту в Кропивницькому «пішки» переходжу. Промовчав Опанас, лише з пересердя довго чухав потилицю. Він знав, що назва річки Інгул йде своїми коріннями в період «сивої» давнини. А турецька назва річки «Нове озеро» нараховує 5-6 століть - не більше. Перед тим часом туркам ці землі аж ніяк не належали. Тож спробуємо зазирнути в глиб віків, відповідно до Кіровоградського краю.

Першими річку Інгул освоювали ще древні племена за 700-1000 р. тому, а в кінці XIV ст. річку в свій стратегічний військово-господарський баланс міцно взяли козаки-запорожці. Тут на землях Єлисаветградщини, колишньої Буго-Гардівської паланки вирувало життя, де в сотнях хуторів і зимівників, як бджілки працювали козаки-гніздюки. Найперші його переселенці з інших народів з'явилися на обох берегах Інгулу у його верхів'ї ще до приходу росіян. Пізніше 1752 року: на правому березі р. Інгул виникла Грецька слобода, а на лівому – Поділ, заселений старообрядцями із Чернігівської губернії та західної України. Тоді ж існували і призабуте місто Новокозачин. З часом, на правому березі Інгулу розпочалося тайне будівництво фортеці св. Єлисавети. Інгул у V-VI ст. був справжньою рікою життя. Його вода, чиста і прозора, використовувалася, як питна людьми і тваринами, для приготування їжі, поливу заселених земель та служила транспортною артерією. Річка живилася безліччю підземних джерел, що знаходилися, як у її руслі, так і на відстані. Вздовж берегів Інгулу люди обладнували копанки, вода з них виходила майже на поверхню. Про славу українську річку Інгул в народі складали пісні.

*****

Примітка. 11 червня 2015 року у Кіровограді пройшла наукова конференція, присвячена проблемі перейменування. Наш земляк Анатолій Пивовар, який спеціалізується на вивченні та аналізі

карт, досліджував зокрема картографію Задніпровських місць та написав з цього приводу ґрунтовну роботу. Під час свого виступу Анатолій Пивовар розказав, що колись була назва Інгулгород (Єлисаветград) на європейських картах, і поява цієї назви на карті – це наслідок курйозної історії. Назва Інгул-

город вперше з'явилась на французьких картах. Французи, які на той час були союзниками Туреччини, користувались послугами турків для складання карт. Одного разу турецька розвідка донесла про намір Росії побудувати фортецю (мається на увазі фортеця св. Єлисавети) у Задніпровських місцях. Однак туркам тоді не була відома її назва, тому назву Інгулгород - придумали самостійно. Оскільки фортеця мала бути побудована на березі Інгулу, з'явилась перша частина назви – «Інгул». Частина «город» з'явилась, тому що найближчі фортеці і міста, були засновані козаками, наприклад, Архангелгород та Миргород, мали такі закінчення. Коли ж туркам стало відомо, що фортеця має назву святої Єлисавети, то при складанні карти картографи не відмовились від Інгулгорода, а позначили його на Інгульці. Тож на всіх турецьких, доступних картах Інгулгород був позначений на річці Інгулець, а не на Інгулі. А дехто Інгулгород позначав навіть на місці Кривого Рогу. Зокрема краєзнавець Сергій Доценко створив сайт, який присвятив Інгулгороду. Він поставив під сумнів твердження Анатолія Пивовара. Співавтори нашої книги вважають: «На європейських картах 1750-1770-х років фортеця Святої Єлисавети позначена як Інгулгород» сформовано некоректно. Помилковим є наявність на деяких турецьких картах двох фортець св. Єлисавети: на фактичному місці – на р. Інгулі та на місці Кривого Рогу – на р. Інгульці (внаслідок недостатньої інформації того часу). Царська влада, як і у випадку з фортецею св. Єлисавети на Інгулі, навмисно приховувала назву нашого міста Єлисаветграда до впровадження офіційної назви. На місці Єлисаветграда, як і на всіх інших картах того часу, була нанесена тільки фортеця св. Єлисавети. Але були деякі карти з позначкою міста Єлисаветграда. Характерно, що фортеця св. Єлисавети знаходиться на правому березі Інгулу, а місто – на лівому, і це відповідає дійсності, оскільки центром новоствореного міста Єлисавет був сучасний центральний ринок, а на перехресті сучасних вулиць Пашутінської та Преображенської де знаходився магістрат. Єлисаветградська частина Дикого (Євразійського) степу – було місце постійної взаємодії і боротьби між кочовим та осідлим способом життя. На карті України від 1480-х років зображено прикордоння осідлої і кочової цивіліза-

цій, і там вже є Київ, Вінниця та Полтава. Хоча, звичайно на місці сучасних обласних центрів вирувало життя в XV ст. Скажімо, на території нинішньої Одеси з часів Середньовіччя існувало містечко Хаджибей (Кацюбіїв), населене татарами-ногайцями. До того там був литовський порт, ще раніше - італійська колонія, а пізніше - турецька фортеця. Жодного згадування на картах Європи до 1775 року назви Єлисаветград немає. В ті роки (на картах) назва міста писалася із двох слів «Єлисавет-Город». Важливо зазначити, що слово «город» на картах додається й до деяких міст, які ніколи не називались з додаванням цієї частини (наприклад, Орелгород замість Орлик, тепер Первомайськ). Однак на відміну від згаданих назв (на більшості карт) назва міста Єлисаветграда складалася з двох окремих слів: «Елизавет» та «Город».

*****

А що за дивна назва «Онгол»? Ми знову повертаємось до старої історія, пригадайте попередню розповідь, як територіями по яких протікали Інгул та Інгулець, давні слов'яни називали «Онгол» (Углом), або Вугластою. На географ. мапі цей «угол» легко знайти: це межиріччя Південного Бугу і Дніпра у їх нижніх течіях. Там Дніпро різко змінює свій «курс» на шляху до моря.

Древнє слов'янське плем'я землеробів, вояків, мисливців і риболовів про яких ми вже розповідали, два століття невибагливо займалося своїми справами на Єлисаветградських просторах. І дві річки, які протікали по території «Онгол», вони теж називали два Онголи, схоже на (Інгули). Яка з них Велика, а яка Мала - то вже люди почали розбиралися пізніше. У Лебедівському літописі про ці річки повідомляється: « ...крымские улусы повоевали и под Очаков по реке Бугу и по Ингулу Большому и по Ингулу Меньшему». Завдяки таким древнім хронікам вчені визначили, що всі назви: території, племені і річки об'єднані одним слов'янським поняттям «Угол», або «Онгол».

*****

Додаток. Великий Інгул - річка у Центральній та Південній Україні, у межах Кіровоградської та Миколаївської областей. Ліва і найбільша притока Південного Бугу (басейн Чорного моря). Слово Інгул (Інгули від 1673; Інгуль від 1697; Інгул від 1774; Великий Інгуль від 1890).

Трансформація назви Інгул базується на тюркській фонетичній обробці (вірогідно з XIII століття) східнослов'янського слова «Уголь». До тюркське функціонування даного гідроніму лінгвісти пов'язують зі східнослов'янськими племенами уличів (уғличів). За іншою версією Інгул, має тюркське походження від назви «Нове озеро», а ще була назва Пантікапес (тобто рибний шлях) по якому стародавні греки вели торгівлю з скіфами. Є інше значення Пантікапес - сполучення двох слів: монгольського - «панті» (молоді не окостенілі роги марала) і латинського «капіо» - ловля. Дослівно «ловля пантів», бо колись в лісистих долинах цих річок водилися олені.

*****

Не відомо хто, коли і як уже пізніше склав брехливу байку про те, що Інгул нібито нагадував струмок, який пересихав улітку, в древні часи був засмічений і брудний. Байка має певний сенс в сучасний час, коли люди, довели річку до саме такого стану. Але 400-500 років тому вона була зовсім іншою. А весною, коли танули сніги у навколишніх балках і байраках, в окремі роки траплялися страшні повені, у яких гинули люди, збитки від стихійного лиха обраховувались мільйонами. Як приклад, внаслідок повені у березні 1841 року, в Єлисаветграді загинуло 20 чоловік, було знищено житло на двох кварталах, затоплено базар та передмістя Ковалівку і Кушівку, тоді вередливий Інгул вирішили приборкати. Тобто вирівняти його дуже звивисте русло, щоб скресла крига і сніг не накопичувались у заплавах.

Про це зараз відомо не всім. Частина русла річки Інгул у межах міста пролягала не там, де нині. У районі сучасного мосту через Інгул на вулиці Жовтневої Революції (Ковалівка) річка різко повертала на схід, текла в районі сучасного проспекту Винниченка через площу Б.Хмельницького, а далі, знову-таки різко вздовж вулиці Карла Маркса (В.Перспективна) спускалася вниз. Саме на цьому відрізку виникали снігово-крижані затори і води Інгулу заливали центр міста і Ковалівку. Тому русло вирівняли, для надійності зробили відведення, і в результаті виник острів, який в радянські часи називали сквером Пушкіна, а в народі звать Козацьким, а вулицю біля нього – Острівською (через букву «і»), невідомо ким і коли «перехрещену» та змінено таблички на вулицю невідомо якого Островського. На місті сучасного ринку Босфор, (до 1990-х років) рос-

ли очерети, що вказувало на загорнуте колись русло, а коли зносили історичну одноповерхову Ковалівку і новим будівництвом порушили ґрунт, то джерела старого русла Інгулу утворили нове природне озеро з жабами, рибою та очеретом, нагадавши всім історію приборкання річки Інгул. Слід зазначити, що змінили русло річки і біля Кущівки, де знаходиться вулиця Свердлова, що нижче Пивоварного заводу.

Втручання людини у природу завжди небезпечне і обертається небажаними несподіванками. Повеней в місті після знущань над Інгулом зовсім ніяк не поменшало. На пам'яті 1980 рік, коли у воді плавала вся Ковалівка і центр, а ще низинні куточки міста в районі Масляниківки, Кущівки і Лелеківки, а з приватних будівель на берегах Інгулу мешканців тимчасово виселяли човнами, де не дуже глибоко - автотранспортом. Ті два-три дні 1980 р, доки не спала велика вода, дуже врзалися в пам'ять, бо багатьом кіровоградцям похилого віку, приходилось чергувати у паводковій комісії.

Сьогодні ми уникаємо розливів Інгулу та його притоків завдяки регулюванню води під час танення снігу чи дощових злив з допомогою різних шлюзів. Але і їм інколи не під силу приборкати норовисті весняні каламутні хвилі Інгулу. Новітні перебудови Кіровограда і Інгулу завдали набагато більше шкоди ніж користі. Річку позбавили природного живлення, відводячи русло від підземних джерел. Штучно утворені береги руйнуються, замулюючи дно річки, яка поступово міліла, уповільнюючи випрямлену і ніби приборкану течію. У підсумку практично маємо вонючу калюжу у центрі міста та стічний потік за його межами, куди, на жаль приєднуються неприродні русла міської каналізації. Річка і вода в ній стає вже непридатною для пиття на десятки кілометрів.

Чергового удару Інгулу завдано у роки «комуністичного будівництва» в 1970-1980-х р. Турботлива і масштабна мисляча влада вирішили ще раз «отесати та вже вдягнути» річку Інгул у граніт та бетон, щось на зразок Неви та Москви-ріки. Тільки не були враховані різні особливості річок. Нева, наприклад, є своєрідним природним каналом, що з'єднує Ладозьке озеро з Фінською затокою Балтійського моря. Підземні, у більшості випадків глибинні, джерела, які живили колись Інгул, почали шукати нового виходу на поверхню за межами річки.

Порушена структура підземної водної мережі завдає населенню набагато більше клопоту, ніж прогнозовані і очікувані повені.

Вже сьогодні у більшості будинків Ковалівки (та і в центрі міста), затоплені і непридатні для користування підвали, в них рояться комарі - переносники інфекційних хвороб. В 1990-ті роки, здійснюючи грандіозний задум по відмиванню коштів, а вірніше їх зникненню до міста протягнули найбільшій в Європі водогін Дніпро-Кіровоград. Ідеологічно це виглядало ніби для подальшого розвитку промисловості міста. Але її ніхто «нікуди не розвив», і тим часом для вжитку дорогої і далекої річкової води з ржавих труб з очисткою в Світловодську, Олександрії, Знам'янці та Кіровограді, в місті і навколо нього наглухо забили десятки артезіанських свердловин, що поїли місто не одну сотню років. Але ж рано чи пізно, ця вода побажає найти і знайде собі «новий шлях». Прорвати може в будь-якому несподіваному місці, заповнити любі пустоти, навіть підземні ходи та шахти під містом та й на околицях. Внаслідок цього, опустяться на непередбачені глибини - любі ділянки під забудовами.

Навесні мешканці Кушівки та Лелеківки з стурбованістю та острахом оглядають снігові кучугури, коли починає пригрівати сонце. Нічого не можуть вдіяти спеціалісти, щоб зупинити вихід на поверхню підземних вод на площі Б. Хмельницького та інших місцях, а тимчасові бетонні та щебеневі пробки, вода обходить і створює нові провалля, які поглинають все нові території. Прикладом подібної загрозливої ситуації затоплення є підвальне приміщення під сквером «Центральний» в м. Кропивницькому. Його споруджено ще у 1798 році, і кажуть що спочатку належало воно Успенському собору, розташованому поряд (на його місці збудували обком КПРС, тепер знаходиться приміщення міськради). У старі часи (на протязі 100 років), у підвал ніколи не потрапляло навіть краплини води, бо у ньому зберігалися продукти харчування, церковні вироби, коштовності храму тощо. А в радянські часи у ньому зберігали лід для закладів громадського харчування і торгівлі: адже холодильних установок до середини 1950-1960-х років ці об'єкти не мали.

Спеціалістам належить з'ясувати – звідки у підземелля потрапляє вода, яку площу вона заливає поза підвалом. І це треба робити якнайшвидше і ретельно. Бо пустоти під містом до сьогоднішнього дня не зміряні. Так звана «Підземна матри-

ця» за місцевими переказами тягнуться під містом у різні боки. Ми знаємо лише про окремі підземні ходи-виходи та натикаємось на невідомі підземні споруди під час обвалів, або будівництва і таке інше. Над ними зводяться сучасні будівлі, що колись несподівано перетворюються на руїни. А тим часом водні джерела шукають виходу на поверхню. Вода точить граніт, бетон і все інше, шукаючи «вихід на волю». Старі жарти про місто-порт Кіровоград, одного дня можуть почати здійснюватися...

На річці Інгул, близько 1250-925 років до н. е. існувало так зв. «місто людей киммерійських», стародавнє місто-порт білозерської культури. У наш час місто зветься Миколаїв. У середньовіччя (1399 р), у південній місцині сучасного міста, Великий литовський князь Вітовт звів «Вітовтівський замок» (фортецю) і митницю для контролю торгівлі з татарами. В кінці XVIII ст. почали розбудовувати місто і назвали на честь річки Усть-Інгульськ. Але швидко схаменулись і перейменували на Миколаїв, дехто каже на честь покровителя мореплавців св. Миколая. А річку назвали Інгул Великий. Протягом XIX ст. Миколаїв був центром кораблебудування на Чорному морі, а також центром управління Чорноморським флотом Російської імперії. Дивно, але навіть «Географический Энциклопедический словарь» навіть і тепер визначає Інгул - Великим, а річку зі схожою назвою, що належить дніпровському сточищу – Інгулом Малим.

Далі бачимо на карті Г.Боплана річку Інгулець (яка колись мала ще одну назву Герос). І дід Опанас переказав козацьку легенду. Тече й зараз по території Кіровоградської, Дніпропетровської, Миколаївської та Херсонської областей України річка Малий Інгул, сьогодні відома як Інгулець. Отож десь наприкінці V ст. поверталися наші чумаки з Криму додому «Диким» полем. Ледве ступали стомлені воли, тягнучи важкі вози із сіллю. Та ось вони неначе оживали і починали рухатися веселіше. Поглянувши на волів, чумаки і собі починали прислухатись. Десь здалеку долинав неясний гул. І тоді промовив старший із чумаків до своїх товаришів: «Ген Гулець чути, скоро вдома будемо». То гула річка Інгулець, минаючи на своєму шляху пороги. Люди, які рідко їздили з чумаками, не розуміли, про що йде мова, та й самі почали називати річку, повз яку проїздили «Генгулець». А згодом назва змінилася на Інгулець та так назавжди і залишилася.

Примітка. *Інгулець (Малий Інгул) - річка на півдні України, права притока Дніпра (басейн Чорного моря). Греки називали її Герос. Згідно з Топонімічним словником України, слово Інгулець тюркського походження. Є кілька тлумачень слова: «тихий, ледачий», «перешкода», «печера» тощо. Бере початок на Придніпровський височині, з балки поблизу села Топило Знам'янського району Кіровоградської області. Тече через Кіровоградську, Дніпропетровську, Миколаївську та Херсонську області. Спочатку тече на північ, згодом круто повертає на південний схід, далі - поступово змінює напрямок на південь і південний захід. Нижче с. Тарасівка, Інгулець утворює Інгулецький лиман завширшки до 1 км і впадає у Дніпро декількома рукавами біля села Садового, за 40 км від Херсона. У верхній частині по каналу Дніпро -Інгулець (Світловодський та Олександрійський р-ни Кіровоградської області) в р. Інгулець подається дніпровська вода для забезпечення його повноводності, оздоровлення та водо-постачання Кривбасу. У пониззі Інгульця у (вегетаційний період) вода рухається у протилежному напрямку- вверх по річці, бо головна насосна станція Ігулецької зрошувальної системи (розташована на відстані 83 км від гирла) закачує значні обсяги річкової води (дніпровської та інгулецької) на зрошені масиви. В цей період тут утворюється так зв. «антиріка». А ще було в Україні на річці Інгулець (притока Дніпра), місто Інгулець яке існувало в 1956–2002 роках. У жовтні 2002 року місто Інгулець було включено до складу міста Кривого Рогу.*

*****

Дивимось на карті Г.Боплана і знаходимо притоку Інгулу - річку Сугаклія, яка вперше згадується 1697 р., в межах Компаніївського та Бобринецького районів Кіровоградської області. Річка бере початок біля с. Семенівки, тече переважно на південний схід, впадає до Інгулу на південь від села Степанівки. Назва тюркського походження, гадають, від давньотюркського «сайгак, дика коза», або від «місце, де багато сайгаків». Бо за свідченням Г.Боплана, в XVII ст. у степах України водилося багато сугаків (сайгаків). В роки існування Нової Січі на берегах

Сугаклії виникали козацькі поселення. Років із 200 назад це була досить повноводна річка, з багато чисельними плесами. Річка історична, згадується у «Літопису» С.Величка, має довжину 58 км., завширшки до 5 м. В середній течії трапляються виходи докембрійських порід (граніти та гнейси). Є багато ставків, а також Криничуватське, Софіївське та Долилівське водосховища.

Діду, озвалась старша онука Тетяна, а Синюха на тій карті є? – Є, озвався Опанас і показав пальцем місце, де вона позначалась. Утворюється від злиття річок Великої Висі та Тікичу, протікає річка Синюха в межах Н-архангельського і Вільшанського р-нів Кіровоградської області та Первомайського району Миколаївської обл. Ліва притока Південного Бугу (басейн Чорного моря), впадає до Південного Бугу в місті Первомайську.

Первісна назва Синіє Води виникла за синім кольором прісної води, що особливо впадало у вічі при переході до лісостепу від степу з його здебільшого іншого кольору і непридатними для вживання водами річок Жовта, Зелена, Чорний Ташлик, Мертвовода та інші.

У 1362 році на Сініх Водах відбулася знаменита битва між литовсько-руським військом Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича та ордами монголо-татарських правителів на Поділлі, поблизу фортеці Торговиці (тепер село Новоархангельського району Кіровоградської області). Битва описана в литовсько-білоруських літописах. Перемога литовсько-руського війська у Синьоводській битві задовго до Куликовської битви 1380 року підірвала могутність Золотої Орди і поклала початок звільненню східнослов'янських народів від монголо-татарського іга. (**Примітка:** у 2011 році Володимир Рутківський став лауреатом премії «Книга року Бі-Бі-Сі» за двотомний історичний роман «Сині Води»).

А ще в Україні є річка Ятрань - тече в межах Уманського району Черкаської області та Голованівського і Новоархангельського районів Кіровоградської області. Права притока річки Синюхи (басейн Південного Бугу). Походження назва річки достеменно не з'ясоване, довжина Ятрані 104 км. Бере початок на північній околиці села Томашівки, що на південний захід від міста Умані і впадає до Синюхи між селами Ятрань і Тернівка.

І розповів дід Опанас легенду про походження р. Ятрань.

У «сиву» давнину народи Уманщини, Черкащини та Єлисаветградщини потерпали від спеки. Не було урожаю, все посохло, тому що не було дощів. Людям загрожувала смерть від голоду і спраги. Боролися за життя наші предки, як могли: копали криниці, але вода пішла далеко під землю. Спробували в іншому місці, але на шляху траплялося лише каміння. Люди втратили надію на порятунок. В одному селі, недалеко від козацького поселення жила молода, казкової вроди дівчина Ятрань. Висока, струнка, як молода берізка, золотиста коса, як промінчики весняного сонечка, очі такі блакитні, як небо в погожу днину. А душа в неї була чиста, як прозорий струмочок.

Задумалась дівчина Ятрань і розуміла, що її село загине без води, і вона тихо пішла за село. В Дикому степу дівчина впала навколішки і почала благати: «Господи! Не дай загинути цим людям. Забери життя в мене - хай вони врятуються!» З очей красуні полилися сльози: кап-кап, кап-кап додолу... Раптом вдалині, хтось з людей закричав: «Диво!» Так, це було диво: за селом, прямо посеред степу з'явилась широка, повноводна річка. Вода була чиста, як в прозорому струмочку і мала відтінок блакитного неба в погожу днину... Радості не було меж. Аж пізно ввечері згадали про дівчину-красуню Ятрань. Шукали її всім селом, але знайшли тільки стрічку з її коси. І зрозуміли люди, що ріка і є їхня красуня, яка пожертвувала собою заради них. З тих пір річка носить назву Ятрань, (кінець легенді).

А зараз розглянемо Південний Буг – одну з найбільших річок в Україні і єдине джерело водопостачання у Вінниці. Річка Буг (на південному заході України), бере початок на Поділлі і впадає до Бузького лиману Чорного моря. Південний Буг, дехто називає «Бог», рідше Біг - упродовж століть назву річки змінювали декілька разів. Турки називали її «Аксу», що означає «біла вода», греки - Гіпанісом або Іпанісом. Слов'яни нарекли річку Богом (в розумінні «багата» або «та, що тече по багатій, родючій землі»). Вважається також, що назва річки походить від слова «б'гати», тобто згинати, звідси назва «кривий», «покручений». Сучасну назву річка отримала випадково. Проводячи на початку ХХ ст. дослідження Правобережної України, геолог Ласкарев звернув увагу на існування двох річок з однаковими (як йому здалося) назвами - Буг. Західна річка тоді й справді звалася Бугом, південна - Богом. Проте В. Ласкарев не помітив

цього і, щоб можна було в подальшому розрізняти річки, наніс їх на карту як Західний та Південний Буг.

Особливістю Південного Бугу є: довжина 806 км., має лише одну велику притоку - р. Синюху і велику кількість озер в Хмельницькій, Черкаській, Одеській, Кіровоградській і Миколаївській областях. Дещо про Дніпро-Бузький лиман, який є мілководною затокою Чорного моря і відокремлений від нього Кінбурнською косою. Сполучається лиман з морем Кінбурнською протокою, через яку і здійснюється водообмін. На сході лиман межує з гирлом Дніпра, на півночі поступово переходить у р. Південний Буг. **(Примітка: У місті Вінниця на річці Південний Буг встановлено найбільший в Європі плаваючий світломузичний фонтан).** На Південному Бузі розташовані міста: Хмельницький, Летичів, Хмільник, Вінниця, Гнівань, Ладижин, Гайворон, Первомайськ, Южноукраїнськ, Вознесенськ, Нова Одеса, Миколаїв тощо.

*****

Якось за вечерею дід Опанас розповів онукам стару легенду про річку Інгул. Було це в X чи XI ст., нас ще тоді не було. Ще навіть козацьких поселень в «Дикому» полі не було, а фортеця св. Єлисавети повинна була виникнути тільки через 700 років. На той час Інгул був великою, повноводною рікою, яка протікала в Дикому полі, по ній ходили торгові судна, навіть із Скандинавських країн, і мала назву «Многа». Казали, коли пливеш річкою, пам'ятай: - Многа впадає в Удай, Удай в Сулу, Сула в Дніпро, Дніпро в Чорне море. Так от, якось князь Київської Русі, мабуть, Володимир Великий, вирішив спорядити судно з подарунками до однієї із Скандинавських країн. (Це був шлях по сьгоднішнім річках, які впадають в Чорне море, а з Чорного моря є вихід до Атлантичного океану і до Балтійського моря.) Взяти участь у спорудженні корабля було наказано всім князівствам.

Чимало золота та срібла загрузили на борт судна, і поплило судно по річці Пантікапес (Інгул), коли воно дійшло до сучасних Єлисаветградських країв, трапилось лихо. Не судилося йому вирушити до Скандинавії. Здійнялась величезна буря, блискавка вдарила в парус, і він впав у річку. Корабель

наткнувся на затоплену щоглу і пробив дно. Так і затонуло судно у водах нашої ріки Пантікапес. Пройшли століття, багато золота та срібла розчинилось у річкових водах. На старослов'янській мові «Много». І понесла річка золото і срібло вниз за течією. З тих пір стали називати річку «Многою» (Назва Інгул, то більш сучасна). Багато людей намагалися знайти те золото. Але все марно, ніхто не знає точного місця, де затонуло судно з золотом, а річковий мул щільно ховає свої скарби. (Без золота можна обійтись, а від простої солі – ні). Одного разу пра-прадід нашого діда Опанаса знайшов 5 крб. золотом за часів Київської Русі і поніс своєму панові. Пан зрадив і сказав своїм підлеглим: - Хто знайде хоч григну, карбованець чи золото, може забрати собі половину знайденого. Багато років вже йдуть ті пошуки, але річка не хоче віддавати свої скарби. Та й сьогодні ми бачимо сміливців, які продовжують шукати в Інгулі те кляте золото.

*****

А тим часом улітку 1937 року учні Сабатинівської школи Грушківського району Одеської області (тепер Ульяновський район Кіровоградської обл.), купаючись у Південному Бузі, виявили далеко від берега на дні якийсь дерев'яний виріб, глибоко засмоктаний піском. Про знахідку хлопці розповіли директору школи, а той повідомив Одеський археологічний музей. До Сабатинівки приїхали науковці і з'ясували – у воді лежить стародавній човен. Підняти його на поверхню одеситам не вдалося, вони лиш пошкодили корму, з'ясувати, що було в середині – не змогли. Після них приїхали підозрілі «науковці» і під наглядом чекістів, в умовах суворої таємності приступили до роботи. 12 вересня 1937 човен підняли на поверхню, нікого стороннього не допускали до виявлених речей. А їх було у човні чимало - в основному чимось наповнені керамічні глечики та груди спресованого і дуже важкого вантажу. Все завантажили на кілька возів і разом з човном відправили у супроводі охорони на залізничну станцію Грушки. Усім, хто був присутнім під час підняття човна, наказали про знахідку забути: «Якщо не хочете буди ворогами держави». Дані човна: довжина - 7 м, ширина – 1 м, висота – 1 м, товщина корпусу від 8 см, у верхній частині до 10 см, - у нижній, вантажопідйомність – 1,5 т, на човні могли розміститися 6-9 осіб та 900-1000 кг вантажу.

Самородне золото в Україні виявлене в річках Ірша, Інгул, Тетерів, Рось, Синюха, Саксагань, Інгулець, Дніпро також в піщаних відкладах кримських річок Бельбек, Кача, Салгир і в пляжних галечниках Судакської затоки. Золото і благородні метали завжди приваблювали до себе людину. Спочатку як предмет прикраси, а згодом - як найбільш ходовий товар і засіб накопичення багатства не тільки людей, а й цілих країн. Не дивно, що здобувши незалежність, почали шукати власні запаси золота в Україні. За часів СРСР перспективи золотоносності території України не представляли державного інтересу і належним чином не оцінювалися. У СРСР були інші райони, які встигли стати традиційними, золотодобувними регіонами.

Незважаючи на те, що прояви золота в Закарпатті, Донецькому басейні і на Українському щиті, які заслуговують на увагу, були відомі досить давно, вони вважалися недостатньо перспективними і кошти на їх вивчення та оцінку не виділялися. Тому золото в Україні практично не добувалося. Винятком був лише Закарпатський регіон, де з 1970-х років минулого століття були розпочаті роботи по вивченню Берегівського рудного поля з Мужіївським золото-поліметалічним родовищем та Рахівського рудного району з родовищем Сауляк.

Ситуація різко змінилася з часу набуття Україною незалежності. Молода держава поставило геологам завдання і за короткий термін було встановлено, що Україна володіє достатньо потужним золоторудним потенціалом. Золото в Україні є!

Мужіївське – 4,5-15 г/т, всього запас золота 25-30 т;

Сауляк – вміст 5-10 г/т;

Сергіївське – вміст 7-8 г/т;

Балка Золота – вміст 6,2 г/т, всього запас золота до 40 т;

Балка Широка – вміст 4-7 г/т, всього запас золота до 40 т;

Бобриківське – 40-106 г/т, срібла до 320 г/т;

Рахівське - 5-10 г/т, срібла - до 30 г/т;

Сурозьке - до 66 г/т. Проба золота висока - 926-983.

У Клинцівському родовищі під Кіровоградом золото має безліч домішок, але вміст досягає 200 г/т. Юр'ївське родовище (17 км на південь від м. Кіровограду), вміст золота в рудах від 34,5 до 153,8 г/т. Майське родовище на Кіровоградщині оцінюється і розглядається як найбільш перспективний золотоносний об'єкт України. Тож запрошуємо до пошуків самородного золота.

Друга глава

Шляхами
державо творення

ГЕНЕЗА СЛОВ'ЯН

Ми закінчили 1-у главу вставкою «Краєзнавчі етюди Єлисаветградщини», а зараз перейдемо до проблем етногенезу слов'ян. Вона дуже давня, складна й далека від остаточного розв'язання, бо історія України плутана-переплутана. Ми вдячні нашим предкам, які залишили

у спадок тисячолітній досвід, свої трудові навички, досягнення, придбання, успіхи (як матеріальні, так і духовні). А ще свої промахи, прорахунки, невдачі, біди, прикроці. І як чарівне заклинання заповідали вони своїм нащадкам - народну мудрість: «Майбутнє неможливо без минулого».

У другій пол. I ст. н. е. внаслідок сарматської експансії з півдня середнього Подніпров'я зарубинецька людність мігрувала на Десну, Верхній Дніпро та верхів'я Південного Бугу. І от тут увага, частина дослідників стверджує, що в результаті її контактів із сарматами, балтами та східними германцями (Пшевор) у Середньому Подніпров'ї в II-III ст. склалася ранньослов'янська *київська культура*. Ці ранньослов'янські племена були відомі Європі як венеди. Батьківщина венедів (за Тацитом), збігається з теренами зарубинецької культури й охоплює простори від східних відрогів Карпат до Верхнього Подніпров'я. Сучасні дослідники не мають єдиної думки щодо етнічного складу зарубинецьких племен. На думку док. істор. наук І.Винокура «Археологія України», дані мовознавства, типологічна близькість зарубинецьких пам'яток з київською культурою III-V ст. та культурами ранньосередньовічних слов'ян V-VII ст. Р.Х. дають підстави вважати зарубинецьку культуру - ранньослов'янською.

*****

Вставка. 1). *Зарубинецьку культуру відкрив у 1899 р. Вікентій Хвойка, виявивши могильник з тілоспаленням на Батуровій Горі поблизу села Зарубинці Канівського району Черкаської обл. Крім Зарубинецького могильника, В. Хвойка виявив ще кілька подібних могильників у Придніпров'ї:*

м. Ржищеві, селах Віта, Пищальники, Пухівка, Погреби, Бортничі, Вишеньки тощо. На думку Хвойка, зарубинецька

людність становила собою проміжну ланку між ранішньою скіфською і пізньою черняхівською добою дав. слов. племен.

2). Венеди - найдавніша назва слов'ян, під якою вони згадуються в античних джерелах. Ми вже казали, територія, яку населяли венеди, охоплювала широкі простори від Балтійського моря - до Карпат і від Одри - до Дніпра. Венеди були основою для етногенезу східних, західних і південних слов'ян.

*****

Слов'яни вперше були згадані під своїм іменем в I ст. н. е., але вже в межах пшеворської культури деякі археологи виокремлюють слов'ян, не кажучи вже про те, що праісторія слов'янства деякими вченими відноситься до III-II тис. до н. е. У III-VI ст. ст. західні та південні слов'яни опанували вже ті землі, на яких застала їх історія, а в VII ст. назва «слов'яни» остаточно закріплюється за племенами (народами), які за географічним критерієм утворюють три гілки:

- ▶ - східнослов'янську (українці, білоруси, росіяни);
- ▶ - західнослов'янську (поляки, кашуби, чехи, словаки, лужичани),
- ▶ - південнослов'янську (серби, хорвати, словенці, боснійці, болгари, македонці, чорногорці).

У терміна «слов'яни» загальної етимології не має. Є кілька версій походження етноніму «слов'яни», а ще слов'янські мови мають між собою певну схожість.

*****

Вставка. Перші згадки про слов'янські племена зустрічаються у творах римських вчених I-II ст. н. е., де слов'яни фігурують під назвою венеди (дивись вище). Візантійський хроніст Йордан в V ст. н. е. пише про три гілки слов'ян: венеди (басейн Вісли), анти (Подніпров'я) і склавини (Подунав'я). Видатний український історик Грушевський вважав антив предками українського народу, а їх союз – початком праукраїнської державності (з IV ст.). В інш. літописах знаходимо: **1).** Український народ (поляни, сіверяни, деревляни, дуліби, пізніше назвуться: бужани та волиняни, уличі, тиверці та хорвати). **2).** Білоруський народ (дреговичі, кривичі, полочани та радимичі). **3).** Великоруський (словени

та в'ятичі). Сіверяни жили на Лівобережжі - по Десні та Сейму; поляни - по середньому Дніпру; деревляни - по Тетереву, Ужу та Горині; на Волині - дуліби або бужани. Народ на долишньому Возі зветься бужанами, бо живуть по р. Возі, а ще там є волиняни. Можливо, що то були окремі племена. Далі: уличі жили понад Дністром та Богом (Бугом), а тиверці - між Богом (Бугом) та Прутом. Щодо хорватів, то очевидно тут літопис має на увазі білих хорватів, в XI ст. входили до складу Велико-Моравської держави і від них походять українці східної та західної Галичини. У той же час назви окремих племен зустрічаються в творах різних чужинницьких письменників. А ще були українські колонії в Криму, в Корсуні, при гирлі Кубані, в Фанагорії. Тільки існуванням міцного українського осередку можна пояснити появу в XI ст. «Тмутороканського» князівства. Серед усіх цих українських племен провідне значення набувають поляни, з їхнім головним містом Києвом.

Тмутороканське князівство – це найменування «заморського володіння» Київської Русі з центром у м. Тмуторокань. Існувало у X-XI ст., ймовірно, займало частину сучасного Таманського півострова (Росія, Краснодарський край), який у минулому становив групу островів, утворених рукавами Кубанської дельти. Гіпотеза про те, що до князівства деякий час належав також Корчев (Керч), не підтверджується джерелами. Питання про час і обставини переходу Тмуторокані під владу Русі є дискусійним. Одні історики вважають, що це сталося в 965-968 роках, після розгрому Святославом Ігоровичем Хозарського каганату, який до того володів Тмутороканню (однак джерела про це мовчать). За іншою версією Тмуторокань стала руською за князювання Володимира Святославича, який посадив 988 року в ній свого сина Мстислава Володимировича. Останнім руським князем Тмуторокані був Олег Святославич. Після 1094 року Тмуторокань зникає зі сторінок руських літописів; ймовірно це князівство перейшло під владу візантійського імператора Олексія I Комніна.

*****

Про рух українських слов'ян з півдня на північ свідчить, між іншим, назва притоки Дніпра - «Десна», тобто «права». Якби вони йшли з півночі на південь, Десна була б з лівого боку, і мала іншу назву. В V ст. слов'яни вибираються в походи на

Балканський півострів, переходять Дунай, нападають на границі Візантійської імперії. Щоб захиститися від слов'ян, Візантія будує низку фортець по Дунаю, на північ від Балканського хребта. Проте, вона не була в силах зупинити рух слов'ян. У 40-50-х роках VI ст. слов'яни починають оселятися за Дунаєм. Там у VII ст. їх застали болгари. Під тиском народів, які проходили з Азії - на захід, слов'яни покидають свої обжиті землі і подаються на північ, на захід. Частина їх осідає в смузі лісів Поділля, Київщини, Волині, Чернігівщини. Частина подається далі до Карпат. М.Грушевський зазначив, що з кінця VI ст. Прикарпаття було вже зайняте українськими племенами.

Територіально прабатьківщину слов'ян найчастіше шукають в межиріччі Дніпра і Західного Бугу, над Прип'яттю, у Північному Прикарпатті, над Дунаєм, в межиріччі Вісли і Одери. Слов'яни з території України почали заселяти Білорусь лише в VIII-IX ст. н. е. На півдні Правобережжя слов'янська людність сягає верхньої течії Південного Бугу та середнього Дністра, на Заході - верхів'їв Дністра та Прип'яті. Найдавніші слов'янські поселення відкрито саме на цій території. Це свідчить про те, що прабатьківщина слов'ян, причетних до етногенезу українців, знаходилась саме між Дніпром і Карпатами (територія Трипільської культури), а також на Лівобережжі - на Чернігівщині, частині Полтавщини, Черкащини та Кіровоградщини.

*****

Факти. *І знову повертаємось до «першослов'ян» - венедів. Опис слов'ян середини I тис. подає Йордан: «...Починаючи від місця народження Вістули, на безмежних просторах розташувалося багатолюдне плем'я венедів. Хоча їх назва тепер міняється відповідно до різних родів і місцевостей, все ж переважно вони називаються склавинами й антами... Після поразки герулів Германаріх направив військо проти венедів. Останні, хоч і заслуговують на презирство через слабку зброю, однак могутні завдяки своїй чисельності... Ці венеди походять від одного кореня і сьогодні відомі під трьома іменами: венедів, антів і склавинів». З часом слов'янство середини I тис. н. е. стає більш войовничим, схильним до агресії, експансії на землі сусідів.*

Археологи простежили міграцію антів та склавинів на Нижній Дунай. У межиріччі Нижнього Дністра та Дунаю з'явилися слов'янські пам'ятки, що являють собою суміш празьких та пеньківських рис зі слідами впливів даків та ромеїв. Після 500 року, а саме у період правління імператорів Юстина (518-527) та Юстиніана (527-565 р.), анти і склавини перейшли на південний берег Дунаю, у володіння Візантії, її імператори вперто боролися зі слов'янським нашестям, однак нічого не могли вдіяти й були змушені дати дозвіл слов'янам селитися на Балканах. Іоанн з Ефесу 585 р. писав про слов'ян, що вони «сидять спокійно, без страху та клопоту в римських провінціях». У VI-VII ст. слов'янські поселення поширюються по всьому Балканському півострові й з'являються навіть у Малій Азії. Візантійський імператор Константин Порфирородний з сумом констатує: «Зіслов'янилася вся наша земля і стала варварською».

Учені давно звернули увагу на велику кількість відповідників слов'янським гідронімам і топонімам Північно-Західної України в басейнах Верхнього Дніпра, Вісли, Одри, Ельби, Дунаю, на Адріатиці тощо. Наприклад, на півдні Київщини є річка Хорватка, а князь Володимир Святий воював тисячу років тому з білими хорватами, які жили у Прикарпатті біля витоків Дністра та Пруту. Крім хорватів Адріатики, з історичних джерел відомі чеські хорвати та дуліби. За літописними даними, плем'я дулібів раніше жило на Волині та Верхньому Дністрі. Поляни, крім Київщини, згадуються в Моравії, Південній Польщі, Болгарії.

За Константаном Порфирородним, серби ще у VII ст. жили в країні Бойки в Карпатах, про що свідчить назва річки Сербень на Івано-Франківщині. Звідси вони переселилися в VI-VII ст. на Адріатику та басейн Ельби (лужицькі серби - сорби). В Югославії відомі сотні відповідників географічним назвам України, особливо Житомирщини та Київщини: Житомир, Малин, Болярка, Бараші, Радичі тощо. Тут є 1 Київ, 2 Київці, 5-ть поселень з назвою Києво, Кияни тощо. Якщо не всі, то значна частина цих назв пов'язана з приходом на Балкани слов'янського населення з території України майже 1,5 тис. років тому.

Аналоги українським гідронімам зустрічаються у Верхньому Подніпров'ї. Це праві притоки Березини: Сорбля (від серби), Рославка (порівняйте р. Рославка та с. Рославичі в басейні Росі), Сана (від р. Сян), Бруч (від Збруч), Дулібка (від племені

дулібів). Річка зі слов'янською назвою Сава є в басейні Дунаю і Березини. Подібні паралелі знаходимо також у Польщі, Моравії, межиріччі Лаби та Одри. Все це результат розселення слов'ян у V-VII ст. зі своєї прабатьківщини, що в середині I тис. н. е. займала північно-західну частину сучасної України між Прип'яттю та Карпатами.

*****

Факти. Сучасні вчені вважають, що носії цієї культури «не мали чіткого етнічного обличчя», оскільки були змішаним слов'яно-скіфським населенням, у деяких регіонах, ще й із новою домішкою сарматів. Досі історичному осмисленню надзвичайно яскравої і самобутньої черняхівської культури заважало те, що довгий час вчені розглядали її відособлено від загального етнічного процесу, протиставляючи як попереднім, так і синхронним археологічним культурам.

*****

Перші дослідники (С.Трубачов) показують на карті поширення топонімів Київ, Києво, Київець, Києвичі т.щ. Вони однос тайно виводять їх від назви українського Києва в Подніпров'ї. Тут є показовий територіальний збіг цієї топонімії з регіонами, заселеними слов'янами в VI-VIII ст., тобто в часи, що передували становленню найдавніших слов'янських держав: Болгарського царства, Великої Моравії, Празького князівства, Польського королівства, Київської Русі. Оскільки ця топонімія принесена з Північно-Західної України на Балкани, у басейні Дунаю, Вісли, Одри, Лаби, Верхнього Дніпра та Волхова у VI-VIII ст., маємо підстави вважати, що Київ на Дніпрі був центром слов'ян задовго до постання Русі як держави. Літопис Руський відносить до слов'ян наступні племена: «поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, волиняни».

Другі дослідники наголошують, що літописні східнослов'янські племена у мовно-культурному відношенні утворювали 3-4 групи. У південно-західній групі племен (волиняни, деревляни, поляни, білі хорвати, уличі, тиверці, частково сіверяни) вбачали праукраїнців, у північно-західній (дреговичі, кривичі, радимичі) - прабілорусів, у північній (ільменські словени) – правгородців, у північно-східній (в'ятичі) - праросіян. Наскільки

це відповідає дійсності – час покаже.

Треті дослідники неодноразово підкреслювали великий ступінь спорідненості сербської та лужицької мов з українською. До української лексики у сербській мові належать такі слова, як: вабити, важити, вилиця, ґазда, ватра, гай, гинути, гуска, голота, заскочити, злочин, квочка, комин, корисна, крок, лаяти, лагодити, людство, люлька, муляти, напад, паша, гуня, плахта, послуга, пралля, сукня, торба, шкодити та багато інших. Вражає велика подібність лужицької мови до української, незважаючи на відсутність контактів між ними в останні півтори тисячі років.

Усе це можна пояснити, лише припустивши, що слов'янська спільність на землях між Прип'яттю та Карпатами в V-VII ст. розмовляла мовою, багато в чому схожою з українською. Інакше кажучи, українська мова зберегла багато архаїчних, загальнослов'янських елементів, частина яких навіть стала визначальною для неї. Важливо, що територія слов'янської прабатьківщини значною мірою збігається з найдавнішим ядром українських етнічних земель (Правобережжя Прип'яті, Волинь, Поділля, Київщина, Прикарпаття, Дике поле). Відтак постає питання, чи не можна уявити слов'яногенез як відгалуження окремих слов'янських праєтносів від праукраїнського етнічного дерева, яке з першої половини I тис. н. е. розвивалося на цих землях? Безперервність етногенетичного розвитку на згаданих українських територіях протягом останніх півтори тисячі років дає підстави стверджувати, що корені праукраїнського етносу сягають середини I тис. н. е.

Окремо розглянемо: болгарів, аварів (обрів), хозарів.

Зовсім недавно ми розглядали загадкові племена готів і гунів. Кінець гунського панування в українських степах ознаменувався приходом з-за Дону нової тюркської орди - болгар. Наприкінці V ст. вони перейшли Дон і оселилися у Приазов'ї. Звідси разом зі слов'янами болгари нападали на балканські володіння Візантії. Однак під

тиском аварів (обрів у давньоруських літописах) та хозар у VI-VII ст. частина болгар переселилася з Приазов'я на Середню Волгу, започаткувавши Волзьку Булгарію. Інша частина переселилася до Добруджі та межиріччя Нижнього Дністра й Дунаю

(Буджак). У Приазов'ї залишилися так звані чорні болгари.

Тюркська орда аварів (обрів), пройшла українськими степами зі сходу - на захід у 558-568 р. Візантія запросила їх оселитися в Панонії на Середньому Дунаї. Войовничі авари мусили вигнати звідти вороже до ромеїв, германське плем'я гепідів, яке заселило Панонію після падіння гунської держави. Розгромивши 567 р. гепідів, обри започаткували в Панонії свою державу Аварський каганат. Ці зміни у Подунав'ї відкрили шлях склавинам на Верхній Дунай та до північно-західної частини Балканського півострова. Дуже скоро авари самі почали нападати на візантійські володіння. Проте у 626 р. вони зазнали нищівної поразки від ромеїв під Константинополем і втратили контроль над північно-надчорноморськими степами.

Звільнившись від аварської зверхності, болгари Північного Надчорномор'я та Надазов'я у 635 р. створили державу Велику Болгарію на чолі з каганом Кубратом. Однак після смерті останнього, болгарське об'єднання розпалося на дві орди:

- 1). Західну під проводом Аспаруха;
- 2). Східну, яку очолював Ват-бай.

У 660-670 р. болгари зазнали поразки і були підкорені східними сусідами - хозарами. **(Примітка: Хозари - народ, що з'явився в південно-східній Європі після відходу гунів (IV ст. і проіснував до XI ст., це східні сусіди східнослов'янських племен, пізніше Київської Русі).**

Західні болгари під проводом хана Аспаруха близько 670 р. переселяються на західне узбережжя Чорного моря. Підкоривши, за свідченням хроніки, «сім слов'янських племен», Аспарух започаткував тюркську за назвою, але слов'янську за культурою та мовою країну Болгарію: «Коли ж слов'янський народ що жив на Дунаї, то прийшли од землі скіфів... так звані болгари і сіли вони по Дунаєві і були насильниками слов'ян», так писав київський літописець Нестор. Археологічні дослідження свідчать, що тюркські елементи культури та монголоїдні антропологічні риси болгарської людності простежувались лише в перші десятиріччя існування держави Аспаруха. Дуже скоро тюрки асимілювалися з слов'яно-ромейським населенням Балкан. **(Примітка: Самоназва імперії – Ромейська, ми ж її називаємо Візантією. У VIII – IX ст. Болгарія стала суперницею Візантії на Балканах. А перед цим, на Балкани в VI – VII ст.**

кілька разів вторгалися слов'яни, які доходили аж до Пелопонесу. У IX ст. Візантію потрясли внутрішні повстання).

Слов'янство VIII-IX ст. входить у переддержавний період на теренах та в межах сьогоднішньої України. У цей час відбулася культурна та політична консолідація слов'янства, що завершилася у X ст. утворенням держави - Київської Русі.

Хозари.

Хозари, як значна військова сила вперше згадуються у зв'язку з Ірано-Візантійською війною 602–628 років, в якій правитель хозарів Джебукаган став правителем тюрксько-візантійського союзу, направленою проти сасанідської Персії. У цей час у (632 р.) Причорномор'ї виникла Велика Булгарія, заснована ханом Кубратом, а в Прикаспійському регіоні - Хозарія.

На початку VII ст. хозари, народ тюркського походження, прийшли з Азії на територію сучасної України й заснували велику державу - каганат, яка у VIII ст., під час найбільшої могутності, сягала до Десни, Дніпра та Дагестану. Хозари підкорили багато племен: аланів, які жили по Сіверському Дінцю та слов'янські племена, радимичів, в'ятичів, полян та сіверян. Вони наклали данину й не втручалися в життя підкорених народів. До кінця VII століття хозари міцно контролювали велику частину Криму, Приазов'я і Північного Кавказу. Історичним наслідком гегемонії хозар стала зупинка безперервного потоку кочовиків, що виходили з Азії до Європи, що мало позитивні наслідки для східнослов'янських племен і країн Центральної Європи.

Хозари поєднували кочовий побут з осілими, займалися хліборобством, скотарством та брали участь у різноманітній торгівлі. Тож не дивно, що після розгрому держави західних тюрків, що лежала в Семиріччі та Фергані і служила головним посередником у торгівлі Китаю з Чорномор'ям, це посередництво перебрали хозари. Вони торгували з арабським халіфатом та Скандинавією, а ще із фінськими землями та Скандинавією.

У 737 році арабський полководець Мерван ібн Мухаммед (майбутній халіф) на чолі 150-тисячної армії раптово вторгся в Хозарію одночасно через Дербент і Дар'ял. Війська взяли штурмом столицю хозарів Семендер, після чого стали переслідувати хазар, які відступали углиб своїх володінь. У гонитві за ним араби зайшли далеко на північ, аж до «Слов'янської річки» - Дону. У результаті армія хозар була розбита, і каган був виму-

шений запросити миру. В обмін на збереження трону хазари пообіцяли прийняти іслам. Слід визначити, що у хозарському каганаті вільно ширилися всі релігії: юдейство, мусульманство, християнство, цим вони допомагали поширенню християнства в Україні. Новий супротивник з'явився у хозар з формуванням Київської Русі. У 964 році князь Святослав звільнив останнє залежне слов'янське плем'я в'ятичів і в наступному 965 розбив військо хозарів з каганом на чолі і захопив Саркел. Потім, у 965 або, за іншими даними, в 968–969 року К.-Русь, діючи в союзі з огузами, розгромили Ітіль і Семендер. Цей момент вважається кінцем незалежної Хозарської держави. Після падіння каганату південно-руські степи потрапили в неподільне панування наступних кочівників. На горизонті вже почала «сходити зірка» Золотої Орди - держави, що існувала між 1240–1502 роками у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру.

Угри (мадяри).

Дуже давно, у III тис. до Різдва Христового (до н.е.) фіно-угрський народ жив між Уральськими горами і рікою Волга (в районі річки Ками). Десь біля 2000-1500 років до н.е. угорські племена, що займалися полюванням і риболовлю, повільно сповзали на південь. А досягши степових зон, стали міняти свій архаїчний спосіб життя, вступати в кровні зв'язки з болгаро-тюркськими народами, що мали схожу, але набагато високо розвитку кочову культуру. Біля 700-600 років н.е. племена угрів та мадярів розселилися між ріками Дон і Дніпро і ввійшли в союз з племенами іудейського Хазарського каганату, хоча іудейську релігію і не сприйняли. Під натиском печенігів, які рушили з Азії, угри пішли на захід. Французький літописець Грегар Турський, висловив думку, що вони досить довгий час мешкали між Дніпром та Богом (Бугом).

А на думку Константина Порфірородного Угри (мадяри) мешкали на землях Центральної України і називає річку Хінгулус, так колись називали Інгул (або Інгулець). Країну угрів в Центральній Україні він називав «Лебедія». Сліди перебування угрів у Києві - Угорське урочище, Ольмин двір (Ольма - це Альмус, перший вождь угрів). Окрему гіпотезу висунув Вернадський: - Головний осередок угрів був на Слобожанщині, між річками Сіверським Дінцем та Осколом, звідти їхній вплив поширювався на Київ.

Факти. До фіно-угрів відносять угорців (як самі вони себе зовуть – мадяр), хантів, мансів, комі, комі-перм'яків, карелів, удмуртів, марійців, фінів, естонців, вепсів, саамів, іжорців, лівів, мер'явів, мокша, мурома, ерзявів, шокшавів, каратаїв, труханів, мещера. На сьогоднішній день

загальна чисельність цієї групи народів сягає близько 25 млн чоловік. Мадяр в світі налічується біля 14 млн, фінів - близько 5 млн естонців – біля 1 млн, то інших народів цієї групи налічується не більше 0,5 млн, а є серед них і такі, що налічують декілька тисяч осіб. Мови деяких на сьогодні майже втрачено.

*****

Перебували угри (мадяри) в Україні кілька століть. У 862 році угри посунулися на захід і оселилися біля Дунаю. В 894 р, за допомогою візантійського імператора Лева VI, угри перебравшись на правий беріг Дунаю, розбили військо болгарського царя Сімеона. Після 896 року вони заснували свою державу в Паннонії. Під їхньою владою опинилися деякі племена слов'ян. Просуваючись по дорозі до Карпат вони грабували і убивали русичів, а жінок-полонянок продали в рабство у Візантію. Цар Сімеон запросив миру, але коли в 897 році кіннота угрів була в поході, він напав разом з нанятими печенігами на Лебедію і вирізав там мирних жителів разом з уграми.

У 898 році угри стали під стінами Києва, їхня кіннота під командуванням Альмоша нанесла на ратному полі поразку військам Олега Віщого. Залишки руського війська заперлися в Києві. Угри оточили Київ і тільки, коли русичі погодилися на щорічну данину, тоді зняли оточення. Знявши облогу з Києва, угри зібралися в похід до Прикарпаття і перехід Карпат. На захід пішли сім племен угрів: Єн, Кесі, Кийрі, Кюрт-Дьормот, Нийк, Медер (Модер) і Троян на чолі з вождем Арпадом. До цих 7-х угрських племен, приєдналося ще три хозарські племена і обрали загального похідного вождя на ім'я Курса з хозар.

10 племен довго йшли на захід, ніде не зупинялися на проживання допоки не прийшли в Прикарпаття. Землі Прикарпаття на ті часи були малозаселеними, але малоприслужними для випасання великих табунів худоби. А вожді знали, що за Карпатами є благодатні рівнинні землі на яких проживають

західні руські народи. Зупинившись в Прикарпатті вожді угрів і хозар вирішили «дипломатично» домовитися з володарями Великої Моравії на безперешкодний перехід племен в Потиську низовину. Була осінь. Погода не відповідала важкому переходу через важко прохідні, зарослі пралісами Карпатські гори. Тому угри вирішили перепочити, до весни в Прикарпатті і прийти до тями, після важкого переходу з Лебедії.

Під час зупинки на відпочинок, десять племен вирішили створити одну централізовану державу і поклали верховне керівництво на Альмоша, вождя з племені Медер (Модер). Час на відпочинку минав швидко. Головні сили угрів, які очолювались вождем Арпадом, перейшли Карпати через Веречанський перевал, історична назва – «Руські ворота», потім через Підкарпатський край направилися в Потисянську низину. Так розпочалося для угрів та мадяр легендарне «віднайдення Вітчизни» (поселення) в Дунайському басейні. Саме тут мадяри перейшли до осілого способу життя.

В 902-904 р. угри напали на Моравську державу, і під їхнім ударом вона впала, її поділили на окремі князівства, які довгий час перебували під владою угрів. У 956 році Оттон Великий розгромив угрів під Лехфельдом. Нам слід сказати декілька слів про походи мадяр на руські землі. Головним об'єктом наступальної політики мадяр був їх східний сусід – Галицько–Волинське князівство (Червлена Русь).

Перший похід на схід здійснив Ласло I в 1092 році. А в 1099 р. військо мадярського короля Кальмана було розбито під Перемишлем. В 1123 році на Володимир-Волинський ходив з своїм військом Іштван II. Бейла II (Бела II) і Гейза III (Геза III) приймали участь у феодальних війнах на землях Русі, виступаючи на боці то одних то інших князів та бояр, в 1139,1144, на весні 1148, взимку 1150, восени 1150 та 1151 і влітку 1152.

А ще Бейла III послав своє військо на Русь в 1188,1189, 1190,1202 р. Галицький князь Володимир був взятий в полон, забраний з сім'єю в Мадярщину і посаджений там у в'язницю, а на престол в Галичі возвели сина Бейли III – Андрія, майбутнього короля Мадярщини Ендре (Ендрю II). Судячи з грамоти від 2 травня 1189 року, Бейла III присвоїв собі титул «короля Галича». Але не дивлячись на те, що в 1189 р. на допомогу Ендре II прийшло мадярське військо, галицьким боярам при

підтримці польського короля Казимира вдалося у 1190 році вигнати Ендрю. За правління Ендрю II, угорські феодали часто здійснювали військові походи на Галич 1205, 1206, 1208, 1211, 1212, 1213, 1214, 1216, 1220 р., намагаючись встановити там своє правління і владу. В 1215 р. їм вдалося досягти визнання (частиною галицького боярства) молодшого сина короля Калмана у якості «короля Галича», але в 1219 році його було зовсім вигнано з руського князівства.

*****

Давньоруські літописи розкривають династичні шлюби, тісні і постійні зв'язки угрів з її східним сусідом – Древньою (Київською) Руссю. Як приклад, на київській княжній був жонатий брат Іштвана I – Ласло Сар. Майбутній король Ендре I і його брат Левенте з 1034 по 1046 р. жили при дворі князя Ярослава Мудрого, де Ендре женився на дочці князя – Настасії (Анастасії). Ставши угорською (мадярською) королевою, Анастасія заснувала в мадярському королівстві два греко-східних монастиря. На угорській герцогині був жонатий внук Ярослава Мудрого, Тмутараканський князь Ростислав Володимирович. В 1065 р., після смерті чоловіка, герцогиня повернулася на батьківщину. Жінкою князя Ярослава Святополковича була дочка короля Ласло I.

*****

Печеніги.

Печеніги - об'єднання тюркських та інших племен, які у VIII ст. намагалися прорватися крізь хозарські володіння на захід, але хозари твердо обороняли свої границі. На початку IX ст. в районі теперішнього Цимлянська, візантійці збудували у (834-837 р.) фортецю Саркел (Біла Вежа) для захисту каганату від печенігів та кочівників-угорців. Батьківщина печенігів була поміж Аральським морем та середньою течією ріки Сир-Дар'ї. У VIII-IX ст. вони мешкали на північному сході Прикаспію, у межиріччі Волги та Яіка (нині річка Урал). У першій половині IX ст. печеніги були розбиті огузами і їхні залишки переселилися у межиріччя річок Емба-Урал та Волга, ставши сусідами хозарів.

Печеніги постійно ворогували з Хозарським каганатом. У 890-х роках печеніги зазнали поразки від гузів й хозар і змушені були знов тікати, прорвалися через хозарські терени, переселились до північно-причорноморських степів, включно до гирла

Дунаю, витіснивши звідти інші племена на захід від Дніпра, зокрема напали на численніших угрів (мадьяр), котрі кочували між Доном та Дніпром (889 р). У 892 р. печеніги перейшли з Південного Правобережжя України та осіли на нинішніх українських землях (сучасної України) між Доном на сході і Дунаєм на заході, і продовжували набіги на хозарські володіння в басейні річки Дон, на річці Кубані та в Криму.

*****

Сучасні рештки фортеці Саркелу (Білої Вежі) розташовані на дні Цимлянського водосховища, збудованого у 1952 року. Фортеця мала вигляд видовженого цегляного чотирикутника (180х120 м). Її мури (товщина 3,75 м, висота 10 м) були підсилені баштовими виступами та масивними наріжними вежами. Планування фортеці вирізняється рідкісною геометричною правильністю. Будівельна ж техніка - місцева, доволі примітивна. У XVIII ст. донські козаки використовували цеглу з мурів фортеці для своїх споруд, завдяки чому збереглася до наших днів.

*****

Перша згадка про печенігів у «Повісті минулих літ» відноситься до 915 року. Літопис відзначив, що: «придоша печенеги первое на Русскую землю». Князь Ігор уклав з печенігами договір, після чого вони перекочували до кордонів Візантії та Угорщини. А 920 року князь Ігор здійснив похід проти печенігів, але 944 року вони взяли участь у поході Ігоря на Візантію. У X ст. частина печенігів, яка прорвалася через каганат, перейшли за р. Дунай. Лише після розгрому хозарів Святославом печеніги твердо оселилися в причорноморських степах. Такі були сусіди України, з якими вона перебувала в стосунках на світанку своєї історії, які впливали на її культуру й розвиток держави.

Як ви вже бачите, український народ дістав у спадщину від своїх попередників «важку» і заплутану історію із своїми традиціями. З економічного погляду, то були традиції хліборобсько-скотарського побуту; з культурного погляду – традиції зав'язків народів України з Західною Європою та південними країнами. Багато народів пройшло з Азії на Захід українськими степами, але їм не вдавалось винищити корінного населення. Не було й миті, коли б розривався зв'язок між наступними поколіннями, між носіями старої та нової української культури.

ДЕРЕВО СИЛЬНЕ СВОЇМ КОРИННЯМ

Дерево сильне своїм корінням, а людина сильна в єдності зі своїм родом. Старі діди повчали: - Коли ти маєш родичів, які тебе народили фізично, але не маєш родичів, які тебе народили духовно, ти на півнароджена людина. Народ, який звик до невірницького розуміння справедливості,

боротися за волю не здатний. Чуже не стане рідним від того, що ти його рідним називаєш: у чужому зміст чужий. Що більше в народі байдужих «Я», то трагічніша доля народу...

Тож давайте разом розглянемо загадкову тріаду давньоруських держав: Куявія, Славія, Артанія в до київський період. Перед цим зазначимо, що питання етнічної приналежності держави Київська Русь, її консолідуючого етносу й досі є предметом запеклої дискусії, як науковців, так і політиків. Для сучасної європейської історичної науки ця ситуація ненормальна, адже аналогічні Київській Русі держави, що виникли одночасно з нею в IX-X ст. на англійських, французьких, німецьких, чеських, польських, угорських землях, давно й одностайно вважаються державами відповідних народів. А вікова суперечка навколо національності жителів княжого Києва пояснюється не стільки браком наукових джерел, скільки надмірною політизацією питання. Хтось дуже хоче видати дійсно історичні факти (з історії України), за вигадані і сфальшовані фейки.

Починаючи з 1991 року вільна Україна творить свою історичну ідентичність і пам'ять, переосмисливши епізоди, які були переписані чи замовчувані СРСР. Але ідеї багатьох людей й досі формуються на основі радянської пропаганди і багато подій минулого в українському просторі розглядаються крізь призму комуністичної пропаганди. Нам потрібно сформувати власну, національну, історичну ідентичність і виправляти перекося. Бо українська історія дуже суперечлива (плутана-переплутана), сьогодні вона не може виконати функцію об'єднання нації. А ще вона розділяє Україну територіально на декілька частин.

*****

Новітня історія - самостійний загальнознавчий період всесвітньої історії від Першої світової війни 1914-1918 р. до сучасності.

Ми хочемо показати українцям і українкам, що наш народ, починаючи з періоду «сивої» давнини складався не тільки з чоловіків. Ми часто чуємо про традиційне шанобливе ставлення до жінок в українському суспільстві, про великий вклад жінок в його розвиток, але це загальні слова, за ними майже немає знань. А між тим історичні події охоплювали і жінок, змінювали їхнє традиційне становище. Жінки стали активними учасницями історичних процесів, і замовчувати їхню роль, ми не маємо ніякого права. Ви спитаєте: - Що можуть дати Україні жіночі історії? Вони дають історії нашого народу - людський вимір, якщо раніше ми мали справу з історією завоювань, політичною, економічною, а повсякденного не бачили й не розуміли, бо жіноче життя часто відбувалося не там, де приймалися доленосні рішення, а там, де відбувалося щоденне життя. Саме цей вимір показує нам, як ми змінювались і якими ми стали сьогодні.

*****

Факти. *Сьогодні найважливішим питанням постало таке: в чому причини нинішнього застійного животіння України? Коли український народ пробудиться від 400-річної сплячки й схватиться за голову, наскільки всі ми деградували за ці роки, порівнюючи зі славними предками, які в різні епохи незмінно були на гребні пасіонарної хвилі розвитку світової цивілізації. Ми маємо на увазі українців не в національному сенсі, а ширшому розумінні: в громадянському, ментальному, духовному.*

*****

Тепер відповідно до російських «братів». Лиха війни стали однією з причин розпаду Німецької, Австро-Угорської та царської Росії, а також революційних вибухів і переворотів у низці європейських країн. Задайте собі питання: - Чому розвалився Радянський Союз, який протримався з 1922 по 1991 р? Ви скажете, причин багато. Давайте виділимо окремі:

- 1) – не можна довго тримати в страху закабалені народи;
- 2) - спад економіки, дефіцит продуктів і товарів н\в;
- 3) – ідеологія яка суперечила генетичній пам'яті народів;
- 4) – зовнішні і внутрішні війни та техногенні катастрофи;
- 5) - низька мораль людей, які займають державні посади;
- 6) – корупція, крадіжки держмайна та беззаконня.

Можна сказати, що СРСР вбив сам – себе, (протримався 70 р.), у 1922 році Україна допомогла створити Союз, а у 1991 – підвела ризик під його існуванням, (але це окрема тема).

На питання, чому так відбувалось: - Візьміть до рук книги В.Белінського «Країна Моксель, або Московія» у трьох томах (2008 р.), де на основі російських та закордонних історичних джерел автор спростовує офіційну версію історії Росії і показує справжні генетичні корні Московії, (до речі у 2011 році автора було визначено лауреатом премії ім. Івана Франка). Якщо вам не подобається В.Белінський, візьміть іншого автора, О.Ковалевський «Ілюстрована історія України від найдавніших часів до сучасності» м. Луцьк 2011 р. Де надається перелік історичних фактів, як Московія фальшувала історичні документи на свою користь. Ми можемо назвати вам ще з десяток інших книг, без фейків відповідно до історії Росії і України. А ще ми хочемо знайти відповідь на два простих питання:

1). Де у часи мавпо-подібних гомінідів мешкали праарійські народи (творці білої раси і предки сучасних українців)?

2). Яке місце у світовій історії займає Україна, як територія, народ і етнос, який на цій території проживав і проживає?

*****

Примітка. *Мы хотим разобраться, в чем истоки пещерной злобы и ненависти российского общества и прямой государственной военной агрессии РФ против Украины – ведь даже троюродные братья не поступают так безумно и жестоко, как разом впавшие в неадекват 86% «братских» россиян? Московская ложь, агрессия и мракобесие возникли не вдруг – тому есть этнические, географические, климатические и другие причины, уходящие вглубь веков и даже тысячелетий. История развития нынешних (так называемых «русских»), принципиально отличается от всех соседей РФ: тюрок, татар, казахов, народов Центральной Азии, а еще славян, скандинавов, кавказцев, китайцев, балтов, финнов (с которыми они разошлись около 3 тыс. лет назад. Общая история большинства упомянутых над-этносов и народов, веками фальсифицировалась Московским княжеством, затем Московским царством, Российской Империей, Советским Союзом и его наследником РФ.*

Українці протягом останніх двох десятиків літ доводять світові, що ми є державотворчою нацією і що територія, на якій проживаємо, могла бути і справді є, з періоду «сивої» давнини, однією з кошиків сучасної цивілізації. Про це твердять багато добросовісних і неупереджених вітчизняних та закордонних дослідників. Нам боляче дивитись, як 80% українських істориків й далі перебувають у полоні різних російських міфів і байок та активно пропагують їх у своїх виданнях. Хтось це робить через власну обмеженість і неспроможність переосмислити минуле. А хтось - за гроші. Той суцільний міф, до того ж брудний та хамський, яким є вітчизняна (переписана Росією) історіографія, необхідно викинути на смітник історії як нав'язану і, звичайно, не потрібну нам - фальшиву річ.

*****

Факти. За літописами, у східних слов'ян напередодні утворення Київської Русі існувало 14 великих груп племен, що мали такі назви: поляни, древляни, уличі, тиверці, дуліби, бужани, волиняни, хорвати, сіверяни, в'ятичі, радимичі, дреговичі, кривичі, ільменські словени. Деякі з цих об'єднань згадуються і в інших пам'ятках. Візантійський хроніст Феофан називає плем'я сіверян, що жило наприкінці VII ст. поблизу Дунаю. Географ Баварський знав племена бужан, сіверян, уличів. Константин Багрянородний у своєму творі «Про управління державою» згадує слов'янські племена кривичів, дреговичів, сіверян, древлян, уличів і кілька племен, невідомих за літописами. Аль-Масуді говорить про волинян і дулібів. Вказані групи племен у істориків дістали назву «літописні племена». В письмових пам'ятках збереглися відомості про подібні великі союзи племен у західних слов'ян - лютичів і бодричів. Вони склалися з цілого ряду племен, кожне з яких мало свою назву. Археологічними дослідженнями на землях східних слов'ян вдалося виділити окремі племена, що входили в союзи радимичів (вісім племен) та в'ятичів (шість племен). Якщо допустити, що й інші названі літописом союзи склалися з такої самої кількості племен, то всього на землях східних слов'ян у VI-VIII ст. могло існувати понад сто племен. Вдумайтесь, більше 100 племен впливали на розвиток корінного народу сьогodнішньої України.

Тож не дивно, що Московія вибрала Україну для звеличення своєї «величі». Великий вклад у фальсифікацію української хронології внесли за вказівкою імператриці Єкатерини II - її придворні писаки на кшталт Карамзіна, Храповицького, Шувалова та інших таких самих «істориків». Спершу вони, попросту переписали, а потім підправили історію української держави і видали її за історію Московії. Автори опусу про «Великую Росію - Русь» лише мимохідь згадують про «своїх молодших братів» - простакуватих «хахлів-малоросів», котрі, мовляв, тільки й спроможні, що ходити в шароварах, танцювати гопак, пити горілку та плакатися на свою долю. Цілком зрозуміло, що для такого народу-невдахи є лише один шлях - під «захист» Росії.

1). Московська, імперська історіографія нас постійно переконувала у тому, що першою і єдиною державою на території України була Київська Русь, до неї ніяких державних утворень не було. Саме від неї (К. Р.) й розпочалася державна історія східних слов'ян. Насправді, ще у IX - X століттях арабсько-перські вчені, такі як Аль-Балхі, Аль-Істахрі, Ібн-Хаукаля та інші залишили у своїх подорожніх книгах безліч спогадів про держави Русів, зокрема про цілу тріаду: Куявію, Славію та Артанію з головними містами - відповідно Куявою (Куябою), Славією та Артою (Арсою), які існували на відстані між собою близько 140 - 280 км. Так, що ж це за загадкові Куявія, Славія та Артанія?

► *Розпочнемо з Артанії.* Назва цієї країни, без сумніву, походить від слова Аратта, або ж Оратанія. Як пам'ятаємо, це були давні назви Трипільської цивілізації. Отож, шукати Артанію потрібно там, де ця цивілізація знаходилась – це землі південних полян, уличів та тиверців. Свої спогади про Артанію залишив нам східний учений-енциклопедист кінця IX – першої половини X століття Абу-Алі Ахмед Ібн-Омар Ібн-Дада (більше відомий в історії, як Ібн-Русте). У своїй «Книзі дорогоцінних скарбів» він описав життя, побут, звичаї та спосіб господарювання Русів. І навіть дав історикам легку підказку про те, де ця держава знаходилась. Однак зробив він це дуже туманно, чим і викликав хвилю дискусій серед дослідників: «Що стосується Русів, то знаходиться вона на острові, оточеному Великою водою. Острів цей, на якому живуть Руси, займає територію трьох днів шляху, вкритий він лісами і болотами... Вони мають царя, котрий зветься Хакан-Рус». Отож, Ібн-Русте пише про Русів, які

жили на великому острові (три дні дороги кіньми – це приблизно 150 кілометрів) посеред лісів. Цей таємничий острів шукали довго. І усе марно. Напевно, східний історик щось переплутав. Аж раптом у 1960-х р. минулого століття пілоти, які обробляли колгоспні лани, з повітря помітили, що простори між Каневом, Смілою та Чигирином є набагато вищими від довколишніх земель. Про побачене повідомили археологів. А ті уже зробили цікаве відкриття: виявляється, тисячу років тому трохи нижче Канева, р. Дніпро розходився двома могутніми рукавами, залишаючи посередині русла велетенський острів. А таємниче плато, побачене пілотами, є нічим іншим, як залишками того острова! Обидва рукави були судноплавними і активно використовувалися Русами у їхніх торгових та військових операціях.

На самому острові було кілька великих укріплених городищ. А навколо нього (уже на суші, за межами острова) чотири міста: зі сходу – Золотоноша, з заходу – Сміла, з півночі – Канів, а з півдня – Чигирин. Враховуючи вигідне стратегічне розташування острова, а також той факт, що він охоронявся з усіх сторін чотирма укріпленими городищами, можна зробити висновок про його особливу значимість для Русів. Очевидно, острів використовувався трояко. З одного боку, це був важливий економічний центр, оскільки через нього проходив великий торговельний шлях із північних територій до Візантії та Східних країн. (Історики люблять називати його шляхом «із варяг у греки»). Тому острівні міста мали велику кількість ремісничих майстерень і кілька торгових ринків. Був також порт та корабельні доки, де будувалися і лагодилися торгові судна.

Друге його призначення – це митниця. Тут знаходилася спеціальна воєнізована служба, яка збирала мито з іноземних купців і забезпечувала їхній подальший захист. Також торговці мали змогу перепочити, полагодити кораблі, поповнити запас провіанту – адже дорога попереду була не близька. Ті ж, які уже завершували свою торгівлю місію, теж могли відновити сили перед тим, як покинути Артанію і повернутися на Батьківщину.

І, нарешті, острів мав важливе військове значення. Його часто використовували для організації походів проти кочових племен-загарбників чи Візантії. Тут споруджувалися нові бойові кораблі, лагодилися старі, формувалися військові дружини. Перед початком походу до острова прибував флот Русичів із вої-

нами. Далі проходила підготовка кораблів, їх завантаження провіантом та амуніцією. Коли усе було готово, Руси залишали острів і розпочинали свої власні, загарбницькі війни. А воювати Руси уміли.

*****

Факти. *Київське князівство більшої частини IX ст. посідало доволі скромну за розмірами територію у Середній Наддніпрянщині. На півночі, за р. Тетеревом, за декілька десятків кілометрів від м. Києва, починалася земля, яка вже не належала Київському князівству. На лівобережжі Дніпра, рубіж першої Київської держави простягався на схід лише на 50-70 км. На півдні кордон князівства сягав р. Рось, тобто був за 100 км від Києва. Проте політичний вплив Києва поширювався на велику територію етнічних земель України і залежали від нього інші союзи і племена, зокрема сіверяни. Вигідне розташування на перехресті торговельних шляхів сприяло швидкому економічно-культурному розквіту Київського князівства й забезпечило йому роль організатора державного життя на теренах усієї сучасної України.*

*****

Столицею Артанії було місто Родень (суч. Княжа Гора), назване в ім'я Бога Рода, яке знаходилося південніше Канева, поблизу гирла річки Рось. Це був торгово-ремісничий центр, який уже у перші століття нашої ери відігравав важливу роль у житті краю. У різний час у м. Родені було виявлено 12 скарбів ювелірних виробів (в основному місцевого виробництва). У найближчому сусідстві з Княжою Горою, у Сахнівці на р. Росі, знайдена золота пластина з зображенням свята скіфів-сколотів, про яку писав Геродот. Свято проводилося тут на гористих берегах Росі. На пластині: у центрі, біля трону Богині – стоїть цар з ритонем в руці; поруч з богинею - воїни, клянуться один одному і скріплюють клятву ритонем вина; далі - жрець, що здійснює приношення. По інший бік царя - слуги або просто народ, люди несуть бурдюки та наповнюють ритони винами.

Місто розміщене на Княжій горі, висота якої над рівнем моря 172 метри, а над рівнем Дніпра - 63 метри, місто відігравало важливу історичну роль захисника земель Русів від численних нападів кочівників, печенігів, торків, половців. У літо-

писах зафіксовано 46 нападів тільки з 1061 року по 1210-й р. Археологічні матеріали розкривають повну трагедію міста після татарської навали. Це трапилось в першій половині XIII ст., всі житла знищені великою пожежею, або перебиті. В одній лише ямі, біля міських воріт, знайдено кістки більше як 60 чоловік. Життя у місті більше не відновлялося.

Пройде кілька століть і по геологічним причинам праве русло Дніпра зникне, а два русла річки зіллються в один могутній потік. Колишній лівий рукав є теперішнім руслом Борисфена-Дніпра. Правобічні ж землі, по яких колись протікала річка, висохнуть, заростуть травною, чагарниками. З часом там поселяться люди, виникнуть села, зазеленіють оброблені лани та сади. І лише природня низина, а ще народні перекази нагадуватимуть жителям про те, що тут колись Дніпро роздвоювався, створюючи посеред річки великий шмат суші. Тепер на місці колишнього острова знаходиться місто Черкаси.

*****

Примітка. *Пройде певний час і з'явиться назва Київська Русь – цей книжковий термін веде свій початок не з історичних джерел, а зі сторінок історичних праць першої половини XIX ст. - саме тоді історія, остаточно звільнившись з об'ємів витонченої словесності та аматорських вправ, перетворилася в академічну науку. Поняття «Київська Русь» виникло в російській науці як елемент більш загальних уявлень про історичні долі самої Росії, як необхідна ланка в періодизації її буття (цей термін придумав Карамзін, а в XIX ст. його почали вживати). Багато вчених вважають термін Київська Русь історично неграмотний і вигаданий. Також відсутні докази, що держава Русь називалася у період свого існування саме Київською Руссю. Зарубіжні історики просто замість Київська Русь, часто пишуть одне слово «Русь».*

*****

Про походження назви «Русь» наш дід Опанас має своє уявлення. У середині IX ст. Наддніпрянщина в господарському, культурному та політичному відношенні залишалася тихою заводдю. Але десь через 150 років вона стає серцевиною Київської Русі - могутнього політичного об'єднання, котре швидко

перетворювалося на одне з найбільш розвинених і економічно процвітаючих суспільств тогочасної Європи. У східнослов'янському літописі «Повість временних літ» про походження Київської Русі пишеться: «У рік 852... стала називатися (наша земля) - Руська земля... У рік 859, варяги, приходючи із замор'я, брали данину з чуді, і з словен, і з мері, і з весі, (і з) кривичів. А хозари брали з полян, і з сіверян, і з в'ятичів; брали вони по білій вивірці - стільки від диму... У рік 862, вигнали (чудь, словени, кривичі і народ весь) варягів за море, і не дали їм данини, і стали самі в себе володіти. І не було в них правди, і встав рід на рід, і були усобиці в них, і воювати вони між собою почали. І сказали вони: «Пошукаємо самі собі князя, який би володів нами і рядив за угодою, по праву». Пішли вони за море до варягів, до Русі. Бо так звали тих варягів – Русь (Руська земля)...

Далі дід Опанас каже: - У монаха Нестора-літописця, який у XI ст. написав «Повість временних літ», вказувалося на багато внутрішніх суперечностей у його розповіді й на те, що дані археологічних розкопок не підтверджують широкомасштабної присутності варягів у Русі (потім Київській Русі). У другій концепції слово «Русь» пов'язується з назвами річок Рось і Русна в Центральній Україні. Третя гіпотеза припускає можливість існування зв'язку між цим словом і назвою кочового племені роксоланів, яка походить від іранського «rhos», що значить «світло». Але ці гіпотези мають серйозні недоліки, жодна з них не дістала загальної підтримки. Що стосується самого слова «Русь», то ним спочатку називали варягів, потім землі полян у Центральній Україні, а згодом - ту політичну єдність, що стала зватися Київською Руссю (про що розповідали раніше). Далі, щоб розібратись, що таке слово «Русь», треба спочатку розібратись що таке «держава», «імперія», «село».

Почувавши потилицю, дід Опанас продовжує. Описуючи ті часи, можна говорити лише за процес ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. В ті часи, що «Хазарський каганат», що «Римська імперія», що «Російська імперія», що «Австро-Угорська імперія», з сьогоднішньої точки зору - то були імперії, а не держави. Імперією може бути і феодал, і олігарх, і вождь і інші. Виникає питання: - А чиєю тоді історичною «державою» була «Хазарія», або «Монгольська імперія»?

Ви ж не можете вважати державою: чиновника; олігарха;

феодала; вождя (соціалізм, націонал-соціалізм, комунізм); або ієрархію (фашизм, соціал-націоналізм). Де соціалізм (сталінізм, комунізм) - пояснює, що держава - це «Вождь». Націонал-соціалізм тлумачить, що це «Вождь» та/або «ієрархія». Соціал-націоналізм і фашизм, пояснюють, що це «каста» та/або «ієрархія». Дід Опанас наполягає на тому, що держава - це є правові угоди між громадянами. Якщо ці угоди (Конституція) не виконуються, то держави немає, натомість існує лише процес Державотворення.

Імперією може бути будь-яка з вищезазначених розумінь держави (в тому числі феодал чи олігарх). Як приклад, Казимір III Великий (*30 квітня 1310 - 5 листопада 1370) - польський король (1333-1370), титулярний «король Русі». Повний титул: «Милістю Божою Король Краківської землі, Судомірської землі, Серадської землі, Польської землі, Куявської землі, Добрянської землі, Поморської землі, Руської землі, господар і Дідич вічний земель тим володар, король велебний».

Значить монархія може вирости і з племені. Її вождь може бути монархом (мати всю повноту влади). Великий князь, або велика княгиня, як і просто князь/княгиня - теж монархи, лише назва титулів може мінятись. Отже, якщо вважати князівства тих часів - то є держава, то й царське плем'я/вождівство - теж треба називати державою. Звідси цілком логічно випливає, що рюриківська монархія – не являється першою Східно-слов'янською державою. Тому, що Рюрик з'явився на території Русі де вже жили різні племена. (До Рюрика та роду Рюриковичів ми повернемось трохи пізніше).

Пропонуємо прочитати книгу «Корона, або Спадщина Королівства Руського». Головний її месидж - це «повернення Русі», повернення спалюженої, пошматованої російсько-радянськими ідеологами власної історії, власної Русі-України. Бо історія України розпочалася не 25 років тому і навіть не з 1654 року, в чому намагалась переконати нас колоніальна історіографія. Історія – не теорема, яку досить 1 раз довести, вона «живе» у формі постійних перетлумачень та інтерпретацій. Нам треба переосмислити витоки і саму природу української державності. Це наша спроба поставити надважливе питання – з якого етапу Україна починає своє «літочислення»? В Україні була і є своя давня спадщина.

► 2). А зараз поговоримо про Куявію. Більшість учених сходяться на тому, що Куявія – це київська земля з центром у місті Києві. І це дійсно так. Ця держава включала у себе землі полян, деревлян, дреговичів і, можливо, частково землі сіверян. Ібн-Русте залишив нам свої спогади також і про Куявію. Ось, що він пише: *«Дорга в їхню країну йде через степи, по бездоріжжю, через струмки і дрімучі ліси. Країна слов'ян рівна і лісиста, у лісах вони й живуть... На самому початку кордонів країни слов'ян знаходиться місто по імені Куяб»*. Чи нагадують вам ці описи Московію? Однозначно – ні, тут мова йде про Україну. А місто Куяб – це наш Київ. На чолі країни був князь: *«Правитель їхній коронується, вони йому підкоряються і ніколи не нехтують його наказами. Житло його знаходиться в глибині країни... Місто, у якому він живе, зветься Джарваб (?)*. Щомісячно у ньому проводяться великі торги, які тривають три дні». (Ібн-Русте).

Жителі Куявії були войовничі, про це також пише Ібн-Русте, відмічаючи, поміж іншим, ще й високий рівень військового виробництва Русів: *«Їхнє озброєння складається з дротиків, щитів і списів. Є у них чудові, міцні та дорогі кольчуги»*.

Тож зазначаємо Куявію, як ранньофеодальне державне утворення східних слов'ян у 7-9 ст., яке згадується у працях арабських і перських географів аль-Балхі, аль-Істахрі, Ібн-Хаукаля 9-10 століть поряд із Артанією і Славією. Ще була Куявія польська, історична область сучасної Польщі. Вона знаходиться на півночі Великої Польщі, на захід від Мазовії і на схід від Померанії. Лежить між річками Вістула на сході та Нотеч на заході, а також річкою Кровка на півдні. В 1186 р. Куявія була захоплена польським князем Мешко III, який встановив там князівство Мазовецьке для свого сина Болеслава (1159-1195).

*****

Вставка. Екс-голова СБУ Ігор Смешко зазначає: *«Зараз війна йде більше за історію України і за генетичний код. Без України не було би Російської імперії, оскільки історія Московії – це «історія татарського ярма. Ми створили монстра, який тепер воює проти нас і веде інформаційну війну»*. В історії особливо трагічні наслідки для України мав розкол еліти, в сьогоденні найбільшими лихами для України є *«зарозумілість еліти і деградація народу»*.

► 3) Державне утворення Славія - полабських слов'ян, що припинили існувати в 1160 році н. е. через військову агресію німців. Один із центрів Русі, поряд із Артанією та Куявією, описаний арабськими авторами X ст. Істахрі та Ібн-Хаукалем від 920 року. Вони користувались давнішими джерелами, зокрема твором Джайгані, який не дійшов до нас. Славія разом із Куявією та Артанією підтримувала широкі міжнародні торгові зв'язки - зокрема, з мусульманським Сходом. Міграція населення зі Славії відбувалася після хрестового походу на слов'ян, коли частина мешканців Славії емігрувала у Східну Європу, протягом 1-2 поколінь після 1147 р. до 1207 року за свідченням Гельмольда, Генріха Латвійського від живих очевидців-учасників масового стихійного переселення. За маршрутом - на схід Європи через Померанію вздовж берега Балтійського моря в Пруссію

Чому Московські історики вирішили, що Славія знаходилася на Півночі Московії – у землях ільменських словен. І центром цієї держави було місто Стара Ладога, а пізніше Новгород. Арабські автори у своїх творах жодного разу не сказали про те, що описувані ними держави знаходилися на півночі Московії. Натомість, якщо уважно їх почитати, то можна помітити, що мова йде саме про Україну. Наприклад, Аль-Істахрі писав: *«Руси складаються з трьох племен, з яких одне є ближче до Булгара...»*. Тут мова може йти лише про Україну, так як в описувану ним епоху нашим східним сусідом дійсно була Булгарія. Читаємо далі: *«Друге плем'я, що живе далі за першим, називається Славією»*. Невже вислів «...живе далі за першим» дає підстави Москві розмістити Славію аж у новгородських землях, за тисячі кілометрів від України? Отож, тут мова знову йде лише про якусь близьку українську територію.

Не могла Славія знаходитися у Новгородських землях. По причині того, що у той час, коли жили і працювали арабські автори, Новгород не був настільки могутньою державою, щоб привернути їхню увагу. Офіційною датою заснування міста є 859 рік. А радіовуглецевий аналіз залишків дерев'яних будівель та тротуарів взагалі свідчить, що це місто виникло лише у X ст., у той час, як книги писалися у 9-10 століттях. Імператор Візантії Костянтин Багрянородний у своїй праці «Про управління імперією» дату народження Немогарда (так він називає Новгород)

також відносить до 10 століття. Отож, не могли арабські вчені писати про те, чого ще взагалі не існувало. Стара Ладога, якій московські історики нині приділяють так багато уваги і покладають стільки надій, також не «тягне» на Славю. Оскільки це місто було засноване у XIII ст. скандинавами. Археологія свідчить про повне домінування норманського етно-культурного елементу у місті в цю епоху. І лише в 11-12 ст., в часи піднесення Києва, більшість населення у ньому будуть Русі (майбутні українці). І взагалі, тогочасний Новгород був звичайним торгово-ремісничим поселенням і бути столицею якогось могутнього державного утворення у той час – не міг бути. Тож, найбільш ймовірно, центром державного утворення Славії було місто Переяслав (сучасне місто Переяслав-Хмельницький). І охоплювала ця держава східні області сучасної України... Подібну гіпотезу висловив й академік Б. Рибаків, що м. Славією може бути Переяслав-Південний, розташований неподалік Києва.

Адам Бременський у 1085 році засвідчив: «Славія (у слов'ян) у десять разів більше нашої Саксонії, якщо зараховувати до неї чехів та мешкаючих на тій стороні від р. Одри поляків, які не відрізняються від жителів Славянії ні своєю зовнішністю, ні мовою... Слов'янських народів існує багато. Гельмольд з Босау до 1170 року засвідчив у «Слов'янській хроніці»: «Ольденбург, той, що на слов'янській мові називається Стариград, тобто «старе місто» розташований в землі вагрів (варягів Вагрії) на західній стороні Балтійського моря (Варязького моря) і є межею Славії... Місто ж це... заселяли хоробріші мужі, оскільки, перебуваючи на передньому краї всієї Славії вони мали за сусідів данів та саксів і всі військові зіткнення або самі першими починали, або, якщо нападали інші, брали удар на себе...».

На німецькі карти під 1250 роком була нанесена Славія (як герцогство), але Славія у 1289 р. опинилося як залежне князівство у складі Священної Римської імперії (локалізована на півночі сучасної Мекленбург-Передньої Померанії), що включала в себе етнічні території племінного союзу лютичів з островом племені ругів «Руян». Державне утворення Славія було союзом полабських племен, куди входили також:

- бодричі-ободрити (Русь, руські, рутени, русини);
- вільці-лютичі (Литва, литвини).

А зараз коротко про князя правлячого роду Рюриковичів.

Вставка. *Рюрик - легендарний князь, засновник правлячого роду Рюриковичів. Князь ладозький (862–879 р.), згідно літописних відомостей - батько київського князя Ігоря. У російській історіографії вважається засновником Новгородського князівства. Пізніше він названий новгородським князем, але за його життя Великого Новгороду ще не існувало. Деякі дослідники заперечують історичність існування Рюрика, вважаючи його легендарною особою. Серед численних подій IX ст. (відредагована у XII ст.) «Повісті врем'яних літ» подають легенду про те, що він у 862 році був запрошений на княжіння групою слов'янських і фінських племен півночі Східної Європи (словени, чудь, весь, кривичі), щоб встановити політичний порядок і очолити їхнє державне об'єднання. Прийшовши з двома братами, Синеусом і Трувором, він за версією Іпатіївського літопису, зайняв спершу Ладугу (нині с. Стара Ладога Ленінградська обл., РФ), а за два роки після смерті братів сів у Новгороді.*

Отже, основні матеріали, за якими нам відома діяльність Рюрика, викладена у «Повісті врем'яних літ» та Ніконівському літописі. Ян Длугош у XV ст. в оповіданнях про Русь спираючись на стародавні київські хроніки, колись вивезені перед падінням київського князя Святополка Окаянного (1015-1019 р.) називає Рюрика як «Рурко», «Рурек». Згідно з сучасними дослідженнями вчених Рюрик походив разом з його варягами, які прийшли у Київську Русь, з південного узбережжя Варязького моря, з міста Рерік (Балтійське море). Вони говорили слов'янською мовою полабських слов'ян, і спорудженим містам на Русі почали давати власні, слов'янські назви.

Тож початкова історія Рюриковичів, викладена в «Повісті временних літ», досить міфологізована. Літописна легенда про запрошення 860 р. новгородцями на княжіння Рюрика та його братів Синеуса і Трувора, була записана не раніше середини XI ст. на основі місцевої, новгородської (усної) фольклорної традиції. До цього часу родова пам'ять Рюриковичів не йшла далі Ігоря Старого (діда Володимира Святославича), і лише в середині XI ст. ім'я Рюрик увійшло в династичну антропонімію (на честь прародителя роду було названо Рюрика Ростиславича перемишльського). Постає Рюрика й досі

залишається загадковою для істориків, численні гіпотези про його походження чи то від Рорика Фрісландського (ототоження з ним), чи то від місцевих балто-слов'янської династії не мають під собою жодного підґрунтя. Так само спірними в науці є родинні зв'язки між Рюриком та Ігорем, Рюриком і Олегом Віщим, Олегом та Ольгою (висловлювалися різні припущення про належність Олега до Рюриковичів та про те, що Ольга була дочкою Олега тощо).

Усталеною в науці (та більш обґрунтованою) є літописна версія, за якою Олег був регентом за часів малолітства сина Рюрика - Ігоря, коли під владу Рюрикічів потрапив Київ. У русько-візантійському договорі 944 р. (див. Договори Київської Русі з Візантією) згадуються племінники Ігоря, та це єдина згадка літопису. За років малолітства сина Ігоря Святослава Ігоровича - правила вдова Ігоря - Ольга.

Святослав мав трьох синів - Ярополка Святославича, Олега Святославича та Володимира Святославича, імена яких свідчать про поступову слов'янізацію варязької династії Рюриковичів. Подальша історія Рюриковичів пов'язана з нащадками молодшого з них.

Володимир Святославич, за літописом, мав 12 синів, а його син Ярослав Мудрий - 7 душ. Тож така надзвичайна плодючість призвела до утворення всередині роду Рюриковичів окремих кланів, а деякі з них поступово перетворилися на самостійні князівські династії. З часом династії Рюриковичів від 14-16 ст. рясніє білими плямами й загадками.

В тогочасній історії, походження від Рюриковичів було не менш престижним, аніж родинний зв'язок із правлячим родом Гедиміновичів, тож родинні генеалогії тогочасної української та білоруської шляхти значно міфологізовані. З великою долею достовірності вдалося встановити належність до Рюриковичів, родів Кропотків (Крокотків, Огінських), Пузин, Жижемських, Пронських, Четвертинських, Сокольських, Оболенських, Осовецьких, Масальських, Верейських, Курбських. Зв'язок інших родів, зокрема Лукомських, Острозьких та похідних від них Заславських встановити не вдається. Також висловлене припущення про сумнівність належності до Рюриковичів так зв. верховських князів, джерела про походження яких від чернігівських Ольговичів (як нащадків Михаїла Всеволоди-

ча) нібито були сфальшовані наприкінці 14 - у 15 ст. (це припущення ґрунтується на застосуванні сучасної ДНК-методики в історичній генеалогії).

Абсолютна більшість династій Рюриковичів до поч. ХХ ст. вигасли, частина з тих, що збереглися, втратили князівські титули. Після скасування монархії в Росії (1917 р) значна частина Рюриковичів, втративши князівські та дворянські права і привілеї, емігрували; більшість з тих, хто лишився, загинули чи то під час громадянської війни 1918-1922 р, чи то стали жертвами радянської репресивної системи в інші роки.

*****

Стародавня Русь, одна з найбільших та наймогутніших держав ранньофеодальної доби, мала великий вплив і авторитет у середньовічній Європі. Як говорив у своєму «Слові» митрополит Іларіон, вона «відома и слышима всіми кнцами земли». Читаємо в арабських джерелах про Русів, з «Книги країн» (X ст), щодо слов'янських купців, як вони возять хутра лисиць і хутра видр з найдалшого кінця Славонії, для чого вирушають до Румського моря, де володар Рума бере з них десятину; далі плывуть морем до Сам-куша-Єврея, після чого купці знову повертаються до Славонії. Потім вони держать путь від Слов'янського моря, поки не приходять до Хозарського рукава, де володар Хозара бере з них свою десятину; тоді вони плывуть до Хозарського моря тією ж річкою, яку вже звать Слов'янською рікою.

Історичним ядром Русі стало Середнє Подніпров'я, де традиції політичного розвитку сягали ще скіфських часів. Провідну роль у становленні держави Русів відіграло Полянське князівство з центром у Києві. М.Грушевський стверджував: «Київська Русь є першою формою української державності». Її створення прискорило економічний, політичний і культурний розвиток східних слов'ян та зробила їх рівноправними учасниками політичного життя Європи та Близького Сходу. Термін Київська Русь у сучасній історіографії використовується як для позначення єдиної держави, що проіснувала до середини XII століття, так і для ширшого періоду, коли Київ залишався центром країни і керування Руссю здійснювалося єдиним князівським родом на принципах «колективного сюзеренітету» (управління). Обидва підходи зберігають актуальність і в наш час.

УТВОРЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Першу державу східних слов'ян літописи та інші пам'ятки давньої літератури називали Руссю, або Руською землею, а вчені-історики – Київською, або Давньою Руссю. Налезала вона до найбільших, економічно, політично й культурно розвинутих держав середньовіччя. Проблема походження Київської Русі - одна з найактуальніших у вітчизняній історіографії. Навколо неї тривалий час велася гостра полеміка між «норманістами» та «антинорманістами», але ми їх розглядати не будемо.

Сучасна наука, відкидаючи крайнощі обох підходів, визнає, що нормани протягом IX-XI ст. відігравали на Русі активну політичну роль і навіть очолили князівську династію. Однак не вони стали засновниками Давньоруської держави, будучи насаперед професіоналами, готовими служити кожному, хто потребував їхніх умінь і міг заплатити за їхні послуги. Насправді держава на землях сучасної України почала формуватися задовго до IX ст. як наслідок економічної, політичної та етнокультурної консолідації східного слов'янства. Її перші ознаки виявляються ще в Антському об'єднанні (серед. IV - початок VII ст).

*****

Доповнення. Антський союз – це ранішня держава антів (політичний і військово-племінний союз східних слов'янських племен антів), слов'янське міжплемінне об'єднання, що існував від IV - до початку VII ст., прямиий попередник Русі.

*****

У VIII ст. політична карта Європи суттєво змінилася. Римську спадщину поділили три великі імперії середньовіччя: Візантія, Франкська держава й Арабський халіфат. У Візантії продовжували існувати античні міста, зберігалися традиції імператорської влади та християнської церкви. На схід і північ від неї знаходилися володіння варварів. Степи були тим коридором, яким до Європи, хвиля за хвилею вдиралися кочовики про що ми вам вже розповідали. На цих землях слов'яни утворювали союзи племен - військово-політичні об'єднання, най-

розвинутіші з яких нагадували західноєвропейські «варварські королівства» раннього середньовіччя. Візантіїці називали ці союзи «Славініями». Першими з них були союзи антів та склавинів. На території України існували такі Славінії: бужан і волинян, полян і уличів, тиверців і древлян, білих хорватів і сіверян. Поступово союзи племен перетворювались у племінні князівства, територіальні політичні союзи державного типу. Ці княжіння, або «землі», мали численні поселення - гради (по кілька сотень у кожному княжінні), своїх князів і стольні міста, які були адміністративними, культовими й ремісничими центрами.

З арабських джерел відомо, що на землях сьогоднішньої України існувало східнослов'янське князівство, назване Куявією (це згадували раніше). Також було Київське князівство, відоме як Руська земля. У середині IX ст. Київське князівство досягає значного розвитку.

Виникнення держави у східних слов'ян було пов'язане:

- 1) - із зародженням і утвердженням на Русі феодальних відносин;
- 2) - поступовим, але стійким формуванням державотворчих традицій (антське, склавинське, полянське об'єднання);
- 3) - необхідністю захисту від сильних сусідів, які вже мали свої держави (Хозарський каганат, Візантія тощо);
- 4) - територіальною, етнічною, мовно-культурною спільністю цих племен;
- 5) - економічними зв'язками, розвитком торгівлі, що вимагало подолання відокремленості племен, стимулювало їхню інтеграцію;
- 6) - посиленням Києва, чому сприяло його географічне положення, економічне становище, політичне значення та попередня історична еволюція.

Щоб вам не казали, пам'ятайте, Київська Русь була конгломератом понад 20 різних племен і народностей, встановлені Київської Русі можна виділити три періоди:

► **А**. 882-972 р. (з початку правління князя Олега до смерті князя Святослава), період швидкого зростання Київської Русі. За цей час було створено величезне господарське й політичне об'єднання;

► **Б**. 980-1054 р. (охоплює князювання Володимира Святославовича та Ярослава Мудрого), доба закріплення Києвом

своїх завоювань, досягнення вершини політичної могутності й стабільності, економічного та культурного розвитку. На противагу територіальному зростанню попереднього періоду в цей час переважає внутрішній розвиток. Видатною подією цього періоду було прийняття християнства;

▶ **В).** 1054-1240 р. (охоплює період від смерті Я. Мудрого до зруйнування Києва монголо-татарами), період безупинних князівських чвар, зростаючої загрози нападів кочівників та економічного застою. Він пов'язаний із періодом удільної роздробленості Київської Русі.

*****

Вставка. Писемність до кирилиці. Вчені наводять безліч доказів на користь присутності писемності в Київській Русі задовго до Кирила і Мефодія. На їхню думку, місцеві жителі писали «рисами» і «резами» - локальним варіантом рун - за допомогою яких «читали і ворожили».

Про писемність древніх слов'ян пишуть також арабські і німецькі джерела. Хронікери повідомляли про написання пророцтва на каменях, підписах на пам'ятниках і про дипломатичну пошту на «руських письменах».

*****

Протягом VIII-IX ст. східнослов'янський світ упевнено і неухильно просувався на шляху до цивілізації. Одним із головних здобутків цього часу стала поява Київського князівства – осереддя, довкола якого наприкінці IX ст. сформувалася давньоруська державне угруповання. У 862 році варязький вождь (конунг) Рюрик стає князем у Новгороді, створивши базу подальшої варязької експансії. Після його смерті у 879 році влада переходить до Олега (Хельга), який у 882 році захоплює Київ, підступно вбиває Аскольда і Діра, і об'єднує основні східнослов'янські землі. У своїй діяльності Олег досяг значних успіхів. У 907 р. він здійснив вдалий похід на Константинополь. На знак перемоги Олег прибив свій щит на воротах Константинополя й уклав досить вигідну угоду з Візантією. За договором 907 року греки повинні були заплатити величезну контрибуцію - по 12 руських гривень за кожну уклучину на 2-х тис. руських човнів і додатково виділити спеціальні фонди для найважливіших руських міст (Києва, Чернігова. Переяслава та інших). З цих фондів

візантійський уряд повинен був заплатити за їжу для купців цих міст за весь час їх перебування в Константинополі, а також завантажити їх човни провізією для зворотного шляху на Русь. За Руссю визнавалось право безмитної торгівлі. Договір 907 р. був доповнений договором 911 року, за яким врегульовувався розгляд кримінальних злочинів, здійснених громадянами однієї країни проти громадян іншої. Передбачалося надання допомоги тим купцям, корабель яких зазнав аварії. Договір 907-911 років Олега з Візантією свідчить, що Русь виступає в ньому як держава, що не поступається перед Візантійською імперією, а східні слов'яни виходять на історичну арену - як рівні грекам.

*****

Вставка. *Боротьба за мораль. Однією з перших обурюватися вільними звичаями молоді в Русі почала княгиня Ольга, яка перша з можновладців прийняла християнство. Проте, довго її заборони на галасливі гуляння не протрималися через обурення народу. Варто відзначити, що за однією з легенд Ольга та її майбутній чоловік Ігор познайомилися за малоромантичних обставин. Князь був на полюванні, переправлявся через річку, тоді як перевізником виявилася Ольга, чомусь в чоловічому вбранні. Ігор розгадав її маскування і негайно зробив нескромну пропозицію дівчині, але та зухвало відмовилася, заявивши, що краще кинеться в річку, ніж дозволить йому доторкнутись до себе.*

*****

Лінію на зміцнення Русі намагався продовжити наступник Олега - князь Ігор (Інгвар 912-945 р). Він приєднав територію уличів та тиверців між Дністром і Дунаєм, захопив Дербент на Каспійському морі, здійснив два походи на Візантію, проте не зовсім вдалі. У 944 році він уклав нову угоду з Візантією, але менш вигідну, ніж та, що була укладена за Олега. Ігор змушений був зректися володінь на Чорному морі, платити мито за крам і зобов'язався захищати Візантію. Компенсувати втрати руська знать сподівалася посиленням збору податків з підлеглих Києву племен. Данину збирали з населення, періодично об'їжджаючи країну (так зване «полюддя»). У листопаді князь Ігор з дружиною виходили з Києва, годувались у підлеглих племен і лише у квітні поверталися назад. Ігор загинув у 945 р. під

час спроби вдруге зібрати данину з тих самих древлян, обурені древляни - вбили його.

*****

Примітка. Найзнаменитішими дітьми Київської Русі вважаються три доньки Ярослава Мудрого. Адже вони були віддані заміж за іноземних правителів. Самою знаменитою жінкою Київської Русі по праву вважається княгиня Ольга. Саме вона тримала у своїх руках владу по смерті чоловіка Ігоря протягом багатьох років. Це було виняткове явище в ті часи, що свідчило про її розум та талант.

*****

Вдова Ольга, яка стала княгинею (945-964 р.), жорстоко помстилася за Ігоря, і зробила висновки з його невдач. Вона провела податкову реформу: чітко встановила розмір данини «уроки», місце їх збору «погости». Ольга прийняла християнство, майже 20 років мирно правила державою, приділяючи основну увагу внутрішнім справам. У добу середньовіччя, коли скрізь панувала фізична сила, а кожен володар був, перш за все, воєначальником, Київський престол займала жінка, яка головним чином - мудрістю, а не силою управляла своєю великою державою. При ній значно зміцніло землеволодіння, посилювався процес феодалного освоєння земель. У результаті виникли нові замки, центри феодалного землеволодіння. Найбільшим землевласником була сама княгиня Ольга: їй належали місто Вишгород біля Києва, село Ольжичі у районі Десни, кілька сіл біля Новгороду. Вона здійснила дві важливі дипломатичні місії в Візантію і Німеччину, зміцнюючи престиж Руської держави.

З часом Ольга передала владу своєму сину Святославу (964-972 р.), який основну частину свого правління провів у походах. Він підкорив в'ятичів, розгромив Хозарський каганат, включив у свої володіння землі Північного Кавказу. Сучасники порівнювали Святослава з барсом за швидкість руху його війська. Спочатку візантіїці запросили Святослава для боротьби з болгарами, згідно зі своєю тактикою, вони цькували варварів на варварів. Святослав, як розумний політик, попросив субсидії для підготовки до болгарського походу. Йому надали 1500 фунтів золота, як завдаток. Святослав зібрав військо і легко

розбив болгарську армію, але, на здивування візантійців, він не спішив покидати Болгарію і навіть хотів перенести столицю з Києва - в Переяславець на Дунаї, який був перехрестям торгових шляхів. Протягом 969-970 р. київський князь Святослав завоював північно-східну Болгарію, вторгся у Фракію, яка належала Візантії. Але в 971 р. ситуація змінилася, візантійський імператор зміг зібрати велике військо і взяв в облогу фортецю Доростол, де знаходився Святослав. Тримісячні бої ослабили обидві сторони. Після переговорів Святослав змушений був відмовитись від завойованих земель і зобов'язався допомагати Візантії в боротьбі проти арабів.

*****

Вставка. *День Хрещення Київської Русі: могло бути і раніше, тож помилково вважати, що Володимир був першим, хто приніс християнство на Русь. Ще в 973 році до Києва приїхали представники Папи Римського. Але переговори не принесли ніяких результатів.*

А все тому, що в той час у Київській державі був переворот і владу захопив Володимир. Йому довелося оголосити себе язичником, щоб отримати підтримку більшості населення Київської Русі. Нам варто згадати рівноапостольну Ольгу, яка теж встигла прийняти цю віру. Та й про віросповідання Аскольда, який був на цих землях задовго до Хрещення Русі, теж ходять багато чуток. А ще в 960 році цю справу розпочав польський князь Мешко, а в 974 датський король Гарольд Блотанд, і багато інших правителів. Отож можна сказати, що Володимир був далеко не першим християнським главою Київської держави в Центральній Європі.

*****

Справжніми шедеврами давньоруської літератури стали давні літописи та твори: Остромирове Євангеліє - найдавніша книга Русичів, написана дяконом Григорієм з помічниками для новгородського посадника Остромира, «Слово» митрополита Іларіона, Києво-Печерський патерик, «Слово про Ігорів похід», «Повчання» Володимира Мономаха тощо. Чільне місце в Київській Русі посіла перекладна література, серед якої найпопулярнішими були візантійські хроніки (відомості) не лише з історії, а й з філософії та географії. Великого визнання набули пра-

ці про життя та діяльність великого полководця Олександра Македонського. На Русі також була znana література Близького Сходу та Індії. Відомі переклади «Іудейської війни» Йосифа Флавія («Повість про розорення Єрусалима»), «Книги Естер», «Виходу Мойсея» та інші.

Значення Київської Русі полягає в наступному:

А) - Київська Русь стала першою державою в східних слов'ян, що прискорила переростання останньої стадії розвитку первіснообщинного ладу в більш прогресивний феодальний; цей процес створив сприятливі умови для розвитку господарства та культури. М. Грушевський стверджував: «Київська Русь є першою формою української державності»;

Б) - утворення Київської Русі сприяло зміцненню обороноздатності східнослов'янського населення, запобігши його фізичному знищенню з боку кочівників (печенігів, половців тощо);

В) - сформувалася давньоруська народність на основі спільності території, мови, культури, психічного складу;

Г) - Київська Русь піднесла авторитет східних слов'ян у Європі. Міжнародне значення Київської Русі полягає в тому, що вона впливала на політичні події та міжнародні відносини в Європі, Азії та на Близькому Сході. Руські князі підтримували політичні, економічні, династичні зв'язки з Францією, Швецією, Англією, Польщею, Угорщиною, Норвегією, Візантією;

Д) - Київська Русь започаткувала державність не тільки слов'янських, але й неслов'янських народів (угро-фінського населення Півночі та інших);

Е) - Київська Русь виступала східним форпостом європейського християнського світу. Вона стримала просування орд степових кочівників, послабила їхній натиск на Візантію та країни Центральної Європи.

*****

Факти. Дещо про «Повість *временних літ*». Сучасною наукою відзначається зовсім не звична авторська позиція в «Повісті...» (про колисковий період нації Русі), немає в світі оригіналів так зв. «Первоначальная летопись» або «Несторова летопись» з яких писалась «Повість...». Ви не знайдете на сторінках «Повесті...» відомостей про Нестора-літописця, його авторство

встановлювали непряним шляхом. Історик Є.Дьомін зазначає, що «точних відомостей про рік і місце народження «батька російської історії» не збереглося, ніде не записана і точна дата його смерті». Хоча в словнику Брокгауза-Єфрона фігурують дати: 1056-1114 р. Але вже в 3-му виданні Великої радянської енциклопедії вони зникають. «Повість...» вважається одним з найбільш ранніх давньоруських літописних зведень початку XII століття, які дійшли до нас. Наприклад, про покликання варяга Рюрика, - що прийшов на Русь зі своїми братами Сінеусом та Трувором і заснували державу, в якій ми з вами живемо, написано через 200 р після тих подій. Виникає питання: з чийх слів зроблено запис, або з яких літописів? Дослідники часто посилаються на інші джерела, але Лаврентіївський літопис, написаний від 1377 року; Іпатіївський відносять до XV сторіччя; а Хлібниківський список до XVI ст. Тож де автори брали інформацію, (чи переписували на свій розсуд мало перевірену інформацію), або самі складали необхідний текст. Причину такої варварської «редактури» вчені оцінюють, як спробу приховати від нащадків правду про події та особистості тих періодів.

До 1990-х років засадничими документами у питанні вивчення давньослов'янської історії були так зв. давньоруські літописи. У царські часи їм присвоїли загально визнані назви, а саме: «Повість временних літ», «Літопис Київський», «Літопис Галицько-Волинський» тощо. У 18-19 ст. ці літописи були об'єднані в певне зведення (зібрання творів) з досить гучною назвою – «Літопис руський» (Летопись русская). Своїми текстами літописи торкались давньослов'янських часів (до 10 ст. н. е.), періоду Київської Русі (9-11 ст. н. е.), часів так зв. феодалної роздробленості (11-13 ст. н. е.), пори утворення Галицько-Волинської держави на Прикарпатті та Західній Волині (13 ст. н. е.) та іншими документами до 15 ст. н. е.

Можна було б щиро порадіти появі важливих знахідок давніх історичних джерел, які розкривають глибини слов'янського минулого, якби не одна дивна обставина. Виявилось, що оригіналів літописів XI-XIII ст. за останні 500 років так ніхто і не бачив, а тексти нових літописів написані на основі «достовірних» кириличних копій 15-16 ст. виготовлених у далеких монастирях на північ від Москви, у часи Золотої Орди!

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ УГРУПУВАННЯ

Добу від середини XII до середини XIII ст. в історії Київської Русі дослідники називають добою роздробленості. Володарі удільних князівств провадили власну внутрішню політику, на свій розсуд вирішували питання війни та миру, укладали угоди з сусідами. Таких удільних князівств на середину XII ст. було близько 15, з яких 5 сформувалися на

українських теренах. В історичний період Київської Русі на Подніпров'ї, у Галичині та на Волині, у Причорномор'ї та Приазов'ї закладалися традиції незалежної державності. Історичним центром формування української народності була територія Київщини, Переяславщини, Чернігово-Сіверщини, Поділля, Галичини, Волині тощо. І в цей час, тобто з середини XII ст. на територіях інших державних угруповань поширюється назва «Україна». У процесі роздроблення Київської держави, українська народність стає етнічною на землях: Київських, Чернігівських, Переяславських, Сіверських, Галицьких, Волинських тощо. Можна сказати, що Київська Русь у XII-XIII ст. була формою соціально-економічного та державного розвитку українського етносу на землях майбутньої держави Україна...

Якщо придивитись уважно до земель сучасної України, то побачимо, що туди входять переважно 5-ть вищезгаданих головних князівств. (дрібніших і меш важливих ми не враховуємо). Головне місто Київського князівства було, як і раніше, загальнодержавним центром. Окрім того, Київ залишався найбільшим містом усієї Східної Європи. Тут розташовувалися численні двори бояр і купців та великі ремісничі майстерні. У Києві мешкали близько 50 тис. осіб. Авторитет міста підтримувався й церквою. Адже в Києві залишалася резиденція митрополитів. Із-за величі та багатства споконвічного стольного граду, а особливо можливості (за умови володіння ним) встановити зверхність над усією територією Руської держави, правління у Києві й у XII-XIII ст. було заповітною мрією багатьох честолюбних князів. Не дивно, що за право «сидіти» у Києві з прилеглими до нього землями в різний час сперечалися і воювали князі багатьох руських князівств. Тож чвари і претензії один до одного в період доби роздробленості були звичайним явищем.

Для прикладів розглянемо декілька князівств:

► **Переяславське князівство.** Однією з трьох частин Руської землі, що існувала ще до її розподілу між синами Ярослава Мудрого, було Переяславське князівство. Розташоване в безпосередній близькості до земель мешкання кочівників (формально, аж до Дніпрових порогів), воно було вельми почесним, хоч і нелегким володінням. Проте в XII-XIII ст. Переяславщина не мала політичної самостійності та цілком залежала від Києва. Центр князівства - місто Переяслав, було одним із найбільших градів Південної Русі. Переяслав відігравав важливу роль у боротьбі з половцями. Надійні мури майстерно збудованої фортеці слугували захистом не тільки для прикордонного міста, а й усю Русі.

► **Чернігово-Сіверське князівство.** Найбільшим князівством Південної Русі було Чернігівське. Остаточо воно склалося в XI ст., коли Ярослав Мудрий віддав Чернігову колишні землі сіверян, радимичів, в'ятичів, а також Муромську волость і Тьмутаракань. Чернігівське князівство займало землі на Лівобережжі (головна їх частина - у басейні річки Десни).

Усередині XII ст. від Чернігова відокремилася Новгород-Сіверське князівство, а згодом й інші землі, де виникли дрібніші князівства. Багато подій історії Київської Русі пов'язано з містами Чернігівщини: Черніговом, Новгородом-Сіверським, Путивлем, Брянськом, Курськом, Стародубом тощо. Столичне місто Чернігів посідало друге після Києва місце серед найбільших міст Південної Русі. Доля Чернігівського й Новгород-Сіверського князівств у XII - першій половині XIII ст. вирішувалася князями династії Ольговичів і Давидовичів (від імені засновників - синів Святослава Ярославича Олега і Давида). Представники цих родів змагалися між собою за право займати чернігівський стіл. Причому часто до міжусобної боротьби залучали половецьких ханів, з чіми володіннями межувала Чернігівщина.

► **Галицьке та Волинське князівства.** Обидва князівства мали вдале розташування, недосяжне для кочових нападників зі степу. Волинь і особливо Галичина були густо заселеними, а їхні міста стояли на стратегічно важливих торговельних шляхах із Заходу. Ремісники становили основну частину населення галицьких міст. Саме міське ремесло визначало високий рівень матеріальної культури цього краю. Крім того, в Галичині

містилися великі родовища солі.

Від часів Володимира Великого Галичина й Волинь входили до складу Київської держави. На Волині було закладено місто Володимир, що згодом стало столицею цієї землі. Головними містами Галицької землі за князя Володимира були Перемишль, Галич, Звенигород, Теревовль. Політичний центр князівства перемістився з Перемишля - до Галича, що розташовувався біля карпатських соляних копалень. Першими в Галичині незалежно від київського князя правили Ростиславичі, нащадки онука Ярослава Мудрого. Тим часом на Волині влада належала Мстиславичам, що вели свій рід від Володимира Мономаха (теж онука Ярослава Мудрого). Галицька земля відокремилася від Києва наприкінці XI - на поч. XII ст. Спочатку вона була роздроблена на кілька князівств, але Володимир (1123-1153 роки) об'єднав їх в одне князівство зі столицею в Галичі. Спираючись на це досягнення, його син Ярослав Осмомисл (1153-1187 р.) розширив кордони князівства, аж до гирла Дністра. Саме він був оспіваний у «Слові о полку Ігоревім».

З часом утворюється Галицько-Волинська держава (назва князівства, утвореного Романом Мстиславичем в 1199 р.) внаслідок об'єднання Галицького та Волинського князівств. Галицько-Волинська держава була найбільшою й наймогутнішою серед удільних князівств, що виділилися на українських землях внаслідок розпаду Київської держави.

Майже впродовж півтора сторіччя Галицько-Волинська держава відіграло надзвичайно важливу роль в житті східних слов'ян. Виникненню та піднесенню Галицько-Волинської держави сприяв ряд чинників:

А) - вдале географічне положення (віддаленість від Києва послаблювала вплив центральної влади, природні умови робили ці землі важкодоступними для степових кочівників; крім того, Галицько-Волинське князівство розташовувалося на перехресті стратегічно важливих торгових шляхів);

Б) - необхідність спільної боротьби двох князівств (Галицького і Волинського) проти агресії з боку Польщі та Угорщини, а згодом і проти монголо-татарської навали на Русь (Київська Русь);

В) - енергійна об'єднавча політика князів Романа Мстиславича (1199-1205 р.) та Данила Романовича Галицького

(1238-1264 р.);

Г) - існування на території князівства багатих родовищ солі, що сприяло економічному росту та інтенсифікації торгівлі.

Державний розвиток Галицько-Волинського князівства відбувався в декілька етапів:

I етап (1199-1205 р.)- утворення і становлення Галицько-Волинського князівства. З ослабленням Київської Русі в 1141 р. виникло Галицьке, а в 1146 р. - Волинське князівство. Першими в Галицькій землі (як ви пам'ятаєте) правили Ростиславичі, нащадки онука Ярослава Мудрого. Тим часом на Волині до влади прийшли Мстиславичі, що вели свій родовід від Володимира Мономаха. Галицьке князівство досягло найвищої могутності при Ярославі Осмомислі (1152-1187 р.), а Волинське - при Романі Мстиславовичі (1170-1205 р.).

Особливістю політичного життя Галицького князівства був великий вплив на управління ним свавільних, багатих, могутніх бояр. На відміну від бояр в інших князівствах, що у більшості походили з княжої дружини, галицьке боярство вело свій початок від місцевої родоплемінної знаті. Свої маєтки вони одержали не від київського князя, а завдяки захопленню общинних земель. Тому їхня влада була дуже велика. Прийшовши сюди, перші Рюриковичі наштовхнулися на відсіч місцевої знаті, готової у будь-який спосіб відстоювати власні інтереси.

Боярство Волинського князівства, на відміну від Галицького, за походженням, становищем і політичними поглядами було більш схожим із боярами основної частини Київської держави. Більшість із них прийшла на ці землі у складі дружин своїх князів, які найчастіше призначалися і наймалися Великим київським князем. Ці бояри одержували земельні володіння за службу князю. Волинська знать залежала від щедрості князя, і тому була більше віддана йому. Саме через це волинські князі, а не галицькі, змогли об'єднати 2 князівства в єдину державу.

Після смерті останнього Ростиславича в 1199 р., Роман Мстиславич спираючись на підтримку дружинників, частину боярства та міщанства, які були незадоволені силою та свавіллям галицьких бояр, зайняв Галич. Він об'єднав Галицьке і Волинське князівства. У своїй об'єднаній державі князю довелося вести досить рішучу боротьбу з галицьким боярством, яке виступало проти посилення княжої влади. Князь Роман Мстис-

лавич здійснив два успішних походи проти половців. У 1203 р. він захопив Київ і прийняв титул великого князя, потім він скорив князів чернігівських та приєднав їх до своїх володінь (Переяславщину та Київщину). Територія майже всієї Південно-Західної Русі опинилася під владою Романа Мстиславича. Роман княжив усього шість років (1199-1205 р.). Під час війни з поляками він загинув у бою під Зивихостом 19 червня 1205 року.

II етап (1205-1233 р.) тимчасовий розпад єдиної держави. Після смерті Романа Мстиславича єдність Галицько-Волинського князівства була тимчасово порушена. Розпочався майже сорокарічний період міжусобних воєн та іноземного втручання у справи галицьких і волинських земель. Не допустити відновлення єдності Галицько-Волинського князівства прагнули верхівка галицького боярства та правлячі кола Угорщини і Польщі.

Першими розпочали боротьбу за владу у Галицькому князівстві Володимир, Святослав і Роман Ігоровичі, сини оспіваного у «Слові о полку Ігоревім» Новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича. Вони протримались на цих землях впродовж майже шести років (1206-1212 р.). Однак внаслідок боротьби з боярською верхівкою зазнали поразки, і у 1213 р. на княжому престолі у Галичі засів боярин Володислав Кормильчич, а після його вигнання, у 1214 р. правителі Угорщини та Польщі домовилися про поділ галицьких земель. У результаті довготривалої боротьби, яка закінчилась у 1221 р., чужинців було вигнано і князем став Мстислав Удатний, який походив з дрібних київських князів, а до того князував у Новгороді. У 1228 р. Мстислав Удатний покинув Галицьке князівство і передав його угорському королю, а сам укріпився на Волині. Боротьбу за Галицьке князівство розпочав князь Данило Романович.

III етап (1238-1264 рр.) - об'єднання та піднесення князівства, активна боротьба із золотоординським ярмом. Тільки в 1238 р. волинський князь Данило, син Романа Мстиславовича, остаточно оволодів Галичем, став князем галицьким і відновив єдність Галицько-Волинського князівства. Наприкінці 1239 року Данило Романович поширив свою владу на Київ, де залишив воеводою свого тисячника Дмитра, який очолював оборону міста від орд хана Батия у 1240 р. Після завоювання Києва, монголо-татари продовжили свій похід на Захід і зруйнували більшість міст Галицько-Волинського князівства, завдавши

йому важких втрат. Внаслідок цього відбулося послаблення княжої влади, що спричинило початок міжусобиць. У внутрішні справи держави знову почали втручатися іноземці. Край цьому поклала битва під Ярославом, у якій 17 серпня 1245 р. Данило та його брат Василько розгромили війська угорських і польських загарбників та загони бунтівних галицьких бояр. Боярська опозиція на цих землях була остаточно знищена.

Данило Романович проводив активну зовнішню політику. Ще у 1238 р. він розгромив німецьких рицарів під Дорогочином, які надовго залишили спроби завоювання руських земель. Припинили втручання у справи князівства і польські князі. Було укладено мирний договір з Угорщиною. Внаслідок поїздки до Золотої Орди (1245-1246 р.) Данило Романович змушений був визнати зверхність хана, але добився підтвердження своїх повноважень на Галицько-Волинське князівство. Вінцем політичної діяльності Данила Романовича Галицького було прийняття ним королівського титулу. Коронація відбулася в 1253 р. в м. Дорогочині, де Данилу Романовичу були вручені королівські регалії, з цього часу не лише фактично, а й юридично Галицько-Волинське князівство набуло статусу самостійної Української держави, яка визнавалася Папою Римським і країнами Східної та Центральної Європи. Саме королівство в очах європейської громадськості було державою усього руського народу (Руссю, як спадкоємницею Київської Русі). Само воно на руїнах останньої стало єдиною політичною силою, спроможною об'єднати навколо себе решту українських земель.

Данило Романович продовжував активно вести військові дії з військами Золотої Орди. Одночасно він втрутився у боротьбу за Австрію та вів війни з литовськими князями. У 1250-х роках Данило Романович збудував місто Львів, назвавши його на честь свого сина Лева, а раніше - в 1240-х роках на річці Угорці він заснував місто Холм. За його князювання Галицько-Волинська держава стала найбільшою державою в Європі. У 1264 р. Данило Романович занедужав і помер в м. Холмі, де і був похований у церкві святої Богородиці, яку сам і збудував.

IV етап (1264-1323 р.) - початок поступового занепаду держави. Після смерті Данила Романовича Галицькі і Волинські землі формально лишилися однією державою, але всередині її відбувалося суперництво між Волинню та Галичиною. Розпоча-

вся поступовий занепад Галицько-Волинської держави. Від неї почали відходити окремі землі.

На початку XIV ст. син Лева Даниловича - король Юрій I Львович відновив єдність Галицько-Волинської держави, зосередивши в своїх руках владу над Волинським і Галицьким князівствами. Він переніс столицю з Холма - до Володимира, домігся утворення окремої Галицької митрополії 1303 р.). Юрій I, скориставшись послабленням Золотої Орди, відсунув південні кордони королівства до гирла Південного Бугу та Дністра, встановив дружні відносини з Польщею та з Тевтонським орденом. Після його смерті Галицько-Волинська держава перейшла до синів Юрія I Андрія Юрійовича та Лева Юрійовича.

V етап (1323-1349 р.) - занепад. Після смерті Андрія Юрійовича і Лева Юрійовича (Лева II) останнім Галицько-Волинським князем був Юрій Болеслав, син дочки Юрія I - Марії та мазовецького князя Тройдена. Правив він у 1323-1340 р. і продовжував політику своїх попередників. Юрій Болеслав зумів врегулювати відносини із Золотою Ордою, Литвою, Тевтонським орденом. Однак напруженими залишилися стосунки з Польщею та Угорщиною, які в 1339 р. домовилися про спільний наступ на Галицько-Волинську державу. У внутрішній політиці (Юрій Болеслав) сприяв розвитку міст, надаючи їм магдебурзьке право, прагнув обмежити владу боярської верхівки. Ці заходи князя викликали невдоволення його політикою, і у квітні 1340 р. його було отруєно у Володимирі-Волинському.

Відразу після смерті Юрія Болеслава у внутрішні справи Галицько-Волинської держави втруtilись іноземці. Польський король Казимир III (Великий) здійснив грабівницький похід на Львів, але не зміг утвердитися у Галичині. Влада перейшла до боярської олігархії на чолі з Д. Дедьком (1340-1114 р.), який титулувався «управителем і старостою Руської землі». Восени 1349 р. польське військо вторглося в Галичину і Волинь і захопило їх (за винятком Луцької волості). З цього часу українська Галицько-Волинська держава припинила своє самостійне існування. Розпочалась тривала й запекла боротьба Литви і Польщі за територіальні землі. У 1352 р. між ними було укладено мирну угоду, згідно з якою Польща зберігала права на Галичину, а Литва - на Волинь. З того часу західноукраїнські землі потрапили під правління чужоземців.

ПРОТИСТОЯННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ І МОНГОЛО-ТАТАР

Наприкінці XII ст. у степах Центральної Азії утворилася могутня монголо-татарська держава. Боротьба за владу між племінними ватажками принесла перемогу Темучину, який під іменем Чингізхана в 1206 році був проголошений весмонгольським ханом. У результаті багаторічних воєн та походів Чингісхана в Китай, Середню Азію, на Кавказ була створена величезна імперія, завойовницька політика якої принесла незліченні страждання багатьом народам та країнам...

(Пояснення: У XIII столітті Київська Русь переживала період феодалної роздробленості. Центральній владі було завдано сильного удару після руйнування Києва військами володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського у 1169 р. і смоленського князя Рюрика Ростиславича у 1203 році. Колишні північно-східні удільні князівства фактично перетворилися на само-врядні держави. Втративши роль політичного центру країни, Київ залишався релігійно-символічною столицею Русі).

У 1219 році монголи розбили середньоазійських хорезмійців і вступили у війну з половцями, які дали притулок давнішим ворогам монголів - меркітам. У 1222 році західні сили монголів рушили до Кавказу, вторглися у Грузію і завоювали її.

У 1222 р. монголо-татарські орди через Кавказ вдерлися в причорноморські степи і завдали поразки половцям в битві на Дону. Половецький хан Котян звернувся за допомогою до руських князів і деякі направили своїх воїнів на допомогу. Мстислав Галицький і Данило (що в цей час княжив на Волині), князі київський, чернігівський і смоленський разом з половцями виступили проти ординців. 31 травня 1223 р. на річці Калка відбулася грандіозна битва, в якій руські та половецькі загони були розгромлені. У битві загинуло багато князів і родовитих бояр Південної і Центральної Русі.

Бій засвідчив перевагу монгольського військового мистецтва над європейським. Він виявився передвісником лихоліть, які спіткали Київську Русь у часи монгольського нашестя. Монголо-татари також зазнали значних втрат і тому не наважилися в цей рік продовжити похід на Русь.

Примітка. Як виглядали «татаро-монголи»? Дослідники кажуть, 70-80% армії «татаро-монголів» становили вихідці російських народів, решта 20-30% припадали на інші народи. Зверніть увагу на малюнок гробниці Генріха II Побожного, який був убитий на Легніцькому полі. Напис: «Постать татарина під ногами Генріха II, герцога Сілезії, Кракова та Польщі, поміщена на могилі в Бреслау цього князя, вбитого в битві з татарами при Лігніці 9 квітня 1241 р». Як ми бачимо у цього «татарина» абсолютно російська зовнішність, одяг і зброя. На наступному зображенні - «ханський палац в столиці монгольської імперії Ханбалик» (кажуть, що Ханбалик - це Пекін). Що тут «монгольського» і що - «китайського»? Знову, як і в випадку з гробницею Генріха II, перед нами - люди явно слов'янського вигляду. Російські каптани, стрілецькі ковпаки, ті ж густі бороди, ті ж характерні леза шабель під назвою «елмань». Дах зліва – це точна копія дахів староруських теремів...».

*****

Навесні 1226 Чингізхан очолив військо і монголи розпочали вторгнення в державу Тангутів у пониззі річки Єдзин-Гол. Тангути і деякі союзні племена були розбиті. Взимку 1226-1227 почалась облога столиці Чжунсін. Влітку 1227 року тангутська держава була знищена. За даними «Юань-ші», для монголів Боги приготували страшний удар, раптово помер Чингісхан. На момент смерті (серпень 1227) його вік становив, за різними даними про дату народження, від 65 до 72 років. «Таємне сказання» розповідає, що Чингісхан прийняв дари тангутського правителя, але, відчувши себе погано, наказав його вбити. А потім наказав взяти столицю і знищити тангутську державу, після чого помер. Джерела називають різні причини смерті: отруєння, раптова хвороба, хвороба від нездорового клімату тангутської держави, як наслідок падіння Чингісхана з коня. Але є свідчення, що Чингісхан помер під час заняття сексом з однією зі своїх наложниць і сталося це в сідлі. Чому сексом займались в сідлі? Кочові воїни Монголії у той період любили займатись сексом в сідлі - на скаку коня.

Як би там не було, тіло Чингісхана треба було відправляти на батьківщину в Монголію для поховання. Його тіло покла-

ли в труну, виточену з цілісного стовбура столітнього дерева і оббили зсередини золотими пластинами. Саму труну поставили на великий двоколісний монгольський віз. Точного маршруту траурного кортежу ніхто не знає: все живе, що траплялося на його шляху, нещадно знищувалося. Вчені припускають, що шлях «каравану смерті» лежав через Ордос. Так само ніхто не знає, як вдалося монголам зберегти тіло свого ватажка від розкладання, адже вони не володіли мистецтвом муміфікації. Можна припустити, що цим займалися китайці, які знаходилися при монгольській ставці. Але прямих даних про це немає.

Де був похований Чингізхан, досі точно не встановлено, джерела наводять різні місця і можливі процесії поховання. Згідно з місцевими переказами, гробниця Чингісхана знаходиться недалеко від озера Табасун-нір. Можливими місцями могили також вважають священну для монголів гору Бурхан-Халдун, урочище Делюн-Болдок (верхня течія Онону). Не існує жодного вірогідного прижиттєвого зображення, або скульптури Чингісхана, через що є певні протиріччя до його вигляду. Більшість тодішніх літописців описують його як високу кремезну людину з гривою темного волосся і опасистою бородою. Найбільший до справжнього опису зовнішності, є портрет, який експонують в Національному музеї м. Тайбеї (Тайвань). Портрет був намальований згідно споминів його онука, хана Хубілая, і зображує Чингісхана з характерними монголоїдними рисами.

Чингісхана багато істориків вважають винним у загибелі близько 40 мільйонів людей. Середньовічні переписи показують, що населення Китаю зменшилось на десятки мільйонів протягом життя Чингісхана, також можливо що його воїни вбили три чверті населення Ірану під час війни монголів з Хорезмом. Припускають, що напад монголів, можливо, призвів до зменшення усього населення світу на цілих 11 відсотків.

За часів соціалізму в Монголії, яка тоді знаходилась під патронатом СРСР, було заборонено згадувати ім'я Чингісхана у підручниках, офіційних джерелах тощо, аби не збурювати монгольський націоналізм. Після падіння соціалістичної влади в Монголії, Чингісхана було визнано національним героєм країни, йому було надано відповідні почесті, встановлено багато пам'ятників. У Китаї його було визнано національним героєм цієї країни ще у середньовіччя.

Після смерті (18 серпня 1227) Чингізхана похід на Руські землі очолив його онук Батий, улус якого знаходився у західній частині монгольських володінь. Протягом 1237-1238 р., незважаючи на героїзм руських воїнів та населення Київської Русі, першими були розгромлені війська рязанського і володимиро-суздальських князів. Північно-Східна Русь була спустошена.

*****

Факти. В 1229 році на курултаї, за участю синів і близьких родичів Чингізхана, а також монгольської знаті, новим великим ханом Монгольської імперії був обраний третій син Чингізхана – Угедей від унгіратки Борте, помер 11 грудня 1241 р. Наступником Угедея після п'ятирічного правління його дружини Торогене-хатун став його син Гуюк. Угедей мав репутацію п'яниці, зловживав алкоголем.

*****

У 1239 р. монголо-татарські орди на чолі з Менгу-ханом почали завоювання Південно-Західної Русі. Навесні 1239 р. був захоплений, зруйнований та спалений Переяслав. Така ж доля спіткала Чернігів. Проте нападники ще не наважувались штурмувати Київ. Восени 1240 р. монголо-татари: «многом множеством сили своєю» знову підійшли до Києва і взяли місто в облогу. Понад 10 тижнів тривав штурм. Зрештою впала твердиня киян – внутрішній «град Володимирів». Останні захисники трималися в Десятинній церкві. Монголо-татари почали таранити стіни храму, і він завалився. Всі, хто там був, загинули. 6 грудня 1240 р. орда захопила Київ і повністю його зруйнувала, а живих людей, за словами суздальського літописця: «от мала до велика все убиеша мечем».

Здобувши Київ, монголо-татари рушили на Галицько-Волинську землю. На початку 1241 р. вони здобули Колодяжину, Кам'янець, Данилів, Галич, Володимир, Луцьк. В цьому ж році ординці вийшли на західні рубежі Русі та вдерлися на територію Чехії, Польщі, Угорщини. В 1242 році, довідавшись про смерть великого хана Монголії - Угедея, вони повернули назад. У пониззі Волги монголо-татари заснували державу під назвою «Золота Орда», під владу якої потрапили народи Русі, Хорезму, Північного Кавказу, Поволжя тощо.

Монголо-татарська навала завдала величезної шкоди Київській Русі. Внаслідок ординського панування уповільнився процес розвитку державності всієї України-Русі. Посилився економічний та політичний занепад Києва та всього Придніпров'я. Втрачають своє значення політичні центри Чернігівське та Переяславське князівства, останнє припинило існування як окрема земля

*****

Вставка. *Про Чингіз-хана. Раніше на Русі за управління державою відповідали 2 людини: Князь і Хан. Князь відповідав за управління державою в мирний час. Хан або «військовий князь» брав кермо управління на себе під час війни, в мирний час на його плечах лежала відповідальність за формування орди (армії) і підтримання її в бойовій готовності. Чингізхан - це не ім'я, а титул «військового князя», який в сучасному світі близький до посади Головнокомандувача армією. І людей, які носили такий титул, було кілька. Найвидатнішим з них був Темучин та Тимур, (не плутайте з Чингіз-ханом), бо Тимур або Тамерлан (9.04.1336 – 19.02.1405) середньоазійський державний діяч, славнозвісний полководець, засновник династії Тимуридів, емір між 1370 та 1405 роками. Не будши нащадком Чингіз-хана, Тимур усе життя правив через підставних ханів-нащадків. Його повне ім'я було Тимур ібн Тарагай Барлас, ще називали Темір Аксак.*

*****

Ряд міст (зокрема Київ), потихеньку відбудовувались і надалі зберегли своє значення економічних і культурних центрів. Незважаючи на гніт Золотої Орди, у другій половині XIII - на початку XIV ст. державне життя у Придніпров'ї, на Поділлі, в Галицько-Волинській землі та центру Київської Русі майже повністю відроджується. Знову великими торговельними центрами стають Київ, Львів, Луцьк, Володимир-Волинський, Перемишль, Кам'янець та інші. Завдяки правильній політиці князя Данила, Галицько-Волинська земля стає політичним центром українських земель. Золота Орда, звісно, вважала його небезпечним для себе, тому в 1245 р. до Данила прибули послы від хана, а в 1246 р. він був змушений уже сам виїхати до Золотої Орди, про цю подорож є слова: «Зліше зла честь татарська».

Примітка. *Золота Орда* - держава, що існувала між 1240–1502 р. у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру. Виникла на базі монгольських завоювань 1220-1240-х років. Початково була частиною єдиної Монгольської імперії нащадків Чингізхана і називалась улусом Джучі, старшого сина Чингізхана. Назва «Золота Орда» походить від назви в московських літописах 16 століття як пам'ять про золоте шатро ханської ставки (орди). У східних літописних джерелах улус Джучі називався Дешт-і-Кипчак, Білою ордою (Ак-орда) та Синьою ордою (Кок-орда). Прямі нащадки Джучі носили титул ханів, а з кінця 14 ст. - великих ханів на ознаку своєї суверенності. Поділялася на два найвпливовіші крила: **1)** - улуси нащадків двох синів Джучі; **2)** - Батия та його старшого брата Орда-Ічена. В процесі розпаду зі складу Золотої Орди виділилися Астраханське ханство, Кримське ханство, Ногайська Орда, Казанське ханство, Велике князівство Московське, Сибірське ханство, Казахське ханство, Узбецьке ханство. Їх стали називати Великою Ордою (Вольська Орда), тобто татарське ханство після розпаду Золотої Орди та відділення в середині XV століття. Територія Великої орди включала землі між Доном і Волгою, Нижнє Поволжя і степи Північного Кавказу. Столицею був Сарай-Берке («Новий палац» або «Палац Берке») поблизу нинішнього Волгограда). Першим ханом Великої Орди вважають Саїд-Ахмеда (першого).

Центром Золотої Орди було Нижнє Поволжя, її столицею було місто Сарай-Бату (поблизу нинішньої Астрахані). У часи найбільшого розквіту Монгольська імперія Золота Орда включала землі від сучасної України - до Китаю і Індії. Імперія була за суттю об'єднанням великої кількості окремих держав, князівств, царств, ханств та земель підконтрольних ордам. У 14 ст. внаслідок розвитку феодалних відносин і міжусобної боротьби, могутність Золотої Орди поступово занепадала. В Україні була літня ставка Великого хана на Луганщині, неподалік села Шипилівка, Попаснянського району.

*****

Князь Данило дістав від татар підтвердження прав на все Галицько-Волинське князівство, але мусив визнати себе васалом хана. Незважаючи на моральне приниження, авторитет

Данила в ставці хана значно зріс. Він повернувся з ярликом як його васал і таким чином міг сподіватись на захист з боку ординців у разі будь-яких конфліктів з сусідами. Данило та його оточення розглядали залежність від Орди як вимушений крок, і він почав послідовну й обачливу політику, спрямовану на визволення України-Русі від ординців. Перш за все він взявся за економічне відродження Галицько-Волинської землі. Були засновані нові міста: Данилів, Львів, Холм та інші.

Відзначивши розмах розбудови держави, літописці писали, що за Данила у Галичині та на Волині було засновано 70 міст, в яких процвітали промисли, ремесла, будувалися нові храми та інші будівлі. Галицько-Волинське князівство, як спадкоємицю Київської Русі добре знали в Європі. А ще писали, що за весь період ординського панування позначений кривавими княжими усобицями, і більше народу загинуло від князівських чвар, ніж від ординських мечів. Удільні князі підбурювали й самі водили загони татар на своїх сусідів, підлістю та інтригами при ханському дворі отримували ярлики на велике княжіння та грабували землі непокірних сусідів. Особливою підступністю відзначалися московські князі.

*****

Факти. *Опоненти звертають увагу, що за весь період існування татаро-монгольського ярма не зберіглося жодного документа на татарській чи монгольській мові. Зате є безліч документів того часу російською мовою. Це викликає багато суперечок, що ніякого монголо-татарського іга не було, московські історики пішли на чергову підробку документів. На даний момент немає оригіналів будь-яких історичних документів того періоду. Московське князівство з 1277 року уже було улусом (державною одиницею) Золотої Орди, а згодом й саме князівство стає Ордою.*

*****

Отже, як бачимо, московські князі використовували ординців у власних цілях, і перш за все у боротьбі один проти одного за владу. Підкреслюємо, що така поведінка була характерна для князів Північно-Східної Русі (які були поруч з московським князівством), і які намагалися встановити власне панування в

рамках усієї Київської держави. Але в інших країнах спадкові великокнязівські права визнавалися не за князями Північно-Східної Русі, а за князями Південно-Західної Русі. Тож боротьба за зверхність над всіма руськими землями між Південно-Західною та Північно-Східною Руссю була досить напруженою. Важливо зазначити, що ця боротьба тривала в умовах, коли всі руські князі були васалами ханів Золотої Орди. Але ми не можемо забути, що найбільше народної крові було пролито саме в той час, коли удільні князі чубились і сварились між собою.

*****

Порівняння. *Якщо зробити порівняння з хрещенням в Київському князівстві (Русі) і монголо-татарським ігом в плані геноциду народу, то в живих після хрещення залишилися тільки діти і дуже мала частина дорослого населення. До «хрещення» на території Київської Русі було 300 міст і проживало 12 мільйонів жителів, то після «хрещення» залишилося тільки 30 міст і 3 мільйони населення! 270 міст були зруйновані! 9 мільйонів людей було вбито! Київське князівство було повністю зруйноване, велика частина міст, сіл розграбована і спалена. Точно таку ж картину ми бачимо в період навали монголо-татар на Київську Русь.*

*****

Під час набігу на Русь монголи штурмували Київ десять неділь і 4 дні; Рязань 6 днів; Москву - 5 днів; Володимир – одну неділю; Торжок - 14 днів; а невеликий Козельськ тримав орду під своїми стінами майже два місяці. Він пав на 50-й день, ймовірно, тільки тому, що монголи застосували свою улюблену хитрість - після чергового невдалого штурму імітували панічну втечу. Обложені козельці, щоб завершити свою перемогу, зробили загальну вилазку, але були оточені переважаючими силами супротивника й усі перебиті. Ординці нарешті ввірвалися в місто й потопили в крові всіх жителів, що залишилися там...

Монголо-татарська навала мала дуже тяжкі наслідки для руських земель. Від багатьох міст та селищ залишилися лише назви у літописах, значну частину населення монголо-татари винищили або взяли у полон. В 14-15 ст. Золота Орда занепадає і у 1480 році Русь повністю звільнилася від монголо-татар.

Вже перші наслідки завойовницьких походів монголо-татар були катастрофічними для слов'янських земель. За підрахунками археологів, із 74 руських міст XII—XIII ст., відомих з розкопок, 49 були розорені полчищами Батия. До того ж 14 так і не піднялись із руїн, а ще 15 міст з часом перетворилися на маленькі села. У перші 50 років панування завойовників на Русі не було побудовано жодного міста, а домонгольського рівня кам'яного будівництва було досягнуто лише через 100 років після навали орди. Руйнація міст, загибель або рабство значної частини ремісників призвели до втрати спадкоємності у ремісництві, зникнення цілих його галузей, що спричинило занепад торгівлі.

Монголо-татарська кабала привела до послаблення обороноздатності Київської Русі, тож не дивно, що у XIV-XV ст. південні та західні руські землі опиняються у складі Литовського та Польського королівств, а Північно-Східна та Новгородська земля залишаються під владою Орди. Внаслідок цього фактично розпадається єдина давньоруська народність і починають активно формуватися інші народності на теренах які входили до земель Київської Русі.

Отже як висновок хотілося зазначити, що на нашу думку питання захоплення монголо-татарами Київської Русі й досі залишається білою плямою в історії. Хоча з одного боку за значний проміжок часу було накопичено великий пласт фактичного матеріалу з

даної проблематики, однак останніми роками виникає безліч запитань. Дехто заявляє: - Ніяких походів монголо-татар на Русь не було, то була княжа міжусобиця. А хан Батий це ніхто інший, як Олександр Невський, який найняв військові формування монго-ло-татар (не в такій кількості як офіційно прийнято вважати) і залучив їх до своєї новгородської раті і разом з ними проводив насильницьке приєднання інших руських князівств Київської Русі до Новгородського князівства.

Таким чином, які б нові теорії не висували (ліві і праві) дослідники, дане питання ще довго буде привертати увагу як вчених, публіцистів, так і просто тих, хто цікавиться вітчизняною історією України.

Кожна медаль має дві сторони. Починаючи від монголо-татарської навали на Київську Русь, московська влада розпочала власну закулісну гру у возвеличенні свого князівства, тобто країни Моксель. Ось приблизно такою за царської Росії була загальноприйнята версія з їхньої історії.

► Після погрому, влаштованого монголо-татарами у 1240 та інших роках, древній Київ перетвориться у руїну. З часом місто відбудують, але уже ніколи не зможе Київ піднятися до рівня своєї колишньої величі. За цей час Москва розбудується і набуде більшої значущі ніж Київ

► Уся Південна Русь (Україна) буде окупована монголо-татарами і опинилась під жорстоким ординським ігом. А далі усі свої надії на визволення від монголо-татарського іга, українські малороси покладатимуть на Північно-Східну Русь (на Москву). Москва буде єдино-спроможною надати допомогу молодшим братам-слов'янам (тобто Україні). І десь приблизно у цей же час (точну дату історикам, наразі назвати важко) українці почнуть мріяти про возз'єднання з «братнім» московським народом та іншими народами, які згодом будуть зватись російським народом. Весь час українці–малороси з надією в очах дивитимуться на Схід (Москву), і усе більше і більше мріятимуть про возз'єднання з Великоросією (тобто старшим братом).

► Після 1480 року, Золота Орда занепала і їй на зміну прийшла Велика Орда, яка прагне стати спадкоємцем Київської Русі. Велика Орда (тобто нова Московська Русь) усвідомила, яку важливу місію на неї поклала історія. Тепер перед нею постало інше, не менш важке та відповідальне завдання, зібрати воедино землі колишньої Київської Русі і об'єднати усі східнослов'янські народи в єдиній державі (яка згодом отримає назву царська Росія, а потім СРСР. Розпочинається «благодна» місія великоросів, яка в російській історичній науці отримала назву «сабіраніє земель русскіх».

► У 1654 р. відбулася ще одна вікопомна подія – Возз'єднання України і Росії в єдиній державі. В Москві закричали: «Свершилось». Українські малороси нарешті «дочекались», бо довгих 400 років вони тільки те й робили, що безперервно мріяли, як би возз'єднатися із своїм «старшим братом» – з Росією. І ось, нарешті у 1654 році це сталося! З поверненням України під патронат Москви, «сабіраніє земель русскіх» успішно було

завершено (про інші народи Москва не тривожила: «вони будуть робити те, що їм скажуть»).

► Терміново придумали лозунг: «Великая Россія - Русь», так на світ народилася нова могутня держава – історична та духовна спадкоємниця Київської Русі. А як же бути з історією самого Московського царства, там дуже багато невідповідностей? – Це ми облаштуємо; – сказав Петро перший, (далі продовжила Катерина друга) і почалася масова фальсифікація історичних документів, у Київській Русі вкрали історичне минуле. Під шумок вводиться новий лозунг: - Київська Русь, це «колиска трьох братніх народів» – російського, українського та білоруського. З приходом до влади у 1917 році євреїв-більшовиків, цей лозунг набуває іншої значимості.

Люди, які придумали байку про три братні народи, що пішли з однієї колиски (Київської Русі), явно мали проблеми з сексуальною орієнтацією. Згідно законів природи, три близнюки можуть народитися одночасно, але хтось обов'язково повинен бути старшим. Як не дивно, але старшим було «немовля» на ім'я Київська Русь. Ні кажуть московські пани, першим на світ Божий вигулькнув близнючок на ймення «Росія». За ним появилася немовля, яке назвали «Україна». А уже третім родився молодшенький – «Білорусія». Тож подивіться, он там у «колиці» (Київської Русі) лежать три братика. Один з них повненький, рум'яненийкий, з розумними очима і дуже активний. Це старший брат «Росія». А обабіч нього його тихі і сором'язливі лежать два молодших братика: «Україна» і «Білорусія»...

Навіть школярі знають, що усі три слова: Україна, Росія та Білорусія – є жіночого роду. Тож, чому вони раптом стали братиками – не зрозуміло. Так само: як московіти можуть бути «старшим братом», коли слово «Росія» (жіночого роду) і народилася вона набагато пізніше Київської Русі.

Для людей знаючих, сентенція – «колиска трьох братніх народів» звучить доволі смішно. Але нам, українцям, тепер не до сміху: по-сьогоднішній день ми не можемо відкараскатися від тієї «колиці», у яку нас разом з литвинами (білорусами) та угро-фінами - поклали московські жартівники від історії. Тому для відтворення величі своєї нації, українці повинні неухильно триматися свого Кореня – Роду. В цьому запорука всіх наших майбутніх Перемог. (А зараз декілька слів про Тартарію).

ЗВІЛЬНЕННЯ УКРАЇНИ ВІД «ЗОЛОТОЇ ОРДИ»

(На мал. Великий Литовсько-руський князь Ольгерд). З історії ви вже знаєте, як через феодальні чвари русько-половецька рать зазнала жорстокої поразки в бою з монголотатарами на річці Калка 31 травня 1223 р, (територія сучасної Донецької області). Закінчився той бій перемогою монголів, які розгромили русько-половецькі загони. У битві загинуло багато князів і родовитих бояр південної і центральної Русі. Бій 1223 р. зас-

відчив перевагу монгольського війська над європейським, далі він виявився передвісником лихоліть, які в подальшому спіткали Київську Русь у часи монгольсько-татарського нашестя.

Пройде 139 років (від 1223 р) і об'єднане українсько-литовське військо розгроить татар в битві на річці Синя Вода (1362 р., правда й досі йдуть дискусії істориків ХІХ - початку ХХ ст про час і місце битви), з нинішньої української території, ще задовго до Куликовської битви, (яка відбулася 8 вересня 1380 р, між військом московського князя Дмитра Донського і ханом Мамаєвим на Куликовому полі між річками Доном, Непрядвою та Красивою Мечею (зараз Тульська область, Росія).

Можна сказати, що «Монгольське іго» в Україні закінчилося перемогою в районі річки Синя Вода у 1362 році (нині ріка Синюха в Кіровоградській області, ліва притока Південного Бугу). Там війська Великого князівства Литовсько-руського перестріли чамбули трьох татарських беїв – Кутлубуги (в минулому радника хана Джанібєка та правителя «Лівобережної тьми»), Кочубєя (правителя «Правобережної тьми») й Деметрія (правителя тьми в Дністровсько-Прутсько-Дунайському міжріччі).

Трохи історії: У 1359 помирає хан Бердібєк, і в Золотій Орді починаються усобиці, що розколюють й ослаблюють ханську державу. Це була слухна нагода для литовського війська розпочати наступ на Південь. Слід акцентувати, що в часи 40-річної війни (боротьба Великого князівства Литовського проти Угорщини і Польщі за спадщину Галицько-Волинського князівства (1340–1382 роки), відносини татар і литовців значно погіршилися. Ординці здійснили низку нападів на землі цього князівства, а литовські правителі у 1358 році навіть запропонували

переселити лицарів Тевтонського ордену з Балтики на Поділля задля боротьби з кочівниками.

Розв'язка відбулася 1362 року. Влітку правитель улусів, до складу яких входили українські землі, вирушив походом на Сарайаль-Джедід (Новий Сарай або Сарай Берке - заснована внуком Чингісхана, Берке столиця Золотої Орди в нижній течії Волги, знищена Тамерланом у 1395 році) на Поволжі. Цим не забарився скористатися великий литовський князь Ольгерд. Його війська здійснили похід на Схід у район річки Тихої Сосни й захопили місто Коршев (населений пункт розташований на березі правої притоки Дону - Тихої або Бистрої Сосни).

Поселення Коршев, на той час належало «Лівобережній тьмі» [територію К. Русі, контрольовану Золотою Ордою, було поділено на три адміністративні одиниці під назвою «тьма», оригінальні назви сьогодні вживаються поряд із словами «Лівобережна» та «Правобережна тьма» - є умовними] й, можливо, відігравали у татар роль митного чи складського пункту.

Напрямок наступу Ольгергардом було обрано не випадково. В цю пору року ординці, як правило, залишали сухий степ і переміщувалися в зону ризикованого кочування – лісостеп. А відсутність більшості ординських вояків, котрі у цей час якраз перебували у поході на Волзі, забезпечила швидку перемогу. Найважливішим стратегічним здобутком походу і захоплення містечка Коршев було те, що Чернігово-Сіверщина та Східна Київщина, а через них і внутрішні райони Великого князівства Литовського, відтепер були надійно захищені від монголо-татарського вторгнення.

Восени 1362 року Ольгерд особисто очолив війська, що вирушили у відкритий український степ у напрямку одного з найбільших ординських міст на українських землях – Торговиці. Сучасні археологічні дослідження свідчать: у XIV ст. це було велике і розвинуте місто. Письменник-гуманіст Михалон Литвин у XVI ст. назвав Торговицю - Троєю, настільки його вразили масштаби залишків цього поселення.

*****

{ *На карті Боплана XVII ст. Торговиця позначена, як мал. місто на Чорному шляху - зручному для кочівників поході з Великого Степу - в Україну у межиріччі Дніпра і Південного Бугу. Зовсім недалеко тече річка Синюха.*

Дії литовського правителя у війні 1362 року досить сильно нагадують стратегію, яку використовував ще князь Галицький у війні проти хана Куремси. Головний її принцип полягав у тому, що під час битви зі степовиками не можна було покладатися винятково на оборону. Сподіватися на успіх варто було тільки за умови активних наступальних дій, причому в кількох напрямках одночасно.

Те, що похід в український степ відбувся восени 1362, не було випадковістю. **По-перше**, саме в цей час степові терени були найбільш придатними для пересування великої армії: спека - це ворог одягнених у кольчуги воїнів, а зливи ще не почалися. **По-друге**, Ольгерд скористався з того, що кримський правитель Мамай саме тоді своїм походом на Волгу відрізав українських улусів (правителі яких були його ворогами), від центру Золотої Орди й залишився сам на сам із литовсько-українським військом. От такі були історичні факти на передодні битви 1362 року, що стала доленосною подією для української історії...

Перед боєм 1362, монголо-татари вишикувалися трьома полками, намагаючись оточити супротивника. Проте Ольгерд використав тактику Данила Галицького – розділив військо по фронту на кілька тактичних одиниць. Це дало змогу не тільки збільшити фронт, але й створило можливості для флангових обстрілів степовиків і контратак. Татари здійснили кілька атак, обстрілюючи своїх ворогів із луків, намагаючись знайти слабке місце в обороні й нанести вирішальний удар. Проте литовсько-українські стрільці, яких було чимало, завдавали супротивникові значних втрат. Якщо ж десь виникала небезпека прориву рядів, то за рахунок маневрування полками Ольгерд вчасно виправляв ситуацію.

Нарешті, в слушний момент, християни пішли в контр-наступ. От як цей епізод описав у другій половині XVI сторіччя польський хроніст Мацей Стрийковський: *«Татари з шаленим завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом із луків, сточили кілька сутичок, але завдали мало втрат через правильний її шик та швидке маневрування. А литва з русинами враз із шаблями та списами наскочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини та змішали їм «танці півколом». Не змігши довше витримати лобового натиску Литви, перелякані татари почали тікати з поля».*

Пояснення. Маневр «танці півколом» - тактика, яка використовувалася багатьма кочовими племенами. Одна з його ранішніх назв, «скіфське коло», сама собою свідчить про давність цього простого винаходу. Коли 30–50 легко озброєних лучників наближалися до рядів супротивника й, вишикувавшись один за одним, мчали галопом по колу, засипаючи ворога стрілами на окремій ділянці.

Літописи пишуть, що розбитих під Синіми Водами ординців гнали аж до Дону і Волги, тоді як через два роки після Куликовської битви Орда спалила Москву і князь Дмитрій знову визнав себе її данником. Слід наголосити, що три з п'яти полків, які билися на Куликовому полі, були з України і Білорусі. І вони (вояки з України) вже спізнали смак перемоги на річці Синя вода 1362 року (тепер річка Синюха на території Кіровоградського краю). Битва відбулася в урочищі Татарка, між селами Добрянка та Тишківка), і це сталося за 18 років до Куликовської битви. Унаслідок здобутої перемоги Ольгерд відвоював у татар Київ і захоплене ними у середині XIII ст. Поділля та розширив свої володіння далеко на південь у напрямку до Чорного моря. Перемога литовсько-руського війська у Синьоводській битві задовго до Куликовської битви 1380 року підірвала могутність Золотої Орди і поклала початок звільненню східнослов'янських народів від монголо-татарського іга.

Усім колишнім радянським школярам з дитинства втовкмачували про Куликовську битву - що це перший зразок боротьби народу з поневолювачами, кінець монголо-татарського іга і таке інше. Виникло питання, чому в школах тої пори, так багато розповідали про Куликовську і нічого не казали про Синьоводську битву? Бо Московщина й досі не хоче визнавати значимість українського народу. Докладний опис Синьоводської битви 1362 міститься тільки у хроніці Мацея Стрийковського.

Інша цікава битва на річці В'орсклі 12 серпня 1399 року між військами Золотої Орди та союзом сил в складі Литовсько-руської держави, Польщі, Тевтонського Ордену, Молдавії, Волощини та татар Тохтамиша принесла поразку Литві. Це була одна з найбільших битв XIV століття в Східній Європі, але то вже інша тема. (А зараз декілька слів про Тартарію).

ТАРТАРІЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ

Відому із давніх джерел країну Тартарію ми будемо розглядати радше не географічно, а соціально й психологічно, як чинник, що впливав на всі нації протягом історичного розвитку. Що таке Тартарія? Європейські дослідники позначали цю землю, як небезпечну і переважно із суворим кліматом. Вона

більш-менш відповідна території монгольської імперії, де жило багато кочових тюркських та монгольських народів, де не діяли цивілізовані норми й закони. «Тартарами» у середні віки та добу Відродження європейці називали населення Золотої Орди та Чагатайського улусу, переважно предків казахів, татар, башкир, кумиків, кримських татар та інших народів. Ця назва могла розповсюджуватися і на решту народів, що жили на території Тартарії. Назва Тартарія використовувалася до початку ХІХ ст. Раніше, то були таємничі й невідомі пустелі, непролазні ліси з яких степами наочувалися на західний світ хвилі варварів.

В уявленні європейських картографів кордони Тартарії були обмежені: **1)** на Заході; Пермєю, Московією, Польщею, Литвою, Рутенією та Молдовою; **2)** на Півдні: Кавказом (Черкесією та Кабардою), Персією, Індією та Китаєм; **3)** на Півночі Тартарія виходила до Північного океану; **4)** на Сході — до Тихого океану. Відтак Тартарія простягалася від Херсонської області (Україна) - до Тихого океану, від Північного океану (який раніше називався Тартарським, оскільки омивав береги Тартарії) - і до Тибету.

За поділом маємо:

▶ Мала Тартарія - сучасна Херсонська та Запорізька області, кочів'я Джамбуїлуцької орди.

▶ Велика Тартарія - уся Тартарія за винятком Малої.

▶ Незалежна Тартарія - не включена до складу Китайської та Російської імперій Тартарія. У ХVІІІ столітті - Середня Азія, включно зі Східним Туркестаном, Монголією та Тибетом.

▶ Російська Тартарія - Поволзька, Південна та Азійська Росія. На картах інколи зустрічається назва «Сибір, або Російська Тартарія».

▶ Китайська Тартарія - Тибет, Східний Туркестан, Монголія, Маньчжурія.

► Східна (Приморська Тартарія) - Маньчжурія, Далекий Схід Росії включно з Сахаліном.

*****

Примітка: *Опис Тартарії, народів, що її населяють і подій, що відбуваються на її землях, знаходимо в творах світової, (особливо) західноєвропейської літератури, які описують події, що відносяться до періоду XIII-XX ст. Про Тартарію пише і Даніель Дефо, відомий на весь світ автор «Пригод Робінзона Крузо» і керівник британської розвідки і контррозвідки у 1703-1716 р. у свої книзі «Подальші пригоди Робінзона Крузо», які складають другу і останню частину його життя, і захопливий виклад його пригод по трьом частинам світу, які написані ним самим. Як і більшість європейців того часу він описує Татарію, як величезний регіон населений варварськими народами. З книги «Подорож до Ост Індії», автор Джон Грос (1757 р.): «Нащадки Чингісхана, сперечаючись один з одним... або впали під мечі один одного, або інших мусульманських держав, (...) отож в даний час навіть залишку тої сім'ї не існує в жодній державі, окрім одної її гілки - кримських або перекопських тартар». До перетворення Кримського ханства у васала Османської імперії у 1478 році кримчани мали стосунки з Руссю-Україною у вигляді взаємовигідної торгівлі.*

*****

Автори з різних країн лишили нам багато свідоцтв про історичну Тартарію, її описи і карти. Євразійські степи (куди входив і наш Дикий степ) – від Далекого Сходу, аж до Чорного моря – були тим «широким проспектом», яким текла в особі безліч кочових племен людська енергія, збурена великою порожнечею, з метою захопити все новий простір, знівелювати, підбити все, що зустрінеться їй на шляху. У сучасному світі образ Тартарії втілює Росія, а вірніше Московія, як «ненаситна» чорна діра, що засмоктує в себе надії, ідеї, надбання, а потім у своєму чорному ніщо, де немає системи координат, знецінює їх, залишаючи од речей самі оболонки. Ці оболонки створюють враження якогось самостійного тартарійського життя. А ще це енергетичний полюс зі знаком «мінус» протис-

тоїть звичній цивілізації, яку позначаємо знаком «плюс». Напруга між цими полюсами надає динаміки людському існуванню. На превеликий жаль Тартарія весь час несла смерть і розпад держав. Саме тому Тартарія наразі є частиною схеми планетарного розколу.

Що це за вплив? Він називається керований хаос. Керований – тому що його спрямовано на всі структури, котрі мають потенціал розвитку і життя. Тартарія прагне розхитати їх, розтяти, вирвати з коренем, розсіяти. Для цього вона краде у інших цивілізацій якісь елементи і використовує їх для своєї інвазії. Наприклад, історію Київської Русі, а потім України. Ця тактика відома тепер як «гібридна війна», тобто під поверхню знайомих речей містять щось зовсім протилежне. І тоді замість позитиву – виходить нег'атив, або тартарійська вирва. Тартарія – це антицивілізація, що маскується під «окрему й особливу» цивілізацію.

*****

Факти. З книги «Російська Центральна Азія», автор Генрі Лансдел (1841-1919), англійський священник, який у 1879-1882 подорожував по Азії: «Рої монгольських і турецьких варварів, які завоювали східну Європу за Чингісхана і Тамерлана, залишили після себе певну кількість ханств і малих королівств, деякі з них отримували дань з Русі і більшість з них сварилися між собою. За правління Івана III Золота Орда, центральним місцем розташування якої був Сарай на Волзі, все ще утримувала за собою право збирати дань, але суперечки з тартарами Казані і Криму дали їм можливість діяти спільно з цими силами і паралізувати гнобителя. За підтримки тартарів Криму Іван III розірвав свій підписаний договір з ханом Сараю і силою видворив його послів; і коли головні сили супротивників нарешті стали один проти одного на берегах річки Угра (Сарай уже був зруйнований руськими), так мало сил мала кожна сторона, що 7 листопада 1480 року дві армії припинили бій, не починаючи його, і з того часу правління варварів, можна сказати, припинилось....».

Пригадайте, як у 1480 р. на прохання великого московського князя Івана III кримський хан Менглі Герай здійснив набіг

на Київ, розорив його і відіслав подарунки (церковну утворю) Івану III з Софіївського собору. Прошло 90 років і у червні 1571 року кримський хан Давлет Герай захопив Москву й спалив її до тла. Загибло 80 тисяч людей, майже стільки ж взято у полон. Підкорити повністю Московське царство в наступному році не вдалося. Однак Іван Грозний зобов'язався платити кримському хану щорічну дань згідно списків, який надсилав хан та його вельможі. (Виплата дані, яка називалась «поминки», була припинена за царювання Петра I).

*****

Тартарія займала найбільше земель у часи Чингісхана, а далі, вже на чолі з Москвою, періодично змінюючи деякі зовнішні риси й назву, постійно намагалася знову розповзтися на цілий світ. Її вплив сьогодні тією чи іншою мірою чути всюди.

А як же «розповзалась» Тартарія у 15-16 століттях? На північ від Кримських тартар в українські степи і на Кубань перекочували ногайські орди, які мігрували туди у 16 столітті, як рештки Великої Ногайської Орди, яка утворилась на початку 15 століття в результаті розпаду Золотої Орди. Ногайські тартари, васали кримського хана, разом з військами кримського хана виступали то союзниками, то противниками запорізьких козаків у війнах останніх проти Польщі і Московії. Однак ногайські тартари вели напади й на українські землі з метою постачання рабів на кримські невольничі ринки, що приводило до постійних сутичок ногайців із запорізькими козаками. Українських невольників привозили в Крим стільки, що торгівці запитували, чи залишились ще там люди.

З книги «Опис України» французького інженера і картографа Боплана, який на початку 17 ст. перебував на службі у польського короля на території України: «Це ті татари, які так часто вдираються у Польщу і Московію у кількості до 80 тисяч, палять і нищать усе, на що натрапляють, а потім виводять до свого краю 50 і навіть 60 тисяч руських невольників і продають їх для служби на галерах. Цей народ живе тільки з грабунку».

У 1774 році в результаті російсько-турецької війни Крим отримав незалежність від Османської Імперії, але автономія була ліквідована Катериною II у 1783 році в результаті (першої) приєднання Криму до Росії, (друга анексія відбулась у 2014 р). Ногайські тартари частково перемістились на Дон, Кубань та

прикаспійські землі. Саме в цей період позначають Тартарію – як «Чорна пляма».

А що ж Московська Тартарія? Московія – як сучасна Тартарія – почала з того, що створила свою відрубну церкву, протиставивши її «неправедному» західному світові, і весь час перешкождала спробам об'єднання християнства, вибудовуючи на цьому конфлікті фейкову державу, яку згодом самі почали називати імперією, а насправді то була і є бандитським угрупованням, що існувало за рахунок грабунку місцевих племен та інших держав. Ви придивіться до «російської» мови, де не має єдиного природного ядра, вона штучно-створена (складена) з частин, позичених у різних мов. Зазвичай мова відбиває певний тип мислення. У московської мови цього немає; вона може мавпувати чуже й перекручувати його, але віддавати питомий голос народної душі і розуму не пристосована. Її завдання інше – бути зброєю, засобом деструкції. Саме тому російська мова насаджується по всьому світу.

Тартарія, як «Чорна пляма» поневолює мізки людей, недостатньо певних себе. Їм здається, що іншого шляху немає, як летіти в безодню, тож вони хочуть зробити цей шлях максимально ефектним. Війни – холодні й гарячі, протистояння, фанатизм, нудьгування світом і зневага до нього – це арена їхніх дій. Тартарія шукає собі місця у серці кожної невпевненої людини.

На прикладі гібридної війни з Україною (початку 2014 р.), головна битва з Тартарією вже давно ведеться у інформаційному просторі. Країни світу постають проти Московії, з часом вона розпадається на окремі частини, як це вже було декілька разів і втратить своє геополітичне значення. Цивілізації потрібен позитивний баланс. Настає більш свідома міжнародна епоха, виявлення позитивних людських сил і уваги до кожної особистості.

*****

Факти. У 1944 р. кримські татари були депортовані з Криму за офіційною версією за співпрацю з фашистами. У 1989 році Верховною Радою СРСР депортація була визнана незаконною і злочинною. Нащадки кримських тартарів повернулись в Крим у складі України. Частина цього народу проживає в Криму, (вдруге анексованому Росією 2014 р), інші татари виїхали з Кримського півострова.

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА ЕКСПАНСІЯ

Період між початком XIV ст. і початком XVII ст. був досить драматичним для України, що пояснюється наслідками монголо-татарської навали. Ви вже знаєте, як після занепаду Києва економічне й культурне життя України переміщується до Галицько-Волинського князівства, але з утратою останнього власної могутності, відбуваються зміни в економічному і політичному житті українських земель. Починаючи з XIV ст. почали набирати зверхність сусіди української держави: Литва, Польща, Росія. Після смерті останнього князя Галицько-Волинської династії Юрія II Болеслава в 1340 р. західноукраїнські землі опинились без свого правителя, ставши легкою поживою для сусідів і ворогів. Skorиставшись таким становищем в українських землях, першими на країну рушили литовці.

У 40-х роках XIV ст. українські землі зазнали розчленування. Після війни 1351–1352 р. між Польщею і Литвою, Галичина залишилась під владою Польщі, а Берестейщина і Волинь перейшли до Литовської держави. Поставши в середині XIII ст., Литовська держава поступово посилила свій вплив і розширила територію. Так, за князя Гедиміна (1316–1341 р) вона захоплює значну частину Білорусі, а його сини Ольгерд і Кейстут приєднують Чернігово-Сіверщину (1357–1358 р), Поділля (1363 р), Київщину (1362 р). Відтепер історія українських земель стає пов'язаною з історією феодальної Литви.

Виникає питання: Чому ж Литві вдалося так швидко підпорядкувати частину земель Київської Русі? Ми назвемо декілька причин:

По-перше, руські землі були роз'єднані і значно ослаблені міжусобицями та золотоординською навалою, що поклато початок «проникнення» (на початку XIV ст.) на Русь без особливих перешкод.

По-друге, дії литовців по захопленню українських земель не мали характеру експансії, схожої на завоювання монголів, а тому місцеве населення, або зберігало нейтралітет і не чинило опору, або ж підтримувало утвердження литовського правління, яке витісняло золотоординське. В більшості випадків місцеві бояри і князі добровільно визнавали владу Литви (наприклад

київський князь Федір у 1362 р. добровільно визнав владу Ольгерда). Литовська влада була толерантнішою, ніж татарська.

По-третє, успішному просуванню Литви на руські землі сприяло ослаблення Золотої Орди та її розкол на ворогуючі частини (ханства) внаслідок феодалських усобиць в другій половині XIV ст.

Четверте це те, що литовські князі при забезпеченні управління завойованими руськими землями дотримувались принципу: «Старого не змінюємо і нового не запроваджуємо».

Тож одним із основних зовнішньополітичних завдань Литовської держави була боротьба з Золотою Ордою. Значною подією стала перемога литовсько-українсько-білоруського війська над татаро-монголами на Синіх Водах у 1362 р. Фактично татаро-монгольська навала на українських землях була ліквідована ще за часів правління Вітовта, сина Кейстута (1392–1430 р.). Але пройде півсотні років (1480 р.) коли можна буде сказати: «Русь повністю звільнилася від навали Орди». У цей час почала виникати реальна загроза з боку Тевтонського ордену. Крім цього, після битви на Куликовому полі (1380 р.) посилювався вплив Москви. Все це зумовило для Литви вибір союзника в особі Польщі, яка до того ж потрапила в залежність від Угорського королівства.

У серпні 1385, у м. Крево було підписано угоду про об'єднання (унію) між Великим князівством Литовським і Польським королівством. Литовський князь Ягайло одружився з польською королевою Ядвигою, перейшов у католицьку віру, проголосив католицтво єдиною релігією для населення Литви і став польським королем. Кревська унія, безумовно, створила реальні передумови для боротьби з тевтонською агресією. Але разом із тим вона забезпечила посилення польської експансії на територію Великого князівства Литовського, в тому числі і на українські землі.

Слід наголосити, починаючи з 30-х років XVI ст. Польща вже зазіхала на українські землі. Під час загострення конфлікту між Юрієм II Болеславом та боярами, сусіди (Людвіг Угорський та Казимир Великий Польський) - уклали угоду, на підставі якої Казимир діставав Галичину «доживотно», а в разі його смерті «без сина», Галичина мала перейти до Людвіга. Зразу після смерті Юрія II Болеслава обидва королі рушили на Галичину та

суттєвих завоювань тоді здійснити не вдалося. 1349 р. Казимир знову пішов на Галичину, зруйнував Львів і почав іменувати себе «паном Руської землі».

У боротьбу з Казимиром Великим, Литва не втручалась, бо вона була зайнята експансією інших українських земель. Зазнавши поразки в боротьбі з Казимиром, Галичина, а також Холмщина та Белзщина, Західна Волинь та Кременеччина опинились під владою Польщі. Унаслідок походів 1350-1360 р. Казимир уклав з Литовськими князями: Юрієм Наримунтановичем, Олександром Коріятовичем, Ольгердом та з Любертом договори, якими було визначено кордони польських володінь у Литві. У 1370 р., після смерті Казимира Великого, литовські князі розірвали ці договори, знову відібрали Волинь від Польщі і приєднали її до Литви. Галичина ж згідно з договором Казимира з Людвігом перейшла під владу Угорщини.

Зверніть увагу на те, що Позиції Польщі та Литви посилилися під час Великої війни проти Тевтонського ордену (1409–1411 р.), особливо після Грюнвальдської битви (1410 р.), в якій на боці союзників виступили також українці, росіяни та білоруси. Перемога у Грюнвальдській битві значно зміцнила позиції Литви. За Торунським миром (1411 р.) Тевтонський орден передавав їй Жемайтю, а Польщі – Добжинську землю.

У 1413 р. було підписано Городельську унію, яка зберігала вплив Польщі над формально незалежним Великим князівством Литовським. Литовські феодалі-католики зрівнювалися в правах з польською шляхтою, діставши можливість брати участь у великокняжій раді.

*****

Вставка. Українські землі в складі Королівства Польського поділялись на шість воєводств: колишні: Руське, Белзьке, Подільське та нові: Волинське, Брацлавське, Київське. У 1635 році було створене Чернігівське воєводство. Управляли ними воєводи з дуже великими повноваженнями. На території чотирьох нових воєводств продовжували діяти Литовський статут, попередня система судочинства та «руська мова, як урядова. Згодом їх поволі витісняли польські порядки, польська та латинська мови. Українську мову всіляко гнобили і неофіційно забороняли.

За польсько-литовське панування на українських землях відбулися значні зміни не лише в політичному, але й соціально-економічному житті. Якщо до XIV ст. переважала примітивна експлуатація природних багатств українських земель, то починаючи з XV ст. відбулися значні зміни в економічній структурі господарства і перш за все – сільськогосподарського. На ярмарках Львова, Луцька, Єлисаветграда та інших міст продавали тисячами волів та іншу худобу, яку згодом переправляли далі на Захід, де були значно вищі ціни. Основним перевалочним пунктом худоби і зерна в Європу став м. Гданськ на Балтійському морі, що суттєво вплинуло на с/г виробництво, як у Литві, Польщі, так і в українських землях.

Якщо наприкінці XIV ст. в українських землях налічувалось лише кілька десятків великих феодальних господарств, то уже на початку XVI ст. крупними землевласниками були понад сто магнатських родів, а також тисячі шляхтичів. Основними джерелами бурхливого росту великого феодального землевладіння були високо-князівські дарування, захоплення общинних земель, купівля маєтків у інших власників, освоєння нових земель тощо. Приклад, - землі Дикого поля.

Внаслідок Люблінської унії Україна знову була розірвана на окремі частини, і значна її частина відійшла до Речі Посполитої. Українські землі зайняли найбільші польські, магнатські родини, посилилося кріпацтво. Зробили перерозподіл територій: Буковина з середини XVI ст. перебувала в складі Молдавії, і коли Молдавія в 1564 р. визнала протекторат Туреччини, з нею під турецьку зверхність перейшла і Буковина. Закарпаття після недовгого правління Коріятовичів перейшло під владу Угорщини. Після поразки Угорщини в 1526 року і поділу між Туреччиною, Австрією та Семигородом, Закарпаття теж було поділено: Пряшівщина та Ужгород відійшли до Австрії, а східна частина - до Семигорода. Значна частина українських земель: від стоку Десни і Сейму - до Остера і Гомеля над Сожею опинилися під владою Москви. Цей український період, деякі дослідники прозвали «лоскутним одеялом». Ще раз подібне намагались зробити з Україною у 2014-2015 роках. З цього приводу у Валентина Карпова вийшла з друку цікава книга «Розірвана Україна» на рос. мові, 2015 р, 516 с., видавництво КОД (www.kod.kr.ua) м. Кіровоград.

Факти. Люблінська унія 1569 року - угода про об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу, Річ Посполиту, що була затверджена у місті Любліні 1 липня 1569 р. Унія завершила процес об'єднання двох держав, що розпочався з укладення Кревської унії в далекому 1385 році. Аристократія України на той час налічувала 20 князівських родів. Доступ до цієї верстви був суворо обмеженим. Другу ієрархічну сходинку за князями займали пани. Вони володіли власною спадковою землею (вотчина), а не наданою від великого князя. Їхні вотчини не тільки служили символом певної матеріальної незалежності, але й підкреслювали значність, давнє походження роду, що володіє своїм маєтком. Нижчу сходинку у привілейованому стані займали представники військових, які перебували на службі у князів, дрібна та середня шляхта. Втягуючись у торгово-грошові відносини, шляхта здобула право безмитного провозу продукції власного господарства. У редакції Литовського статуту 1566 року закріплювалась норма про зрівняння в правах шляхти з князями. Українські землі у складі Речі Посполитої об'єднувались у 6 воєводств: Руське (Галичина), Белзьке, Волинське, Київське, Подільське, Брацлавське. З 1618 року приєдналося ще Чернігівське воєводство, що утворилося на землях, відторгнутих від Московського царства.

Всього було три Литовських статуту: перший виданий великим князем 1529 р., другий - 1566 р. і третій - 1588 р. Ним користувалися в судах України, особливо Правобережної, не тільки в XVI, але й в XVII-XVIII ст. Литовський статут був кодексом законів феодального права. У ньому все населення чітко поділялося на нерівноправні (вищезгадані) групи.

*****

Уже перший Статут 1529 р. повністю визначив норми феодального, шляхетського права. Він всіляко захищав інтереси феодалів, підкреслював їхнє панівне, привілейоване становище. Це видно особливо яскраво з того, як високо оцінювалась особа шляхтича порівняно з особою простої людини. За вбивство шляхтича, винний шляхтич мав заплатити 100 кіп грошей (60 крб.) «головщини» родичам і таку ж суму «вини»

(штрафу) до скарбу великокнязівського. А за вбивство «путного боярина» (з селян) платили 12 крб., бортника - 8 крб., за вбивство «мужика тяглового» - 10 кіп грошей (6 крб.), за «парубка невільного» - 5 кіп грошей (3 крб.). Життя тяглового селянина оцінювалося в таку ж суму, як і королівського жеребця, а «парубка невільного» - як кобили із королівського табуна.

Після 1569 р. посилювалось закріпачення селян. Третій Литовський статут 1588 р., який діяв у Речі Посполитій разом із польським феодальним правом, остаточно закріпив селян, які прожили на землі феодала 10 і більше років. Визнавалися необмежена панщина і заборона переходу селян в інше місце без дозволу поміщика. Вийшло так, що Люблінська унія 1569 року і три Литовські статuti мала досить суперечливі наслідки для України. Передусім вони сприяли посиленню соціальної і національної, релігійної та культурної експансії. З іншої сторони, вони возз'єднували українські землі й забезпечували зростання культурно-освітнього руху тощо. Саме Люблінська унія та Литовські статuti викликали рух опору, соціальну активність різних верств українського населення в боротьбі за національне виживання.

Особливого розвитку Польсько-Литовська експансія набула в 16-17 ст., коли католицизм почав релігійно-ідеологічний наступ на православ'я, а також у зв'язку з Брестською церковною унією 1596 р. Поштовхом для Польсько-Литовської експансії стала книга польського публіциста, єзуїта Петра Скарґи «Про єдність церкви Божої». Серед українських політичних, церковних та літературних діячів не було єдиної позиції щодо подій, які відбувалися. У відповідь з'явилися анонімні памфлети українських православних літераторів, твори видатних українських письменників-полемістів Г. Смотрицького, Христофора Філалета, Івана Вишенського, Стефана Зизанія, З. Копистенського, М. Андрелли тощо. Зокрема, «Апокрисис» або «Відповідь», виданий в Острозі польською (1597 р.) і староукраїнською (1598 р.) мовами, написаний Христофором Філалетом у відповідь Петру Скарґи, гнівно виступає проти підступної політики папства та зрадницьких дій верхівки українського духовенства, застерігає, що польсько-шляхетська політика соціального і національно-релігійного гноблення українців і білорусів може викликати народне повстання.

ІСТОРИЧНИЙ ЗОШИТ СПОВІДІ

У цей час, зовсім поруч з землями Київської Русі розвивалось Московське князівство. У процесі перетворення на імперію (Московське князівство), окрім того, що відчувало на собі тягар підлеглості Золотій Орді, мало до середини XVII ст. бачило перед своїми очима цілу низку східно-європейських різновидів стратегічних експансій.

Москва конкурувала з литовською, польською, а пізніше з Річі Посполитою експансіями в плані загарблення українських земель. По мірі того, як у московських правителів зростали територіальні апетити, росла й проблема, як «оформити» своє загарблення. Треба придумати підґрунтя для культивування глобальних територіальних претензій, на почві яких все буде виглядати, нібито Московське князівство генетично належить до колишньої складової Київської Русі і щоб не було видно її входження в політичну систему Золотої Орди.

На їхні тогочасні політико-правові уявлення, був факт, що московська князівська династія пустила пагони від Рюрикового роду, це узаконювало їхні претензії на всі землі колишньої Київської Русі. Однак для Чингізидів легітимним володарем був, як відомо, лише князь, котрого затвердив хан Золотої Орди, навколо чого оберталася вся політика останньої щодо різних «Русей» у той період, а також спроби князів використати татар як чинник внутрішніх змагань.

Наприклад, Д. Островський виділив п'ять головних концептуальних ліній:

- ▶ - педалювання на негативності впливу монгольського «іга»;
- ▶ - концепція, згідно з якою інтелектуальну ізоляцію Московії принесла не Золота Орда, а Церква;
- ▶ - теорія євразійства та близька до неї «комбінована» модель (перехресні візантійсько-ординські впливи);
- ▶ - заперечення візантійських впливів на політичну культуру московської еліти.

Як бачите варіантів багато і вони мають протилежні погляди. Натомість урядові інституції та адміністрація Москви того часу сформуvala свої претензії на ординський маневр. Ви вже знаєте, як підкорення монголами в середині XIII ст. земель Київської Русі перетворило Рюриковичів на данників Золотої Ор-

ди. Руські князі були вимушені погодитися на сплату данини, на затвердження своїх владних прерогатив золотоординським ханом та інші обмеження суверенітету. У середині XIII ст. хани Золотої Орди намагалися утворити у Північно-Східній Русі, де їхня зверхність була особливо обтяжливою, «традиційну монгольську систему співурядування». До 60-х р. XIV ст. місцеві руські князі їздили за ярликами в Сарай, внаслідок цього утвердилася практика ханських «обдарувань-віддарувань». Хан міг стратити руського князя, та ще й вдаючись перед цим дійством до неабияких принижень, у 1318 р. тверського князя Михайла Ярославовича перед стратою закували й поставили на коліна.

В ієрархії правителів Золотої Орди, князі Рюриковичі як носії влади на той період, визнавали свою «молодшість» порівняно зі «старшими» відносно Чингізидів. Цей розподіл на «молодших» і «старших» через деякий час було перенесено Московськими правителями на цілі століття, (й до наших днів). Тепер ви зрозуміли звідкіля Московія запозичила слова «старший» або «молодший» брат та колиску трьох братів відповідно до українських, білоруських та російських народів.

Зрозуміло, що з часом, по мірі вигасання «зірки» Золотої Орди й посилення Московського князівства, залежність Північно-Східної Русі від свого зверхника слабшала. Ситуація ускладнилася на зламі XV-XVI ст., бо Москва поклала око на українські та білоруські землі й розпочала багаторічні змагання з Великим князівством Литовським. Бо саме Литві один із Чингізидів - хан Тохтамиш відписав усі руські землі, що опинилися в складі Орди.

Спершу московська еліта апелювала до права завойовника, наголошуючи на тому, що в 1487 р. Москва, оволодівши Казанню, посадила на царський стіл Мухаммеда-Еміна. Цим аргументом дипломатія Івана IV активно користувалася й між 1535-1551 р., коли Казань була повністю незалежною від Москви. Право завойовника було також покладено в основу двох концепцій, які проголошували Казань «отчиною» Рюриковичів. Кульмінацією пошуків «історичних» аргументів стала концепція, у рамках якої Казань визначалася як автохтонна (корінною за походженням) руська земля, де проживали первісні жителі.

Ця концепція була також модифікована до потреб обґрунтування експансії на Астраханський ханат. Йшлося про тотож-

ність Тмутаракані – «отчини» Володимира Святого й Мстислава Удатного – й Астрахані XVI ст. Звідси виводилося законне право московських Рюриковичів приєднати останню до своїх володінь. Інкорпорація (приєднання) Астрахані та Казані подавалася тепер як реституція (відновлення, відкликання, повернення колишніх прав і переваг). Врешті, за московською версією, казанці «вчиняють неправди», «брехню творять», «як злі звірі хапають багатьох християн», «багато церков осквернили і на пустку перетворили» невзираючи на те, що сама Москва була інтегральною частиною того світу.

Розглянуті підходи Московії свідчать про те, що під одним дахом було об'єднано експансію на Схід та стягування під владу великого московського князя земель колишньої Київської Русі. Враховуючи, що більша частина реальної «Київської спадщини» свого часу потрапила під Ординську зверхність, Москва фактично виступила збирачем Золотої Орди, що розпалася. Подивіться, як поступово володарі Московського князівства вводять титули для підтвердження своєї значимості.

До 1430-х років Московські правителі впроваджувати слова «государ», «всія Русі» та «божою милістю» - боялись. Вперше визначник «государ» Василь II вживав 1433 р. у відносинах з удільними князями, у 1448 р. цей визначник увійшов до договору з Суздаллю. Визнання ж у 1478 р. новгородцями цього титулу за Іваном III означало кінець епохи Великого Новгороду. Тоді ж, наприкінці XV ст., під знаком падіння Новгороду й Твері за московським великим князем остаточно утвердився «государ» для використання в межах Північно-Східної Русі.

Титул «великий князь вся Русі», вперше фіксується на початку XIV ст. в титулі великого володимирського князя Михайла Тверського і яким у зносинах з Новгородом намагався користуватися ще Іван Калита. З середини 30-х р. XV ст. вже регулярно вживалася формула «божою милістю». А слово «цар» вперше застосовано наприкінці XIV ст. (1480-х р), це показувало про намагання стати на одну дошку з Чингізидами. В 1483-1484 рр. Москва спробувала досягти визнання Литвою (за Іваном III) титулу «государя вся Русі», але отримала відсіч, повторно спробували після Смоленської війни у 1632-1634 р.

Дивно, що до кінця XVII ст. московські царі не наважувалися включити до своїх грамот (на адресу Кримським ханам),

словосполучення до своїх титулів «цар Казанський» та «цар Астраханський». У другій половині 50-60-х р. XVII ст. Кримські хани не бажали визнавати за московським царем титул «Малої та Білої Росії», бо боялись Кримських правителів. Крим погодився на включення до титулів московського великого князя формули «цар» і «всія Русі» у 1620-х р.; слова «Велика Русь» на початку 1640-х р. У 1670 р. «отчич християн Сходу, Заходу і Півночі»; у 1682 р. – «Мала та Біла Русь». А з 1692 р. визнав претензії Москви на владу над усім населенням «трьох частин світу», тобто повну московську версію «Вселенськості».

*****

Факти. У другій половині XVI ст. у Москві була генерована теорія «Москва - другий Київ», це було кульмінацією ідеологічного забезпечення московських претензій на «Київську спадщину». Цю теорію пронизувала ідея якнайшвидшого опанування Іваном IV – Києва. Бо в цьому був весь фокус московських претензій

стосовно «спадщини» Рюриковичів і всіх земель, що тягнулися до колишньої столиці Русі – Києва, як «найкращого міста».

*****

Підмічаємо, як Василь III досяг у 1514 р. визнання за собою царського титулу від імператора Максиміліана, а Іван IV став першим московським великим князем, який вінчався не на велике князювання, а вже на царювання й став «Боговінчаним царем». У 1562 р. константинопольський патріарх Іоасаф назвав Івана IV «царем і государем православних християн усієї вселеної зі Сходу на Захід і до Океану». Цар Федір при вінчанні був помазаний на вівтарі, названий «самодержцем», а Московія – «православним самодержавним царством». Того року, константинопольський собор затвердив царський титул за московськими правителями. У 1562 р., вперше в обряді «вінчання на царство» з'явилось словосполучення «Велика Росія», а московська держава вперше була названа «Росією», але в титулі заради символізації претензій на «Київську спадщину» залишився старий визначник «Русь» (від Київської Русі), і почалася плутанина. Повторюємо, свої претензії на царський титул московські князі обґрунтовували, як власноручно виготовленими «історичними» документами, так і своїми правами завойовника.

Впадає в око, що до останньої чверті XIV ст. московсько-ординське порозуміння жодного разу не дало серйозної тріщини. Ординськими руками Москва неодноразово успішно розчищала собі дорогу, послаблюючи інші князівства, забирала (завойовувала – грабувала) їхні землі. Дивно, що Москва зуміла не посягти завчасних, підозр в Орді щодо своєї справжньої потуги й не розкрила свого підступного обличчя.

Вперше правителю Московському князівства у 1318 р. дістався ярлик на Велике (Володимирське) княжіння, а через 10 років Іван Калита теж отримав ярлик на частину великого княжіння. За 1331-1369 р. московські князі не були Великими Володимирськими князями лише три роки (1360-1362). Приспані лояльністю московських князів ординські хани розгледіли небезпечне посилення Московського князівства доволі пізно. Коли в 1370, 1371 і 1375 роках ярлик на Велике Володимирське князівство отримував тверський князь Михайло Олександрович, то, як слушно відзначив А. Горський, «політична і моральна перевага Москви в Північно-Східній Русі була вже настільки велика, що визнання Михайла Великим князем Володимирським залишилося номінальним.

До 1340 р Москві справді вдалося поширити свій вплив на низку земель Великого Володимирського князівства. Зокрема, в залежність потрапили Галицьке та Углицьке князівства. З кінця 30-х рр. XIV ст. московські князі намагалися перетягнути на свій бік верхівку князів Смоленська, на той час уже васала Великого князівства Литовського. У 1352 р. похід московського війська увінчався успіхом. Смоленське князівство ненадовго стало васалом Володимирського княжіння. Відтоді і до 1404 р. час від часу відновлювалися змагання Москви та Литви за Смоленськ, аж поки Вітовту не вдалося на понад століття твердо зафіксувати його за своєю державою. Утім і більшу частину другої пол. XIV ст. Смоленське князівство також перебувало під Литовською зверхністю. Власне в XV ст. доля московських претензій на найголовніші князівства Північно-Східної Русі: Тверське, Смоленське, Рязанське, а також на Новгород і Псков – безпосередньо залежала від співвідношення сил між Москвою та Литовсько-Руською державою. У часи Вітовта перевага явно була на боці Литви. Цей великий литовський князь, як аргументовано підсумував Д. Іванов, «досяг значних успіхів у своїй східній

політиці».

У Москві під опікою його дочки та його самого княжив його внук. Внутрішні протиріччя не дозволили Московському князівству дієво втрутитися, наприклад, у війну Вітовта проти Новгороду й Пскова. У залежне від Вітовта становище були поставлені князі Рязані, Пронська та інших князівств. Тіснішим став союз з Тверрю. Взагалі авторитет великого князя Литовського в землях Північно-Східної та Північно-Західної Русі суттєво зріс. Коли ж після смерті Вітовта, (опори Василя II), у Московії спалахнула усобиця, Литва не змогла належним чином скористатися з дальшого ослаблення своєї конкурентки-Москви, оскільки сама опинилася у вирі катаклізмів Свидригайлових воїн.

*****

Факти. Свидригайлові війни або Громадянська війна у Великому князівстві Литовському 1432-1438 років розвинулася на тлі суперечностей між елітами Королівства Польського і васального по відношенню до нього Великого князівства Литовського, після обрання Великим князем литовським Свидригайла Ольгердовича. Спрямована на відновлення незалежності Великого князівства й відносин з Королівством Польським. Ситуація ще більше ускладнилася після заняття поляками Поділля, який належав Великому князівству Литовському, а також насильного утримання короля польського Ягайло в столиці Великого князівства - Вільні. У почавшийся незабаром збройний конфлікт, були втягнуті тевтонські лицарі, які виступили на боці Свидригайла і оголосили полякам війну, тому в народі поширилась назва Свидригайлові війни.

*****

Як відомо, середина XV ст. стала рубіжним періодом в історії Великого князівства Московського, й отримала назву, як «собираніе земель русских». Успіхи Івана III та його спадкоємців Василя III й Івана IV вражають. За Івана III була остаточно ліквідована пряма ординська зверхність. Ключовим досягненням стало завоювання Москвою своїх основних конкурентів у Північній та Північно-Східній Русі - Твері й Новгороду. Зазнали краху Ярославське та Ростовське князівства, відійшли до Мос-

ковії так звані «верхівські князівства», далі Сіверщина, землі чувашів та вятчів. Розпочалися затяжні змагання з Казанським ханатом. За Василя III були остаточно інтегровані Псков та Рязанське князівство, приєднано Смоленськ. У середині XVI ст. Московія доконала Казань, далі настала черга Астрахані та башкирських земель. На початку 80-х рр. XVI ст. розпочалося просування в Сибір. Крім того, Іван IV змагався за вихід до Балтики, вклинення в так зв. «Поле», (це в основному українські землі), поширення московської зверхності над Ногаєм та над козацькими спільнотами Дону, Волги, Яїка, за проникнення в Передкавказзя тощо.

*****

Примітка. *З особливостей уже використаних Московією експансіоністських стратегій ясно випливало, що царський двір насамперед спробує різними засобами створити внутрішньо-український плацдарм у середовищі української еліти і, зіпершись на нього, досягти свого так зв. «кавалерійською» атакою, не гребуючи жодними засобами, з найжорстокішими методами. Одночасно Московія буде прагнути сформувати сприятливі для себе зовнішньополітичні умови. Адже попередні практики Москви на різних напрямках експансії супроводжувалися настирливими дипломатичними зусиллями, покликаними ізолювати об'єкт зазіхань від вірогідних союзників та унеможливити отримати підступний удар у спину. Від XVI і до XXI ст. дії Москви практично не змінилися, як приклад, напад Російської Федерації на Україну в 2014 р. і ведення гібридної війни: «Мы здесь не при чем, это гражданская война в Украине».*

*****

Як відомо, більшість територіальних набутків другої половини XV - першої половини XVII ст. дісталися Москві через різні завоювання. Однак московські князі уперто шукали безкровних способів приростити свої володіння за рахунок інших держав, а потім усіма силами утримувати їх, аж до «посиніння». Тому найчастіше успіху досягалося шляхом комбінування збройних та цивільних засобів. Так, у 1474 р. ростовські князі продали Івану III свою «половину Ростова», (підкуп і зрадництво). В основі стратегій, застосовуваних для приєднання Казані, був

покладений курс на формування серед казанської еліти так званої «п'ятої колони» та прощтовхування на ханський стіл свого кандидата, (на початку ХХІ ст. подібне робиться в Україні). Час між 1467-1480 і 2010-2014 роками показує: «Історія повертається на круги своя, любий папірець підписаний Московою не вартий курячого яйця»...

1552 р. ознаменувався переможним походом Івана IV під Казань (сьогодні столиця Республіки Татарстан), але й він був наповнений перманентними успіхами й невдачами московських князів у цій справі. Крім того, Московія намагалася задіяти максимально можливу кількість чинників, покликаних підточити сили ханів та розчистити дорогу для свого панування. Ось тут підхід Москви вирізнявся неабиякою гнучкістю. Московські князі уміли вчитися на власних помилках, не гребували йти обхідним шляхом. Саме на прикладі організації протистояння з Казанню добре видно, наскільки прискіпливими могли бути підходи Московії до втілення в життя своїх експансіоністських задумів.

*****

Вставка. *Верхівські князівства відносяться до лінії князів Рюриковичів, як правлячої династії в Київській Русі, далі Галицько-Волинській державі та Московському царстві. Засновник династії - Рюрик (871-879) - князь ладозький (862–879);*

часто називається новгородським князем, проте за його життя Новгород ще не існувало. Навколо персон Рюрика і його походження точаться дискусії. Найбільш популярними є норманська та слов'янська теорії. Деякі історики взагалі сумніваються в реальному існуванні Рюрика в історії. Сином Рюрика був Ігор (877–945) - князь київський (912/922-945). Дружиною Ігоря була Велика княгиня київська Ольга (910-969). Їхнім сином був великий князь київський (945–972). Святослав Ігорович (938-972). У Святослава було троє синів: Ярополк Святославич (?-980): князь київський (969–972), великий князь київський (972–980); Олег Святославич (?-977): князь древлянський (970–977); Володимир Святославич (Великий) (963–1015) у хрещенні - Василь: князь новгородський (970–988), великий князь київський (980–1015). Відповідно до слова Верхівськ, в Україні є село Верхівськ, в Рівненському районі, Рівненської області.

На іншому напрямку своєї експансії (західному) - Москва для приєднання верхівських князівств і Сіверщини широко використовувала практику переманювання удільних князів. У такий спосіб їй до 1492 р. вдалося без військових зусиль отримати Одоїв, Перемишль, Козельськ, Серепськ. Перехід князів Семена Воротинського, Василя та Андрія Бельовських, частини князів Мезецьких- зумовили територіальні втрати, яких зазнала Литовсько-Руська держава в 1492-1494 років. Дієва агітація, підперта оголошенням Литві війни, спричинилася до чергового переходу удільних князів у 1500 р., який приніс Івану III Сіверщину. У Новгороді Москва теж настирливо формувала лояльне до себе угруповання й підтримувала антибоярську опозицію. Це бумерангом вдарило по самій Литві. Було зруйновано своєрідну буферну зону, яка стримувала московські апетити та вберігала Литовсько-Руську державу від безпосередніх московських зазіхань.

*****

Вставка. У 1575-1576 рр. на ґрунті елекції (виборів) відбулося політичне зближення Московії та Австрійської імперії. (Примітка. Елекція – вибори монарха в Польщі або гетьмана в Гетьманській Україні). Виношувалися плани розчленування Речі Посполитої у разі обрання на королівський престол імператора Максиміліана II чи його сина ерцгерцога Ернеста. Корона мала відійти до Австрії, а Лівонія та Литва разом з відірваними землями (в 1569 р.) - до Московії.

*****

Якщо Литва та Польща після інкорпорації (приєднання) тієї чи іншої території основну ставку робили на зваблення місцевої еліти, то московські великі князі розцінювали опір московській зброї неприпустимим «гріхом». У тих випадках, коли вони мали справу з конкурентними потугами, але почувалися здатними зламати їх через коліно, то найперше вдавалися до репресій. Мету, яку переслідувала Москва при опорі – ліквідувати місцеві еліти, потім виконували масову конфіскацію земель і розпорошення родичів представників еліт по віддаленим районам. На звільнені землі запрошувались «служиві люди» з інших країв. Практика виселення міщан була застосована у Вязьмі, Торопці, Смоленську тощо. Дух Золотої Орди Москві

був засадничо ріднішим, ніж версія розвитку тієї, чи іншої країни, міста або поселення. Наприклад, у Новгороді, Пскові, Казані, було знищено практично всю еліту, пішла під укіс попередня організація життя корінних жителів. На розчищені землі відразу накинулась московська адміністрація й їхні родичі. Пізніше така модель колоніального панування буде поширена й на приєднані до Московії (далі Росії) в різний час українські та білоруські території.

З кінця XV до першої половини XVI ст. Московське князівство веде постійні війни з Великим князівством Литовським за землі колишньої Київської Русі. У результаті в 1500-1503 роках Московське князівство приєднало до себе Чернігово-Сіверські землі сучасної України, а в 1563 р. – Полоцьк.

Паралельно царський двір продовжував уживати заходів для розширення своєї військової й господарської присутності в тому, чи іншому краї. Наприклад, до нашої теми того періоду, будуються поволзька ділянка «засічної лінії», а згодом і камська «засічна лінія» на Лівобережжі України. У 80-ті р. XVI ст. на Волзі закладаються три міста-фортеці - Самара (1586), Саратов (кінець 80-х р. XVI ст.) та Царицин (1590) - покликані стати опорними пунктами московського володарювання в Нижньому Поволжі та курсу на поступову інтеграцію ногайських орд.

Підсумуємо: 16 ст. Україна зустрічала розділеною між кількома державами. Більшість українських земель (Київщина, Волинь, Східне Поділля, Чернігово-Сіверщина) перебувала під владою Великого князівства Литовського. Чернігово-Сіверщину вже на початку 16 ст. захоплює Московське царство. Під владою Польщі перебували Галичина з Холмщиною та Белзчиною (від 1387 р.) та Західне Поділля (від 1430). Буковина від середини 14 ст. належала Молдавії. У 1538 р. Молдавія визнає зверхність Османської імперії, а відтак і для Буковини починається доба турецького панування. Закарпаттям від 13 ст. володіла Угорщина. У 1526 р., після поразки угорського війська від турків у битві під Могачем, Закарпаття поділено між князівством Трансильванією (васалом Туреччини) і Священною Римською імперією, в якій правили імператори з австрійської династії Габсбургів. Словом, держави-агресори перейшли до планомірного й тривалого «заковтування» території колишньої Київської Русі. А попереду нас чекають сумні 16 і 17 століття.

НАЙРОМАНТИЧНІШІ ІСТОРІЇ КОХАННЯ В УКРАЇНІ

Тетяна, старша онука діда Опанаса почала дорікати старому, що він весь час розповідає про війни та захоплені території. А я хочу почути розповідь про кохання, сказала вона. Бо кохання здаєтне творити чудеса і спопеляти душу, воно романтичне і водночас болісне. Часто це почуття спонукає до вчинків, на які навряд чи б хтось наважився, якби не кохав. Тож дідусь, (ми з Софією) будемо слухати твої розповіді про найромантичніше кохання і щоб дієства були в Україні...

Дід Опанас не чекав такого від своїх дівчат-онучок, і коли зібрав свої думки «до купи» - розпочав: - Добре, слухайте історії про романтичне кохання відомих українців та іноземців, які знайшли свою любов в Україні, і пам'ять про цих людей живе у віках. Нажаль в Україні немає монументальних пам'яток, присвячених коханню, та це не означає, що українці кохають з меншою пристрастю. Пам'ятайте, у молодому віці, справжня любов приходить до більшості людей (до шлюбу), тільки один раз. А у дорослому віці люди закохуються приблизно сім разів, перш ніж одружуються.

Жінки по всьому світу більш імовірно закохуються в чоловіків з освітою, багатством, повагою, статусом, почуттям гумору тощо. Чим довше тривають залицяння, тим імовірніше довгий і благополучний шлюб. Люди, які переживають бурхливий роман на початку знайомства, часто потім розлучаються і пам'ятають цей період дуже довго. Романтична любов триває трохи більше одного року, можливо, тому що мозок не може вічно зберігати стан романтичного блаженства, що супроводжується особливими хімічними змінами в організмі. Одружені пари у шлюбі переживають «спади і підйоми», якщо розлучаються, то як правило роблять це на четвертий рік шлюбу. Якщо молодята не розлучились, то наступна криза у їхніх відносинах настане через 8-10 р. Тварини та птахи теж наділені почуттям кохання, пригадайте, як лебедина вірність, давно стала еталоном подружніх відносин. Менш відомі любові і дружба у воронових птахів: сірі ворони, круки, галки та інші представники цієї «високоінтелектуальної» родини. А ось лелека славу зразкового сім'янина

отримав не зовсім заслужено. Справа в тому, що лелеки прив'язуються не до партнера, а до гнізда, яке використовується багато років. Навесні лелека-самець прилітає до гнізда першим і запрошує в партнери першу ліпшу самку. Якщо ж колишня господиня гнізда повертається, то між самками починається битва, на яку самець поглядає з повною байдужістю. Коли «стара» дружина відновлює свої права, прогнавши суперницю, самець продовжує перервані роботи так, як ніби нічого не сталося.

Серед тварин існує дуже багато видів, які вміють віддано любити своїх партнерів. Та так, що навіть люди могли б їм позаздрити, або повчитися у них мистецтву любові, вірності і грамотній побудові відносин. Більшість цих пар моногамні і залишаються вірними одному-єдиному партнеру. Всі вони майстри прояви своїх почуттів і ніжної турботи про партнера: морські видри та морські коники, слони та алігатори, равлики (які займаються сексом на протязі 6 годин) та інші.

*****

Примітка. Термін «любов» означає «бажання». Жінки відчують себе коханими, спілкуючись лицем до лица зі своїм партнером; чоловіки, навпаки, відчують емоційну близькість у спілкуванні, коли вони працюють, грають, або розмовляють, сидячи поруч з жінкою.

*****

Опоненти важко зітхають: - Любов, дивне слово..., дивне поєднання звуків... Любов'ю ми називаємо високе неземне почуття. Любов'ю ми пояснюємо самогубство. Та чи є любов? А як є, то що воно таке? Треті категорично зазначають: - Любов часто буває мерзенною, низькою й підлою! А ще жадоба з цинічним розрахунком! Ось, що таке любов!

Четверті байдуже махнули рукою і зауважили: - Любові нема взагалі, то все видумки. Пробачте, але я люблю тільки себе. Любов до іншої людини, це в першу чергу- просте виділення гормонів в період статевого дозрівання, коли людина починає входити в доросле життя? Ваш простий біологічний годинник каже: час паруватись. І ви вирушаєте на пошуки жертви. Як і в представників фауни, у людей є свої способи. Любов – то напівдовільне рабство. Не будемо сперечатися, давайте разом розглянемо приклади людського кохання.

► **Князь Любарт-Дмитро Гедемінович і княжна Агрипіна.**

Ця романтична історія датується далеким 14 століттям. Литовський князь Любарт Гедемінович одружився з волинською княжною у 1331 році. Цей шлюб на початку був суто політичним. Любарт Гедемінович таким чином отримав титул князя Луцького. Та з часом молодий Любарт проїнявся любов'ю до своєї дружини. Дівчина відповідала йому взаємністю. Коли молода пара поселилася в Луцьку, тамтешній замок був дерев'яним. Та згодом князь вирішив зміцнити фортифікаційну споруду. Все для коханої дружини. Він у Луцьку збудував кам'яний замок, який зберігся і донині. Містяни називають його замком Любарта.

На жаль, довго радіти подружньому життю князю та княгині не судилося. Невдовзі Агрипіна захворіла і померла, не залишивши чоловікові дітей. За переказами, могила княжни до смерті Любарта завжди були уквітчана. Згодом князь одружився вдруге, та до кінця життя не забув найромантичнішу історію свого життя та першу кохану жінку. А замок збудований на її честь стоїть й донині, ця Луцька фортеця зображена на 200-гривневій купюрі. Тому, впевнені, її бачив кожен українець, навіть якщо не був в обласному центрі Волинської області.

*****

Примітка. *Любов робить людину щасливою, навіть якщо не завжди вона взаємна, але коли ви довго і болісно страждаєте від своїх почуттів, це може означати нездорову залежність від іншої людини. На питання: - Чим справжні чоловіки відрізняються від звичайних? Відповідь проста: - Від звичайних - болить голова, а від справжніх - паморочиться...*

*****

► **Король Ян III Собеський і Марисенька.**

Романтична історія кохання красуні та чудовиська. Так називають Яна III Собеського та Марію Казимиру. Краса юної француженки мадемуазель Дарк'ен (д'Аркуїн, д'Аркен) вразила Яна, ще коли дівчині було 14 років. Та першим нареченим Марисеньки став значно

старший за неї чоловік, бо в цьому наполягли її батьки. Проте одруження дівчини не завадило Яну та Марисі листуватися. 4 тисячі листів надіслали закохані один - одному! Згодом, після смерті свого чоловіка, Марія у 1665 році побралась з Яном Собельським і переїхала жити до Олеського замку. Саме тут народився майбутній король Речі Посполитої. Проживаючи з Собельським в цьому замку, Марисенька (Марія) взялася за його облаштування. Біля замку-фортеці, вона облаштувала парк та оздобила його скульптурами.

На території Жовківського замку Ян Собельський та Марисенька облаштували цілий парк-звіринець. Тож не рідко у Жовкві проводили королівські полювання. Ще однією резиденцією королівської родини був Золочівський замок. Для коханої дружини Ян облаштував на його території Китайський палац та сад. Також сімейним гніздечком пари був замок у Яворові. На жаль, пишна резиденція не збереглася до наших днів. Однак про часи правління та любові короля Речі Посполитої Яна Собельського та Марисеньки розкажуть дуже цікавих історій.

Король польсько-литовської держави - Речі Посполитої з 1674 року, великий коронний маршалок з 1665 року, великий коронний гетьман з 1668 року, Ян Собельський помер 17 червня 1696 р. від ростучої водянистої пухлини. Стався приступ апоплексії у Вілянівському палаці поблизу Варшави. Похований у крипті Св. Леонарда у Кракові. Своїм військовим талантом, він надовго забезпечив Речі Посполитій спокій на південних кордонах. У 1686 році уклав Вічний мир з Московською державою, закріпивши розподіл України. Його вважають національним героєм Польщі. Марисенька пережила свого чоловіка на 20 років. Після смерті Яна вона переїхала до Риму, а потім до Парижа, де і померла. Покоїться королева Марисенька разом зі своїм коханим королем Яном у краківському замку Вавель.

*****

Примітка. Звідки береться депресія. Людина, нещасна в любові, проходить через дві стадії. Спочатку рівень дофаміну сильно підвищується, коли відсутні взаємні почуття. Наслідком такого переодозування є лютя, далі йде ще більше загострене почуття любові. Але рано чи пізно настає друга фаза. Дофамін падає нижче середнього рівня і викликає депресію.

► **Кохання воєводи Яреми Вишневецького і Гризельди Замойської.**

Побачивши вперше дівчину Гризельду Замойську під час балу, Ярема Вишневецький, тільки глянувши на неї, одразу промовив: «Вона єдина мене варта». Юна дівчина теж вподобалась Яремі, хоча за нею тоді впадав дуже красивий Домінік Заславський. За деякими переказами, придворні дами відмовляли Гризельду від стосунків з Вишневецьким, бо підкупив їх саме ревливий Заславський.

(Примітка. Ярема-Михайло Вишневецький (або Єремія-Михайло Корибут-Вишневецький, 1612-1651), відомий державний діяч Речі Посполитої та Русі-України. Нащадок Рюрика I і Гедиміна, родич молдовських господарів, візантійських імператорів, Чингізидів, князів Острозьких і Глинських, московських царів, перших отаманів Війська Запорозького. Воєвода руський (1646). Батько короля Речі Посполитої Михаїла I Корибута. За Яремою в історії України закріпилась репутація ката).

Та ні це, ні те, що насправді дівчина не була красунею, не завадило міцному шлюбу Вишневецького і Замойської, який молодята уклали у 1639 році. Їхнє весілля святкували два тижні, потім закоханні відбули до Львова. Де з часом побудували замок у с. Білий Камінь, на Львівщині. Його звели за ініціативи Гризельди. У ньому й народився їхній син, майбутній король Речі Посполитої Міхал Томаш. До наших днів від замку нічого не залишилося. Проте зберігся місцевий костел, який стояв неподалік від замку.

Загалом подружжя вельми опікувалося будівництвом та реставрацією костьолів. Це врятувало не одну церкву та замок. Так, у Вишнівці досі можна відвідати Вознесенський храм. Ця церква була усипальницею роду Вишневецьких. Бернардинський монастир у Збаражі. Тут одразу ж можна навідати Збаразький замок. Ця твердиня стала загальновідомою після зйомок фільму «Вогнем і мечем». І не можна обійти увагою палац Вишневецьких – родове гніздо русько-литовського роду.

Та довго прожити у шлюбі Гризельді та Яремі не вдалося. Чоловік весь час був на полі бою. А Гризельді та їхньому сину не раз доводилося переховуватися. 20 серпня 1651 року Ярема Вишневецький помер внаслідок отруєння.

► Богдан Хмельницький та Мотрона Чаплинська.

Великий гетьман Війська Запорозького, очільник Гетьманату (1648-1657) Богдан Хмельницький одружувався тричі: *перша* дружина його Ганна Сомківна - донька багатого переяславського купця, мати всіх його дітей. З нею Богдан взяв шлюб близько 1625-1627 р., померла передчасно. *Другий шлюб* на початку 1649 року зв'язав його з колишньою жінкою його ворога Чаплинського – Мотроною, найбільшим коханням гетьмана, яка була страчена його сином Тимошем у травні 1651 року за підозрою у зраді. Влітку 1651 року Богдан Хмельницький *одружився втретє* з Ганною Золотаренко, міщанкою з Корсуня, вдовою полковника Пилипа (Пилипця). Вона була радницею Хмельницького і розпорядник сімейного скарбу, Ганна надовго пережила його, і в 1671 році стала черницею з ім'ям Анастасія Києво-Печерського жіночого монастиря. Тож найромантичніша історія кохання Богдана розпочалася під час другого одруження. Ще будучи у шлюбі з Ганною Сомко, гетьман закохався у юну Мотрону. Дівчина працювала у родовому обійсті Хмельницьких у Суботові. (Нині на території хутора гетьмана є Суботівський історичний музей).

Після смерті першої дружини, у Богдана і Мотрони зав'язався роман. Вони почали жити як подружжя. Однак на родові обійстя напав суперник Хмельницького - Даніель Чаплинський, (польський шляхтич, урядник Речі Посполитої, підстароста чигиринський). Він захопив обійстя Хмельницького у Суботові й змусив Мотрону з ним одружитися. І Богдан нічого не міг з цим вдіяти. Та значні виграші у важливих битвах, зокрема під Корсунем, зробили поблажливішими його духівників. Згідно з козацькими легендами, Хмельницький відтяв голову Чаплинському у 1649 р., коли зайняв із військом Чигирин. (Але чомусь прізвище Данила Чаплинського зустрічаємо в документах 1660 року). У 1648 році Богдана «заочно» обвінчали з Мотрею.

Та цій історії не судилося мати щасливе закінчення. Син Хмельницького - Тиміш не злюбив мачуху. У той час, коли гетьман був у поході, Мотрона завела коханця - годинникаря, її вислідив Тиміш і стратив у Чигирині. Приписуючи зраду і спробу пограбування родинної скарбниці. (Таємниця страти Мотрони

не розкрита і досі). Богдан Хмельницький важко переживав цю втрату. Історики навіть припускають, що це стало однією з причин поразки гетьмана у битві під Берестечком.

Про визначну роль Богдана Хмельницького як в історії України, так і про його романтичну історію любові, можуть детальніше розповісти у чигиринській «Резиденції Богдана Хмельницького». Також тут зберігаються портрети трьох дружин великого гетьмана. Гетьманський рід Хмельницького згас у кінці XVII ст. Пізніші Хмельницькі, яких чимало було на Лівобережній Україні і в Росії у XVIII-XIX століттях, були іншого походження. У 2015 р. був знятий цікавий фільм про трагічне кохання Богдана – «Гетьман».

*****

Факти. Хмельницький мав двох синів і чотирьох доньок (за деякими даними семеро дітей): **1)** - старший син Тимофій (Тиміш), народився 1632 року, був одружений в 1652 році з донькою молдавського господаря Василя Лупула - Розандою (Роксандою). Його Хмельницький вважав своїм спадкоємцем, але Тиміш загинув 15 вересня 1653, смертельно поранений під час облоги молдавської фортеці Сучави, захищаючи тестя Василя Лупула. Він залишив двоє дітей-близнят, доля яких невідома. **2)** - молодший син Хмельницького - Юрій (Юрась) народився 1641 р., навчався у Києво-Могилянській Колегії, і 1657 року за життя батька був обраний гетьманом-наступником при регенті Івані Виговському, який 27 серпня 1657 перебрав булаву. Згодом Юрась двічі був гетьманом (1 раз від поляків на Лівобережній Україні, вдруге після 9 років османської в'язниці Семи Веж (Еди-Куле), від султана у 1678 році). Загинув 1679 р. в битві під Кизикерменом.

3) – перша донька Хмельницького - Катерина (Олена) була одружена з Данилом Виговським, і після його смерті стала другою дружиною гетьмана Павла Тетері. Померла у 1668 році. **4)** - друга донька Степанида (Степанія) була дружиною Івана Нечая у 1650 р., а 4 грудня 1659 р. під час облоги Бихова, Степаниду разом з чоловіком взято у полон і заслано в Сибір. **5)** - судьба двох інших доньок гетьмана: одна з них вийшла заміж за корсунського сотника Глизька (Улезко), друга вийшла за новгород-сіверського козака Мовчана – невідома.

► Княгиня Ілона Зріні та повстанець Імре Текелі.

Цю історію кохання знає чи не кожен закарпатець. Любов княгині Ілони Зріні та повстанця Імре Текелі назавжди вписана в історію Чинадіївського замку «Сент-Міклош». Саме він став своєрідною фортецею, за стінами якої закохані ховали свою любов. У далекому 17 столітті до Мукачівського замку «Паланок» на переговори до княгині-губернаторки прийшов повстанець Імре Текелі. Та замість політичних перемовин Ілона та Імре закохались з першого погляду і провели ніч разом. Так зародилося заборонене кохання. Адже молодий угорський повстанець виступав проти австрійського панування над угорцями. Союз з княгинею автоматично розставив всі крапки над «І!». У результаті – австрійці взяли Ужгородський замок і влаштували облогу Мукачівського замку. Три роки княгиня Ілона Зріні тримала оборону. Над австрійськими вояками уже сміялися у Європі. Адже вони не могли здолати жінку. Проте врешті княгині та повстанцю Імре довелося здати замок.

Подальші роки Імре та Ілона були у заручниках. Потім – у засланні. Пара намагалася завжди бути разом. Останні роки вони провели у Туреччині. Померли чоловік та жінка всього з різницею в два місяці. Так закінчилася історія кохання, яка спричинила війну в історії України.

*****

Факти. Ілона Зріні (1643-1703) стала керівницею угорського визвольного руху в 1685-1703 роках, мати Ференца II Ракоці і вірна дружина Імре Текелі. Була одним з лідерів у боротьбі за національне визволення Хорватії та Угорщини в 17 ст. від правління правлячої австрійської династії Габсбургів. Вперше Ілона Зріні одружилась з трансільванським князем Ференцом I Ракоці в 1666. В шлюбі у Ілони народилося троє дітей: Дьєрдь, Ференц (майбутній вождь Визвольної війни угорського народу 1703-1711) та Юліана. Чоловік (Ілони) Ференц I Ракоці разом з її батьком Петром Зріні в 1666 р. беруть участь у антигабсбурському палацовому перевороті. Переворот не вдався: у 1671 році всі учасники арештовані і обезголовлені. Стратили і батька Ілони

Петра Зріні, а чоловіка Ференца його мати Софія викупує за 30 тисяч флоринів і перебирає владу в свої руки. Ференц відходить від політичного життя і незабаром вмирає. Тим часом, вмирає і старший син Дьєрдь. Удруге Ілона Зріні вийшла заміж за угорського повстанця, (інші кажуть за графа) Імре Текелі, який був молодший за неї на 14 років. Пишне весілля відбулося 15 червня 1682 року в Мукачівському замку. Як свідчать документи, за 8 днів гості з'їли: 10 вгодованих биків, 36 телят, 20 свиней, 80 овець, 4 оленів, 10 козуль, 6 диких кабанів, 2 лані, 50 фазанів, 70 індиків, 250 перепелів, 160 куріпок, 120 качок, 150 селезнів, 8 цн. риби та 50 цн. меду і цукру. При цьому випили: 130 бочок червоного і 150 діжок білого вина, 40 діжок пива і 25 малих діжок польської горілки.

У листопаді 1685 року австрійський генерал Зігберт Гайстер захопив Ужгородський замок і підійшов до Мукачівського замку, (володарка замку була княгиня Ілона Зріні). Почалася трирічна облога, закінчилися запаси, допомога не прийшла. Упевнившись у неможливості подальшого опору, Ілона Зріні погодилася на переговори і 15 січня 1688 року підписала капітуляцію. Разом з дітьми княгиню було взято в заручники і вивезено до Відня. У 1692 році Ілону Зріні обміняли на взятого в полон австрійського генерала Зігберта Гайстера, і вона виїхала до свого чоловіка Імре Текелі у Туреччину. Там, у вигнанні, вона померла 18 лютого 1703 року, не доживши кілька місяців до початку визвольної війни Угорщини проти австрійців, яку очолив її син - князь Ференц II Ракоці. Прах Ілони Зріні і Ференца II Ракоці нині знаходиться в соборі Святої Єлизавети в місті Кошице (Словаччина).

Майбутній повстанець Імре Текелі народився в Кежмарку, Угорське королівство у вересні 1657 р. Походив із впливової родини Текелі, син графа Стефана Текелі та Марії Гуулафі. Він втратив обох батьків ще дитиною. Після закінчення своєї повстанської боротьби оселився у Стамбулі й отримав від султана пенсію та володіння містом Видин. Помер 1705 р.

*****

Нині замок «Сент-Міклош», що в Чинадієво поблизу Мукачева, став просто Меккою для закоханих. Вони приїждять сюди, щоби перейнятися закоханою атмосферою замку та подивитись на спальню Імре Текелі та Ілони Зріні.

► **Гетьман Іван Мазепа і Мотря Кочубеївна.**

А зараз слухайте уважно про кохання 65-річного чоловіка і 16-річної дівчини! Багато скептиків того часу не вірили у щирість цих почуттів. Гадали, що або ж Мазепа на старості літ вирішив себе трохи потішити молодою Мотрею, або ж Мотря просто забажала стати гетьманшею. (**Примітка.** Іван Мазепа-Калединський (1639-1709) - український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній (1687–1704) і всій Наддніпрянській Україні (1704–1709). Князь Священної Римської імперії (1707-1709). Помер 22.09.1709 у с. Варниця біля м. Бендери. У народі до сьогодні побуває знана приказка: «від Богдана до Івана не було Гетьмана».

Одруження: у Корсуні (1669 р), вперше одружився з трохи старшою від нього вдовою Ганною Фридрикевич, про яку мало що відомо. Гетьман був добрим ловеласом, але у шлюбі з вдовою Ганною (у якої до нього було 2 дітей), Мазепа прожив 35 р. – до самої її смерті. І навіть після цього не перестав турбуватися про своїх пасинків. Його ловеласні походження привели до однієї скандальної історії – кохання з Матроною Кочубеївною, його похресницею. І все би нічого, та йому було вже 60, їй було усього 16. Мазепа навіть хотів одружитися з нею, однак невдоволення батька, осуд козаків та церкви завадили цьому.

Мотрона (Мотря) Василівна Кочубей (укр. Мотря Кочубей) - дочка генерального судді В. Л. Кочубея, хрещениця і коханка гетьмана Мазепа. Виведена Пушкіним в поемі «Полтава» під ім'ям Марії. Закохавшись в старого Мазепа, Матрона прибігла до нього жити; згодом Мазепа відіслав Мотрю назад; але, за висловом батьків, «очародействовав» її так, що вона не хотіла жити з ними. Мазепі вдалося умовити Мотрону порвати з рідною домівкою і переїхати жити до нього «назавжди». Батьки Мотрі Кочубей Кочубеї, затамувавши злобу, стали слати в Москву доноси на гетьмана. Незабаром після того за наказом царя Кочубея старшого стратили за помилковий донос, а Мазепа зрадив Москві, цар розкався в страті Кочубея. В подальшому Мотря була невісткою генерального судді Чуйкевича).

Кінець примітки.

Мотря та Іван часто зустрічалися в обійсті маєтку Кочубеїв, доки ворожнеча між батьками Мотрі та Мазепою не сягнула апогею. Кочубеї були категорично проти їхнього шлюбу. Адже Іван Мазепа був набагато старший Мотрі, ще й доводився дівчині хрещеним батьком. А батько Мотрі Василь Кочубей був суперником Мазепа, йому дуже хотілося отримати гетьманську булаву!

Через спротив батьків побратися Івану та Мотрі так і не вдалося. Хоча Мазепа продовжував писати дівчині палкі листи із зізнаннями у вірності та коханні. До наших часів збереглося 12 листів, які просто дихають цією забороненою любов'ю. Врешті, у 1707 році Мотрю силою видали заміж за сина генерального судді Чуйкевича. Та, вочевидь, дівчина не знайшла щастя у подружньому житті.

Мотря втекла від не коханого чоловіка і перебралася до Києва, у Флорівський монастир. Там жила і мати Мазепа, з якою Мотря розмовляла темними зимовими вечорами про свого коханого Івана Мазепа. Після її смерті дівчина поїхала поближче додому. У Полтаві Мотря стала послушницею Пушкарівського монастиря. Тут дівчина зберігала вірність своєму коханому Іванові до кінця життя. Поховали Мотрю у 1852 році біля монастирської церкви – Вознесенського храму. Мотря Кочубеївна пережила свого коханого на 43 роки, проте залишилася йому вірною, «сходивши» заміж тільки один раз і то проти своєї волі. М. Костомаров російський історик, публіцист і громадський діяч, член-кор. імператорської Санкт-Петербурзької академії наук та дійсний статський радник, (по невідомій нам причині) бачив у ній «дуже обмежену жіночу істоту».

*****

Примітка. *Троянди - це традиційний символ любові. Залежно від їхнього кольору, вони означають різні прояви почуття. Наприклад, червоні вказують на пристрасть і справжню любов. Світло-рожеві – це бажання і енергія, темно-бордові – подяка. Білі - означають силу і відданість, троянда без шипів може означати любов з першого погляду. А от в часи Давньої Греції символом любові вважалося яблуко. Кельти вірили, що яблуко є любов'ю, оскільки воно ще дуже довго зберігало свій первісний вигляд після того, як його зривали.*

► Олексій Розумовський та імператриця Єлизавета Петрівна

Молода царівна була зачарована голосом козака Розума. Почула та побачила Єлизавета його у церкві. Відтоді молодий Олексій весь час перебував при царському дворі. (Розумовський Олексій Григорович (1709

с. Лемеші, Київський полк, Гетьманщина (тепер Чернігівська область), помер у липня 1771, Петербург, Росія. Російський генерал-фельдмаршал (1756) українського походження, титулований князь Священної Римської імперії і граф Російської імперії (1744). Народився у сім'ї реєстрового козака Григорія Розума та його дружини Наталії Розумихи. Завдяки чудовому голосу його прийняли співаком до церковного хору.

У 1741 році Єлизавета внаслідок перевороту стала імператрицею. У перші ж дні свого царювання Єлизавета возвела його в камергери. В день коронації він став обер-егермейстером, далі російським графом і кавалером ордена Св. Андрія Первозванного. Зрештою, отримав звання генерал-фельдмаршала, а також великі маєтності в Росії й Україні. Вже у 1742 р. Єлизавета і Олексій Розумовський повінчалися. Прихід на трон Єлизавети Петрівни ознаменувався значними змінами у Російській імперії. Зачепили вони й Україну, і не останню роль тут зіграли стосунки імператриці та Олексія Розумовського.

Імператриця разом з чоловіком відвідала Україну. Вони побували у Козельці, на Чернігівщині. Тут вона познайомилася із родиною Розумовських. Потім Розумовський та Єлизавета вирушили до Києва. Місто сподобалося імператриці, тож невдовзі тут один за одним почали зводити храми та палаци. Зокрема Маріїнський палац, навколо якого розбили парк. Андріївський храм також збудували за ініціативи імператриці.

Скориставшись цією можливістю, козацька старшина попросила імператрицю про обрання гетьмана України. Єлизавета погодилася, але за умови, що ним стане брат Олексія, Кирило. (Біографи відзначають, що сім'я Розума (батьків Кирила) була такою бідною, що в дитинстві він пас кіз, причому не своїх. Згодом стане генерал-фельдмаршалом, президентом Петербурзької імператорської академії наук, графом і останнім козацьким гетьманом Лівобережної України).

У 14-річному віці Кирило вирушив до Європи, де отримав прекрасну освіту. Там він виявив жвавий інтерес до науки і нових течій. 18-річним хлопцем Кирило повернувся до Петербурга. Єлизавета призначила Розумовського на посаду президента Російської академії наук, яку він займав більше 50 років. Говорячи сучасною мовою, він став менеджером академії наук, чий здібності зазначив навіть Михайло Ломоносов.

Роки гетьманства Розумовського за часів Єлизавети були для Києва та Запорізької Січі досить прогресивними. Звичайно, фінанси були під контролем Москви, проте за цей час вдалося відродити освітню, соціальну та культурну сфери. Чи могло б це бути реальним, якби не кохання Олексія Розумовського та імператриці Єлизавети?

Невідомо як би склалася ситуація далі, але в 1762 році імператриця Єлизавета помирає. Кирило Розумовський взяв участь у палацовому перевороті, завдяки чому, замість імператора Петра III на трон зійшла Катерина II. Нова імператриця виявилася з тих, хто не особливо пам'ятає людей, які допомагали їй прийти до влади. З часом, підняте К. Розумовським питання про спадковість гетьманства в Україні, привело його до відставки і зречення від булави. Він кидає Росію і наступні 13 років живе в Європі, в 1777 році Кирило Розумовський повернувся в Україну. Відзначимо, що до кінця життя Кирило не зміг змиритися з втратою влади, а Петербург на все життя перестав йому бути симпатичним. Подальше життя останній гетьман України провів в своїх резиденціях в Батурині і Яготині.

До речі, у 1750 році місто з Батурином (нині Сумська обл.) Розумовську було подаровано Єлизаветою. Був одружений і мав одинадцятьох дітей. Помер Кирило Розумовський в самоті і був похований у збудованій ним Воскресенській церкві в Батурині. Часи його гетьманства нащадки назвали «оксамитовою осінню української державності».

*****

Факти. Усі знають, що закохані часто «думають не головою, а серцем». Учені погоджуються з цим і навіть пояснюють, чому. Річ у тім, що коли людина дивиться на об'єкт своєї закоханості, нейронні ланцюги, які зазвичай відповідальні за прийняття соціально значущих для людини рішень, пригнічені.

► Софія Яблонівська і граф Олександр Фредро

Молода графиня, яка вже була одружена з власником і фундатором львівського театру (нині – драмтеатр імені Марії Заньковецької), закохується у молодого графа Фредро. Софія Яблонівська стала єдиним справжнім коханням двох визначних чоловіків ХІХ ст. Можна сказати: двоє великих львів'ян і одна велика любов. Для одного вона – натхненниця для побудови театру (йдеться про Станіслава Скарбека (1780-1848) – фундатора та директора Нового театру у м. Львові, (тепер театр імені М. Заньковецької). Для іншого Олександра Фредра (1793-1876) – визначного польського драматурга-комедіографа, муза, що надихає на написання вишуканих п'єс. Талановитий польський комедіограф не раз бував у Львові. На батьківщині його навіть називали «польським Мольєро». Саме з прем'єри твору Фредро розпочав свою історію львівський театр.

(Примітка. Дещо про С. Скарбека, найвищим проявом його відкритої душі став благодійний заклад, збудований під Миколаєвом упродовж 1843-1888 років. Ця грандіозна установа могла водночас умістити до 500 пацієнтів. Тут їх повністю утримували, давали професійну освіту. Для його утримання граф продав попереднє дітище – театр у Львові та значну частину своїх маєтків. С.Скарбек настільки любив це місце, що заповів, аби його тут і похоронили. Усі свої маєтки та активи граф, який вдруге не одружувався (після С.Яблонівської) і не мав нащадків, заповів на утримання закладу та пенсійний фонд для акторів театру. Згодом поблизу установи утворилося поселення, яке існує досі та називається Заклад. Зараз тут філія Обласної психіатричної лікарні та виправна колонія для неповнолітніх)...

Про почуття Олександра Фредро та Софії Яблонівської скоро стало відомо у всьому місті. Жінка домагалася розлучення. Та на той час це було практично зі сфери фантастики. Процес розлучення з першим чоловіком С. Скарбеком тривав 10 років, як і романтична історія побачень Олександра Фреда та Софії. Та вони дочекалася свого часу. Врешті у 1828 році пара змогла законно одружитися. Цікаво, що колишній чоловік Софії не тримав зла на екс-дружину і дозволив ставити п'єси

Фредро у своєму театрі.

Подружжя оселилося у селі Вишня (Львівська область). Саме там Фредро звів для своєї коханої дружини палац у стилі бароко. Для їхньої дочки граф облаштував парк. Роботи над ним тривали 40 років! Нині площа парку – 12 гектарів. Пізніше подружжя переїхало до Львова, де оселилося на вулиці Миколаївській. Ще за життя Олександра Фредро її було перейменовано на його честь. Дочка подружжя Фредро – Софія у майбутньому стала матір'ю митрополита Андрія Шептицького. А Олександр та його дружина Софія, відповідно бабусею та дідушем видатного українця. Тож якби не кохання цих чоловіка та жінки, яке не згасло за 10 років очікування на розлучення, чи народився б на світ Єпископ Української греко-католицької церкви; від 17 січня 1901 до смерті - Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський - предстоятель Української греко-католицької церкви Андрій Шептицький?

Свою старість Олександр та Софія провели у родинних Рудках біля Львова, подалі від слави, в оточенні найближчих. Тут Олександр помер на руках у коханої Софії й похоронений у місцевому костелі. Софія Яблоновська померла через шість років і похована у крипті цього ж костелу поруч із чоловіком, з яким прожила майже шістьдесят років.

► Оноре де Бальзак і Евеліна Ганська

Онорé де Бальзак (1799-1850) – французький романіст і драматург. Дід його був селянин, а батько «вийшов у люди» і перетворився з «Бальса» на «Бальзака», додавши до свого прізвища шляхетну частку «де». Змалку мати не цікавилася дитиною і влаштувала його в інтернат. З часом він став відомим письменником. У 1832 р. Бальзак отримав листа, що надійшов з Одеси за підписом «Іноземка» з приводу його роману «Тридцятирічна жінка». Авторка послання була багата поміщиця Евеліна Ганська, власниця маєтку поблизу Бердичева. Письменник почав листування з жінкою, а згодом зустрівся з нею у Швейцарії. Ганська була вродливою вельможною жінкою. Між письменником і нею зав'язались дружні стосунки, які невдовзі переросли в справжнє кохання. Одружена Ганська тримала у таємниці свій «поштовий роман», який тривав 10 р.

Та навіть тоді, коли чоловік Евеліни помер, закохані не могли довгий час повінчатися. Дозвіл на це мав дати сам цар Микола перший. Крім того, для втілення у життя мрії про одруження з Бальзаком, польській графині Евеліні потрібно було віддати Миколі першому більшу частину своїх статків, вона погодилась.

Пара побралася у Бердичеві, у костелі Святої Варвари. Після церемонії Бальзак заявив Евеліні: «Ура! Я зробив те, чого не зміг Бонапарт... У твоїй особі я підкорив Росію». До слова, у склепі храму похована дочка подружжя Бальзаків, яка народилася мертвою. Довгий час подружжя жило у палаці Ганських, нині – це музей, присвячений Бальзаку у селі Верхівня Житомирської області. На жаль, подружній парі не судилося прожити довго. Оноре де Бальзак помер у Парижі через 5 місяців після весілля (18 серпня 1850). У 1851 році Евеліна познайомилася з художником Жаном Жигу, їх близький зв'язок тривав 30 років до її смерті.

*****

Факти. У 1847, 1848 і 1850 роках Онорé де Бальзак відвідав Київ (загалом було 6 візитів письменника до Києва). Зупинявся у будинку польських магнатів Ганських на Печерську (неподалік теперішньої вулиці Липської), почав писати нарис «Лист про Київ». Бував у Контрактовому будинку на Подолі під час контрактових ярмарків. Тривалий час жив у с Верхівня (Житомирська обл). Славу Бальзаку приніс роман «Шагренева шкіра». Цей твір пізніше увійшов до грандіозної епічної епопеї під назвою «Людська комедія». Бальзак замахнувся на воістину величний проект. Він планував написати 120 романів, але встиг створити тільки 96, але й такий обсяг вимагав титанічних зусиль. Йому добре вдавалися жіночі образи, бальзаківські жінки 30-35 р., а любив він жінок старшого віку. Перша його кохана, Лора де Берні, була майже на 20 років старшою за юного Бальзака: «Вона була мені матір'ю, подругою, сім'єю, супутницею і порадицею, - писав Бальзак. - Вона зробила мене письменником, вона втішила мене в юності, вона пробудила в мені смак, вона плакала і сміялася зі мною, як сестра, вона завжди приходила до мене добродійною дрімотою, яка втішає біль... Без неї я би просто помер... Ніхто не може зрівнятися з останнім коханням жінки, яка дарує чоловікові щастя своєї любові».

► Ференц Ліст і Кароліна Вітгенштейн

Знаменитий композитор і музикант Ференц Ліст знайшов своє кохання саме в Україні. Ця романтична історія трапилася в Києві у 1847 році. Тоді знаменитий композитор гастролював Україною. Ф.Ліст пробув у Києві 10 днів. Під час концерту у Контрактовому домі він і познайомився із Кароліною. Жінка віддала за квиток на благодійний концерт найбільшу суму 100 крб. золотом, що в сто разів перевищувала ціну найдорожчого квитка. Тож композитору було дуже цікаво глянути на неї.

(Примітка. Кароліна Ельжбета з роду Івановських (1819, Монастирище, Черкаська область – † 09.03.1887, Рим) релігійна мислителька, письменниця і подруга Ф.Ліста. Батько Кароліни (Петро Івановський), був великим землевласником та головою Головного суду в Києві. Він володів великими земельними угіддями: - у Подільській; - у Київській та у Волинській губерніях. Розумний і дуже побожний, він мав прекрасну бібліотеку й оркестр.

Мати Кароліни, Пауліна Подоська (1790-1853), спадкова власниця Деречина (Ямпільський повіт), була відома своєю чарівністю, доброю освітою та почуттям гумору. Вона вважала свого чоловіка Петра Іванівського – примітивним, а ще рід Подоських на відміну від Івановських був досить відомий у давній Речі Посполитій - мав серед своїх генетичних коренів архієпископа, кількох воєвод і каштелянів, уживав графський титул, який не був визнаний. Тому вона розлучилася зі своїм чоловіком, нібито через його скупість та витребувала на утримання (1824) дочки Кароліни щорічний «пенсіон» в сумі 900 крб. (з січня 1825 р. по січень 1836 р). Кінець примітки.

Дівчина Кароліна Івановська, яку «навчали найкращі викладачі різних наук», отримала прекрасну освіту. У 1836 р., для надання блиску прізвищу Івановських її, проти власної волі, виддали заміж за потомка старого аристократичного роду князя Миколу Вітгенштейна (1812-1864). Її чоловік був сином знаменитого російського фельдмаршала, героя війни 1812 р. князя Петра Вітгенштейна (Сайн-Вітгенштейн-Берлебург) і

польки Антоніни Снарської.

Шлюб В. був дуже невдалим. Скоро після народження доньки Марії (1837) подружжя почало жити нарізно. Кароліна оселилась у Воронівцях, виховувала доньку, багато читала, управляла маєтками, які успадкувала після смерті батька (1844)...

Кароліна Вітгенштейн запросила композитора до свого маєтку у Воронівцях, що на Вінниччині. Саме там композитор написав низку пісень та п'єс, присвячених Україні. Відомий композитор та княгиня Вітгенштейн закохалися один в одного. У них зародилися плани спільного життя. Та на переході їхньому коханню був шлюб Кароліни.

Після успішних гастролей у Львові, Чернівцях, Яссах і Туреччині Ф.Ліст у середині липня 1847 року прибув до Одеси, де знову зустрівся з Кароліною. З Одеси Ліст у перші дні вересня 1847 виїхав до Єлизаветграда (Кропивницького), де Микола I оглядав війська та фортецю св. Єлисавети. Можливо, він мав надію отримати дозвіл царя на розлучення Кароліни, та не зміг цього зробити. Тоді Ліст йде іншим шляхом, після кількох концертів у Єлизаветграді, він заручився підтримкою друзів і їде до Воронівцівки, де його чекає Кароліна. Цього разу він прожив там з початку жовтня 1847 р. до кінця січня 1848 р., в атмосфері любові та спокою, зміг добре обдумати свої плани на майбутнє і повністю віддатися творчості.

Кароліна продала частину маєтків і в березні 1848 р. під приводом лікування в Карлсбаді за дозволом київського військового генерал-губернатора Д.Бібікова виїхала з донькою Марією за кордон. Чоловік Кароліни написав на неї скаргу начальнику III Відділення Імператорської канцелярії О. Орлову, в якій прохав «повернути її до своїх обов'язків»; однак лист-розпорядження Орлова (від 20.04.1848) про заборону виїзду прийшов до Бібікова запізно. Кароліна перетнула кордон Російської імперії та зустрілася з Лістом у прикордонних Крижановичах. Разом вони попрямували через Прагу й Відень до Веймара. Там Кароліна через Ліста звернулася до сестри Миколи I гротгерцогині веймарської Марії Павлівни з проханням сприяти її розлученню. Та з поваги до Ліста (вона була його ученицею з фортепіано й композиції протягом кількох років) незабаром звернулася з проханням до свого брата-царя Миколи першого. Однак скарги

чоловіка Вітгенштейна та його натяки цареві на симпатії Кароліни і Ліста до пригнічених поляків, звели нанівець ці клопотання. Сама Кароліна неодноразово зверталася до Миколи I й Орлова з проханням дозволити їй розлучення через те, що її видали заміж неповнолітньою і проти її волі: «Мені життя немиле» (навколо неї утворювався вакуум).

У жовтні 1848 р. Микола I наказав відмовити Кароліні «що виїхала за кордон без дозволу чоловіка», у продовженні паспорту, «із суворим підтвердженням повернутися в Росію», помістя ж її «взяти в опіку». Вона зрікається прав на маєтки батька на користь доньки Марії з умовою залишити за нею тільки Воронівці. За розпорядженням Миколи I була розпочата судова справа, і вже в середині 1855 р. спеціальна кримінальна комісія винесла постанову про позбавлення Кароліни усіх прав стану і передачу її маєтків законним спадкоємцям. Її чоловік прагне, щоб його призначили опікуном маєтків доньки, (писав Миколі I, а пізніше Олександрю II про те), що Кароліна збирається видати доньку за польського емігранта, або ж за людину «недостойну славного імені Вітгенштейнів і, можливо, ворожу Росії» і перевести всю маєтність доньки за кордон. Водночас її чоловік сам, (за дозволом царя) отримав розлучення і, хоч воно ще не було затверджене духовною інстанцією, удруге одружився з німкенню з Риги, боною при дітях генерала О. А. Суворова, в якого він був ад'ютантом.

Кароліна багато років добивалася розлучення та вільною стала тільки після смерті чоловіка у 1864. Проте і на цьому не завершилися біди Кароліни та Ференца. Освятити їхній шлюб католицькі духівники відмовилися. Розчарувавшись у житті, Ліст віддалився від мирської метушні й від Кароліни. Та у заповіті відомий композитор написав про свою кохану: «Вона джерело всіх моїх радощів і цілителька моїх страждань». Кароліна пережила свого коханого всього на півроку. Вона померла у Римі в ніч проти 9 березня 1887 від аневризми серця...

*****

Припущення. *Як стверджують психологи, люди часто закохуються в тих, хто нагадує їм батьків. А саме - маму чи тата, з якими ще з дитинства або підліткового віку залишилися невирішені проблеми. Тобто людина підсвідомо прагне вирішити питання вже в зрілому віці...*

► Станіслав Щенний-Потоцький і Софія де Вітт.

Софію (Лулу) Дуда (де Вітт) продавали тричі. За молоду красуню грецького походження чоловіки віддавали тисячі й мільйони грошей. Важко повірити, але Софію (справжнє ім'я Лулу Дуда) ще 13-річною дівчинкою через злидні продала у Туреччину її мати! Врятувала Софію-Лулу її надзвичайна краса. Польський

посол Кароль Боскамп (дипломат короля Станіслава Августа Понятовського), викупив юну красуню і брав її із собою у всі поїздки Європою, паралельно навчаючи ремеслу кохання. У Кам'янець-Подільському замку вродлива дівчина зустріла свого майбутнього чоловіка сина коменданта фортеці Йозефа (Юзефа) Вітта. Одні дослідники кажуть: - Закоханому Вітту, щоб одружитися із красунею, довелося її викупити. Юзеф заплатив за Софію польському послу Боскампу 10 тисяч злотих. Ми викладемо вам свою версію про куртизанку і шпигунку Софію, яка підкорювала королівські двори один за одним. З часом шляхи молодої красуні Софії і графа Станіслава Щеннина-Потоцького перетнулись, (ім'я Щенний означає «щасливий»). До речі, колишній дипломат Кароль Боскамп закінчив життя у Варшаві на шибениці, як російський агент.

Граф Станіслав Щеннин-Потоцький мав титули і звання: польський шляхтич, державний та військовий діяч Речі Посполитої, Російської імперії, магнат, меценат. Претендент на польську корону. Руський воєвода (1785-1791), генерал-лейтенант війська польського коронного, маршалок Тарговицької конфедерації (1792 р.), белзький, звенигородський, сокальський, гайсинський староста, а ще генерал російської армії (1797-1798). Народився у 1751, Тартаків, тепер Сокальського району, Львівської області. Помер 14 березня 1805, Тульчин, тепер Тульчинського району, Вінницької області. Для його навчання батько Потоцького вибирав найкращих учителів. Після закінчення навчання, Станіслав перебував у Кристинополі, де був обмежений батьками в коштах та свободі пересування. Батько Станіслава намагався виховати у юного графа високу мораль, почуття відповідальності, милосердя й турботи. В цьому плані батьки були дуже суворі.

Молодий Станіслав Потоцький уподобав собі Кристину (Гертруду) Коморовську 1753 р.н. (коли дівчина завагітніла), він таємно від своїх батьків обвінчався з нею 16 грудня 1770 р. в греко-католицькій церкві в Нестаничах. Це привело до негативних наслідків. Батько Франц Салезій Потоцький вирішив покарати сина Станіслава й молоду Кристину Коморовську. За його наказом, вагітну Кристину забрали та відвезли до Сандомирського монастиря з метою утримання і добитись розлучення. Для таємності операції, викрадену Кристину погрузили на підводу, накрили подушками, що привело до смерті останньої. На місце призначення її привезли неживу і в Сільці пустити мертве тіло під лід у річку Рати. Усіх свідків нещасного випадку старший Потоцький порозсилав у віддалені місця. Батько мертвої Кристини Коморовської розпочав судову справу.

Мати молодого Станіслава (Анна Ельжбета Потоцька) була жінка горда й чваньковита, святенниця, яка зовні аж занадто дотримувалася релігійних обрядів, неприємна й сувора до свого оточення, жорстока до слуг. Батьки Потоцькі плекали мрію, що дружиною їхнього сина Станіслава буде якщо не королівська дочка, то, у всякому разі, дочка багатого князя чи графа. Всупереч мріям батьків Станіслав полюбив Кристину (Гертруду) Коморовську, батько якої володів лише кількома селами. Тож Анна Потоцька звинувачуючи себе у тому, що сталося, невдовзі після тих подій 7 січня 1772 р. вона за таємних обставин пішла з життя.

Зробимо маленький відступ: - У 1772 р. відбувся перший поділ Польщі, володіння Потоцького старшого (Францішека (Франца) Салезія) відійшли до Габсбургів. У нього та інших магнатів, було забрано озброєння, заборонено мати власне військо тощо. У цей період імператриця Марія-Терезія пішла назустріч адвокату (родичу Коморовських), і Францу Потоцькому було винесено найвищий вирок - смерть. Попереджений приятелями, він 11 жовтня 1772 прийняв отруту. Вийшло так, що у Станіслава в один 1772 рік, зразу померло двоє батьків...

Син Станіслав Потоцький нічого не знав про ці події, він перебував за кордоном. Після смерті двох батьків (1772), 22-річний Станіслав Потоцький повернувся у рідний край, довідався про загибель коханої Кристини (Гертруди), своїх батьків і став єдиним власником усіх маєтків. У посмертному тестаменті,

під благословенням, батько зобов'язував молодого Станіслава одружитись з донькою єдиного свого приятеля - коронного маршалка Єжи Августа Мнішека - Жозефіною Амалією Мнішек.

Через два роки 1 грудня 1774 Станіслав Потоцький оженився на Жозефіні (Юзефіна) Амалії Мнішек (другий шлюб), і через рік переніс свою резиденцію до Тульчина. Подружнє життя з новою дружиною було невдалим, (дружина зраджувала з перших днів. За свідченням челяді, одна половину її дітей були народжені «від заїжджих молодців», інша - від європейських ловеласів, де Жозефіна перебувала без свого чоловіка).

*****

Факти. Жозефіна (Юзефіна) мала бурхливий темперамент, якому давала волю ще задовго до шлюбу. У Тульчині, після короткого періоду родинного життя зі Щенським, вона почала задовольняти свої надмірні еротичні потреби зі щораз новими коханцями.

Подружжя Потоцьких нажило 11 дітей: сімох дочок і чотирьох синів. Та з усіх їх, за версією дослідника Єжи Лоека, лише троє найстарших (Пелагія, Єжи і Людвіка) були зачаті зі Станіславом Потоцьким, а решті приписували різних батьків (часто сама Жозефіна не могла з певністю сказати, хто батьки її дітей). Жозефіна часто виїжджала за кордон, де практикувала «вільне життя». Якось листи її коханців, потрапили до рук Станіслава Потоцького. Уперше в житті він спалахнув гнівом на дружину і наказав їй забиратися до рідної Дуклі. «Уже пакували на вози її столове срібло і гардероб... Жозефіна, заливаючись слізьми, повзала в ногах у свого чоловіка, допоки той не дав себе вблагати і скасувати свій вирок». Однак цей подружній бунт молодого Потоцького був останнім його протестом проти сексуальних пустощів Жозефіни. Вони помирилися і з часом Жозефіна виїхала до Санкт-Петербурга. Там у 1795-му Жозефіна зблизилась з графом де Шуазель, экс-послом Франції у Росії. Три роки він був її другом і коханцем. Зміцнюючи цей зв'язок, Потоцька навіть видала за його сина Октава свою доньку Вікторію. У 1798-му вона завагітніла від де Шуазеля й вирішила перервати вагітність. Операція привела до фатальних наслідків - через кілька днів Жозефіна (Юзефіна) Потоцька померла.

Частина панства молодого Станіслава Потоцького базувалося на землях Нової Сербії і складалося з Уманської волості, тульчинських, браїлівських, могилівських маєтків, з Гайсинського староства до якого були приєднані дашківські, кальницькі, ковалівські маєтки, Грушка та Звенигородське староство. Найбільшою була Уманьщина, піднесення якої сприяло розвитку в той час 9 міст: Умань, Соколівка, Буки, Торговиця, Голованець, Чащовата, Теплик, Богопіль та 264 сіл. Говорили тоді, що С.Потоцькому належала половина Брацлавського воеводства. В Україні Потоцькому належало близько півтора мільйона гектарів, на нього працювало 130 (по іншим 240) тисяч підлеглих, річний прибуток маєтків становив 3 млн золотих. Про молодого Потоцького говорили, як про доброго пана та господаря.

*****

Одного разу Станіслав-Август Понятовський (останній король Речі Посполитої), який гостював у С.Потоцького, засмутився тим, що його королівський палац у Польщі не такий пишний. Стіни резиденції Потоцьких прикрашали картини Рафаеля, Рембрандта, Тиціана, Рубенса, Ван-Дейка, фамільні герби й прапори, родові портрети. У величезній бібліотеці зберігались шедеври світової класики, багата колекція нумізматики, скульптур, сервізів. Сучасників дивувало походження цих скарбів. За однією версією, палац мав підземні ходи, у яких ченці-алхіміки виробляли золото для графа. Кажуть, що один підземний хід з'єднував палац графа й розташований за декілька км на пагорбі костьол. Це підземелля було настільки широким і просторим, що Станіслав їздив до костьолу своєю каретою.

*****

Деякі маєтки Станіслава Потоцького знаходилися на старих гайдамацьких шляхах, на землях Нової Сербії куди входила і Єлисаветградщина. Інші маєтки були поряд з кордоном Єдисаномом, Молдовою (яка належала Туреччині) це стало причиною того, що йому дозволили утримувати власне військо, яке складалося з козаків та шляхти. В його землях квартирували відділи українсько-подільської дивізії, в Умані стояв полк надвірної козацької міліції. Потоцький мав прямий вплив на

військове керівництво фортеці св. Єлисавети (майбутнє місто Кропивницький). У цей час Потоцькі оселилися в Умані, а поряд Тульчина (Вінницька обл.) оселилась сім'я Софії (Лулу) уроджена Главане (Клавоне) та Йозеф Вітт, які одружилися 17 квітня 1798 р. Хто ж ця загадкова жінка і звідкіля вона з'явилась?

*****

Гірка правда. *Софія Костянтинівна Потоцька (Софія (Лулу) Клавоне (Главане), Софія (де) Вітт, Софія Челіче тощо) - константинопольська куртизанка грецького походження, за однією з легенд була наложницею султана, співмешканка багатьох знаменитостей, шпигунка і авантюристка, яка зуміла стати польською аристократкою (титулованою графинею). Існує дві версії її походження. Першу версію розповсюджував син коменданта Кам'янець-Подільського – Юзеф (Йозеф) Вітт. Відповідно до неї, Софія походила з знатного роду Панталіса Маврокордато, що належить до царської грецької сім'ї і мав родинні зв'язки з візантійськими імператорами. Дівчина нібито була дочкою правнучки Панталіса і грецького магната Челіче. Навіть в деяких документах було зазначено Софія де Челіче, але поряд в дужках стоїть інше прізвище - Главані. Хто така Клавоне (Главане)?*

Софія Клавоне (Главане), народилася в 1765 році в турецькому місті Бурса. Її батьком був невдаха, грецький торговець худобою Клавоне. Коли Софії пішов 12 рік, сім'я переїхала до Стамбула, але справи йшли все гірше. Через 1 рік батько Софії (Лулу) помер, а його дружина Марія, вдруге вийшла заміж за вірменина. Через рік він теж помирає, а згодом згорає їхній дім. Марія залишилася одна, з двома дочками: молодшою Софією (Лулу 13 років) та старшою Геленою (15 років), без засобів до існування. Що було робити? Марія пішла до своєї молодшої сестри на прізвище Главані (відомої стамбульської куртизанки і звідниці) і та запропонувала продати дівчат чиновникам з іноземних посольств. Марія погодилась в надії на «удачу», і їй незабаром посміхнулася удача. 13-річною Лулу-Софією зацікавився польський посол в Туреччині Кароль Боскамп-Лясопольський. Так, як ціна була не дуже високою, він «для пари» купив і старшу дочку 15-річну Гелену. 21 червня 1778 року 13-літня Лулу, яка стала Софією, разом з своєю 15-

літньою сестрою Геленою прибули з Каролем Боскампом-Лясопольським до Жванця. Вони були безграмотні, уміли розмовляти тільки грецькою та трохи турецькою мовами, зате вже були справними у сексуальних іграх. Кароль Лясопольським найняв для них вчителів, і вони були вдячними ученицями. Знаходячись перед австрійсько-угорським кордоном у Жванці, (не маючи документів на дівчат), Кароль Боскамп Лясопольський тимчасово залишив сестер на поруки Йозефу Вітте, видавши «страшну» таємницю, що мов вони призначені для королівського гарему.

Йозеф Вітт (в свою чергу), відправив дівчат на утримання до пані Завадської. Остання, запросивши перекладача Станіслава Пельштина, довідалася, звідки дівчата походять та як їх звати, і що вони вміють робити. Вона вирішила зайнятись «вихованням» дівчат. Йосеф Вітт продовжував навідуватись до пані Завадської і залицявся до сестер. Спершу йому була до вподоби Гелена, яка була на два роки старша за Софію, він розпочав з нею сексуальні авантюри, які тривали кілька місяців. Потім він переключився на 13-літню Софію, яка йому сподобалась більше Гелени, щоб старша сестра не стояла йому на заваді. Йозеф Вітте вирішив видати її заміж за 50-річного жовніра - Бартоломея Чайковського, який був від нього залежний. Спочатку Бартоломей Чайковський був повністю незадоволений молодого Геленою, але з часом він зрозумів, Гелена нічого робити не буде, Вона тільки лежала на дивані і вимагала від нього сексу. Бартоломей почав слізно просити Йозефа Вітта звільнити його від «босурманки» Гелени. У березні 1779 Гелену було віддано до гарему, де вона згодом стала першою жінкою хотинського паші.

14 червня 1779 Софія (Лулу) Клавоне взяла шлюб з Йозефом Вітте в зінковецькому костелі (колишнє містечко Зінків в Хмельницької області на р. Ушиці). Треба визнати, вона доклала значних зусиль, щоб шлюб між нею та Юзефом Віттом відбувся. Саме в цей час з'являється на світ зручна версія про її царське походження. Шлюб благословив Антоній Хмилевський, за дозволом кам'янецького єпископа Адама Красінського. Свідками були Гнат Пржибишовський та Шимон Квятківський. Мати Йосефа Вітте бажала для свого сина іншої дівчини, не згодившись з вчинком сина, злягла від хвороби і

через рік померла (1780). У травні 1780 року подружжя Вітте виїздить до Франції. Там в Парижі 14 червня 1781 року народився син Ян Вітт. 1782 року молоде подружжя повертається до Кам'янця-Подільського. У грудні 1785 Йозеф Вітт, по смерті батька, стає комендантом Кам'янця. А Софія Вітт стає професійною шпигункою декількох держав і від кожної отримує певну нагороду. Восени 1788 Софія поїхала до Львову з наміром там пожити, через «необдумані» чоловікові ревності. Подружню зраду, Софія не вважала за ганебний вчинок. У той час вона стає коханкою І.Салтикова й починає шпигувати на користь Росії. Софія передає через його посильних шпигунські листи сестрі Гелені в Хотин і отримує відповіді з певними таємницями. З часом Гелену впіймають і стратять, але Софія цим не переймається: «Своя сорочка ближче до тіла».

Ревності Йозефа Вітта застилають розум, він самовільно залишив напризволяще фортецю в Кам'янці і подався в серпні 1789 за своєю жінкою Софією під Очаків. За те і був звільнений з посади коменданта. Не дуже тим переймаючись, через Потьомкіна (коханця своєї дружини) добивається місця коменданта в Херсонській фортеці (1791–1797). А десь у Москві, Катерина друга задумала комбінацію, Софія мала схилити графа Станіслава Потоцького на сторону Росії і тим самим вирішити долю за незалежність Польщі. Підступна витівка Катерини другої вдалася якнайкраще. Шарм і чарівність Софії справили враження на С.Потоцького.

А Йозеф Вітт в чині генерал-лейтенанта і вже з графським титулом повернувся на Поділля в маєток Обозовка під Уманню, і починає торги з Станіславом Потоцьким за «відмову останнього від його жінки Софії». Отримавши «компенсацію» гришми біля 2 млн. злотих, він купляє садибу «Грушевські Ключі»; маєтки в Білорусі та інше.

*****

Граф Йозеф Вітт пориває стосунки з своєю дружиною Софією, і остання з С.Потоцьким переїжджають жити до Європи. Та одружитися вони (Потоцький і Софія Вітт) змогли тільки через 6 років. 17 квітня 1798 Софія де Вітт і граф Станіслав Потоцький взяли шлюб в церкві, в передмісті Тульчина. Після цього вони переїхали до Умані, де граф С.Потоцький в 1798 заклав знаменитий дендропарк «Софіївка» і подарував його дружині

1802 році на день народження. Тут подружжя проводило затишні вечори і влаштувало пишні бали. Цей дендропарк ніби пронизаний любов'ю і створений для романтичних історій кохання. Тутешні дерева, напевне, за шелестом свого листа чули тисячі зізнань у коханні, починаючи з 1800 року.

На жаль, Софія будучи в душі авантюристкою і куртизанкою, не зберегла вірність чоловіку. Жорстоко пан Станіслав заплатив за сліпе кохання до третьої дружини Софії (1760-1822), красуні з червоточиною, котра жила з ним під одним дахом і шпигувала на користь Московії. Це ж яку треба мати мораль, щоб закрутити чергове кохання з найстаршим сином Потоцького – Юрієм (Єжи) від першого шлюбу. Єжи Потоцький у свої 22 роки був порочним і аморальним, за ганебну поведінку в Росії, батькові прийшлося терміново відкликати його з Санкт-Петербурга. Про їхні сексуальні стосунки у своєму родинному домі, Станіслав Потоцький дізнався в останню чергу. Зв'язок Софії з пасинком Юрієм (на 16 років молодший за неї), прислуга не змогла сховати від графа. Він усім серцем її кохав, а вона так віддячила йому, значить ця жінка все життя любила тільки себе, а чоловіків використовувала - як інструмент.

Заради підступної Софії, Станіслав Потоцький порвав стосунки з польськими патріотами, віддалив від себе власних дітей, виконував всі її забаганки. А вона «віддячила» чоловікові ганебним званням «рогатого оленя». Біль і огида заповонило його серце, це призвело до хвороби і звело Станіслава у могилу 13 березня 1805 року.

На третій день після його смерті, Софія знову прийшла в спальню молодого Юрія. Бурхливі взаємини Софії з гравцем і марнотратом Єжи-Юрієм Потоцьким тривали ще чотири роки. Вона ледве позбулася нього, заплативши всі борги і забезпечила йому безбідне життя за кордоном, де він помер через деякий час від численних статевих хвороб.

Проте вічним пам'ятником кохання графа Станіслава Потоцького до своєї підступної дружини Софії залишився дендропарк «Софіївка» в Умані на Черкащині - перлина світового масштабу. Графиня Софія Потоцька померла в Берліні в 1822 році, заповівши поховати себе в Умані, що і було виконано. Своїм дітям Софія Потоцька залишила 60 млн руб грошима, палаци і великі земельні угіддя...

► Михайло Булгаков і Тася Лаппа

Письменник Михайло Опанасович Булгаков (1891-1940) народився в Києві на вулиці Воздвиженській, 10. Батько Опанас Іванович, викладач Київської духовної академії. Мати, Варвара Михайлівна (у дівочтві Покровська) з провінційних інтелігентів. 21 серпня 1909 р. Михайло Булгаков поступив на медичний факультет Київського імператорського університету Святого Володимира. Влітку 1911 року молодий Михайло закохався в дворянську дівчину Тетяну Лаппа і згодом 26 квітня 1913 у церкві Миколи Доброго відбулося їхнє вінчання при шаленому супротиву батьків. На молоде подружжя чекали дуже складні роки. У 1914 році почалася Перша світова війна, Михайла демобілізували як військового лікаря. Разом вони були у різних куточках Росії. Важка робота, злидні, фронт – це зламало Михайла. Згодом був Кавказ, де Михайло захворів на тиф. Він втрачав свідомість, терпів неймовірний біль і підсів на морфій. Тася змушена була продавати сімейні цінності, щоб дістати для чоловіка наркотик. Згодом Булгаков поїхав на лікування, та позбавити його цієї згубної звички змогла тільки Тася. Вона розбавляла морфій водою, з кожною дозою води було більше, а наркотика менше. Щоб вилікувати чоловіка, Т.Лаппа продала їхні обручки. За словами Тетяни, це і дало остаточну тріщину в шлюбі. Врешті, Булгаков позбувся наркозалежності. А 28 вересня 1921 року вони переїхали жити до Москви: «Йде найчорніший період мого життя. Ми з дружиною голодуємо... Оббігав усю Москву - немає місця. Валянки розсипалися». Коли Мих. Булгаков як письменник став на ноги, подружжя розійшлося у квітні 1924 р: «Я повинен вибачитися перед Тасею». Такими були його останні слова... Бо у страшні роки він сказав Тетяні: «Знаєш, мені зручно – казати всім, що я неодружений. А ти не хвилюйся – все залишається як було. Розлучимось формально». Тася запитала: – «Значить, я знову Лаппа»? «Так – ти Лаппа, а я Булгаков».

Згодом у Михайла були ще дві дружини: з Любов Белозерською, 30 квітня 1925 року він реєструє другий шлюб. Жили весело. Любочка була жвавою, неординарною; друзі її любили. Любов Євгенівна захоплювалася їздою верхи, потім автомобі-

лями, в помешканні товклися непотрібні люди. Телефон висів над письмовим столом Булгакова, і дружина весь час весело спілкувалася з подругами. Одного разу він сказав їй: «Любо, так неможливо, адже я працюю». І вона відповіла безтурботно: «Нічого, ти не Достоевський». Він зблід. Ніколи не міг вибачити цього Любі. Життя у будинку на Пироговській і справді йшло під знаком слів: «Ти не Достоевський». Не відомо, чи високо Люба цінила талант чоловіка, у всякому разі, його життя не було в центрі її уваги. Те, що не так давно було миле й добре, стало раптово немилим і обридливим.

Булгаков почав звертати увагу на інших жінок, тим паче він здогадувався про подружню зраду Любові Белозерської. Любов Євгенівна спокійно і навіть дружньо зустріла звістку, що Булгаков вирішив одружитися з Оленою Шиловською (Люба й Олена дружили). З'ясувалося, що вона знала про їхні стосунки, але в той час була зайнята своєю романтичною історією. Люба лише сказала: «Але я буду жити з вами, (шведською сім'єю». На що Олена Шиловська відповіла: «Ну, звичайно, Любочко!»

*****

У лютому 1931 р. чоловік Олени Шиловської розкрив стосунки дружини з Булгаковим і оголосив, що дітей не віддасть. Олена Сергіївна дала слово не шукати з Булгаковим зустрічей, не підходити до телефону.

Близько року закохані не бачилися й не розмовляли по телефону. Булгаков важко переживав незворотну втрату. Вперше після 15 місяців розлуки вони зустрілися в ресторані «Метрополь», на людях, за посередництва Ф.М. Михальського, давнього друга Олени Сергіївни. Обом стало зрозуміло, вони люблять одне одного.

*****

Життя за «шведським» принципом дало негативні результати. За спогадами Олени Сергіївни, Любов Белозерська стала наговорювати на Булгакова. І тоді вони вирішили купити однокімнатну квартиру – там же, через стіну. 3 жовтня 1932 року був офіційно розірваний шлюб Булгакова з Любов'ю Євгенівною, а 4-го жовтня 1932 зареєстрований шлюб з Оленою Шиловською, дружиною видатного військового начальника Є.А.Шиловського.

Старший син Олени Сергіївни десятирічний Євген залишився з батьком Є.Шилловським, молодшого п'ятирічного Сергія Олена Сергіївна забрала з собою на Пироговську. Михайло Булгаков дуже полюбив Сергійка. Багато часу проводив з дитиною, виховував у ньому сміливість й винахідливість...

Восени 1939 року Булгаков став швидко втрачати зір, боявся ходити один. Діагноз лікарів був невтішний: гіпертонічний нефросклероз (хвороба, від якої на 48-му році помер його батько). Коли вони вирішили одружитися, Булгаков сказав їй: «Я буду помирати тяжко. Ти обіцяєш, що не віддаш мене до лікарні»? Вона пообіцяла.

М.Булгаков помер 10 березня 1940 року. Перед смертю його очі раптом широко розплющилися – і з них полилося світло, він згадав свою першу дружину Тетяну Лаппу і прошепотів ті, вище вказані слова: «Тася, я повинен вибачитися перед тобою» і помер. А що ж Тася? А Тетяна Лаппа вийшла заміж вдруге за давнього знайомого Давида Кісельгофа, взяла його прізвище й виїхала з ним із Москви – назавжди.

► Сьогодні

День Святого Валентина (Валентинів день, День Закоханих) щорічне свято, яке припадає в Україні на 14 лютого. В цей день в повітрі відчувається кохання, це свято романтики, любові та ніжності. Ми даруємо коханим і дорогим людям квіти, цукерки, повітряні кульки та інші приємні подарунки. А ще невід'ємний атрибут свята – «валентинка» – невелика листівка із зізнанням у коханні. У світі сучасних технологій є багато

способів обрати собі когось найбільш підходящого: сайти знайомств, соцмережі, друзі можуть познайомити з своїм знайомим, побачення наосліп або просто несподівана зустріч на вулиці. Щоб знайти своє кохання, потрібно вилізти з панциру, ризикнути відкрити своє серце. Як кажуть, хто не ризикує, той не виграє. А ще треба вміти дарувати кохання. Якщо ви цього не можете, тоді все даремно. Потрібно ще бути добрим, хорошим та вміти ділитись з друзями. Дружба – це також різновид кохання.

ТАЄМНА МОВА РОСЛИН

На початку цієї глави, ми розповімо, як дід Опанас з м. Кропивницького заінтригував своїх онуків розповіддю про «таємну мову» рослин. Люди настільки звикають до деяких явищ і речей, що часто навіть не усвідомлюють їх важливості і значимості. Всі ми звикли до такої простої речі, як рослини, і зовсім не звертаємо уваги на їхнє існування. Тобто вони існують, як би пара-

лельно нам і фактично ми ніколи не замислювались над цим питанням. Науковці також не проявляли до рослин надзвичайного інтересу, вони вивчали форми квітів, способи їх розмноження, характер волокон стебел і кліматичні умови, в яких вони ростуть. Думка про те, що рослини мають таємну мову, прийшла до вчених зовсім випадково.

Якось у далекому 1933 році, коли німецький ботанік Оскар Друде вперше «заради спортивного інтересу» підключив щойно винайдені датчики нового покоління для енцефалографа до стебла рослини, яка стояла у нього на столі. Друде побачив, що датчики фіксують незрозумілі сигнали, які подає рослина. Він зробив необхідні помітки і випадковий експеримент з рослиною - припинив. Все абсолютно змінилося приблизно через двадцять років, коли британський біохімік Ганс Кронберг, проводячи подібні експерименти з провідності волокон рослин, почав спостерігати цікаві явища. В його кімнаті знаходилося два ящика з посадженими в них квітами. Одну рослину було підключено до вимірювального пристрою, а іншу - ні. В останній момент з'ясувалося, що частина стебла у квітки – заражена хворобою і для експерименту не годиться. Кронберг зрізав ножицями хвору частину стебла, і, приблизно через хвилину прилад (підключений до рослини), зафіксував якийсь сигнал.

Вчений відразу зрозумів, що дія ножицями привела до зміни провідності рослини, і вона почала передавати незрозумілі сигнали сусіднім рослинам. Крім того, по полярності сигналу, зафіксованого в рослині, вчений зміг визначити його напрямок: від листя - до кореня. Згодом, розвиваючи цю теорію, вчені з'ясували, що рослини цілком здатні спілкуватися між собою за допомогою виділення спеціальних ароматичних речо-

вин в незначній концентрації. Вона така мала, що люди не тільки не можуть відчутти запах, але навіть зафіксувати простими приладами. Виходить, рослинний світ спілкується між собою, дерева та рослини попереджають один одного про появу паразитів, пожежу, повені, вирубку лісу, тощо.

Дивним є те, що деякі дерева, отримавши сигнал про пожежу, починають інтенсивно «витягувати» вологу з землі, бо коли в стовбурах збільшена кількість вологи, це дасть змогу деревам протистояти пожежі. Все це побічно підтверджує теорію спілкування дерев один з одним по хімічним каналам зв'язку через повітря. Далі – більше. З'ясувалося, що рослинний світ володіє паранормальними явищами. Як завжди буває в подібних ситуаціях, з'ясувалося це практично випадково.

В середині 70-х років 20 століття в СРСР група вчених під керівництвом академіків В. Іоффе і В. Кузьміна проводили експерименти по дослідженню біохімічних процесів в рослинах. Паралельно в сусідній лабораторії проводилися експерименти по дослідженню впливу струмів високої частоти на роботу мозку жаб. Іноді жаби не витримували експериментів і вмирили. Під час смерті жаб деякі з приладів, якими працювали біохіміки, фіксували сплески активності у рослин з сусідніх кімнат. У той час віра в містичні та паранормальні явища (тим більше, серед вчених) не заохочується і В.Іоффе запропонував вважати отримані дані, як перешкоду в роботі приладів і в офіційних звітах про це не згадувати. Однак, кулуарно, він обговорював цю ідею і згадував ці експерименти не раз, до самого кінця свого життя.

Побувавши в СРСР, американський біохімік та лауреат Нобелівської премії Мартін Родбелл, зустрівся з В.Іоффе і мав бесіду з приводу проведених експериментах на жабах. Мартін в свою чергу розповів про ці експерименти Дугласу Куку, ботанику, який в той час займався мікробіологією. Кук поставив кілька експериментів з різними рослинами і тваринами, підтвердив результати експерименту В.Іоффе і В.Кузьміна. Дивно, але ніхто з учених, повторюючи ці експерименти так і не зміг знайти канал, по якому передавалася інформація біологічної смерті від тварин - до рослин. Загадки рослинного і тваринного світу часто бувають цікавіше, ніж світ космосу або людської історії. Вивчаючи життя рослин та тварин, можна відкрити безліч дивовижних таємниць, які згодом стануть нам у пригоді.

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ЯК СУСПІЛЬНИЙ ПРОШАРОК

Ви вже знаєте, наш український народ живе на своїй землі дуже давно. Дві тис. 500 р. тому назад вже були великі грецькі осади понад річками Дунаєм і Дніпром, в Криму, там де вливається в море Дон, на Кавказі та в інших країнах. Найголовніші з таких осад були: на Гіпанісі (на Бугові), де тепер с. Ларутино, а раніше там було велике торговельне місто «Ольвія»; в Криму, поблизу теперішнього Севастополя - Херсонес: на р. Тірасі (Дністрі), де тепер Акерман - Тіра; меж Тірасом і Бористеном (Дніпром) була колонія «Одес (Ордес)», трохи на схід од теперішньої Одеси; там, де сходиться Чорне море з Азовським, була Пантикапея (Керч), а в гирлах Танаїса (Дона) - Танаїс. Ольвія і Пантикапея торгували збіжжям (зерном), рибою, шкурами та іншим добром. Тож наш край ще 2,5 тис. років тому годував своїм хлібом усю Грецію.

За М.Грушевським «Про старі часи на Україні» яка 1907 р. видана в Петербурзі, так описується територія України того часу і її народ: *«Вдвоє буде того краю верстов більше як тисяча і до півтори тисячі, як у котрім місці, а вшир верстов на 500-600 і більше. Більша частина нашої землі в Російській державі: губернії Київська, Подільська та Волинська, Чернігівська, Харківська та Полтавська, Катеринославська, Херсонська і Таврійська, й інші околиці, де живуть наші люди: в Холмщині, на Бесарабії, в Курщині і Вороніжчині, в Донщині, на Кубані, та по інших місцях..... Бо говоримо про край, де наш народ найбільше мешкає, де живе його більше, як якого іншого народу. Край сей тепер зємо Україною, а народ Українцями. За давніших часів він звався Русь, а люди – Русини...».*

Продовжуючи попередню (другу главу), ми констатуємо: - настала черга розповісти про українське козацтво, і почнемо з інформації про Дике поле. Перші передумови виникнення козацтва (як суспільного прошарку), були пов'язані з історичною ситуацією на українських землях наприкінці XV початку XVI ст. Про козацький період в українській історії написано дуже багато патріотичних, міфічних та надуманих сюжетів.

Примітка. *Опираючись на ствердження науковця М. Чмихова (український археолог, історик, культуролог, доктор історичних наук), ми кажемо: - кожні 532 роки відбувається кількісний стрибок у розвитку будь-якого етносу, що мешкає в зоні помірного клімату. В той же час, жителі теплих країв існують у прискореному темпі, а північних районів у сповільненому. У термін 532 років вписується 20 поколінь із найвищим репродуктивним віком у 26,6 року. Три 532-річні періоди складають час, упродовж якого кількісні зміни переростають у якісні. Тоді відбуваються світоглядні зрушення в надрах громадської свідомості і етнос вступає на вищий щабель розвитку. Зміни у баченні породжують активізацію руху в усіх сферах людської діяльності: економічній, науковій, політичній, військовій, культурній, інформаційній, духовній, національно-патріотичній та інших.*

*****

Слово «козацтво» так тісно зв'язане з Україною, що у старі часи нас звали «козацьким народом». Навіть сьогодні, окремі народності, в графі національність, зазначають «козак». Козацька традиція відіграла велику роль в обнові української національної свідомості; спогади й оповідання про запорожців усе більше розбуджували тугу за своїм козацьким військом і своєю державністю. І те, що під час української революції 1917 р. на вулицях Києва появилися війська в давніх запорозьких убраннях, свідчить про історичне значення козацтва і національну свідомість народу. Особливу роль серед українського лицарства відігравала православна віра і церква...

В час зародження козацтва, Південно-східна межа розселення українців досягала так званого Дикого поля, необжитих степів між Доном, Верхньою Окою й лівими протоками Десни та Дніпра. А ще це великі простори нашої рідної Кіровоградщини, масив вільних земель, що фактично за ті часи не належав жодній державі. Природні умови Дикого поля були надзвичайно сприятливі для господарської діяльності людини.

Вільний люд – козаки, (письмові згадки про них маємо ще з кінця XIII поч. XIV ст.), це люди Великого Степу, Дикого Поля, тобто степів розташованих на землях сучасної України, до яких

відноситься і наша степова Кіровоградщина. Вони вели кочовий і військовий спосіб життя, здобували собі засоби до існування за допомогою війни і підсобних промислів (полювання, рибальства, торгівлі та землеробства). Ці люди брали участь у військових походах, входили до складу військових загонів чи надвірної охорони заможних людей (шляхти, торгівців), служили у військах різних держав, зокрема Речі Посполитої, тощо. В той же час – це бігли раби від панського гніту, затавровані та принижені, які на власній шкірі мали відмітини «панської милості» в деяких випадках вели спосіб життя грабіжників і вбивць - нападали на панські маєтки та купецькі каравани. Вони мстилися своїм гнобителям – як тільки могли.

Жителям України того періоду загрозувало рабство з двох сторін:

1) - зі сторони польських магнатів, які отримували від королів Речі Посполитої права на володіння українськими землями і населенням;

2) - зі сторони татарських степових загонів, які приходили в Україну з південного сходу, (зі степів і Криму).

Ці загони забезпечували собі життя работорівлею, продажом бранців у грецькі і італійські колонії на узбережжі Чорного моря та в міста Кримського ханства. Тому татари під час нападу на українські села зазвичай вбивали старих, немовлят і непридатних до невільницьких робіт людей, забирали чоловіків і жінок, село грабували і спалювали. Після цього українських невільників ділили між собою та «тягли» через степи до Криму. Як правило звідки їх везли на невільницькі ринки Стамбула-Царгорода, а потім ці бранці потрапляли в усі куточки тогочасної Османської імперії.

Виникає питання, як повинен був захищатися український люд? І чи маємо ми право, сьогодні називати їх грабіжниками і злодіями? Українці шукали різні способи захисту себе і своїх родин. Незважаючи на небезпеку, кількість знедолених тікали в українські степи і формували власні військові загони. Ми навіть не уявляємо наскільки люди, що зазнали насильства, чутливі до самого факту насильства. Ми наголошуємо, що така досконала військова культура, як козацтво, не могла утворитися лише завдяки біглим рабам від панського гніту. Біля її початків повинні були стояти люди добре знайомі з військовою справою.

Пройдуть десятки років і козацтво впише своє ім'я, золотими буквами в історію України. Згідно з сучасними підрахунками у 1450-1647 р татари вчинили майже 160 набігів на українські землі, внаслідок яких Україна втратила тільки убитими та забраними на ясир 2-2,5 млн. осіб. Отже, охороняти кордон, вести розвідку, пограничні війни з татарами було необхідністю.

Охочі дрібні міщани, бояри в немилості й втікачі селяни створювали ватаги уходників, які вирушали до Дикого Поля. Всі починали з займанням степовими промислами (мисливством, рибальством, бджільництвом), але освоєння цих територій майже одразу наштовхнулося на супротив з боку васалів Кримського ханства та Османської імперії ногайських татар, улусів (кочові стійбища) яких були розташовані в південній частині Дикого Поля. Заняття промислами в необжитих степах Дикого поля вимагало від уходників відваги й певних військових навиків, оскільки досить часто виникали сутички між ними та татарськими ватагами. Тому втікачі-уходники почали об'єднуватись в загони, обирали досвідчених ватажків і озброювалися.

Численні конфлікти між жителями Дикого поля й татарами все більше загострювались. У 1475 р. Кримське ханство стало васалом Османської імперії й активізувало свою боротьбу із сусідніми християнськими державами. Першими жертвами татарських погромів стали жителі півдня Київського й Брацлавського воеводств. Нечисельні гарнізони в місцевих замках не могли зупинити нападників. Місцеве населення цих воеводств змушене було теж самостійно об'єднуватись перед татарською небезпекою. Із часом бувало так, угодницькі ватаги з Дикого поля, відбивши напад татар, здійснювали походи в степи і воеводства для відшкодування збитків (пограбування). До середини XVI ст. більшість із угодницьких ватаг козакували лише певний час, а потім поверталися до своїх основних занять. Як бачимо, основними причинами виникнення козацтва на той час стали процеси, пов'язані з освоєнням вільних степів Дикого поля (куди входила й Кіровоградщина) з однієї сторони, і необхідністю організації захисту населення від набігів татар – з другої сторони.

Примітка. У переліку населених пунктів Кіровоградщини, що виникли на місці козацьких зимівників і де мали бути встановлені меморіальні дошки, фігурують Аджамка, Дмитрівка, Каніж, Онуфріївка, Плетений Ташлик, Спасове, Суботці, Цибулеве, Чечеліївка та інші. Сьогодні ми знаємо, що всі без винятку райони Кіровоградської області причетні до історії українського козацтва. Як приклад, на території нашої області базувались Кодацька, Інгульська та Бугогардівська паланки. До зруйнування Січі у 1775 році, на території Південної України проживало понад 200 тис. козаків і було більше 4 тис. козацьких слобод, хуторів і зимівників.

*****

У 16-17 ст. уряд Польсько-Литовської держави Диким полем вважав українські землі, що розташовувалися на Схід і Південь від Білої Церкви, і роздавав їх магнатам і шляхті у приватну власність як незаселені землі, хоча там вже проживало українське населення. Завдяки своєму розташуванню цей регіон здавна належав до числа залюднених. Наприклад, від початку I тис. до н. е. і до середини II тис. н. е. він вже був ареною напруженої боротьби осілих землеробських племен і степових кочівників. Серед останніх були монголо-татари. Після їх спустошень за причорноморськими степами на тривалий час закріпилася назва «Дике поле» (це одна із версій назви).

Далі люди побачили, що стеги Дикого поля (Великого луку) були придатними для розвитку землеробства, скотарства та промислів, що спричиняло колонізацію їх ще в добу Київської Русі. Перешкоджали цьому набіги степових кочівників (про яких ви вже знаєте), що хвилями прокочувались по цих землях від найдавніших часів. Особливо сприятливими для заселення українцями, Дике поле стало в 14-15 ст., коли ці землі ввійшли до складу Великого князівства Литовського. Під впливом зростаючої небезпеки від нападів кримських татар тут у 15 ст. почало формуватися українське козацтво.

На території Дикого поля зараз знаходяться Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська та Херсонська області України. Але Дике поле було не лише небезпечною і малозаселеною тери-

торією, а й ласим шматком для татар і польської шляхти: перші намагалися утримувати під своїм контролем степи і ріки для вирощування коней та худоби, а другі керувалися ідеями колонізації та використання земель для своїх цілей. І перші, і другі цілі не співпадали з намірами українського люду – козаків, які оселившись у цій місцевості, заводили власні господарства й оголошували себе вільними людьми - козаками. Колонізація Великого луку відбувалася шляхом організації паланково-хутірною господарювання.

*****

Факти. Перші спроби перетворити козацтво на державне військо були в 1541 р., коли Сигізмунд I наказав укласти реєстр (список) їх в Київському, Канівському та Черкаському округах. Сигізмунд Август II у 1561; 1568 та 1572

намагався організувати вільне козацтво, вивівши з-під юрисдикції прикордонних старост. Перші офіційні державні реєстри козаків датуються 1581, 1583, 1590 р., коли на службу було взято 300; 600 та 1000 осіб. За службу вони отримували хутори навколо прикордонних міст. «Козацьким хлібом» стали називати воєнну службу. Так зароджувалась практика укладання договорів між козаками, як самостійною верствою (станом) і державою того часу.

*****

Кожен з нас в Україні чув про козаків. Козак в нашій уяві - це звияжний воїн, що не розлучається з шаблею. Захисник Вітчизни, оборонець прав і віри, звичаїв та гідності кожного, хто живе під небом України. Є дослідники, які вважали козаків «розбійниками з великої дороги». Про перших і других написано багато наукових книжок, цікавих романів, знято добрий десяток фільмів. Про наш козацький рід і його ватажків говориться в урочистій пісні нашої держави - гімні України. А про малого хлопця і дорослого парубка, що вмів відстояти свою честь і захистити слабшого, у нас кажуть - справжній козак. В це слово вкладають розуміння найбільших чеснот нашого народу. А унікальність історії нашого народу полягає в тому, що у козацтві виявився творчий і волелюбний дух наших предків.

Український різновид європейського лицарства, як особливий воєнний стан - козацтво, почав ширитись, поповнюва-

тись енергійними, завзятими, сміливими й талановитими вояками. Козаки стали провідною силою, що сприяла формуванню сучасного українського народу. Прилучатись до козацтва вважали за честь не тільки українці, а й багато чужинців, захоплених доблестю і моральними чеснотами козаків.

Важко погодитися з тим, що формування козацтва було справою окремих, хай навіть і видатних осіб. То був історично об'єктивний процес, пов'язаний і з посиленням феодалної експлуатації селянства, і з господарським освоєнням нових земель, і з необхідністю захисту від татарських і турецьких агресорів.

Козацтво було провідною суспільною силою в боротьбі за національне визволення України. Діяльність козаків торкалася всіх сфер життя українського народу: вони боронили українські землі, освоювали Південні степи, підтримували українську культуру і православну церкву, брали участь в антифеодалних виступах, зробили головний внесок у визволення України з-під влади Речі Посполитої. Козаки створили Запорозьку Січ, яка стала важливим етапом у формуванні української державності. Запорозька Січ була ініціатором боротьби українців проти панування шляхетської Польщі, турецько-татарської агресії та феодално-кріпосницького гніту. Вона була прообразом демократичної республіканської держави.

*****

Факти. Українське козацтво у 80-ті роки XVI ст. зробило своїм центром Січ на о. Томаківка, що біля м. Марганця Дніпропетровської обл. З 1593 р. до 30-х років XVII ст. Січ знаходилась на о. Базавлук біля с. Капулівка Нікопольського району Дніпропетровської обл. Це був військовий табір з козацькою громадою (напівчерного, напівлицарського ордену), із своїми зви-

чаями й законами. Тут проживали лише чоловіки, вони мешкали в простих куренях з дерева та хмизу, вкритих від дощу кінськими шкірами. Назва «курінь» означала одиницю громадської організації і налічував 200-600 козаків. Традиційно їх було 38 штук. Як правило, десята частина війська перебувала постійно на Січі. Решта, особливо влітку, була задіяна у промислах, роз'їзній службі або у військових походах.

Сьогодні існує безліч теорій з історії виникнення козацтва:

1). Є записи Карла Гамердорфера (також Жан-Бенуа Шерера, Олександра Рігельмана, Семена Мишецького) де за розповідями самих козаків, історія їхня починається з 800 р., а перший військовий похід з 948 р. Зі своєї давньої історії самі козаки розповідають наступне: Семен прийшов на Лиман, в місто, яке знаходилося в дельті р. Богу (Південний Буг), звідки він пішов на косу (Семенів Ріг, біля м. Миколаїв), що до цього часу його ім'я носить і займався там полюванням на диких звірів. До нього приєдналися сотня за сотнею інші прибульці і обрали його за Отамана.

2). Перші згадки про козацтво на українських землях датуються XIII ст. Ще за часів Київської Русі літописи згадували про існування на кордоні руських земель і кочового Степу бродників і берладників - вільних людей, які не підкорялися князівській владі і жили за рахунок здобичі від набігів на половців і візантійські володіння. Однак надалі це традиційне для місцевого населення заняття – козакування, було перервано татаро-монгольською навалюю.

3). В польських письмових джерелах саме слово «козак» по відношенню до українських козаків з'явилося в 1516 р. Тобто після спільного військового походу гетьманів О. Дашкевича та П. Лянцкоронського проти білгородської орди. Далі польські джерела, грамота Станіслава Августа, в якій було процитовані слова з опису Канівського замку існують також відомості, що Гедимін, після битви з татарами та здобуття Перекопу, Кафи та Черкас Пятигорських, взявши в полон частину черкасів з їх княжною, поселив їх над р. Дніпром на місці сучасного м. Черкаси.

4). Походження українського козацтва пов'язане з містом Черкаси, з 1386 р. ця місцевість були осадою українських військових гетьманів. Щодо походження назви міста Черкаси є такі відомості, що воно засноване вихідцями з Пятигір'я, козаками-черкасами близько 1282 р. і назване ними м. Черкаськ.

5). Виділяємо неоднорідність козацтва на початку XVII ст.:

- ▶ реєстрове козацтво: заможні, привілейовані на службі;
- ▶ нереєстрове козацтво, як самовільне козакування;
- ▶ запорозьке (низове) козацтво - проживали в пониззі Дніпра;
- ▶ паланкове козацтво, або сімейні козаки, які проживали на хуторах і зимівниках, належали до певної паланки.

РЕЦЕПТИ УСПІХІВ

Наша пам'ять – дивовижний інструмент. Дещо ми забуваємо майже одразу, а дещо впивається в нашу душу настільки глибоко, що позабути - здається неможливим. Ми живемо у непростий час, коли гроші стали важливіші за моральні цінності, а аморальність стала нормою життя. І, здається, ніщо не може зупинити того руйнівного колеса. Дуже рідко розповідаємо славне минуле наших предків, про лю-

бов до Батьківщини, про цінність і красу рідної мови. Тому сьогоднішня молодь не знає і не хоче знати історію держави, у якій ми живемо. Таке враження, ніби сучасні юнаки і дівчата переконані в тому, що теперішнє - це не запорука минулого, а просто те, що приходить само по собі. Пригадайте О. Довженко: «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців». Спливають роки, а людська пам'ять зберігає почуття глибокої вдячності за мужність і героїзм наших предків. Зберегти цю пам'ять – наш обов'язок перед тими, кого вже немає, перед тими, хто з нами, і перед тими, хто тільки вступає в життя...

Тож давайте визначимось: Українське козацтво - видатне явище в європейській історії. Українські козаки, це організована військова сила, яка повстала з метою оборони українських земель від татарських орд та утисків паничів. Є ще багато інших тлумачень, але то вже на ваш розсуд... Вперше термін «козак» згадано у Початковій монгольській хроніці в 1240 році. У 14 ст. цей термін вміщено в словник половецької мови (Кодекс Куманікус) і в додаток грецького збірника житій святих. Найперша згадка про козаків в Західній Європі зустрічається в генуезькій хроніці за 1474 рік. Перша в історії офіційна згадка про дії козаків на морі й офіційна згадка про запорізьких козаків узагалі - 1492 рік, коли запорожці атакували турецьку військово-морську галеру під Тягиню. Перші козацькі слободи розташовувались обіч сумновідомого «Чорного шляху» вздовж річки Тясмин, що біля Чигирина, річки Ташлик, що біля Сміли, річок Конилка та Гірський Тікич неподалік Умані, а також р. Дніпро, Південний Буг, Інгул що на Кіровоградщині, (до речі в області є 438 річок). Отож колиска всього козацтва знаходиться на вищезгаданих територіях України.

Про козацьких ватажків (по іншому полководець) ми чули багато різного, ці постаті в нашій історії, не розкриті ще й досі. Велич війська становлять прості солдати, а пам'ятають полководців. Кожна історична епоха потребує й народжує свого лідера. Випадкового провідника не буває, бо він завжди «дітище свого часу», своєрідний «відгук на його запит». У всі роки Україна потребувала лідера, який був би патріотично налаштованим на безкомпромісну боротьбу з агресорами. І українське козацтво почало відшукувати ватажків у своєму середовищі, якому були б притаманні такі риси, як фанатична віра в Україну та її успіх, непохитні моральні якості, незалежність від багатства, далекоглядність, масштабність особистості, харизматичність, менеджерські якості вищого рівня, демократичність та інстинкт влади.

*****

Факти. *Виборча система мала широке застосування в козацькій державі, де Рада (загальні збори) рішала всі питання та вибори військової старшини. Вибори від-*

бувалися в столиці козацької общини - в Січі. Козацька Генеральна рада обиралась і була верховною, законодавчою, судовою, адміністративною владою. Вона не тільки ухвалювала закони, а й обирала гетьмана і козацьку старшину. Функцію своєрідної «малої ради» (Сенату), виконував виборний орган - Рада старшин. В той час, коли майже в усіх країнах Європи панувала монархія у запорожців існувала республіканська форма правління. Кожен запорожець мав право голосу у загальній раді, якій належала вся повнота влади. Рада керувала всіма важливими питаннями життя Січі, її внутрішньою та зовнішньою політикою, вирішувала проблеми миру і війни, приймала й відправляла посольства, займалася судочинством. Слід зазначити, що вже наприкінці XVI ст., у раді виразно відчувався поділ на старшину та рядове козацтво котрі вели між собою гостру боротьбу.

*****

Паланки на своїх радах обирали полковників, а курені - курінних отаманів. Рада й вибори старшини проходили за складною церемонією, яка формувалася століттями. У стислому

викладі вона виглядає таким чином. У визначений день після служби у церкві та обіду козаки виходили з усіх куренів на майдан. У цей час лунав постріл з гармати, а довбиш, що стояв на майдані, починав бити в литаври. Генеральна старшина, а також курінні отамани з клейнодами-символами влади, але без шапок виходили на майдан за простими козаками. Після складних церемоній відбувалися вибори або перевибори старшини, причому вони нерідко супроводжувалися суперечками та сутичками. Першим обирали кошового отамана, а потім – всю іншу старшину. За звичаєм обраний кошовий отаман мусив двічі відмовлятися від булави і лише за третім разом взяти її до рук.

Щоб він не забував свого місця і не зневажав рядових козаків і взагалі козацтво, старі січовики посипали його голову піском або мазали багнукою. Кошовий же повинен у цей час дякувати за ласку й довір'я товариства і вклонитися на чотири сторони. Зате й козаки присягають бути слухняними вождю і виявляють йому всіляку повагу після виборів. Під час народних повстань проти феодального і національного гніту у 16-17 ст. козацькі ради набували загальноукраїнського значення.

Із скасуванням решток автономії України в 60-80-х роках 18 ст., ліквідацією Запорізької Січі у 1775 році козацькі Ради перестали скликатися. Надаємо перелік найбільш відомих козацьких та загально-військових Рад:

- ▶ 1648 Козацька рада Запорозької Січі;
- ▶ 1654 Переяславська рада;
- ▶ 1657 Корсунська рада;
- ▶ 1659 Козацька рада у Германівці;
- ▶ 1663 Чорна рада;
- ▶ 1663 та 1669 Генеральна рада у Глухові;
- ▶ 1669 Козацька рада 3-х полків Правобережжя в Умані;
- ▶ 1684 Козацька рада у Могилеві-Подільському.

Тепер перейдемо до короткої розповіді про посаду гетьмана. Слово гетьман походить від нім. Hauptmann та польс. hetman начальник - назва вищих воєначальників у таких державних і військово-державних утвореннях, як Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Річ Посполита обох народів та Військо Запорозьке низове. Назва гетьман вперше застосували в Чехії, за часів повстань таборитів і гуситів (XV ст.), тоді гетьманом було названо відомого воєначальника Івана (Яна)

Жижку. Далі у XV ст. почали називати командувачів військ.

Початково гетьман призначався королем лише на час воєнних дій, надалі (з 1503 р) посада коронного гетьмана великого (гетьмана великого королівського), згодом гетьмана великого литовського, стала постійною, а з 1581 р. - довічною. І вже Після Люблінської унії для управління регіонами новоствореної Речі Посполитої були засновані три рівнозначні посади гетьманів: **1)** - коронного польського; **2)** – литовського; **3)** - Русі (українського). Вони мали права королівських намісників та верховних воєначальників. На утримання українського коронного гетьмана йому виділялось місто Черкаси.

*****

Примітка. А ще були кошові отамани - виборні службові особи в Запорозькій Січі (XVI-XVIII ст.), які зосереджували у своїх руках найвищу військову, адміністративну і судову владу, вони очолювали Кіш Запорізької Січі. Кошових отаманів до середини XVII ст. часто називали гетьманами. Кошовий отаман мав чітко визначені обов'язки: відкривати військові ради (коло), головувати на старшинських радах, вступати в дипломатичні стосунки з іноземними державами, розподіляти військову здобич, прибутки від мит, узаконювати поділ пасовищ, земель і угідь для полювання і рибальства. Кошовий отаман затверджував обрану січовою Радою кошову старшину: військового писаря, військового суддю, військового осавула, які були його найближчими радниками і помічниками. Призначає паланкову і наказну старшину, інколи й військових службовців: військового довбиша, військового товмача, військового кантаржія, військового гармаша (пушкаря) та інших. За майже трьохсотрічну історію Запорозької Січі змінилося багато кошових отаманів: як правило, їх обирали кожного року. Першими кошовими отаманами були: Фока Покотило (1574); Павлюк (1575); Яків Шах (1576-1578) тощо. З тих, про кого маємо достовірні відомості, найвидатнішими були: славетний кошовий отаман Іван Сірко (1673-1680) та Петро Калнишевський гетьман-легенда. Він народився у 17 ст., керував Запорозькою Січчю у 18 ст., а помер у 19 ст. У 1776 році його довічно заслали на Соловки (монастир-тюрму). Канонізований УПЦ КП у 2008 р.

Після утворення 1572 р. українського реєстрового козацького війська (Війська Запорозького Низового) уряд Польсько-Литовської держави козацьким ватажкам надавав звання «старший його Королівської Милості Війська Запорозького». Першим очільником козацтва котрому офіційно було надано титул гетьмана України став Богдан Хмельницький. Після Національно-визвольної війни українського народу під проводом Хмельницького 1648–1657 р., посада гетьман сприймалась, як головна в державі. В руках гетьмана була зосереджена вся повнота виконавчої, законодавчої та судової влади, він здійснював зв'язки України з іноземними державами, мав значний вплив на церковні справи. Гетьманські укази (універсали), були обов'язковими для всього населення України-Русі. Ознаками влади гетьмана були бунчук та булава. Після Переяславської ради 1654 р. і укладення Березневих статей 1654 р. з Московією розпочалося обмеження повноважень гетьмана. Його формально обирали на генеральній військовій Раді на невизначений термін за погодженням із царським урядом.

*****

Вставка. Унаслідок політичних перетворень кінця XVIII ст. припинили існувати держави-агресори, від яких протягом попередніх двох століть значною мірою залежав розвиток подій в Україні (Річ Посполита та Кримське ханство). Проїшов перерозподіл кордонів. У 1772 році

ослаблена війнами, внутрішніми суперечностями й шляхетським свавіллям Річ Посполита була поділена між Австрією, Пруссією та Росією. Після першого розподілу Польщі (1772 р.) до складу Австрійської імперії були включені Галичина, частина Волині та Поділля; 1775 р. до Австрії було приєднано Буковину, яка була частиною Османської імперії. Після другого поділу Польщі (1793 р.) до Російської імперії перейшла Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля), після третього (1795 р.) - західна смуга Волині й Берестейщина. У результаті війн з Туреччиною 1768-1774 й 1783-1791 років Росія приєднала до себе Крим і північно-причорноморські степи. Так усі українські етнічні землі стали підвладні Російській та Австрійській монархіям.

З XVIII ст. новообраний гетьман остаточно затверджувався в Москві чи Петербурзі й укладав з Росією спеціальний договір (статті). Він очолював уряд України (генеральну старшину), що разом з полковниками утворювала старшинську Раду, яка мала значний вплив на державні справи. Посада гетьмана на Лівобережній Україні існувала до 1764 р. (з перервами у 1722–1727 та 1734–1750 р). Гетьманська резиденція послідовно знаходилась у мм. Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів. За деяких обставин, окремі гетьмани були обрані козацькою старшиною, наприклад, наказні гетьмани – як тимчасові керівники певної території, всі інші - призначалися (польським королем, або російським царем).

Слід наголосити, що з 1663 до 1681 р. посада гетьмана існувала також на Правобережній Україні (наприклад, П.Тетеря, П. Дорошенко, Ю. Хмельницький, М. Ханенко), а ще у 1710–1742 р. гетьманом України в еміграції був Пилип Орлик. Упродовж квітня - грудня 1918 р. на чолі Української держави стояв Павло Скоропадський, який мав титул гетьмана...

Ми нарахували біля 170 гетьманів, які правили Україною в різні часи. Як не дивно, але в Інтернеті немає точної кількості гетьманів України. В сучасний період 15 березня 1990 пройшла перша Установча рада Українського козацтва в селі Капулівці, біля Нікополя, на місці колишньої Чортотлицької січі, на якій було офіційно відроджено козацтво сучасної України. А 14 жовтня 1991 в Києві на Великій козацькій раді першим гетьманом сучасної України був обраний В'ячеслав Чорновіл.

*****

Примітка. З моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 року Верховною Радою Української РСР) в Україні (в черговий раз) почали відбуватися козацькі засади. Фундаторами розбудови сучасного Українського козацтва в Кіровоградській області на початку 1990-х років були: Петро Довбненко і Юрій Яценко, Валентин Карпов і Василь Каюков, Віктор Шарий і Микола Барабуля, Семен Сорока та інші. З 1990 по 1993 роки йшла інтенсивна розбудова козацьких товариств в області. В Кіровограді була створена перша обласна громадська (коза-

цька) організація «Буго-гардівська паланка», яка у 1994 році нараховувала більше 5 тис. чоловік. Для обласної громадської організації, це нормальна кількість членів, але для Кіровоградської області де більше 1 млн. жителів, і де кожний п'ятий житель вважає (або хтось в родині був) козаком - це мало. Тож почали розбудуватись інші козацькі товариства: «Ресстрове козацтво», «Центральний козацький округ», «Гетьманський полк», «Чорноліський полк імені козака Мамая», «Козаки Інгулу» та інші, більш детально в книгах Валентина Карпова: «Біля витоків козацтва» 2010, 704 с. та «Козацькому роду нема переводу» 2012, 492 с., м. Кіровоград.

*****

Передісторія проголошення незалежності України:

- ▶ 1649 - заснування Гетьманщини. Ліквідована царськ. Росією;
- ▶ 13 грудня 1917 - проголошення незалежності Кримської Народної Республіки. Ліквідована більшовицькою Росією;
- ▶ 22 січня 1918 - проголошення незалежності Української Народної Республіки. Окупована більшовицькою Росією;
- ▶ 16 лютого 1918 - проголошення незалежності Кубанської Народної Республіки. Ліквідована більшовицькою Росією;
- ▶ 19 жовтня 1918 - проголошення незалежності Західно-Української Народної Республіки. Окупована Польщею;
- ▶ 15 березня 1939 - проголошення незалежності Карпатської України. Ліквідована королівством Угорщина;
- ▶ 30 червня 1941 - проголошення відновлення незалежності Української держави. Ліквідована німецьким Третім Рейхом.

У сучасній Україні гетьманами козацтва були Володимир Мулява (1992-1998), Іван Білас (1998-2004), з 22 січня 2005 року – Віктор Ющенко, а ще були наказні гетьмани за напрямком діяльності Анатолій Шевченко (з 2002), Анатолій Попович (2002-2012). Цікаве про гетьманство В.Ющенка: - У грудні 2004 року Президентом України було обрано Віктора Ющенка, а за декілька місяців (у 2004 р) Ющенко за несплату членських внесків був виключений з лав Українського козацтва і «позбавлений козацько-військового звання генерал-осавула і військових нагород». Не поновлюючи його членство в козацтві (22 січня 2005), на Софіївському майдані м. Києва біля пам'ятника Богдану Хмельницькому представниками організацій Українських козаків Віктора Ющенка було проголошено єдиним Гетьманом

України. Йому було вручені традиційні символи гетьманської влади: булаву та козацьку шаблю. Віктор Ющенко прийняв козацьку присягу та в заключному слові висловив готовність зробити все можливе для перетворення козацького руху України в реальну дієву силу з чітко визначеним соціально-правовим статусом. Ви скажете, гетьмани були в минулому, зараз є президенти. Нам треба зрозуміти, що гетьманство було колись, давно і продовжувати традиції наших предків потрібно в сучасному руслі, використовуючи досвід попередніх поколінь.

*****

*****

Примітка. *На той час сучасне Українське козацтво об'єднувало понад 700 козацьких організацій (юридичних осіб) чисельністю більше 300 тис. осіб. Із них більше 40 організацій – міжнародні та всеукраїнські, більше 255 – обласні, 263 – районні (районні у містах) та 176 – міські. Віктор Ющенко офіційно відмовився від посади гетьмана у березні 2011 року.*

Коли будете розглядати в історичному плані козацьких ватажків та гетьманів України, робіть помітку, хто був гетьманом Війська Запорізького, (наприклад, Предслав Ляндкорський 1516-1528 р; Остап Дашкович 1528-1533 р; Дмитро Вишневецький (Байда) 1550-1564 р., або Богдан Ружинський - 1575-1576; Криштоф Косинський - 1591-1593; Григорій Лобода 1594-1596 і та інші), а хто був гетьманом Української держави.

Українська Гетьманська держава за 116 років свого існування (1648-1764) мала 17 гетьманів. Назвемо їх усіх поіменно: Богдан Хмельницький (1648-1657); Іван Виговський (1657-1659); Юрась (Юрій) Хмельницький (1659-1663); Павло Тетеря, правобережний гетьман (1663-1665); Іван Брюховецький, лівобережний гетьман (1663-1668); Степан Опара, правобережний гетьман (1665); Петро Дорошенко (1665-1676); Суховієнко – кошовий гетьман (1668-1669); Дем'ян Многогрішний, лівобережний гетьман (1668-1672); Михайло Ханенко, правобережний гетьман (1669-1674); Іван Самойлович (1672-1687); Іван Мазепа (1687-1709); Іван Скоропадський (1708-1722); Пилип Орлик, гетьман в еміграції (1710-1742); Павло Полуботок, наказний гетьман (1722-1724); Данило Апостол (1727-1734); Кирило Розумовський (1750-1764).

Михайло Грушевський у своїй «Ілюстрованій історії України» подає складений ним «Порядок українських гетьманів», називаючи першими гетьманами тих козацьких керівників, котрі діяли з середини XVI ст. Імена тих людей, хоч вони й не мали гетьманського титулу, згадуються в історичних джерелах. Зауваживши, що «не можна відрізнити менших ватажків від гетьманів, признаних усіма, ані зложити ряд гетьманів без перерви», Грушевський у своїй «Порядок українських гетьманів» включив і польських так званих «кресових» старост, магнатів і шляхтичів, які, будучи прикордонними урядовцями Польщі, очолювали козацькі загопи в походах проти татар.

Але чому М.Грушевський починає список з Дмитра Вишневецького, православного князя, родовід якого пов'язаний з Рюриковичами й Гедиміновичами - литовською правлячою династією? Може тому, що Вишневецький прагнув звільнити південні українські степи від панування ханських орд, знищити турецькі фортеці в пониззях Дніпра, а згодом і оволодіти Чорноморським узбережжям. У середині XVI ст. він побудував замок-фортецю на Малій Хортиці, звідки ходив у походи проти татар і на турецькі фортеці...

Над усіма гетьманами періоду до Б. Хмельницького, як недосяжна вершина, стоїть постать Петра Сагайдачного. Під його проводом козацтво оформилося в могутню військову силу, запанувало на Чорному морі. Він очолив національно-визвольну війну проти найбільшої держави тогочасного світу – султанської Туреччини та її васала - Кримського ханства, увів козацтво в європейський історичний процес.

Кожний український гетьман, вніс відповідну лепту у історію нашої держави. Наприклад, Б.Хмельницький, під проводом якого український народ у війні 1648-1657 років повалив польське панування в Україні, був творцем і будівничим Української Гетьманської держави, першим гетьманом України. Він забезпечив Україні численні міжнародні зв'язки, політичні союзи. В останні роки життя Богдан Хмельницький мав намір відійти від союзу з Московією, котра порушувала україно-російський договір, наступала на права та вольності України, але не судилося.

Стосовно хронологічних рамок, типології та періодизації національно-визвольної боротьби, що розпочалася в 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького, на жаль, серед істориків ще й сьогодні немає єдиної думки. У висвітленні цього періоду нашої історії найчастіше вживаються терміни:

«війна» (національна, визвольна, козацька, селянська і т. д.); «повстання» (народне, козацьке, селянське, українське); «революція» (українська, національно-визвольна, національна, тощо). Немає єдиної думки й у визначенні періодів і хронологічних рамок, особливо закінчення національно-визвольної боротьби. Найчастіше називається 1654, 1657, 1676 та інші роки. На нашу думку, це була українська національно-визвольна революція, яка розпочалася в 1648 р. і пройшла у своєму розвитку три основні періоди, аж до 1676 року:

I період (лютий 1648 – серпень 1657р.) початок і найбільше піднесення національно-визвольної та соціальної боротьби, яка привела до утворення Української національної держави – Гетьманщини.

II період (вересень 1657 – червень 1663 р.) громадянська війна, що привела до поділу козацької України на Лівобережну і Правобережну.

III період (червень 1663 – вересень 1676 р.) боротьба за возз'єднання української держави, за її суверенітет. Закінчилась українська національно-визвольна революція після падіння гетьмана П. Дорошенка у 1676 р.

Отже, народне повстання, яке розпочалося 1648 р., охопивши більшу частину території та населення України, незабаром переросло у визвольну війну, а війна, зумовивши докорінні зміни в суспільному розвитку, поступово переросла в національно-визвольну революцію.

Гетьман Іван Мазепа намагався зробити з України європейську державу, підняти й зміцнити значення й престиж гетьманської влади, яка за десятиріччя Руїни, зазнала страшної девальвації. Жодний із гетьманів не зробив так багато, як Мазепа, для розвитку культури, духовності українського народу та визволення із під московського ярма. На превеликий жаль, спроба Мазепи вирвати Україну з-під московського ярма та

реалізувати велику ідею незалежної самостійної Української держави зазнала краху. Але протягом трьох століть ця ідея жевріла в серцях найкращих синів і дочок українського народу. Корені сучасної незалежності України певною мірою лежать у великій ідеї Мазепи того часу.

Гетьмани Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа належали до тих, чиїми іменами називають епохи. Отже, в історії України була доба Сагайдачного, доба Богдана Хмельницького і Мазепина доба. А ще були такі видатні постаті, як гетьмани Іван Виговський, Петро Дорошенко, Пилип Орлик, вони були не тільки видатними державними й політичними

діячами, але й талановитими дипломатами, боролися за визволення Вітчизни від чужоземного панування, за відродження Української незалежної держави. Прямуючи до єдиної мети, ці гетьмани обирали різні шляхи її реалізації. На жаль у Виговського та Дорошенка вони виявилися фатальними.

Наприклад, гетьман Іван Виговський - голова козацької держави в Наддніпрянській Україні (1657–1659) і як наступник Богдана Хмельницького, намагався продовжити його справу. В квітні 1657 року при тяжкохворому гетьманові, та після смерті Хмельницького, став регентом при його малолітньому синові - гетьмані Юрії. 26 липня 1657 року обраний на Чигиринській раді новим гетьманом до часу повноліття Юрія, а 26 жовтня 1657 знову переобраний гетьманом на загальновійськовій раді в Корсуні. Ідучи слідами Б. Хмельницького, Виговський основне завдання вбачав у здобутті Україною повної незалежності. На цьому шляху було укладено союз зі Швецією, поновлено відносини з Кримом, розпочато переговори з Польщею та Туреччиною. Відносини з Московією Виговський намагався будувати на принципах рівноправності та невтручання у внутрішні справи України.

Протидіючи наступу Москви на Україну, Виговський завдав нищівної поразки сотисячній царській армії, однак, не зумів скористатися з неї, щоб успішно завершити війну з Московією та припинити внутрішні усобиці, на додаток змушений був зректися влади. Гадяцька угода з Польщею 1658 р., хоч і

була укладена на основі федеративного союзу, який надавав Україні внутрішньої самостійності, призвела до народного повстання проти Виговського.

*****

Факти. Річ Посполита - політичний проект «Трьох народів» перетворення конфедерації Польського Королівства і Великого князівства Литовського (тобто Речі Посполитої обох народів) в триєдину державу «Річ Посполиту Трьох Народів», а далі перетворення у «Велике князівство Руське» на українських землях. У 1658 році в Гадячі гетьман України Іван Виговський і представники Речі Посполитої підписали Гадяцький договір. Згідно зі статтями цього договору «Велике князівство Руське» в складі Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств Королівства Польського мало стати третім учасником унії, складовою Річчі Посполитої на рівних умовах з Польською короною й Великим князівством Литовським. Але це рішення розділило запорізьке козацтво на проросійські й пропольські напрямки діяльності й призвело до Руїни. По закінченню російсько-польської війни 1654-1667 Україну було поділено на Правобережну, що залишалася в складі Речі Посполитої до її Другого поділу 1793 року, і Лівобережну, яка разом з розташованим на правому березі Києвом, увійшла до складу Росії.

*****

Гетьман Петро Дорошенко поклав за мету відновити Українську державу, подолати Руїну, котра була наслідком Андрусівського перемир'я 1667 р., за яким Москва віддавала Польщі Правобережну Україну. Разом із Іваном Сірком, Дорошенко очолив народне повстання й на деякий час об'єднав розірвані частини України. Водночас для протидії Польщі та Москві Дорошенко вимушений був погодитися на васальну залежність від турецького султана з умовою невтручання останнього в справи України. Але султан спустошував і руйнував Правобережну Україну, знищував її населення. Втрати населення Правобережної України сягали 65%-70%. Народ, який раніше вітав Дорошенка як визволителя, відвернувся від нього, як від запроданця.

Прагнучі стабілізувати внутрішнє становище Правобе-

режної України, Дорошенко при підтримці київського митрополита Й. Тукальського провів ряд важливих реформ. Щоб позбутися залежності від козацької старшини, створив постійне 20-тисячне військо, яке відзначилося хоробрістю в боях і було особисто віддане гетьманові. Для зміцнення фінансової системи Гетьманщини Дорошенко встановив на українському кордоні нову митну лінію і почав карбувати власну монету. Проводячи політику колонізації незалежних земель, Дорошенко на степовому пограниччі утворив новий Торговицький полк.

*****

Факти. Польсько-турецько-українська війна розпочалася у 1672 році, коли майже 300-тис. армія Османської порти і її васалів перейшла Дністер ніби для допомоги гетьману Петру Дорошенкові. Разом з великим військом кримських татар козаки П.Дорошенка приєдналися до турків і усі разом захопили найміцнішу фортецю Польщі – Кам'янець-Подільський. На боці поляків виступили козацькі полки Правобережного гетьмана Михайла Ханенка і запорожці Івана Сірка. Після падіння Кам'янця частина армії на чолі з султаном Мехметом IV пішла Буковиною і Південним Поділлям до Бучача, захоплюючи дорогою замки і укріплені містечка. Турки оволоділи Бучацьким замком на горі Федір й утворили величезний табір уздовж р. Вільхівець. Далі турецька армія разом з кримськими і буджацькими татарами та військом П.Дорошенка після захоплення Кам'янця пішла на Львів, долаючи спротив польських замків. Більша частина татар і невеликі групи козаків посунулися далі на захід аж до Кракова, грабуючи і забираючи в полон русинів і поляків. Інші турецькі сили обложили Львів, який героїчно боронився. Протиріччя між турками та їхніми союзниками дозволили польським дипломатам укласти угоду про викуп, після чого турки відступили від Львова. Одночасно західніше Львова невеликі за числом війська Великого коронного гетьмана Речі Посполитої Яна Собеського зробили рейд з півночі на південь, послідовно розбивши усі чамбули, тобто летючі загони татар, і звільнили більшість полонених і худоби. Участю Дорошенка у війні скористалися противники гетьмана, які в березні 1669 р. у м. Глухові проголосили гетьманом Д. Многогрішного.

Слава про волелюбних, українських предків, несхитної волі славних козаків, живе і донині. Багато хто з нас і сьогодні носять козацькі прізвища та не знають про це. Через козацтво ми всі творили нашу історію, і кожен з нас не тільки причетний, а й відповідальний за неї. І сьогодні, коли йде становлення незалежної України, - актуально звучать рядки нашого гімну:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу

І покажем, що ми, браття, козацького роду...

Українське козацтво - це братський рух, який став осередком формування політичної культури українців та прагненням до національного визволення. Козацтво, як носій української державності, синтезувало традиційні політичні цінності - з новими починаннями, які активно утверджувалися у ранньонівітній Європі.

1710: КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА

В тій конституції сказано, що український рід бере свій початок з давніх часів – від хозарів... В Україні має бути віра православна - Константинопольського підпорядкування, а не Московського... Далі Пилип Орлик чітко визначив кордони держави України. І він хотів повернути все те, що входило до складу Гетьманщини в найкращі її часи, до 50-х років XVII століття. Столицею України був визначений Київ, (гетьман завжди окремо його виділяв). Є навіть документи, де Орлик окремо доводить, що з самого початку Київ був главою держави Русі, а значить і української нації, тому він не може підпорядковуватись Москві...

Після поразки в битві під Полтавою гетьман Іван Мазепа зі своїми найближчими прибічниками з числа козацької старшини разом із залишками українсько-шведської армії відступили на територію Османської імперії, рятуючись від московської армії. І там, на османській території, не витримавши великих потрясінь року, помер Іван Мазепа (у Молдові, що належала Османській імперії, біля міста Бендери у селі Варниця, 21 (22) вересня 1709 року), і там був похований.

Після смерті гетьмана Івана Мазепа, найімовірнішим наступником на цю посаду був генеральний писар - Пилип Орлик.

Примітка: *Полтавська битва - визначна баталія під час Великої Північної війни між арміями Карла XII та Петра I. Відбулася 27 червня (8 липня) 1709 року поблизу Полтави).*

*****

У таборі під турецькою фортецею Бендери 16 квітня (5-го за старим стилем) 1710 року старшина й козаки обрали новим гетьманом генерального писаря Пилипа Орлика. При цьому уклали «Пакти й Конституцію прав і вольностей Війська Запорозького», але про це трохи нижче. При його обранні на Раді старшин був прийнятий документ, що визначав права і обов'язки гетьмана. Так як подібні документи такого призначення попередніх виборів не збереглися, то цей документ супроводив вибори гетьмана багато років і є звичаєвим правом «Країни козаків - України». Вийшло так, що козацький Договір-Конституція Пилипа Орлика були визнані першою козацькою, українською Конституцією.

Повна назва Конституції П.Орлика: «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького між Ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, та генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами утверджені обома сторонами вільним голосуванням і Ясновельможного гетьмана урочистою присягою підтверджені року від Різдва Христового 1710, Квітня 5, в Бендерах».

*****

Вставка. *Конституцію Пилипа Орлика, як Договір гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика зі старшиною та козаками Війська (від усієї старшини та козацтва - підписав кошовий отаман Кость Гордієнко), який визначає права і обов'язки усіх членів Війська (укладений 1710 року). Затверджений шведським королем Карлом XII. Написаний латиною і староукраїнською мовою. Складається з преамбули та 16 статей. За оцінкою українських істориків є однією з перших європейських Конституцій нового часу. Чинності не набула, оскільки була написана в умовах вигнання. Збережено документ староруською мовою в Москві та латиною у Швеції. Перший оригінал Конституції знаходиться у фонді № 124 російського архіву.*

В зв'язку з тим, Конституцію було прийнято 5(16) квітня 1710 року на зборах козацтва біля містечка Тягина на правому березі річки Дністер (османська назва Бендери, Молдова), тому її інколи називають ще «Бендерівською конституцією». У її тексті, автори назвали територію держави Війська Запорозького - Україною. Основні пункти Конституції:

- ▶ Україна - суверенна держава під протекторатом Швеції;
- ▶ Державною релігією є православ'я;
- ▶ Територія України складається з Чернігівського, Київського та Брацлавського воеводств;
- ▶ Влада поділяється на 3 гілки: законодавчу (Генеральна рада), виконавчу (гетьман і генеральна старшина) та судову (Генеральний суд);
- ▶ Законодавча влада надається Генеральній Раді, що виконує роль парламенту, до якої входять генеральні старшини, цивільні полковники від міст, генеральні радники (делегати від полків з людей розважливих і заслужених), полкові старшини, сотники та представники від Запорозької Січі (стаття 6).

Генеральній Раді належало працювати сесійно, тричі на рік: **1)** - в січні (на Різдво Христове); **2)** - квітні (на Великдень); **3)** - і жовтні (на Покрову). На своїх зборах Генеральна Рада розглядає питання про безпеку держави, спільне благо, інші громадські справи, заслуховує звіти гетьмана, питання про довіру/недовіру йому, за поданням гетьмана обирає генеральну старшину.

▶ Найвищу виконавчу владу мав гетьман, влада якого є довічною. У період між сесійними зборами Генеральної Ради гетьман виконував її повноваження. Можливості гетьмана і його владні повноваження були значно обмежені статтями 6, 7 і 8. Відповідно до цих положень гетьман не мав права розпоряджатися державним скарбом та землями, проводити власну кадрову політику, вести самостійну зовнішню політику. Йому також було заборонено створювати якусь власну адміністрацію, він не міг застосовувати покарання до винних. Для задоволення матеріальних потреб гетьманові виділялись певні рангові маєтності з чітко визначеними прибутками, проте лише на час його перебування на посаді.

В III розділі Конституції зазначена хозарська гіпотеза походження козацтва та союзницькі наміри щодо співпраці з

Кримським ханством: «Оскільки народ, колись званий хозарським, а потім - козацьким, починає і веде свій родовід від воєвничих і непереможних гетів, а крім того, закони близького сусідства нерозривно в'яжуть і тісно поєднують долю козацького народу з Кримською державою, то Військо Запорозьке неодноразово вступало з нею у збройну спілку і приймало її союзницьку підмогу для оборони своєї Вітчизни і своїх вольностей. Тому, наскільки у майбутньому буде можливим, ясновельможний гетьман повинен домогтися у найяснішого хана через послів відновлення колишніх побратимських стосунків із Кримською державою, оружно підтримки від неї і підтвердження вічної приязні, з огляду на які сусідні держави у майбутньому не зазіхали б на Україну і не наважувались би чинити їй будь-якого насильства»

Шість статей Конституції спрямовані проти зловживання владою і на боротьбу з корупцією. Цей термін вживають в написаному староукраїнською мовою оригіналі тексту. Зокрема гетьманові заборонялося «на свій персональний пожиток використовувати військовий скарб, а задовольнятися лише своїми оброками та приходами, які кладуться на булаву та його гетьманську особу». Полковники також «не повинні мати інтересу до скарбів полкових, задовольняючись своїми приходами і добрами». Для дотримання цього запроваджувалася система виборних і «заприсяжених» підскарбіїв.

Конституція застерігала: «щоб ясновельможний гетьман нікому за корупції полковничих урядів та інших військових та посполитих начальства не давав». Так само й полковників зобов'язали не ставити сотників та урядників «через корупції та будь-які інші респекти». Ще один антикорупційний пункт був проти пільговиків, які вибили собі звільнення від повинностей. Водночас посадовцям та слугам гетьмана, якщо вони мандрували «за приватними ділами, а не військовими» заборонялося вимагати «підвід (возів), кормів, напоїв та провідників, бо через те городовим розорення».

Остання стаття присвячена податковій сваволі. Урядовцям наказали працювати, «зайвого від купців не вимагаючи і людям убогим не чинячи жодного здирства». Таким чином, текст Конституції П. Орлика змальовує Військо Запорозьке (читай Україну), як парламентську республіку.

Вставка. У 2009 р. київський історик О.Алфьоров виявив у Російському державному архіві давніх актів копію Конституції, яку було зроблено у першій чверті XIX ст. з метою публікації Д. М. Бантишом-Каменським. Копію цього архівного документа Алфьоров передав до Музею гетьманства у Києві. У 2010 році Алфьоров випустив цю копію друком, при чому у передмові звернув увагу читачів на те, що у виданні представлено копію, але завдяки неуважності журналістів, що освітлювали подію, знахідку Алфьорова у пресі неодноразово було представлено, як віднайдення оригіналу Конституції.

*****

Висновки. Конституція П.Орлика 1710 р. - визначний український народно-політичний документ, у якому знайшли яскраве відображення тогочасні ідеали української нації. У ній відбилися протиріччя між європейською традицією і новітніми на той час ідеалами; протиріччя, які на початок XVIII ст. роздирали Європу на непримиренні ворожі табори, і якими жила на той час Україна. Бо саме через її територію проходила невидима межа між прагненням наших предків до свободи й самостійності, і намаганням ворожих сусідів забрати у ясир і уярмити; пролягали кордони поміж світами християнським та мусульманським. Автори Конституції П. Орлик та козацька старшина, прагнули зв'язати у єдине ціле уривки своєї минувшини та окреслити модель такого суспільства, яке вмістило б головні здобутки нації. Висловлені ідеї є наслідком майже тисячоліття політичного розвитку України, свідченням високого рівня самосвідомості нації, рівня її політичної культури та творчого потенціалу. Конституція постала, як очеревлена ідея української держави - Гетьманщини і водночас, як удосконалення тогочасного розуміння суті держави. Звісно, форма, у якій це все викладено, не позбавлена хиб (точніше особливостей свого часу), але ж це була перша українська Конституція.

*****

Примітка. Гетьман П.Орлик під час Російсько-турецької війни 1710–1714 років намагався відновити свою владу в Гетьманщині. Після укладення миру із 24 соратниками відбув до Швеції. Згодом мандрував Європою. Помер 4 червня 1742 року в Яссах – столиці Молдавського князівства.

РУІНА ЯК НАСЛІДКИ РОЗКОЛУ КОЗАЦЬКОЇ ЕЛІТИ

Барабани з фортеці
святої Єлисавети

Україні завжди бракувало політичних лідерів. Проблемою лідерства науковці займаються дуже давно, ще Платон і Аристотель. Пізніше Н. Макіавеллі описав образ лідера-государя, який будь-якими засобами досягає політичних цілей. Ф. Ніцше вважав, що прагнення до лідерства, це вияв «творчого інстинкту» людини; лідер має право ігнорувати мораль, як зброю слабких. На думку З. Фрейда, народні маси потребують авторитетного лідера так, як сім'я потребує авторитетного батька. Тож Україна завжди мала дефіцит в лідерах (вождь, особа), яка здатна впливати на інших з метою інтеграції спільної діяльності, що спрямована на задоволення інтересів даного суспільства. Відсутність людей подібного ґатунку приводить до Руїни.

Руїна - період історії України кінця XVII ст, що відзначився розпадом української державності і загальним занепадом. Давайте разом розглянемо причини руїни:

- ▶ - відсутність загальнонаціонального лідера, який би міг продовжити справу Богдана Хмельницького після його смерті;
- ▶ - глибокий розкол серед української політичної еліти з питань внутрішньої та зовнішньої політики;
- ▶ - егоїстичність козацької старшини, її нездатність поставити державні інтереси вище від вузькокланових та особистих;
- ▶ - перетворення українських теренів на об'єкт загарбницьких зазіхань Росії, Польщі, Османської імперії та Кримського ханства внаслідок внутрішньої міжусобної боротьби. Щось ці причини збігаються з діями українських лідерів 1991-2018 років.

Деякі історики (наприклад, М. Костомаров) пов'язують Руїну кінця XVII ст. з правлінням трьох гетьманів ставлеників Москви: Івана Брюховецького, Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича й обмежують хронологічно 1663-1687 років та територіально - Лівобережною Україною. Інші історики (наприклад, Б. Крупницький) вважали, що Руїна відносилась як до Лівобережжя, так і до Правобережжя і тривала від смерті Б. Хмельницького до початку правління Івана Мазепи 1657-1687 р.

Під час Руїни, Україна була поділена по Дніпру на Лівобережну та Правобережну, і ці дві половини ворогували між собою, внаслідок систематичного цькування. Сусідні держави (Польща, Московія, Османська імперія) втручалися у внутрішні справи України, й українська політика характеризувалась намаганням підтримувати приязні стосунки з тією чи іншою окупаційною силою. Українську Православну Церкву в 1686 році було підпорядковано Московському Патріархатові. Українські лідери того періоду були, в основному, людьми вузьких поглядів, котрі не могли здобути широкої народної підтримки: (І. Брюховецький, М. Ханенко, Юрій Хмельницький, Д. Многогрішний, С. Опара, Я. Сомко, П. Суховій, П. Тетеря та інші).

Остаточний поділ Гетьманщини на Лівобережну та Правобережну Україну було закріплено Андрусівським договором (1667) та Вічним миром (1686). За ними Лівобережжя та Київ відходили до Московського царства, а Правобережжя - до Річі Посполитої (Україну розірвали навпіл). Ціль одна – знищити Україну, як самостійну державу. Україна зникає - як суб'єкт міжнародної політики і стає розмінною монетою в політичній грі її агресивних сусідів, об'єктом їхньої колонізації. Правда, на Лівобережжі в складі Російської держави ще зберігалась обмежена внутрішня автономія. Кожен новий обраний гетьман укладав окремих договір (статті) з московським урядом. В основі цих договорів лежали так звані «Статті Б. Хмельницького», але з кожним наступним договором вводились все нові обмеження української автономії. Досить проаналізувати Переяславські Статті 1659 р. Юрія Хмельницького; Московські Статті 1665 р. – І. Брюховецького; Глухівські Статті 1669 р. – Д. Многогрішного (правда вони були трохи кращими, ніж попередні); Конотопські Статті 1672 р. – І. Самойловича тощо.

Правобережна Україна була зруйнована і перетворилася на пустелю. І все – через «праведних гетьманів», як іронізував Т.Г.Шевченко, що заради задоволення власних амбіцій та честолюбства втратили всі здобутки української революції 1648 р., у тому числі основний – власну державу, що й призвело до довгого іноземного панування. А в цей час на Лівобережжі козацька старшина вела самознищенську війну один проти одного, шляхом доносів та зрад, за господарювання. Дякуючи переселенцям старшина створювала сприятливі умови для

подальшого формування міцного феодального суспільства. Із нажаханих селян повільно утворювалися відмінні кріпаки. А верхівка українського суспільства почала різко мінятися.

*****

Інші думки. Чому гетьман і булава завжди разом? Булава – це символ влади. Гетьман у якого забрали булаву, міг лишитися не тільки земель, але й часто своєї голови. Для гетьмана військо-ве звання визначалося багатством. Точніше, саме багатство, приписане до булави, кріпило-ся для гетьмана за воїнським чином, без котрого він ставав бідняком. В цьому полягає велика різниця між двох фігур, так схожих зовнішньо: цар та гетьман: перший був власник, дру-гий же – держатель по рангу. Чого і волів кожен новий геть-ман – збагачення та влади. Гетьман не був царем, а геть-манщина, незважаючи на атрибути державності, не стала державою. Боротьба за владу розпочалась практично одразу після смерті Б.Хмельницького. Причини нездатності відсто-яти свою незалежність і утримати державність, потрібно шукати у внутрішніх умовах розвитку українського народу на протязі XVII ст. Кожен козак мріяв стати гетьманом, тому боротьба за гетьманську булаву не припинялась. Йшла нео-голошена, підступна війна за булаву, за землі, за владу. Кори-стуючись внутрішньою слабкістю України, «новим» гетьма-нам нав'язували невигідні договори: Росія, Польща, Швеція й Туреччина. Саме ці внутрішні проблеми й суперечності коза-цької держави стали головною передумовою Руїни.

*****

Наслідки Руїни були вельми плачевні. На Правому березі, в ході безперервних війн – пішли під гибель: сподівання, мрії та частина України. Разом з ними загинуло Правобережне козац-тво та армія. Лівобережна Україна одержала змогу перейти до феодального суспільства та селянського хазяйства, бо в цьому був інтерес Московського царства. Українському народу XVII ст. не вдалося досягнути своєї мети і побудувати незалежну національну державу, тому що дві цілі: особиста воля і бажан-ня народу з однієї сторони та механізми відтворення незалеж-ної України (в тих умовах) з другої сторони - взаємовиключали один одного.

ЛІКВІДАЦІЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ТА ГЕТЬМАНСТВА

В період Руїни український народ загубив частину своєї території та незалежності, а побудова української держави, знову відкладалась на невизначний час. У XVII ст. величезні плодovitі землі розташовані від Південного Буга і до Дніпра, а далі від Черкас і до Запоріжжя були збезлюдненні і перетворилися в пустелю. Внаслідок Руїни, український народ, після довгих випроб, після виснажливих війн, знов повернувся до феодального суспільства, до гніту, тільки під другим підданством (під власним керуванням Московії).

Коли до влади в Російській імперії прийшла Катерина II, вона направила К. Розумовського в Україну, бо її дуже непокоїло козацтво. Він зібрав у Глухові старшинську Раду, і почав тлумачити думки Катерини II, але Рада ухвалила петицію до імператриці з проханням відновити права Гетьманщини та встановити спадковість гетьманства. Однак прохання Ради - відхилили. Натомість 10 листопада 1764 р. Катерина II видала Маніфест про ліквідацію гетьманства. У тому ж році було відновлено Малоросійську колегію (1764-1786), яка спрямувала свою діяльність на неухильну ліквідацію української автономії.

Наступним кроком Москви стало руйнування Запорізької Січі. *По-перше*, в імперії не виникло сумнівів, що Січ, яка здавна була символом свободи і незалежності, й надалі залишатиметься гальванізатором антифеодальних виступів. *По-друге*, Московію не могло не турбувати зростання економічного потенціалу Запоріжжя, а головне - великі потенційні можливості козацьких господарств фермерського типу, що по суті, були викликом кріпосницькій політиці імперії. Москва зазіхнула на скарбницю та добробут Запорізького козацтва. *По-третє*, царат не влаштували демократичні, республіканські традиції, які явно суперечили загальноімперським порядкам. Україна на собі випробувала три імперські завоювання царизму:

- ▶ - узаконення розколу України навпіл;
- ▶ - постій на її території окупаційного війська;
- ▶ - офіційне схвалення донощництва українців на свого гетьмана та старшину.

У квітні 1775 року князь Потьомкін виступив на засіданні царського уряду з проектом ліквідації Запорозької Січі. А на початку червня 1775 царські війська під командуванням генерала П. Текелія, які поверталися з турецького фронту, оточили Запорізьку Січ. Не маючи змоги відбити наступ російської армії, отаман Петро Калнишевський був змушений віддати останній оплот запорожців без бою. Разом із козацькою старшиною він був заарештований і залишок життя провів у Соловецькому монастирі. Козацьке військо було розпущене, а окремі землі Січі роздали панам, яким дозволялося ув'язнювати козаків, а решта землі увійшло до Новоросійської й Азовської губерній, згодом - до Катеринославського намісництва. Ті ж козаки, яким удалося втекти, заснували в гирлі Дунаю Задунайську Січ (1775 -1828 р.) під владою Османської імперії.

*****

Додаток. А за часів Петра Калнишевського у Єлисаветградському краї було більше 45 сіл та близько 4 тисяч козацьких хуторів-зимівників. За подальших козацьких часів було засновано чимало сіл, селищ та міст в області:

Високі Байраки, Красний Кут, Усиківка (зараз Олександрія), Устимівка та Онуфріївка, Диківка та Дмитрівка та інші. З часом деякі з колишніх козацьких поселень увійшли до складу міста Єлисаветград. Наприклад, ще у XIX ст. до міста приєднали передмістя Кушівка. За місцевою легендою, тут тримав шинок козак Куш. І якщо вірити цій легенді, то найстаріша вулиця нашого міста не Пермська і не Невська (зараз Пашутінська), а Кримська! Начебто ця вулиця відходила від Чумацького шляху, який вів у Крим. До шинка завертали, щоб трохи відпочити, тож бізнес козака Куша був досить прибутковим, і скоро навколо його шинка виросло ціле село Кушівка. А ще були поселення Лелеківка, Завадівка, Чечора та інші.

Не секрет, що в будівництві фортеці св. Єлисавети активну участь приймали козаки. 30 липня 1752 року був затверджений проект фортеці. Для її будівництва були прислані селяни з центральних районів Росії, солдати Пермського карабінерного полку і, звісно, охочі люди, (добровольці) з навколишніх земель. Крім того, у травні 1752 гетьманом України Кирилом Розумовським були прислані 611 робітників. Охорону

будівництва несли 200 Запорозьких козаків. Царський уряд завжди ставився до козаків Запорозької Січі з підозрою. Але військовий потенціал козаків, їхня роль в охороні кордонів змушувала Росію деякий час миритися з її існуванням. Однак 1709 року Петро I видав указ зруйнувати Січ. І тільки 1734 року козаки знову отримали шанс повернутися на Дніпровські береги з Олешківської Січі. Останній період існування так званої Нової Січі, з одного боку, характеризувався значним економічним підйомом, а з іншого – поступовим занепадом її автономії. Однак після ліквідації Запорозька Січ залишилася єдиним краєм в Україні, де ще зберігалася автономія.

Дослідники козацького періоду часто кажуть про 7 Запорозьких Січей, що наслідували одна одну, але наші співавтори називають 9 Запорозьких Січей (за роками):

- Хортицька Січ (1552-1558)
- Томаківська Січ (1563-1593)
- Базавлуцька Січ (1593-1630)
- Микитинська Січ (1638-1652)
- Чортомлицька Січ (1652-1708)
- Кам'янська Січ (1709-1711, повторно 1730-1734)
- Олешківська Січ (1711-1728)
- Нова або Підпільнеська Січ (1734-1775)
- Задунайська Січ (1775-1828)

Слід наголосити, що в історичному плані козацтво Єлисаветградського-Кіровоградського-Кропивницького краю тісно пов'язане з Запорозькими та вільними козаками, де нами виділено п'ять періодів:

- ▶ Утворення вільного, а згодом Запорозького козацтва (1470-1583);
- ▶ Перша боротьба проти Польщі, Криму та Туреччини за релігійно-національну незалежність (1583-1657). Національно-визвольна битва під Жовтими водами (квітень 1648);
- ▶ Друга боротьба проти Польщі, Криму та Росії за збереження самобутності (1658-1709);
- ▶ Існування запорожців за межами України і їхня боротьба за повернення в рідні місця (1709-1734);
- ▶ Протистояння з російсько-московською владою за самостійне існування після падіння останньої Запорозької Січі (1734-1775).

Ліквідувавши Запорізьку Січ, російський царат приступив до ліквідації гетьманства 1764 року і скасування решток автономних прав України. У 1781 р. було знищено полковий та сотенний адміністративний устрій України і Гетьманщину поділено на три намісництва (губернії): Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське, що разом утворили Малоросійське генерал-губернаторство. Частина українських земель відійшла до Новоросійської губернії. У цей самий час втрачає значення Малоросійська колегія, яка за цих умов була елементом української автономії. В усіх губерніях замість українських, заведено російські адміністративні та податкові установи. У 1783 р. скасовано давній військовий устрій; козацьке військо було реорганізовано у 10 кавалерійських полків. Тоді ж в Україні запровадили загальне кріпацтво, селян остаточно прикріпили до землі: «І почалася русифікація з отсих хохлів...».

*****

Показовий факт. Через два місяці після зруйнування Запорозької Січі Катерина II, повідомляючи про це в маніфесті, урочисто проголошувала, що ця вольниця козацтва «вконець уже разрушена, с истреблением на будущее время и самого названая запорожских казаков». Кошову (козацьку) старшину схопили і таємно вивезли до Москви. Всевладний фаворит Потьомкін, який загравав з козаками і був навіть записаний до січового реєстру під іменем Грицька Нечеси, наполягав на смертній карі кошовому отаманові Петру Калнишевському, писареві Івану Глобі, та військовому судді Павлу Головатому. Але цариця, боючись бунту розсерджених козаків, веліла: «отправить на вечное содержание в монастыри... кошевого - в Соловецкий, а прочих - в состоящие в Сибири монастыри». З їхніх конфіскованих маєтностей назначено було виділяти «кошовому атаману по рублю, а прочим - по полтине на день». Писар Глоба опинився в Туруханську, а суддя Головатий - у Тобольську, за мурами монастирів. І це, незважаючи на те, що Калнишевський з 1761 року мав значні військові заслуги перед Росією і був нагороджений золотою медаллю з портретом імператриці. Той же Потьомкін у листі до нього присягався в любові до козацтва, подарував йому срібний годинник і обіцявся бути протектором Січі й усієї України.

Московські мракобіси ще в XVI столітті обстоювали ідею про єдину мову: «когда будет много языков, то пойдет смута в земле». Це освячувало політику царизму: нема окремої мови, тож нема й окремого народу - його козацький устрій уже знищено й наказано про нього забути, українські губернії всіляко порівнювали до «подобных» великоросійських. Але на заваді цього стояла могутня культурна традиція українства, передусім явлена у слові. Тому вся каральна потуга царської імперії була спрямована саме проти української культури.

*****

Примітка. Відповідно до української мови, зовсім замовчувався той факт, що в 1762 році після захоплення Індії Англією європейські вчені відкрили для себе Санскрит, який перекладається, як священна мова. Він був занесений на терени Індії десь за 4 тис. р. до н.е. з території Праукраїни. Вражає подібність Санскриту і української мови, дуже багато слів читаються майже однаково. А поляк Михайло Красуський в 1880 р. опублікував брошуру «Древность малороссийского языка», в якій доводить, що українська мова є корінною материнською мовою всіх індоєвропейських мов: «Займаючись тривалий час порівнянням арійських мов, я дійшов до висновку, що українська мова давніша від всіх слов'янських, не виключаючи і старослов'янської, а також санскритської, грецької, латинської та інших арійських мов». Таким чином, якщо Санскрит нараховує приблизно десь 6-7 тисяч років, то українська мова набагато старша за нього. Поки що найдавніші писемні знаки на території України знайдені в Кам'яній Могилі поблизу Мелітополя. Петрогліфам Кам'яної Могилі вчені нараховують 11-12 тисяч років.

*****

Щоб там не було, але українство виявилось невмирущим, як писав І. Крип'якевич. Вузьким струмочком, підпільними щілинами плила національна свідомість, ховалася у народній пісні, у кобзарській думі, у руїнах старих городів та містечках, на самотніх могилах, на пожовклих листках давніх книг, які зберігали в українських селах. Віднаходили її чутлива молодь, прислуховуючись до селянської мови, запальні учені, що досліджували останки давнього життя, письменники-романтики, які шукали

натхнення у таємничому світі минулого. Т.Шевченко своїм гарячим словом спопуляризував ці змагання і перекував їх у могутні гасла для майбутніх поколінь. Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський і цілий ряд найперших учнів розвинули новочасну ідеологію українства й реалізували її у громадському житті.

*****

Про цікаве: Під час злуки з Москвою Україна мала вельми високий рівень освіти і що важливо, не тільки серед владних державців, а й серед простого люду. Наприклад, гетьман Богдан Хмельницький навчався у Київській братській школі, а потім у Львові і Ярославлі. Будучи бранцем у Туреччині в 1620–1621

роках, вільно оволодів турецькою мовою. Знав також польську, французьку, латинь. Десятки його соратників також мали (мовлячи по сучасному), вищу освіту. Двоє із козацької старшини закінчили Оксфордський університет, а корсунський полковник Станіслав Морозовинський (герой історичної пісні «Ой, Морозе, Морозенку») закінчив Падуйський університет в Італії. Гетьмани, як правило, були не тільки поборниками національної освіти, а й її щедрими меценатами. Вихованець Острозької академії Петро Сагайдачний, який тримав гетьманську булаву чверть століття, разом з усім Військом Запорозьким вступив до Київського братства, опікувався влаштуванням школи, що невдовзі виросла в Києво-Могилянський колежіум, а потім в Академію. Перед своєю смертю, Сагайдачний всі маєтності заповів Київському і Львівському братствам: «на науку і освічення діток православних і виховання бакалаєрів учених, на вічні часи». Він також організував січові й полкові школи, навіть було заведено посаду отамана січової школи. Ось свідчення Павла Алеппського, що побував в Україні на початку 1650-х років, про суцільну грамотність її люду. «А дітей в них більше ніж трави, і всі діти зміють читати, навіть сироти», занотував цей уважний спостерігач. Майже кожне село мало школу: за переписом 1740–1748 років у семи полках гетьманщини було 866 шкіл на 1099 поселень. За описом Румянцева у Чернігівському полку налічувалося 143 школи на 147 сіл. Якщо 1768 року на його теренах одна школа

припадала на 746 душ населення, то через століття тут уже сталося таке запустіння, що одна школа була на 6730 українських душ. На Лівобережжі - така ж сумна картина. 1740 року там було 866 шкіл, а через 60 років їх усі позакривали. Те ж сталося в Слобідській Україні, в чотирьох полках якої було 124 школи, а через 60 років – ні одної.

*****

Гетьманську державу Б.Хмельницького (як перший Гетьманат) відносять до 1648-1657 р, а вже (1658-1659) відбулася російсько-українська війна. Українська козацька держава на території Наддніпрянщини, Сіверщини, Полісся та Східного Поділля, веде свій початок від 1648 до 1764 років, а період з 1648-1676 роки вважається Національною революцією XVII ст.

До кінця XVIII ст. внаслідок цілеспрямованої антиукраїнської політики самодержавної Росії - гетьманщина тимчасово збереглася лише в частині Лівобережної України під владою Москви. Українська провідна верства, задобрена імператорською «Жалуваною грамотою дворянству» (1785), відповідно до якої вона звільнялася від військової служби та «урівнювалася» в правах із російським дворянством, мовчки сприйняла ці зміни. Хоча певні спроби протесту були, зокрема, у 1791 р. Вас. Капніст за дорученням українських патріотичних кіл побував у Берліні, де спробував таємно заручитися підтримкою Пруссії у намаганнях відновити гетьманщину. Такі дії були поодинокими й істотно не впливали на загальну ситуацію.

Після смерті Хмельницького почалася Руїна (1657-1687), яка призвели до поділу України по Дніпру між Річчю Посполитою та Московською державою без погодження з українською владою (Андрусівське перемир'я 1667 та Вічний мир 1686 р.)..

Українська гетьманська держава проіснувала всього 120 років, але відіграла велику роль в історії України. Перш за все це була держава українського народу, ґрунтована на козацькому стані з прогресивними, демократично-республіканськими формами правління. Гетьманщина забезпечила становлення українського народу, розвиток його мови, культури, піднесення національної свідомості. В наслідок ліквідації Гетьманщини перестала існувати Українська держава; ліквідувались українські збройні сили; проводилась русифікація українського суспільства; Московська влада спокійно управляла Україною.

КОЛІЇВЩИНА ЯК НАРОДНА НЕПОКОРА

Коліївщина - козацько-селянське національно-визвольне повстання в Правобережній Україні у 1768-1769 роках. Спровоковане національним і релігійним гнітом правобережного українського населення в Речі Посполитій. Очолив це повстання запорожець Максим Залізняк, а його найближчим сподвижником став сотник уманської надвірної міліції І. Гонта. *(Прим. Коліївщина від слова колоти, колії).*

Безпосередньою причиною його спалаху був антиукраїнський терор, розпочатий частиною магнатів і шляхти. Центральною подією Коліївщини став похід гайдамаків на чолі з М.Залізняка з-під Чигирини - на Умань. До них приєднався загін над-вірних козаків І. Гонти. Разом вони 10 червня 1768 визволили Умань. Крім головних сил, у різних районах Правобережжя діяли майже 30 загонів (М.Швачки, С.Неживого, І. Бондаренка та інших), підпорядкованих єдиному керівному центру на чолі з М. Залізняком.

А починалося все так: Восени 1767 року в монастирях Придніпров'я під виглядом послушників оселилась група запорозьких козаків. Її ядро складалося з восьми осіб, серед яких Максим Залізняк, Кіндрат Лусконіг, Микита Швачка, Андрій Журба, Василь Бурка, Дем'ян Чернявченко та Іван Бондаренко. Очолював групу Йосип Шелест. Саме вони починали агітувати українців до повстання. Так, Шелест закликав селян до повстання проти шляхти Речі Посполитої, посилаючись на лист кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського.

Після смерті Шелеста від випадкового пострілу Кіндрата Лусконога між 20 та 23 травня 1768 року на чолі повстанців став Максим Залізняк. 26 травня (1768) гайдамацький загін вирушив у похід з урочища Холодний Яр під Чигирином. Повстанське військо здобуло Жаботин, Смілу, Черкаси, Богуслав, Канів, Лисянку. Сили повстанців швидко зростали. На початку червня 1768 року повстанське військо наблизилося до Умані, яка належала київському воєводі Францішеку Салезію Потоцькому. Проти гайдамаків Максима Залізняка шляхта вислала полк надвірних козаків на чолі з уманським сотником Іваном Гонтою. Проте Гонта разом з козаками перейшов на бік повсталих і розпочав наступ 9(20) червня 1768 року на Умань.

Рада повстанців обрала М.Залізняка гетьманом і князем смілянським, а І. Гонту - полковником і князем уманським. Гайдамацьке військо поділялося на 16 сотень на чолі з сотниками. Військова і цивільна влада зосереджувалась у канцелярії при повстанському війську.

Головною метою повсталих була ліквідація польсько-шляхетського гніту і кріпосництва. Селянство розраховувало на допомогу царських військ, які вступили на Правобережжя України для боротьби з магнатами, але то виявилось неправдою. У Москві були свої, власні плани. Так за наказом російського командування підступно були захоплені М. Залізняк та І. Гонта, а потім увесь уманський табір гайдамаків, забігаючи наперед, зазначимо: повстання було придушене російськими військами (спільно з поляками), а гайдамацькі ватажки - страчені або заслані на Далекий Схід. Польські й царські війська ліквідували й інші загони. Шляхта влаштувала жорстоку розправу над усіма повстанцями. У Дикому полі, Кодні, Сербях та інших місцях були страчені, закатовані, понівечені й скалічені тисячі людей.

*****

Цікаві думки: *Порівняно з попередніми виступами гайдамаків Коліївщина мала ширшу соціальну базу, вищий рівень організації (наявність єдиного керівного центру, поділ війська на окремі підрозділи тощо) та ідеологічну спрямованість. Гайдамаки обґрунтовували свої дії як визвольну війну проти тих, кого вони вважали загарбниками і пригноблювачами: великих землевласників, управителів маєтків і їхніх прибічників (більшість з яких в ті часи були поляками і євреями).*

*****

У 1789 р. налякана польська адміністрація заарештувала на Західній Україні (Волині) кілька сотень селян за звинуваченням у бунтарських настроях, а 30 осіб стратила. Ці події були названі «**Волинською тривоگوю**». Вони були останнім відголосом гайдамаччини в Україні. Протягом деякого часу продовжувалися гайдамацькі виступи й на Лівобережжі, Слобожанщині та Запоріжжі. Події Коліївщини та боротьба гайдамаків описані в: поемі «Гайдамаки» Т. Шевченко; оповіданні «Коліївщина і степи» М. Грабовського; роман «Коліївщина» М.Глухенького; повісті «Отаман Холодного Яру» С. Зінченко та інше.

ЕСКАДРОН ГУСАРІВ ЖВАВИХ

Невгамовний дід Опанас посадив онуків навпроти себе і почав цікаву розповідь про українське походження гусарів та гусарських полків, які в історичній бувальщині називались російськими. На превеликий жаль, Росії в цьому питанні нічим похвалитись. Візьмем початок 1812 року: в Росії було 12 гусарських полків (11 армійських і 1 гвардійський). Із них 9 полків були сформовані в Україні, 2 - в Білорусії (за активної участі українських підрозділів) і лише 1 (гвардійський) - в Росії. Гусари комплектувалися з рекрутів, які набиралися головним чином в Україні. У гусарських полках служило чимало сербів, молдаван, албанців, угорців, переселених царським урядом у середині XVIII ст. на землі Південної України, у так звані Нову Сербію і Слов'яносербію, але основну масу становили саме українці. Як приклад, російський військовий діяч П. К. Бенкендорф у своїй «Краткой истории лейб-гвардии гусарского Его Величества полка» зазначає: *«В 1762 году, в день вступления на престол Императрицы Екатерины II, гусарских полков было уже числом 12, и все они поселялись на юге России, т. е. в Украине и Малороссии».*

Перші гусари, як особливий рід кавалерії, з'явилися в XV столітті в Угорщині. Там так називали кінних воїнів угорського дворянського ополчення, яке поділялося на роти по 20-25 чол. Наслідуючи угорцям, багато держав Європи: Польща, Австрія, Пруссія, Франція - ввели в своїх арміях гусарські частини. В Росії окремі іррегулярні формування гусарських частин почали створюватися ще в XVII ст. за зразком польських гусар. Однак до складу регулярної армії вони були включені тільки в другій половині XVIII століття.

1796 року одночасно з утворенням в Петербурзі лейб-гвардії Гусарського полку в Південній Україні були сформовані додатково п'ять гусарських полків: Єлисаветградський, Павлоградський, Маріупольський, Олександрійський і Ольвіопольський. Перші три полки були створені на базі місцевих пікінерних полків, які в свою чергу ще в 1764 р. були сформовані з Новослобідського, Бахмутського, а також частково Полтавського і Миргородського козачих полків.

Факти. Історія Кіровоградського краю у 18 столітті унікальна - він (край) формувався на військових засадах. Кіровоградщина - це край фортець, тільки у часи Нової Сербії на території області було спроектовано близько 40 укріплень, але не всі з них були побудовані. Саме місто Єлисаветград-Зінов'ївськ-Кірово-Кіровоград-Кропивницький бере свій початок поселень біля фортеці Святої Єлисавети. Фортеця будувалася для захисту південних кордонів Російської імперії, а місце вибрали посередині між двома існуючими фортецями – Архангелогородською на Синюсі (нині у межах селища Новоархангельська) та у Мішуриному Розі на березі Дніпра (нині у Верхньодніпровському районі Дніпропетровської області). Для оборони від нападів турків і кримських татар 24 грудня 1751 року імператриця Єлисавета Петрівна підписала указ про переселення австрійських сербів-граничар (прикордонників) у Росію.

Нова Сербія становила собою ряд захищених земляними укріпленнями (шанцями) поселень і охоплювала територію нинішньої Кіровоградщини, за виключенням невеликих околичних частин. Вона розділялася на два поселенські полки (гусарський та пандурський), кожний з яких складався з 20 ротних поселень (шанців). Проіснувала Нова Сербія до 1764 р., коли новосербські полки були переформовані: гусарський - у Чорний гусарський, а пандурський - у Жовтий гусарський полк. Колишні новосербські шанці продовжували функціонувати як ротні поселення, тільки кількість рот зменшили до 16 у кожному полку. У 1776 році полки знову реформували, їх стало більше, а 28 червня 1783 року гусарські поселенські полки ліквідували, а їх поселення стали цивільними селами.

Кіровоградці О.Чорний та К.Шляховий представили графічні реконструкції 18 земляних фортець. За основу брали історичний документ «Карту Новосербського військового і Слобідського козачого полку поселення 1756 року» з книги Ф.Ласковського «Материалы для истории инженерного искусства в России» за 1865 рік. Ці плани О.Чорний прив'язав до місцевості. Одним із орієнтирів такої прив'язки стала наявність на планах церков. Використовувалася також і супутникова відео зйомка. Назва багатьох, земляних фор-

тець сьогодні присутня у назвах сіл та міст Кіровоградщини - Новомиргород, Петрострів, Надлак, Кальниболот, Мартоноша, Панчеве, Каниж, Глинськ, Дмитрівка, Цибулеве тощо.

Далі про гусарів. У 1765 році, після ліквідації українського Слобідського козацького війська, було утворено 5 поселенських гусарських полків із колишніх слобідських полків: Охтирський, Ізюмський, Сумський, Острогозький і Харківський. Ось як описує перетворення козаків на гусарів український письменник Г. Ф. Квітка-Основ'яненко: «Таких бравих молодцов зачем оставляють казаками? Переименовали и переодели их в гусары... Одно и то же – одна удаля, одна думка: бить неверных без пощады, своих не выдавать и в случае нужды, неравного боя с неприятелем помогать соседям по домашней жизни... В походе веселы, куражны, исправны, храбры и неприятеля гонят. Домой идут веселые, всем довольны, хозяйство их процветает, с девчатами женихаются, и как по походам намоскалились, тех слабеньких и одурачивают. Девчатам прибавилось забот: все песни были про козаченьків; теперь те же молодцы, да перевернуты в гусары, не ладятся песни, давай сочинять новые». Много и скоро явилось новых песен:

Гусар коня напував,
Дзюба воду брала,
Він її поцілував,
Вона й заплакала..., або
Гусарин чорновусий,
Чому в тебе кафтан куций?
Гусарин відчепися
І на мене не дивися.

*****

Як бачите, увесь особовий склад цих полків становили українці. Олександрійський і Ольвіопольський полки були утворені з іноземних поселенців - вихідців з Балкан: сербів, болгар, далматинців, македонців. Однак, оскільки для їх повного укомплектування іммігрантів не вистачало, то вони поповнювалися в основному вихідцями з місцевого українського населення, колишніми городовими і запорізькими козаками, які мешкали в Дикому полі.

Раніше ми зазначили, що на початку 1812 року в Росії було 12 гусарських полків, зазначимо їхні назви: Охтирський,

Ізюмський, Сумський, Єлисаветградський, Маріупольський, Павлоградський, Лубенський, Олександрійський, Ольвіопольський, Гродненський і Білоруський і один гвардійський - лейб-гвардії Гусарський. Коротко розглянемо Єлисаветградський гусарський полк, вірніше третій гусарський Єлисаветградський полк, як кінна військова частина Російської імперії в Україні у 1783-1918 роках. Цей полк був сформований 28 червня 1783 р. генерал-майором бароном Ферзеном із Єлисаветградського, Херсонського пікінерних полків та Єлисаветградського легкокінного полку у складі 6 ескадронів. 21 вересня 1788 р. до них приєднали команди кінних егерів Сумського, Павлоградського, Маріупольського, Ольвіопольського, Олександрійського, Костянтиноградського, Таврійського, Полтавського, Харківського, Ізюмського, Охтирського, Острогоського, Воронезького, Українського легкокінних і Катеринославського кірасирського полків. Приведений у склад 12 ескадронів та названий Єлисаветградським полком кінних стрільців (подальше реформування ми не будемо зазначати).

Далі ми вибірково беремо інформацію у старших викладачів кафедри всесвітньої історії КДПУ ім В.Винниченка Ковалькова О.Л. та Чорного О.В.: - Зі вступом Росії у бойові дії проти Франції (1805-1812 р), Єлисаветградський гусарський полк входив до передового ешелону російської армії. Його особовий склад брав участь фактично в усіх вирішальних кампаніях і битвах, покривши себе славою. Війни з Наполеоном для нього, як і для багатьох інших військових підрозділів, стали своєрідною бойовою школою, оскільки їм уперше довелося воювати із сильними, прекрасно вишколеними частинами французької армії.

Вирішальна битва між арміями Франції і Третьої антифранцузької коаліції, до складу якої входили Росія, Великобританія, Швеція, Неаполітанське королівство та Португалія, відбулася 20 листопада 1805 року під Аустерліцем (нині містечко Славков у Чеській республіці). Сили союзників нараховували 85 тисяч чоловік: 60 тисяч спрямувала під Аустерліц Росія і 25 тисяч – Австрія. Загальне командування військами здійснював генерал М.І. Кутузов. У складі російських військ у

битві під Аустерліцем брали участь Павлоградський, Маріупольський і Єлисаветградський гусарські полки. Останній під командуванням шефа полку генерала Єрофея Кузьмовича Остена-Сакена вперше брав участь у ході війни 1805 року і входив до складу авангарду сил союзників. Більшість ескадронів полку перебували під командуванням генерала князя П.І. Багратіона, у корпусі генерала Ф.Ф. Буксгевдена. Під Аустерліц єлисаветградські гусари були перекинуті з Єлисаветграда, де вони до того дислокувалися ще з моменту створення полку.

Під час битви полк діяв у загоні генерала Ф.П. Уварова. Крім того, 40 гусар полку воювали проти французів у з'єднанні генерала М.А. Мілорадовича. Єлисаветградцям, порівняно з іншими гусарськими частинами, довелося діяти в надскладних умовах. Тричі Єлисаветградський гусарський полк йшов в атаку на французьких кірасирів, і кожного разу французи, маневруючи, розступалися у сторони, підставляючи єлисаветградців під шквал картечного гарматного вогню. Але, не дивлячись на це, єлисаветградці мужньо стримували натиск французьких сил. Характеризуючи дії кавалерії у битві, генерал Ф.П. Уваров у рапорті від 25 листопада 1805 року про гусарський полк із Єлисаветграда зазначив: «...при всех атаках на неприятеля и при отражении оного полк сражался с отличною храбростью».

Хоробрість особового складу полку у битві під Аустерліцем відзначив і генерал М.І. Кутузов у рапорті Олександрю І. Він же подав імператору представлення, в якому зазначив нагороди для єлисаветградців: «...барон Сакен третій генерал-майор – Золотая шпага с алмазами «За храбрость», а так-же полковники Єлисаветградского полка Лисаневич и Всеволожский первый – ордена Святого Владимира 4-го класса».

Після невдалих дій під Аустерліцем Австрія вийшла з війни, уклавши Пресбурзький мирний договір 1805 року. Росія теж припинила бойові дії, але мирну угоду з Францією не підписала. Після подій під Аустерліцем Єлисаветградський гусарський полк 19 січня 1806 р. прибув на Волинь і тимчасово розмістився в м.Ляховці, а згодом був переведений у м.П'ятигори.

Черговий військовий конфлікт розпочався 1806 року виступом Франції проти Пруссії. У бойових діях 1806–1807 р. Єлисаветградський гусарський полк бере активну участь. Шефом полку в цей час був полковник, а згодом генерал Анас-

тас Антонович Юрковський. 12 січня 1807 року два ескадрони полку в складі авангарду військ союзників брали активну участь у боях за місто Лібштадт у Пруссії. Наступного дня елісаветградські гусари, перебуваючи в авангарді російської армії взяли участь у битві під Морунгені.

Вирішальне і найбільш криваве протистояння у війні держав Четвертої антифранцузької коаліції з Наполеоном відбулося 26-27 січня 1807 року під Прейсіш-Ейлау в Східній Пруссії (нині м. Багратіонівськ, Калінінградської обл., РФ).

Там Єлісаветградський гусарський полк діяв на правому фланзі диспозиції російського арьергарду. Єлісаветградські гусари спільно з частинами Каргопольського та Інгерманландського драгунських і кірасирського Його Величності полків зустрілися з кавалерією генерала П.Ожеро на вкритому кригою озері Тенкніттен. Єлісаветградці, атакувавши французьку кінноту, значно вклинилися у її ряди та змусили відступати, але згодом російський арьергард зазнав потужного удару противника, і Багратіон з військами змушений був розпочати відхід, продовжуючи стримувати французів.

Основним результатом битви стали величезні втрати з обох сторін. Єлісаветградський гусарський полк при Прейсіш-Ейлау втратив убитими 5 офіцерів і 126 нижніх чинів, пораненими – 11 офіцерів і 56 нижніх чинів. За особисту мужність і хоробрість «*оказанных в сражении против французских войск 27-го января при Прейсис-Эйлау*» шеф Єлісаветградського гусарського полку генерал-майор А.А. Юрковський був нагороджений орденом Святого Георгія III ступеня, а полковник Олексій Всеволжський – орденом Святого Георгія IV ступеня, 45 нижніх чинів отримали в нагороду знаки військового хреста «За труды и храбрость».

Після російсько-прусько-французької війни 1806–1807 р. впродовж 1807–1811 рр. полк дислокувався неподалік Вілкоміра у містечку Кайдани Віленської губернії за 152 версти від Вільно, де його особовий склад поповнювався новобранцями й займався бойовими навчаннями. Напередодні війни 1812 року Єлісаветградський гусарський полк, очолюваний полковником Герасимом Шостаковим (шефом полку був на той час генерал О.М. Всеволжський) у складі 2-го піхотного корпусу генерала К.Ф. Багговута увійшов до складу 1-ї Західної армії генерала

М.Б. Баркляя-де-Толлі. Від початку війни у бойових діях участь брали вісім ескадронів полку. Єлисаветградські гусари, разом з козаками 1-го Бузького козачого полку, зустріли передові заго-ни французів відразу ж після їхнього переходу на російський берег Неману 12 червня 1812 р. Сутички вище названих полків з французькими частинами тривали впродовж 13–15 червня. Саме у цей час єлисаветградські гусари спільно з бузькими козаками стримували наступ корпусів маршалів Л. Даву та Мюрата поблизу Жижморів, забезпечуючи відхід армії до Свенцяна. Єлисаветградські гусари і тут показали свою хоробрість.

На початку серпня 1812 року під Смоленськом відбулося об'єднання армій генералів Баркляя-де-Толлі та Багратіона. Там 18–19 серпня відбулася Смоленська битва, у результаті якої місто довелося здати французам. Після того, як загальне командування російської армією було передане генералу Мих. Кутузову, Єлисаветградський гусарський полк увійшов до складу 3-ї бригади генерал-майора О.Всеволжського (шефа полку). Полком продовжував командувати полковник Г.О. Шостаков. Напередодні битви при Бородіно Єлисаветградський гусарський полк перебував у складі першої Західної армії у першому резервному кавалерійському корпусі генерала Ф.П. Уварова.

26 серпня 1812 року біля села Бородіно за 124 км від Москви розпочалася одна з наймасштабніших битв світової історії. Головні події битви під Бородіно відбувалися навколо Багратіонових флешей, а потім батареї генерала М. Раєвського. На Бородинському полі Єлисаветградський гусарський полк зайняв позицію на правому фланзі розгорнутих російських військових сил, за другим піхотним корпусом.

Гусари Єлисаветградського полку зробили вагомий внесок в успішний характер кавалерійського удару. У його ході їм вдалося захопити дві французькі гармати, щоправда через пересічену балками місцевість трофеї довелося залишити, попередньо зіпсувавши. Цей факт з історії полку став хрестоматійним. Про нього йдеться майже в усіх дослідженнях з історії Вітчизняної війни 1812 року та Бородинської битви. Цей подвиг відзначили у своїх дослідженнях військові історики Михайловський-Данилевський, Васильєв та Жилін. Високо оцінили хоробрість Єлисаветградського гусарського полку у своїх рапортах генерали: Уваров, Барклай-де-Толлі та М.Кутузов...

Згадуючи героїв Бородинської битви, варто відзначити майора Єлисаветградського гусарського полку барона Розена. Він на чолі 2-го полкового батальйону, не зважаючи на картечний вогонь противника, атакував французьке піхотне каре, яке прикривало розміщену на пануючій висоті артилерійську батарею, змусив його відступити і нейтралізував ворожу вогневу позицію. За ці дії майор О. Розен був удостоєний ордена Святої Анни II ступеня.

13 вересня 1812 р. Єлисаветградський гусарський полк на чолі з полковником Г.О. Шостаковим знищив французький гвардійський загін чисельністю 800 чоловік під командуванням полковника Март'є. За згадані дії Г.О. Шостаков був нагороджений золотою шаблею з написом «За храбрость».

У подальшій боротьбі з французами Єлисаветградський гусарський полк брав участь у битві при Тарутино 22 вересня 1812 р., у ході якої вахмістр Іван Жуковський першим уклінився у лави противника. Особливо у цей час єлисаветградські гусари відзначилися у боях на берегах річки Чернишні, поблизу населеного пункту Спас-Куплі. Особовий склад полку у бою проти французів знову «отличился мужеством и храбростью». За поданням генерал-фельдмаршала М.І. Кутузова від 23 січня 1813 р. офіцери полку за битву на берегах Чернишні були удостоєні високих державних відзнак.

(На малюнку нагрудний знак Єлисаветградського гусарського полку). Бойові якості рядових і офіцерів полку ставились у приклад іншим полкам, героїв із Єлисаветграда знали у всіх частинах російської армії, а служити у складі Єлисаветградців було почесно і престижно. У доказ викладеного наведемо уривок із документа про нагородження учасників битви 22 вересня 1812 р. за підписом головнокомандувача генерал-фельдмаршала М.І. Кутузова: «...Московского ополчения 8-го казачьего полка прапорщик Забела во время сражения был употреблен с приказаньями под неприятельскими выстрелами, препорученность сию исполнил в точности, отличив себя мужеством и храбростию. Достоен перевода в Єлисаветградский гусарский полк». Участь єлисаветградських гусар у Вітчизняній війні 1812 року не залишилася непоміченою коман-

дуванням та урядовими колами. 13 квітня 1813 р. Олександр І підписав імператорський указ, який розпочинався словами: *«Успехи и счастливые события нынешней кампании явили новые опыты мужества храброго нашего воинства. Среди совокупных поражений неприятеля, по засвидетельствованию генерал-фельдмаршала князя Кутузова-Смоленского, особенно ознаменовали себя полки...»*. Далі йде їхній перелік, серед якого чільне місце займає і Єлисаветградський гусарський полк. Разом із тим, сам полк за вдалі дії у війні 1812 р. отримав у нагороду 25 срібних труб на георгіївських стрічках з написом *«За отличие при поражении и изгнании неприятеля из пределов России в 1812 году»*. Від себе додаємо, що Єлисаветградський гусарський полк один із небагатьох удостоєний пам'ятного знаку на полі Бородинської битви. Його назва викарбувана на монументі 1-му кавалерійському корпусу генерала Ф.П. Уварова.

Єлисаветградський гусарський полк й далі брав участь у закордонному поході російської армії 1813–1814 років. Полком у цей час продовжував командувати полковник Г.О. Шостаков. Відзначилися єлисаветградські гусари і у знаменитій битві під Лейпцігом 4–7 жовтня 1813 р., яку дослідники найменували «битвою народів». Особливо єлисаветградські гусари проявили себе 14 березня 1814 р. у битві при Сен-Дізьє. За прикладну хоробрість і мужність під час закордонної кампанії 1813–1814 р. Єлисаветградський гусарський полк отримав чергову колективну відзнаку. Кавалерійський генерал Ф.Ф. Вінценгероде 26 серпня 1814 року, на честь другої річниці битви при Бородіно запропонував у нагороду для полку право носити спеціальний знак на ківерах з написом *«За отличие»*. Ці знаки були даровані полку імператорським розпорядженням 19 листопада 1814 р. А ще гусари, крім інших заслуг, нагороджені Георгіївськими трубами *«За втихомирения Угорщины 1849 р»*.

Як доказ визнання заслуг Єлисаветградського полку є представлення портретів полкових офіцерів у військовій галереї героїв війни 1812 року у Зимовому палаці у С.-Петербурзі. Серед численних образів створених відомим художником Дж. Доу, є портрети генералів Г.О. Шостакова й Г.І. Лисаневича. У м. Кропивницькому проводять засідання: *«Єлисаветградський гусарський полк: гордість і слава Єлисаветграда»*.

НОТАТКИ ПРО ХІХ СТОЛІТТЯ

На середину ХІХ ст. населення України нараховувало 11,7 млн осіб (із них 3,5 млн осіб під владою Австрійської та 8,2 млн осіб під владою Російської імперій). За становою ознакою воно поділялось на дворянство, духовенство, купецтво, міщанство і селянство. На Лівобережжі переважали дрібнопомісні дворяни-землевласники; селянство складалося з посполитів та козаків (останні становили третину населення і проживали на своїх хуторах у статусі державних селян, що були зобов'язані сплачувати четверту частину прибутків до державної скарбниці; на Правобережній Україні - польські магнати і шляхта, духовенство (римо-католицьке та православне), купецтво, міщани та селяни-кріпаки (українці й поляки). Основу населення Південної України (Новоросії) складали селяни та відставні солдати. У Галичині правлячою соціальною верствою була польська шляхта, на Буковині - румунські бояри, на Закарпатті - угорські пани. Поляки, угорці, румуни проживали переважно в містах, де складали основну частину місцевих ремісників, купців, службовців. Українців у всіх трьох частинах була більшість, яка складалась з селянства, малочисельної версти духовної та світської інтелігенції.

Наприкінці ХVІІІ ст. 85 % українських земель опинились у складі Російської імперії, на них було поширено загальноімперський адміністративно-територіальний устрій:

1). Слобідська Україна складалась: (Харківська, частини Сумської, Донецької, Луганської областей сучасної України та Воронезька, Курська, Білгородська області сучасної Росії). У 1765 р. було ліквідовано полковий та сотенний устрій, утворено Слобідсько-Українську губернію, а в 1780 р. – її перетворено у Харківське намісництво, а з 1796 р. - у Слобідсько-Українську губернію (з 1835 р. вона відійшла до Харківська);

2). Лівобережна Україна (Гетьманщина): У 1781-1782 р. ліквідовано полковий та сотенний устрій, утворено намісництва (Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське). Але у 1796 році намісництва ліквідували, а із Чернігівського та Новгород-Сіверського - утворено Малоросійську губернію, яку 1802 р. поділено на Чернігівську та Полтавську губернії. У 1835 р. - Чернігівську,

Полтавську, Харківську губернії - об'єднано в Малоросійське генерал-губернаторство із центром у м. Харкові.

3). Правобережна Україна: 1797 р. - утворено Київську, Волинську, Подільську губернії. У 1802 р. - Київську, Волинську, Подільську губернії об'єднано в Київське генерал-губернаторство із центром у м. Києві;

4). Південна Україна: У 1764 р. утворено Катеринославське намісництво, яке 1797 р. перетворено в Новоросійську губернію, з часом (1802 р.) - поділено на Миколаївську (з 1805 р. - Херсонська), Катеринославську та Таврійську губернії. Але у 1822 р. - Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії, Бессарабську область (з 1873 р. - губернія,) об'єднано в Новоросійсько-Бессарабське генерал-губернаторство з центром у м. Одесі.

5). Наприкінці XVIII ст. у результаті переселення українців на Північний Кавказ формується новий історичний регіон – Кубанська Україна.

Отже, на анексованих українських землях у складі Російської імперії було утворено три генерал-губернаторства, їхні керівники мали військову і цивільну владу; поділялись на 9-ть губерній. А вже губернії поділялись на повіти на чолі з капітан-справниками. У 1837 р. - повіти поділили на стани, очолювані поліцейськими приставами.

*****

Про Єлисаветград. 6 грудня 1828 р видано відразу два укази, згідно з якими міста Єлисаветград і Ольвіополь були передані у відомство військових поселень. Міста ці втратили статус повітових, їхні повіти скасовано, з їхніх частин було утворено новий Бобринецький повіт із адміністративним центром у місті Бобринці. Частини повітів, що не ввійшли до округів військового поселення були розподілені: Єлисаветградського повіту – між Олександрійським і Бобринецьким повітами, а Ольвіопольського повіту – між Бобринецьким і Тираспольським повітами. 25 червня 1830 року поселенські уланські полки перейменовано: 1-й Український - на Український; 2-й Український - на Новоархангельський; 3-й Український - на Новомиргородський; 4-й Український - на Єлисаветградський; 1-й Бузький - на Бузький, а 2-й Бузький - на Одеський...

6). Наприкінці XVIII ст. 15 % західноукраїнських земель увійшли до складу Австрійської імперії (імперії Габсбургів):

7). Східна Галичина (Руське воєводство) та Західна Галичина (Малопольща) склали адміністративно-територіальне утворення - Королівство Галиції і Лодомерії із центром у місті Львові й поділялось на округи (дистрикти). Вся повнота влади належала призначеному імператором - губернатору, якому підпорядковувалися в округах старости, останні опиралися на посесорів (управителів) або мандаторів (наглядачів) у селах.

8). Північна Буковина - до 1848 р. входила до Королівства Галиції і Лодомерії, з 1848 р. Північна і Південна Буковина склали Королівство Буковина із центром у м. Чернівці.

9). Закарпаття - територіально належало Угорському королівству й було поділено на комітати (або жупи).

*****

Із вище сказаного ми бачимо, як розривали на шматки етнічні землі українців. Пройде небагато часу і в кінці XX – почат. XXI ст. онуки оцих поневолювачів будуть до сказу кричати: - Немає у світі держави України. Їх дратує той факт, що Україна є на мапі світу, і вони перекручують факти, вигадують

різні міфи, твердять, що українці – це штучна нація в 35 мільйонів людей, яку вигидав австрійський Генеральний штаб під час Першої світової війни і таке інше. Скажіть, чому у 1918 році за Брестським миром, світові держави визнали існування незалежної України? Пам'ятайте, поки на нас зазіхають інші імперії, нам час від часу доводиться нагадувати, що ми не з неба впали, що предки наші жили на цих землях, коли тих імперій й wspomині не було.

*****

Соціальна боротьба в Україні першої половини XIX ст. пов'язана з кризою феодально-кріпосницької системи господарювання: селянські виступи на Київщині (1803), «костянтинівська легенда» (1825), пов'язана з поширенням чуток під впливом повстання декабристів про бажання цесаревича Костянтина дарувати селянам волю; повстання військових поселенців у Чугуєві (1819); повстанський рух під проводом У. Кармалюка (1813-1835); селянські виступи на Правобережній Укра-

їні (1847-1848) у зв'язку з утиском особистих прав селян; «Київська козаччина» (1855), рух пов'язаний із чутками у зв'язку з Кримською війною про звільнення з кріпацтва селян, що вступлять до козацького ополчення; селянський рух «похід у Таврію за волею» (1856), пов'язаний з легендою про звільнення від кріпацтва при переселенні на Південь України. У Наддніпрянській Україні 1805 р. відбувся перший робітничий страйк друкарів Києво-Печерської лаври.

На Західній Україні значного резонансу набули: «холерні бунти» 1831 р. у Закарпатті; селянський рух на Буковині, очолюваний Лук'яном Кобилицею у 1843-1844 р.; у Прикарпатті - рух опришків і так далі.

У 1830-1831 і в 1863 роках повставали поляки проти Російської імперії. Ціль, поляки захотіли відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 року: *«Давайте відновимо Річ Посполиту та трошки відсунемо імперську Росію»*. І почали вчені розбиратися з тим питанням і думати, як відрізнити одну етнічну групу (чи один народ, чи одне плем'я) від іншої? Спочатку думали – за релігійною ознакою, але потім з'ясувалося, що на тих територіях не всі католики - є поляками. Були католики - білоруси, були католики-малороси і таке інше. Далі – більше, з'ясувалось, що земля малоросів не тільки цілком збігається з сьогоднішніми кордонами України, (а ще виходить далі на схід в районі Слобожанщини та Північного Кавказу). І зразу результати дослідження – засекретили, бо Україна вже тоді починалася від Карпат та Полісся і доходить до Чорного моря.

Трохи пізніше, у 1917 році петроградські більшовики почнуть кричати: - Україна це лише Правобережжя і Лівобережжя, а весь південь – це Новоросія, яка не має відношення до України? Для прикладу більшовикам показали першу етнографічну карту слов'янства, яку створив і погодив з царською Росією, відомий чеський учений Шафарик, якого ще Шевченко згадує, – це 1842 рік, як «Слов'янські землі». Там були окреслені території різних слов'янських народів та визначені кордони України. Ми бачимо, що кордони України, по суті, не відрізняється від того, що ми маємо сьогодні, чи що показувала статистика на межі XIX-XX століть. До складу лівобережних українських земель входили дві історичні області - частина Наддніпрянщини та Слобідська Україна.

Серед українських земель, які на початку XIX ст. перебували у складі Російської імперії та становили її південно-західну частину - називали Наддніпрянська Україна, або Наддніпрянщина, де виділяли чотири великі регіони:

- Слобожанщина;
- Лівобережна Україна;
- Правобережна Україна;
- Південна Україна.

В багатьох документах територію лівобережної Наддніпрянщини й сьогодні продовжують називати Малоросією.

Не забувайте про українські землі під владою Австрійської імперії. Унаслідок першого (1772 р.) і третього (1795 р.) розділів Речі Посполитої та Константинопольської австро-турецької конвенції (1775 р). Під владою Угорського королівства перебувало Закарпаття. Галичину разом із частиною польських земель було виділено в окремий край - королівство Галіції та Лодомерії з центром у Львові. У 1786 р. на правах окремого округу до Галичини була приєднана Буковина (з центром у Чернівцях).

*****

Пригадайте, з якого історичного періоду землі на яких ми живемо, почали називати Україною. Один і той народ, в різні часи називали: «руси-чі» і «русини», «бойки» і «лемки», «черкаси» і «полтавці», «уманські українці» і «слобожанці», «козаки» тощо. Тобто, старосвітські локальні спільноти, які входили в одну державу - на певній території. Навколишні держави-агресори, як зрештою завжди накидувались на ці території і шматували. У XX столітті треба було робити певні висновки з приводу того, хто ми, де ми, куди ми рухаємося і як буде називатися наш спільний дім, бо Україна була розділена між двох імперій. І було зрозуміло, що якщо почнеться війна між ними (а вона почалася), жодна з цих імперій не зможе (хто б не переміг) перетравити таку величезну країну (Україну), не надавши їй свободи чи автономії у спільних межах від Карпат - до Дону. І в результаті в нас з'являється у 1917 році Українська Народна Республіка, а ті імперії гинуть. Австрія розпалась, царська Росія теж розпалась і переформатувалась у радянський більшовицький проект...

УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Виникнення Першої світової війни (серпень 1914 - листопад 1918 р.) було не випадковим. Вона була закономірним результатом гострих суперечностей між великими світовими державами. Ще в 1879 р. Німеччина уклала військовий союз з Австро-Угорщиною, а в 1882 р. - з Італією. Так виник Троїстий союз, до якого згодом приєдналася Туреччина. У 1904-1907 р. сформувався союз Англії, Франції і Росії - Антанта. Головним поштовхом до війни, був англо-німецький економічний, військово-морський і колоніальний антагонізм. Німеччина мріяла захопити значну частину колоній Англії. Обидві країни, ведучи боротьбу за перевагу на морях, нарощували свої військово-морські сили. Франко-німецькі суперечності почалися через землі, відібрані у Франції після франко-пруської війни 1870-1871 р.

Особливої гостроти набули суперечки великих країн на Балканах і Близькому Сході. Німеччина намагалася розширити тут сферу свого впливу, а Австро-Угорщина після анексії Боснії та Герцеговини готувалася захопити Сербію. Росія прагнула зберегти і розширити свої політичні позиції на Балканах, захопити протоки і Константинополь, Західну Україну та інше.

Як тільки розпочалася війна в Європі, Японія дійшла висновку, що настав час для вторгнення в Китай і встановлення панування на Тихому океані. Спочатку вона пред'явила Німеччині ультиматум, щоб та відвела з японських і китайських вод німецькі військово-морські сили. Так як Німеччина відмовилася прийняти ультиматум, Японія оголосила їй війну й обложила фортецю Циндао, яку та орендувала в Китаї. Далі Японія захопила у німців Маршалові, Каролінські та Маріанські острови.

Таким чином, війна стала світовою. Понад чотири роки тривала ця жахлива бійня, в яку були втягнуті 36 країн з населенням понад 1,5 млрд. чоловік, тобто 75% населення земної кулі. В армії воюючих країн було мобілізовано понад 73 млн. чоловік. Всього було вбито солдат 9 318 993 чол.; мирних жителів 6 855 222 чол. Перша світова війна мала виключний руйнівний характер, особливо на європейському театрі дій. Вона перевершила всі попередні війни за чисельністю людських жертв і матеріальних витрат. Якщо за все XVII ст. кіль-

кість загиблих у європейських війнах становила 950 тис., за XVIII ст. - 1563 тис., у період наполеонівських війн (1801-1815 р.) - 687 тис., а з 1815 до 1914 р. втрати були 630 тис. чоловік, то в Першій світовій війні загинуло біля 16 млн. чоловік. Тобто за роки війни загинуло у два рази більше людей, ніж за всі попередні війни протягом 300 років.

*****

Перша світова війна велася у багатьох регіонах земної кулі. Утворилося до двох десятків фронтів, проте основними були Західноєвропейський фронт, де німецькі війська вели війну проти англо-французьких військ, та Східноєвропейський, де російські війська протидіяли австро-угорській і німецькій арміям. Всі інші фронти (Балканський, Закавказький, Аравійський, Австро-Італійський та інші) були другорядними.

*****

Перша світова війна розколола українське суспільство й ослабила національно-український рух. У ставленні до війни українські політичні партії зайняли різні позиції. Наприклад, партії Західної України активно підтримували уряд Австро-Угорщини і Німеччини у війні з Росією, сподіваючись, що у разі поразки Росії держави-переможці допоможуть українцям створити самостійну державу.

Більшість партій Наддніпрянської України на чолі з С.Петлюрою, підтримали Росію у війні; інші пропонували українцям дотримуватися у війні нейтралітету; третя частина партій на чолі з В.Винниченком засудила війну і виступила за поразку Росії, наприклад, УСДРП, «Спілка» та «Союз визволення України». Серед них - В.Дорошенко, Д.Донцов, М. Меленевський, М.Залізняка, А.Жук - проголосили утворення самостійної української держави і для її досягнення вирішила співробітничати з Німеччиною та Австрією - проти Росії.

Про утворення Української Народної Республіки було оголошено 7 (20) листопада 1917 року III Універсалом Української Центральної Ради. Всього УЦР видала 4 Універсали, які визначили етапи Української держави, від автономної - до самостійної. Після проголошення автономії 28 червня 1917 було створено Генеральний Секретаріат - як крайовий орган України. А вже IV Універсал 9 січня (22 січня) 1918 року - проголосив УНР

«самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу», а виконавчий орган, Генеральний Секретаріат - Радою Народних Міністрів.

*****

Думки у голос. *(Василь Шкляр). Українська революція триває вже більше сторіччя. Якщо правильно трактувати, то ця війна ніколи не припинялася. Я завжди глибоко відчував спадкоємність нашої визвольної боротьби. І мені було дуже прикро й дивно, що ось ще донедавна деякі українські історики та письменники називали нашу національну революцію 1917–1921 років громадянською війною, яка начебто точилася між класами. Але російсько-українська війна триває постійно, просто агресія загарбника набирала різних форм. Від військового вторгнення - до колоніального, репресивного гноблення й неприхованого геноциду. Нині ми знову ввійшли у фазу збройної боротьби, Росія оружною потугою посунула на Україну. Ми ж пам'ятаємо, як це було трохи більше ста років тому, коли проголосили спершу автономію, потім повну незалежність України, і відразу ж повалили з півночі московські банди. Такі ж гібридні, такі ж брехливі у своїй захланності, як тоді, так і тепер.*

*****

За IV Універсалом Української Центральної Ради від 9 (22) січня 1918, Україна стала незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. З усіма сусідніми державами: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки. Влада в ній буде належати тільки народові України, іменем якого (поки зберуться Українські Установчі Збори), буде правити Українська Центральна Рада (представництво робітничого народу, селян, робітників і солдатів).

У Конституції Української Народної Республіки, прийнятій 29 квітня 1918 р. в останній день існування Української Центральної ради зазначалося, що *«Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР»*.

Постає запитання: а чи все зробили українці (а конкретніше - тодішня керівна і панівна верхівка), щоб відстояти свою автономію, самоврядування, національну сутність. Чи була низка згубних помилок, починаючи від Б. Хмельницького, який так і не визначив чіткої форми підданства, бо, дотримуючись звичайної моральності, він не бажав ставати клятвопорушником і йти проти царя?

*****

Примітка. *Невдачі України під час революцій і визвольних змагань 1917-1920 років можна пояснити тим, що населення не було підготовлене до української ідеї. В ті часи, воно до будь-якої ідеї не було підготовлене (крім тієї, щоб у пана землю забрати). І тому: «Бог його знає, що в тому Києві чи Полтаві? У нас в селі своя влада, пана немає». А ще були серйозні прорахунки провідників, що в сукупності полегшило шлях до агресії на українських територіях.*

*****

Наведене вище дозволяє дійти ряду висновків:

► - відлік незалежності України у ХХ ст. було розпочато у 1918 році після проголошення УЦР IV Універсалу. За радянських часів формальний характер незалежності підтверджується її державним статусом, закріпленим Конституціями 1919, 1929, 1937 та 1978 років;

► - Радянська історіографія веде історію УРСР з 25 грудня 1917 року, коли більшовики скликали в Харкові свій Всеукраїнський з'їзд рад, на якому створили уряд, альтернативний до Генерального Секретаріату УНР. І Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв резолюції «Про організацію влади на Україні» та «Про самовизначення України». У 1917-1920 р. відбулися три спроби встановлення більшовицької влади в Україні, супроводжувані військовою інтервенцією радянської Росії.

► - 28 листопада 1918 у Курську було створено «Тимчасовий робітничо-селянський уряд України» та його «збройними формуваннями», після чого більшовики розгорнули наступ на Україну. Частини Червоної армії 3 січня 1919 року окупували Харків. А 6 січня 1919 року «Тимчасовим робітничо-селянським урядом України» вперше була затверджена назва «Українська Соціалістична Радянська Республіка».

► - 14 березня 1919 року була затверджена Конституція УСРР, де вказано, що «Українська Народна Республіка» проголошується «окремою державою» (формально).

► - прийнятим 24 серпня 1991 року Верховною Радою «Актом проголошення незалежності України» було розпочато новий етап історії України, пов'язаний із одержанням Українською Державою фактичної, а не формальної незалежності.

УКРАЇНА У СКЛАДІ СРСР

30 грудня 1922 року утворюється СРСР, який згодом переростає у більшовицьку імперію. А 1923 р. РКП(б) приймає програму коренізації. Більшовики шукають опори серед національних меншин. Формуються віддані кадри будівників соціалізму. В УСРР ця політика отримала назву «українізації». Політика «українізації» мала деякі позитивні зрушення, наприклад, у 1920-х р. допомогла зробити значний крок вперед в освіті, культурі, науці. Переводиться на українську мову діловодство. Виходять книжки (50%), газети (90%) українською мовою; 80% загальноосвітніх шкіл стають україномовними. За 10 років в сільській місцевості з 24% - до 57% зростає рівень писемності. Створили 1,5 тис. польських, німецьких, єврейських та інших шкіл. Запрацювала «Вільна академія пролетарської літератури» (1925р.), Українська Академія Наук, відроджується Українська автокефальна православна церква (1921р.). Повертається значна частина емігрантів таких як М.Грушевський та інші.

Але політика «українізації» посилює позиції прихильників національного комунізму (М.Хвильовий, О.Шумський, М.Скрипник, М.Волобуєв). Москва кваліфікує їх, як ворожі «ухили» й починає боротьбу з метою їх «нейтралізації». У 1929 р. ОДПУ заарештовує 45 членів вигаданої «Спілки визволення України» і репресує їх у 1930 р. Розпочинається згортання «українізації» (зменшення кількості українських шкіл, періодичних видань, закриття українських театрів та введення у 1938 р. обов'язкового вивчення російської мови в усіх школах). А далі пішла зачистка кадрів, інтелігенції, голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 роках привели до масового знищення корінного українського населення з ознаками етнічної чистки.

Входження УСРР до складу Союзу РСР, умовно можна поділити на кілька етапів:

I етап (червень 1919 – грудень 1920) – утворення «воєнно-політичного союзу» радянських республік, збереження за Україною формального статусу незалежної держави.

II етап (грудень 1920 – грудень 1922 р.) – формування договірної федерації, посилення підпорядкування України, обмеження її суверенітету.

III етап (грудень 1922 – травень 1925) – утворення СРСР, втрата Україною незалежності. 30 грудня 1922 р. перший з'їзд Рад СРСР затвердив декларацію про утворення Союзу РСР і союзний договір. Союз складався з 4 республік: РСФРР, УСРР, БСРР, ЗСФРР (Азербайджан, Вірменія, Грузія). Примітка: держава Україна до 1937 року у складі СРСР називалась УСРР, а вже потім УРСР (юридично). А фактично і була лише однією з безправних «провінцій» Радянського Союзу.

А як трактувався статус України в Конституціях?

► - у Конституції УСРР 1919 йшлося про її наміри увійти до складу єдиної світової соціалістичної Радянської Республіки.

► - Конституцією УСРР 1929 визначалося, що «Українська соціалістична Радянська Республіка входить до складу Союзу Радянських соціалістичних Республік як суверенна договірна держава і зберігає за собою право вільного виходу з Союзу. Суверенітет УСРС обмежений лише в межах, зазначених в Конституції СРСР і лише в предметах, що їх віднесено до компетенції Союзу РСР; поза цими межами Українська СРР здійснює свою державну владу самостійно».

► - Конституцією УРСР 1937 р. зазначалося, що «поза межами статті 14 Конституції СРСР, УРСР здійснює державну владу самостійно, зберігаючи Повністю свої суверенні права».

► - Конституцією УРСР 1978 р. також визнавалося, що «Українська Радянська Соціалістична Республіка - суверенна радянська соціалістична держава», яка разом з іншими республіками «об'єдналась у Союз Радянських Соціалістичних Республік – єдину союзню багатонаціональну державу». Проіснував СРСР із 30 грудня 1922 - по 26 грудня 1991.

Тобто, починаючи з проголошення політичної незалежності у 1918 році, Україна мала статус Республіки, і навіть після фактичної окупації у 1920 році її території військами Радянської

Росії, продовжувала зберігати формальний державний статус. Саме цей формальний статус УРСР, як держави, дозволив їй у 1945 році у числі перших підписати Статут і увійти до складу групи з 51 держав-засновниць Організації об'єднаних націй (ООН) зокрема, як відомо, глава делегації УРСР міністр закордонних справ Д.Мануїльський головував у Першому комітеті на конференції у Сан-Франциско, де були розроблені Преамбула та Глава № 1 «Цілі та принципи» Статуту ООН

*****

Факти. СРСР недовго складався з 4-х союзних республік. Результатом національно-державного розмежування радянських республік Середньої Азії стала поява 27 жовтня 1924 Туркменської та Узбецької СРР. А 16 жовтня 1929 з Узбецької СРР виділилася Таджикицька СРР, яка 5 грудня 1929 увійшла до складу СРСР. Зі вступом у дію Конституції СРСР 1936 року, замість розформованої Закавказ. Рад. Федеративної Соціаліст. Республіки, з'явилися три самостійні союзні республіки: Азербайджанська, Вірменська і Грузинська. Одночасно статус союзних одержали 2 автономні республіки РРФСР: Казахська і Киргизька. 31 березня 1940 було утворено Карело-Фінську РСР (16 липня 1956 року вона стала Карельською Автономною РСР у складі РРФСР). В умовах радянської військової присутності Латвія, Литва та Естонія 21 липня 1940 були проголошені Радянськими Республіками. У серпні 1940 р. вони увійшли до складу СРСР як Союзні Республіки. Нарешті, 2 серпня 1940 з основної частини повернутої від Румунії - Бессарабії (а це шість центральних повітів із 9-ти) і вилученого в УРСР Придністров'я було утворено Молдавську РСР.

*****

Подальше існування СРСР було поставлене під знак запитання конституційною реформою 1988 р. Реформа відділила Ради від партій і ліквідувала фактичний статус КПРС як державної партії. Унаслідок цього норми Радянської Конституції (включно з нормою про можливість виходу із Союзу) негайно перетворилися з декларативних - на діючі. Керівництво окремих Республік, поки таємно почали обговорювати свій вихід з Радянського Союзу.

Доповнення. 18 квітня 1989 Литовська РСР задекларувала пріоритет республіканського законодавства над союзним, а 28 липня 1989 таку декларацію прийняла й Латвійська РСР. У грудні 1989 З'їзд народних депутатів СРСР дав політико-правову оцінку секретному протоколу до договору про ненапад між Німеччиною і СРСР від 23 серпня 1939 (т.зв. пакт Молотова-Ріббентропа), після якого було здійснене поглинення країн Балтії в 1940 р. На цій підставі Литовська РСР проголосила 11 березня 1990 р. днем відновлення своєї Незалежності. 26 травня 1990 Верховна Рада Грузинської РСР прийняла декларацію про свій суверенітет. Ланцюгова реакція почалася після прийняття такої декларації російським парламентом в Москві. 12 червня 1990 Верховна Рада РРФСР на пропозицію Б.Єльцина прийняла декларацію про державний суверенітет і відмежувалася від загальносоюзного центру на чолі з М.Горбачовим в Москві. Услід за Росією таку декларацію у 1990 році прийняли: 20 червня - Узбекистан, 23 червня - Молдова, 16 липня - Україна, 27 липня - Білорусь, 22 серпня - Туркменія, 24 серпня - Вірменія і Таджикистан, 18 жовтня - Азербайджан, 25 жовтня - Казахстан, 15 грудня - Киргизія.

Прийнятий Верховною Радою УРСР «Акт проголошення незалежності України» був схвалений 1 грудня 1991 на всенародному референдумі. 8 грудня 1991 лідери трьох східноєвропейських слов'янських Республік Б.Єльцин+ Л.Кравчук+С.Шушкевич зібралися під Мінськом і констатували, що СРСР як геополітична реальність і суб'єкт міжнародного права більше не існує. 25 грудня президент СРСР М.Горбачов оголосив про свою відставку із цієї посади. 26 грудня 1991 Рада Республік Верховної Ради СРСР на останньому засіданні прийняла рішення, в якому визнала факт припинення існування СРСР.

*****

Так розпався велетенський колос на глиняних ногах СРСР зі своєю більшовицькою доктриною. Створення СРСР з самого початку було принципово не вірним. СРСР будувалась як імперія, а історично всі імперії – розвалювались, значить СРСР також був приречений. Зараз свої амбіції показу Російська Федерація - як імперія, але її кінець – запрограмований.

НАША ПРАВДА: ТЕРИТОРІЇ ТЕРОРУ

Старша онука діда Опанаса – Тетяна задала питання: - Діду, а це правда, що сучасна Росія скоро розпадеться? Так правда. Ви знаєте, що держави народжуються, ростуть, міцніють і занепадають. Чому? Невже могутні імперії не можуть жити довго і щасливо? Виявляється, не можуть. Я вам коротко розповім чому розпалися держави: Османська, Римська, Монгольська, Австро-Угорська та (царська) Російська імперії, зараз на черзі імперія Російської Федерації. Війни і експансії

завжди вели до виникнення великих держав, які мали в своїй історії, як піки могутності, так і падіння та розвал. Війна – це життєвий дух імперії. Перманентні війни пронизують «імперську історію» усіх попередніх століть. Імперії «навчилися жити» війнами, виживати завдяки їм, вони пересовують час своєї смерті. І саме ці дії розвалюють імперії як «картковий будинок».

Османська імперія — ісламська монархічна держава турецької династії Османів на території Малої Азії. Заснована у 1299–1923 роках, її звали «Вічна держава». У ранньому новому часі була наддержавою в Європі та Середземномор'ї. У часи найбільшого розквіту в XVI-XVII століттях займала Анатолію, Близький Схід, Північну Африку, Балканський півострів і прилеглі до нього з півночі землі Європи. Керувалася міцним центральним урядом (портою) та багатонаціональною бюрократією на місцях. Вела перманентні війни із Персією, Священною Римською Імперією, Угорським королівством, Польщею, Російською імперією, Венеціанською республікою, Папською областю і Мальтійським орденом. Вступила в епоху занепаду після поразки у Великій турецькій війні (1683-1699). Сильно ослабла внаслідок корупції чиновництва, яничарських бунтів, поразок у російсько-османських війнах XVIII-XIX ст. та націоналістичної політики молодотурків, розпалась після Першої світової війни 1914-1918 р. У 1922 р. було скасовано монархію, а 1924 р. - халіфат. Колишні володіння Османів перейшли до Великої Британії, Франції та Росії.

Римська імперія. На піку свого розквіту населення Рим-

ської імперії нараховувало близько 60 мільйонів осіб! Римська імперія йшла попереду усіх інших держав і міцно тримала у своєму кулаку Європу і Близький Схід. За тисячолітню історію могутня держава приєднувала і втрачала землі, змінювала правителів і форми правління. Римська імперія була першою у всьому: її легіони були непереможні, лікарі віртуозно робили операції, які часто були не під силу сучасним лікарям. Література, театр, торгівля – не було жодної сфери, в якій би Рим пас задніх. Але чому занепадала Римська Імперія? Точної відповіді не знає ніхто. Одні кажуть, що в Римі зібралось занадто багато національностей. Інші вбачають причину у безвідповідальних, слабовольних і самозакоханих імператорах, коли власна нажива переборювала народні інтереси. Всі дослідники вбачали: «занепад імперії – це логічний процес, якого просто неможливо уникнути». Римляни почали деградувати, розлінилися, із войовничих і мужніх воїнів перетворилися на меланхолійних письменників і співаків, яких легко знищили завойовники.

Монгольська імперія, або Велика держава Монголів, - середньовічна імперія в Євразії, друга за площею імперія у світовій історії. Початок її утворенню поклало об'єднання монгольських племен під проводом Чингісхана у 1206 році. Вона збільшилася за рахунок приєднання держав Східної і Середньої Азії, Близького Сходу і Східної Європи. На час найбільшого розквіту її площа становила 24 мільйони кв. км з населенням понад 100 млн людей і була найбільшою у світі сухопутною імперією. Монголи мали неймовірно чітку тактику дій, шалену рухливість і чимало награвованої новітньої техніки. Полководець Темуджин (патріарх династії Чингізидів) у 1206 році об'єднав усі монгольські племена і був проголошений великими ханом над усіма племенами (титул) - «Чингісхан». Славнозвісний хан захватив північний Китай, спустошив Азію, підкорив Іран тощо. Це було одне із найжорстокіших нашестя за усю історію людства. За різними даними, у цих країнах була вбита ледь не половина усього населення. Монголи були «нічним кошмаром», гіршими, ніж нашестя сарани. Монгольська імперія правила майже усією Євразією, окремими районами Східної Європи, Китаєм і землями Київської Русі. Їхні шатра переповнювалися золотом, у владі монголів у прямому сенсі опинилося півсвіту. Та це й згубило могутню імперію. Кожна

завойована ними держава була більш розвиненою політично і культурно, ніж сама Монголія. Тому, об'єднавши величезну територію, але будучи не в змозі її контролювати, кожен регіон повертався до свого устрою, яким жив до завоювання монголами, а Монгольська імперія почала розпадатися, як тільки її розквіт досяг свого апогею. Чингісхана багато істориків вважають винним у загибелі близько 40 мільйонів людей.

Російська імперія. Ще до середини 1930 років радянська історіографія, не заперечувала хижацької суті імперсько-царського орла. Біля 20 війн було проведено за участю Московського царства, 38 війн за участю Російської імперії, 14 війн за участю Російської федеративної соціалістичної республіки (РРФСР) та 28 війн за участю Російської федеративної соціалістичної республіки (СРСР). Наступниця СРСР - Російська Федерація (РФ) станом на кінець 2017 року провела 14 війн.

Московська влада, як папуга весь час повторює: «Россия никогда ни на кого первая не нападет», забуває, що 80% війн розпочинала саме вона. Подивившись на мапу - здивуєшся, яким чином цій «миролюбній» країні, що вела виключно «оборонні війни», вдалося за 350 років збільшити свою територію у понад сім разів - із 3 млн. кв. км у 1547 році - до 21,8 млн. кв. км у 1914 році? Про подальші роки (до 2017) ми вже мовчимо.

Врахуйте, що територія Московії 1547 року (на момент проголошення Московського царства), вже була результатом загарбницької діяльності Івана IV Грозного, та його попередників - Івана III та Василя III, які розпочали політику «собєранія земель». І менш ніж за сто років «назбирали» їх стільки, що збільшили територію Московського князівства у 10 разів.

Пригадаймо хронологію нарощування земель: За Івана III - агресія проти Новгороду і його завоювання. Московіти вели грабїж з небаченою жорстокістю, прокотилися землями Новгородської республіки «вогнем і мечем». Таким же чином «приєднано» до Московського князівства за М. Карамзіним «богомерзкую Тверь» (1485 р), за Василя III - Псков (1510 р), «богопротивную Рязань» (1520 р), Північне князівство (1523 р). За Івана Грозного - Казанське (1552 р) та Астраханське (1556 р) татарські царства, потім Сибірське царство (1582–1583 р). Далі: підкорення Калмикії (1665 р), Башкирії (1686 р).

За Петра I - завойовано Естонію і Латвію (Ливонію), час-

тину Фінляндії. Проникнення в Середню Азію. Привласнення кавказького узбережжя Каспію.

За Катерини II - до Московії приєднано північне узбережжя Чорного моря, Крим, правобережну Україну, Білорусію, Литву й Курляндію.

За Олександра I - відібрано у шведів Фінляндію, у турків - Бесарабію. Після війни з Наполеоном захоплено частину Польщі з Варшавою. Остаточне утвердження в Грузії, початок багатолітньої війни за поневолення кавказьких горців.

За Миколи I (першого) - поглинуто Вірменію.

За Олександра II - завершено покорення Кавказу, відібрано у Китаю Приамурський і Усурійський краї, захоплено величезні території в Середній Азії (Ташкент, Самарканд, васальна залежність Хіви та Бухари).

За Олександра III - досягнуто афганського кордону.

За Миколи II - невдалі спроби приєднати до імперії Манчжурію і Корею. В геополітичних планах Росії часів Першої світової війни: Константинополь, Турецька Вірменія, Галичина. Далі Росія почала «пожирати» своїх сусідів. Врешті-решт, заковтнула Україну, заборонивши їй навіть державницьку назву країни й перехрестила її на Малоросію.

Заковтування своїх сусідів - питома риса російського імперіалізму, найагресивніша форма експансії, яка в планах самодержців сягала берегів Інду й Гангу, Японії й Середземномор'я. А ще в РФ амбітні плани про відродження колишнього СРСР.

Жадібна дистрофія владної «еліти» Москви досягає такого рівня, що вона стає не здатною керувати суспільством, тримати руку на пульсі соціально-економічних, політичних і соціокультурних процесів. Московська «еліта» тоне в розкоші і розбещеності, тому вироджується. Її замкнутість не дозволяє приливу свіжих сил, нових ідей, творчої енергії молодій генерації.

Нестерпним для більшості населення стає рівень насильства над громадянами, особливо українних земель і вони повстають. Влада, яка живе за рахунок насильства (завоювання), спонукає – революції і бунти. Спочатку імперії помирають морально, а вже потім – матеріально, внаслідок різкого зниження матеріального забезпечення народу й посилення бідності. Прірва між багатими й бідними за останні 30 років стала максимальна (різниця в зарплаті – 43 (45) рази при нормі 5-7).

Вас цікавлять причини виникнення війн між державами? В основному причини ховаються в статусі держав. Їх три: **1)** - звичайні держави; **2)** – імперії; **3)** - ключові цінності цивілізацій. Причини війн між звичайними державами досить добре описав Норман Енджелл, видатний англійський пацифіст, лауреат Нобелівської премії миру: «Нації змагаються (воюють) не лише через спільні матеріальні інтереси, але й часто через зовсім не економічні причини: через марнославство, через гордість, або через бажання бути першими, займати чільне місце в світі, володіти міццю та престижем або ж просто через ненависть до народу, який не схожий на них; через надмірну образливість, через бажання (чого б це не коштувало), здолати суперника, через вроджену ворожість, яка існує між націями, через засліплення ненавистю; через переконання, що люди і нації завжди між собою воювали і будуть воювати, тому що така їх природа, як і всіх інших представників живого світу».

Імперії, без сумніву, можуть розпочати війну на підставі наведених вище причин, але головна причина для них в іншому: вони розпочинають війни для так званого захисту порядку, демократії, «прав людини». Найкраще описав німецький політолог Герфрід Мюнклер: «Імперії - це не просто великі держави, вони розвиваються за власними законами. Якщо держави пов'язані порядком, який створюється ними спільно з іншими країнами, і тому змінювати його вони самостійно не можуть. То імперії, навпаки, вважають себе творцями і гарантами порядку, який залежить виключно від них самих. Цей порядок створюється ними для захисту від хаосу, в якому вони бачать постійну загрозу, і цей порядок вони зобов'язані захищати». Саме тому Росія, і росіяни, щиро вважають, що вони не лише мають право, але і зобов'язані розпочати війни в Молдові, Грузії, Україні і навіть в Сирії для «захисту» демократії та порядку в цих країнах. Без них там буде хаос, анархія... Є лише одна проблема: а чи є зараз Росія імперією? Барак Обама завжди підкреслював, що Росія є звичайною регіональною державою. Але Путін чомусь брутально ігнорував такі тонкі натяки Барака Обами.

Відповідно до ключових цінностей. Справа в тому, що ключові країни цивілізацій можуть розпочинати війни на підставі вищезазначених причин та ще й за власні цінності. Путінська Росія окреслила собі певний круг цінностей і тому воює.

ВІДЛУННЯ МОСКОВСЬКОЇ «РЕВОЛЮЦІЇ ЗВЕРХУ»

Масове нищення народів і націй, яке характеризувало просування Радянського Союзу в Європу, не є новою ознакою його політики експансії. Не є воно і нововведенням, вигаданим лише для того, щоби створити однорідність із різноманіття: поляків, угорців, балтійців, румунів, які тепер туляться

навколо країн Радянської імперії. Тому політика Кремля направлена (як і царської Росії), на процес «єднання» народів. Якщо після Першої світової війни, було створено «радянську людину», а далі «радянську націю». То в період новітньої історії – ностальгія за відтворенням колишнього Радянського Союзу. Щоб досягнути ці цілі та об'єднати народи й нації, кремлівські вожді з легкістю нищать інші нації і культури, які здавна заселяли Східну Європу. Проводиться знищення донських і кубанських козаків, республіки кримських татар, балтійських націй Литви, Естонії, Латвії тощо. В кожному випадку – це вияв довготривалої політики ліквідації неросійських народів шляхом усунення вибраних (окремих) частин суспільства.

Одне із вістря радянської атаки у 1930-ті роки було спрямовано на українських хліборобів – велику кількість селяноодноосібників, хранителів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України. І до них застосували найстрашнішу зброю - виморювання голодом. Штучний голод 1932-1933 років був потрібний радянській владі для знищення українського суспільства, вона створила його «на власне замовлення», накладаючи надзвичайно високу зернову квоту, як державний податок. Бо більше, на тисячах акрів пшеницю так і не було зібрано – врожай залишили гнити на полях. Решту збіжжя завезли до державних зерносховищ для зберігання до часу, поки влада не вирішить, як розподілити зерно. Третина того дорогоцінного зерна – пропало в зерносховищах. Велику частину врожаю (життєво важливого для українців), експортували за кордон, щоб отримати кредити.

Настав страшний 1932 рік, населення Кіровоградського краю чекали важкі випробування, ось свідчення архівних джерел із сіл Кіровоградщини: у селі Тарасівка з 410 осіб 1931 року

- на травень 1932 р. залишалось 26 душ (або 6,4%); у селі Високі Байраки - населення за рік зменшилось на 2 тис. осіб. Ті хто ще живий - голодує, пухне від голоду, «їдять подрібнені качани кукурудзи, перемішаний з травою сухий щавель», точного обліку смертності немає. Обертасове - село в Компаніївському районі Кіровоградської області, 65% населення опухли від голоду. Пройдуть роки, а село так і не зможе відновитись, через 85 років, станом на 2017 р в селі буде проживати 29 осіб.

*****

Вставка. 4 жовтня 2016 р. в Київському національному університеті імені Т. Шевченка відбулася міжнародна науково-практична конференція «Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації». Ключовим питанням конференції була проблема демографічних втрат української нації під час голодомору-геноциду 1932-1933 років, яка досі не вирішена в науці і залишається дискусійною. Масштаби смертності внаслідок голодомору в Україні, оцінюються від 7 до 10 млн осіб.

*****

Закінчився 1932 рік, що відбувалося в Зінов'євських (Кіровоградських) селах в 1933 році? Ось свідчення жителя села Бережинка біля Зінов'євська (Кіровограду): «Діти і батько з набряками, в хаті майже нічого немає, холодно, вже з'їли собаку... Батько просить голову спеціальної комісії Зінов'євського повіту забрати його дітей, аби врятувати їх. Додає: «Я був червоноармійцем, а зараз сім'я вмирає з голоду...». Поруч сусід Макар - конюх, ударник, премійований..., в його сім'ї 8 чоловік. В казані кипить вода і буряк, ні хліба, ні картоплі немає. Макар просить: «Ми все літо працювали, допоможіть, не дайте вмерти».

У Зінов'євських селах були створені спеціальні бригади, які таємно ходили по хатах і забирали зерно з мисок, горшків (коли сім'я таємно (вночі) сідали поїсти). А звітували вони до грама, як приклад: «Відібрано хліба 10 кг 20 грм..., інший запис - 7 кг 25 грм». Не залишали й грама зерна в селах Зінов'євська, який у 1932-1939 роках був у складі Одеської області. Районні та обласні чиновники посилали в центральні урядові партійні установи повідомлення під грифом «секретно» про кількість померлих людей. А в пресі розміщували текст: «Ніякого голо-

домору в Україні не було, а була посуха на значній території СРСР (а не лише в Україні), в результаті чого у населення були певні проблеми з харчуванням. Кількість загиблих (мільйони) завищена з метою спекуляції. Тож реальні цифри померлих невідомо. Бо партійні керівники намагалися применшити кількість втрат від цього штучно організованого голодомору.

*****

Факти. Черговим кроком у процесі знищення України, стала фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по іншим територіям. Між 1920 і 1939 роками частка українців в населенні України знизилася з 80% до 63%. Внаслідок голоду і депортації українське населення зменшилося в абсолютних числах з 23,2 млн - до 19,6 млн, тоді як неукраїнське населення зросло на 5,6 млн. Таким чином була б знищена етнічна єдність та перемішані нації. Якщо взяти до уваги, що колись Україна мала найбільший рівень приросту населення в Європі, (приблизно 800 тисяч на рік), то можна легко побачити, що російська політика досягла свого: український народ планомірно знищувався, як за царський, так і за більшовицький періоди.

*****

Виступи українських лідерів насторожили представників Москви, тому вони заявили: «Не буде жодних поступок і хитань у питанні про виконання прийнятних партією та радянською владою завдань». Українські партійні лідери постали перед вибором: або загинути, або перетворитись у сліпих і жорстоких лакеїв, і стати катами свого народу... Після чого 7 серпня 1932 був виданий знаменитий «закон про п'ять колосків», за яким хапали тих, хто брав колоски на пожнивному полі чи висловлював якимось протест й ув'язнювали на кілька років, або карали на смерть.

Українським керівникам відводилася роль лише слухняних виконавців диктату з Москви в боротьбі з «куркульським елементом» та з «українським буржуазним націоналізмом», тощо. До квітня 1933 р. статистика повідомила Москві, що число жертв голоду в Україні уже дійшло до 2 млн 420 тис. осіб, у тому числі 2 500 випадків людоїдства. Тоді з Москви надійшов наказ Сталіна «припинити цю скотську статистику». А з осені

1932 р. в Україну було відправлено тисячі так званих чорношкірих комісарів (у шкірянках) та представників інших уповноважених: «буксирних», «штурмових», ударних бригад та комісій, які не допускали голодних селян до міст, зупиняли поїзди набиті, як сірниковими пачками, сірими знеможеними людьми, що намагались дістатись до благословенних міських смітників, заради одного: «щоб наїстися відходів». Селян виганяли з цих товарних вагонів і, як свідчили сучасники, «вели за півтора–два кілометри від станції - до спеціальних загорож. Там усіх обшукували, під виглядом боротьби зі спекуляцією, забирали гроші і відпускали». Грабунок серед білого дня, 80% знедолених помирали десь під парканом, купи трупів лежали уздовж доріг та залізничних колій. Україна перетворилась у пекло, яке пожирало селянські душі... Черкащина, Чернігівщина, Херсонщина, Харківщина, Полтавщина, Зінов'євськ, Поділля і Полісся були всіяні трупами, яких уже ніхто не рахував і яких не було кому закопати в землю... Згодом Уїнстон Черчилль згадував, що при зустрічах у 1940–х роках з «вождем усіх народів», Сталін йому повідомив, що на середину 1930–х р. він «ліквідував» 10 млн «бунтівних» селян.

Нова більшовицька система провадила величезну терористичну війну з українським народом. Досвід у неї вже був: згадаймо, Ленін ще в березні 1922 р., коли в Україні лютував голод, писав у листі до Молотова і до всіх членів Політбюро (цей лист був опублікований лише 1990 року: «Саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях люди їдять один - одного і на дорогах валяються сотні, коли не тисячі трупів, ми можемо (і тому повинні) провести вилучення церковних цінностей із найменшою і тому найнещаднішою енергією, не зупиняючись перед придушенням будь–якого опору».

В окремих регіонах в українських селах вимирало від 25 до 70 відсотків усього населення. Колективізація у такий спосіб була успішно проведена по всій радянській Україні. Голодних селян, які залишилися живими після голодомору, загнали в колгоспи (колективні господарства), не давали їм паспортів і фактично прикріпили до землі. Вони не мали права за своїм бажанням будь–куди виїхати. Це була перемога сатани і від неї віє смертю. Особистий представник Сталіна з колективізації в Україні Мендель Хатаєвич сказав: «Між селянами і нашою

владою точиться жорстока боротьба. Ця боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили та їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну».

*****

Вставка. Варто уваги зробити таке порівняння: у Білорусії, яку в 1930–х роках також охопили репресії, населення збільшилося на 11,5%, в Україні приріст населення зменшився на 9,9%.

*****

Буржуазна влада Західних країн спокійно дивилася на геноцид українського народу, відомості про який заперечувала Москва. Їм також було не вигідно мати своїм сусідом сильну і незалежну Україну. Окремі голоси про голодомор в Україні, забивались мовчазною байдужістю. А сподвижник Сталіна - Калінін у грудні 1933 р. висловився так: «Політичні шахраї за кордоном збирають гроші на допомогу для нібито голодуючої України. Голоду в Україні немає».

Цікаво, що офіційна газета російської комуністичної партії ще в 1929 році визначила сутність колективізації в Україні такими словами: «*Колективізація на Україні має перед собою спеціальну мету: зруйнувати основу українського націоналізму - індивідуальне селянське господарство*». У цьому справді був сенс усієї драми українського народу, в якого забирали не тільки землю, але і його душу, і мову, і культуру... І Захід у котре зрадив народ України заради власного тимчасового благополуччя. Пройде 85 років і заокеанські (закордонні) товстосуми, МВФ та їм подібні почнуть наполягати на проведенні земельної реформи. За відкриття земельного ринку будуть агітувати окремі українські активісти, політики та навіть співаки.

*****

Земельне питання українці почали підіймати ще в 1990-ті роки. Бо в незалежній Україні, землю як національне надбання роз приділяли між 7 млн українців. (Питання чому тільки 7 млн стали власниками земельних ділянок?) Загальна ідея полягала в тому, щоб за допомогою землі, українці перетворилися на успішних фермерів, як це працює в США, де саме дрібні ферми складають 97% усіх фермерських господарств. Але ця

економічна модель в Україні так і не прижилася, оскільки ринку дешевих кредитів для підтримки фермерства тоді ніхто не запустив. Розчаровані люди почали шукати шляхи, як продати свої земельні ділянки, які не в змозі обробити. На жаль утвердженого механізму продажу землі та порядку з кадастром поки в Україні й досі немає...

*****

З 1934 р. після вбивства секретаря ЦК і Ленінградського обласного комітету ВКП(б) Сергія Кірова в СРСР і в Україні розпочинається нова хвиля терору. 1 грудня було опубліковано Постанову ЦВК, яка юридично дозволяла створювати, чи пак «викривати», нові «ворожі» організації. Першою такою «справою» була про терористів–білогвардійців, внаслідок чого було розстріляно і відправлено в концтабори 37 відомих українських політичних, наукових, літературних діячів. Всю національну інтелігенцію було оголошено «класовим ворогом», як наслідок - розгромлені Одеський німецький педінститут; розігнані навчальні заклади болгарської та молдавської меншин, закрито 9 національних факультетів в інститутах, 8 педагогічних технікумів, 19 - індустриальних, 18 сільськогосподарських інститутів і технікумів і т. д. Знищено 600 національних бібліотек, 300 читалень, 350 будинків культури, закрито 500 газет і 100 національних журналів, а ще польський і єврейські театри тощо.

Репресовані й розкуркулені «вороги народу» поповнювали широку мережу концтаборів, що поглинула мільйони людей. Рух за національне відродження українського народу і його державне самовизначення був повністю знищений. Мета досягнута: «Зруйновано основу українського націоналізму». Це призвело до політичного і культурного занепаду української нації, що наклало відбиток на подальшу державницьку історію нашої Батьківщини. Ініціатором та організатором кривавого геноциду українського народу та його денаціоналізації була комуністична більшовицька партія та її лідери Ленін - Сталін і їхні соратники. Такого тотального погрому нації, українське селянство та політичної еліти не знала історія жодної країни. Поряд із цією кривавою трагедією українського суспільства появились бадьорі марші, безтурботні пісні, кінофільми, художні полотна, книжки, що славили нове життя та його будівничих, і особливо вождя Сталіна. Воістину гримів бенкет сатани під час розгулу чуми!

ІНТЕРБЕЛУМ ЯК ПРОМІЖОК ЧАСУ

Міжвоєнний період або інтербелум - період між війнами. Термін зазвичай використовується для позначення періоду 1918-1939 років, тобто часового проміжку між Першою та Другою світовими війнами. 11 листопада 1918 р. закінчилася Перша світова війна. Багатонаціональні імперії (Османська, Німецька, Російська та Австро-Угорська) розпалися на дрібніші національні держави. 28 червня 1919 року країни-учасниці війни уклали між собою Версальський мирний договір. У цьому договорі містився статут Ліги Націй, регулювалися питання політичного устрою Європи та визначалися кордони багатьох європейських країн. Змінилося геополітичне становище Центрально-Східної Європи.

Декілька слів про столицю УСРР у цей період (не можна ототожнювати поняття «УСРР» зразка 1925-1930 р. та «Україна» після 1991 р). З 1919 по 1934 роки місто Харків був столицею УСРР. У мешканців країни, окрім самого Харкова, історична правильність такого визначення викликає певний скептицизм. Багато хто ще називає Харків столицею голодомору, бо тільки після знищення третини українців у більшовиків з'явилась можливість перенести столицю до Києва. В часи Другої світової війни, під час другого звільнення Харкова від німецьких військ, з 16 лютого по 10 березня 1943 року Харків тимчасово (до звільнення від німців Києва) знову виконував столичні функції. Тож ми пропонуємо називати Харків в період інтербелума «першою столицею УСРР періоду відродження».

Українські землі в період інтербелума 1918-1939 років, опинилися під окупацією різних за державним устроєм та політичним режимом - країн. Наприклад, землі Західної України були у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії. У 1920-1930 роках окуповані Польщею українські землі, були приєднані до Польської держави рішенням Ради Послів держав Антанти від 14.3.1923 року, входили до складу Волинського, Люблінського, Львівського, Станіславського, Тернопільського і Поліського воеводств (офіційна назва –«Східна Малопольща»).

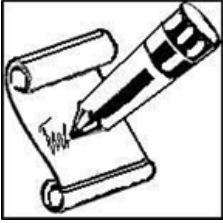
Загарбання Буковини Румунією також супроводжувалося терором щодо місцевого населення. Румунізація всіх сфер

українського життя здійснювалася задля досягнення далекоглядного плану окупантів утворити "Велику Румунію".

Закарпаття. Після розпаду Австро-Угорщини в 1918-1919 Румунія і Угорщина анексували значну частину українських етнічних територій. Румунія загарбала Хотинський, Ізмаїльський і Акерманський повіти Бессарабії, Північну Буковину і українську частину Мармарощини, а Угорщина захопила значну частину Закарпаття. 1918-1919 на територіальній основі колишніх Березького, Угочанського, Ужанського і Шариського комітетів (жуп) угорський уряд створив автономне утворення - Руську Країну. За Сен-Жерменським мирним договором 1919 року, Севрським мирним договором 1920 та Бессарабським протоколом від 24.10.1920 р. Буковина і Бессарабія були приєднані до Румунії. А 8.5.1919 року за ініціативою закарпатської еміграції у США і за підтримки Антанти, УНР було проголошено входження Карпатської України до складу Чехословаччини. Українські етнічні території у складі Чехословаччини було поділено на Пряшівщину (відійшла до Словаччини) і Підкарпатську Русь.

У 1928 р. Чехословаччину було поділено на: Чехію, Словаччину, Моравію, Сілезію і Підкарпатську Русь. Складне міжнародне становище Чехословаччини наприкінці 1930-х років, та боротьба українських політичних партій на Закарпатті за надання українцям реальної політичної автономії примусили чехословацький уряд 22.10.1938 погодитись на створення на території Карпатського краю нового державного утворення – Карпатської України. А 2.11.1938 за рішенням Віденського арбітражу частина території Карпатської України з містами Ужгород, Мукачів і Берегів були передані Угорщині.

Чехословаччина виявилась найдемократичнішою у ставленні до українців. Тут відносно вільно розвивалося українське шкільництво і наука, значні кошти інвестувались в господарське життя, різноманітнішим було політичне життя краю. Проте влада зволікала з наданням для краю обіцяної автономії. У березні 1939 р. національні українські сили скористалися політичною ситуацією для проголошення державної самостійності Карпатської України. Проте навесні 1939 року після захоплення угорськими військами значної частини Карпатської України (до 26 жовтня 1938 Підкарпатська Русь) уряд на чолі з Президентом республіки А. Волошином перестав існувати.

Примітка. Ви повинні знати, що 21 вересня 1938 року представники москвофільської (Центральна руська народна рада, Автономно-землеробський союз, Руська національно-автономна партія) та української орієнтації (Перша Українська народна рада, Соціал-демократична партія) підписали спільну декларацію щодо створення автономної адміністрації в Закарпатті, яка була вручена уряду Чехо-Словаччини та дипломатичним представництвам західних держав у Празі.

*****

Кожного 15 березня Закарпаття відзначає річницю створення Карпатської України - держави, яка проіснувала всього один день, але мала великий вплив на подальший розвиток краю та загалом України. Августин Волошин (священик та викладач математики і фізики) 15.03.1939 був обраний Президентом Карпатської України. Сойм Карпатської України проголосив повну державну самостійність, парламент ухвалив Конституцію і визначив назву держави - Карпатська Україна. Державний устрій - президентська республіка, державну мову - українська.

Державним прапором та гімном республіки були визнані синьо-жовтий стяг і український національний гімн «Ще не вмерла України...». Герб - червоний ведмідь на лівому срібному півполі й чотири сині та три золоті смуги у правому півполі та тризуб з хрестом на середньому зубі...

*****

А.Волошин після проголошення Незалежності Карпатської України звернувся з телеграмою особисто до Адольфа Гітлера з проханням про визнання Карпатської України під охороною Рейху та недопущення її захоплення Угорщиною. У цей час дві тоталітарні імперії (СРСР та гітлерівська Німеччина) з ідентичними ідеологіями перебували фактично у союзницьких відносинах, готуючись спільно до великої війни: розділити Європу між собою, знищити «проклятих англо-саксів», разом бомбити Лондон (недарма ж льотчики «Люфтваффе» навчались в льотних школах Рязані, Ліпецька, Смоленська, Пскова і Ленінграда. Звісно ж, Сталін чудово знав про плани Гітлера і тому запропонував йому відмовити в протектораті Карпат-

ській Україні. І вже 18 березня 1939 більша частина території Карпатської України була окупована угорськими військами. Недовгий період існування Карпатської України став однією з найяскравіших сторінок багатомісячної боротьби карпатських українців за встановлення української державності і з'єднання з Соборною Україною. Помер А. Волошин у московській Бутирській в'язниці 19 липня 1945 року від т. зв. «паралічу серця».

Далі – більше. Шматувати Чехословаччину Третьому рейху активно допомагала Польща! Та сама Польща, на яку восени 1939 року спільно нападуть Третій рейх і ССРР. Та сама Польща, яку стікаюча кров'ю Україна рятувала від СРСР у 1919, і «подякою» за це у 1921 році стала сепаратна Ризька угода Польщі з Радянською Росією, бо дуже сильно Польща жадала захопити «східні землі», це захід України, Білорусі та половину Литви: «Львів наш! Вільнюс наш! А Мінськ віддамо Советам» – тішили польські ляхи.

Коли Третій рейх напав на Чехословаччину, Польща миттю напала і собі на останню, хватаючи зубами нещасну країну, котру з усіх боків вже шматували Рейх і Угорщина. Польща встигла відхопити у Чехословаків -Тешинську землю, й одразу влаштувала там криваву бійню Чехів і Словаків! Польські ляхи ніколи не соромились вбивати мирних і знекровлених сусідів, розтоптаних більш сильним загарбником, вони як кацапи, тільки дуже жадібні, хитрі й підступні. Під «шумок» стараються щось вкрасти, хоч дрібничку, хоч шматок землі.

*****

На початку 1920-х років Центральна та Східна Україна була окупована більшовицькою Росією. Війна між прихильниками незалежної України зі столицею в Києві (УНР) і більшовицькою державою Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР до 1919 відомої, як Українська Народна Республіка Рад (УНРР) зі столицею в Харкові призвела до значних втрат у тогочасному українському суспільстві. Ця війна закінчилася поразкою УНР, більшовицькою окупацією України і входженням УСРР до складу Радянського Союзу в 1922 році.

Протягом 1920-х років відбувалися процеси перегляду кордонів УСРР і відчуження великих українських етнічних територій на користь РСФРР. Станом на 1925 рік на підставі постанови «Про врегулювання кордонів з РСФРР і БСРР» значні

масиви земель Чернігівської, Курської і Воронежської губернії, були приєднані до Росії.

Більшовики вели жорстку політику щодо українців в складі СРСР, були проведені так звана політика «воєнного комунізму», НЕПу, колективізація, індустріалізація та мілітаризація (поширення військових законів та дисциплін на цивільні галузі господарства і економіку). Люди пережили Голодомори 1921–1922 р, 1932–1933 р, 1946-1947 років та сталінський терор. Ви знаєте, що голодомор 1932-1933 років був навмисно зорганізований радянською владою, і призвів до багатомільйонних людських втрат у сільській місцевості на території Української СРР. Загальна кількість людських втрат від Голодомору становить 3 млн 941 тис осіб, а втрати українців у частині ненароджених становлять 6 млн 122 тис осіб. (В Україні з 1998 р. установлено День пам'яті жертв голодоморів, в четверту суботу листопада).

Постановою президії ВУЦВК від 3.6.1924 у складі УСРР була створена Молдавська АСРР, куди увійшла лівобережна частина сучасної Молдови (Придністров'я) і частина українських етнічних земель, (проіснувала до 2.8.1940).

9.2.1932 в УСРР були створені області: Вінницьку, Дніпропетровську, Київську, Одеську; 3.6.1932 – Донецьку обл.; 7.10.1932 – Чернігівську обл. У 1934 році столицю України перенесено з Харкова до Києва. 22.9.1937 були створені Житомирську, Миколаївську, Полтавську, Кам'янець-Подільську (з 1954 - Хмельницька) області. Донецьку область з 3.6.1938 року поділили на Сталінську (з 1961 Донецька) і Ворошиловградську (з 1961 Луганська) області. А 10.1.1939 р. утворили Запорізьку, Кіровоградську і Сумську області.

Розпочалася Радянсько-фінська, або Зимова війна, збройний конфлікт між СРСР і Фінляндією у період від 30 листопада 1939 року до 13 березня 1940 року. Після відмови фінського уряду від радянських «пропозицій» про зміну кордонів у Карелії і передачу військово-морської бази Ханко, 28 листопада 1939 р СРСР розірвав дипломатичні стосунки з Фінляндією. І вже 30 листопада 1939 чотири армії СРСР чисельністю 540 тис чол. напали на сусідню державу Фінляндію (на фронті від Балтійського до Баренцевого моря). Це стало причиною визнання Лігою Націй - Радянського Союзу агресором і виключення його зі свого складу. Розглядається, як частина Другої світової війни. У

радянській пропаганді та офіційній радянській «історіографії» називається «оборонною війною СРСР проти агресії буржуазної Фінляндії».

*****

Примітка. У 1930-х роках Фінляндія разом зі Швецією, Норвегією та Данією проголосили курс на нейтралітет та позаблоковість. Сталін відповідно до війни з фінами 1939 р. зауважив: «На заході три найбільші держави вчепилися одна одній в горло, ...коли у них «руки зайняті» і нам надається сприятлива обстановка для того, щоб у цей момент ударити. Було б великою дурістю, політичною короткозорістю упустити момент». Як це по-російськи! Скористатися ситуацією, щоб украсти сусідню територію.

*****

У часи Другої світової війни (1939-1945). Воєнно-політичні події Другої світової війни призвели до нової зміни адміністративно-територіального устрою українських земель. Після розпаду Польської держави згідно з таємними статтями Пакту Молотова-Ріббентропа, Червона армія у вересні 1939 року зайняла територію Західної України, а у червні 1940 року - Північну Буковину, Хотинський, Акерманський і Ізмаїльський повіти Бессарабії, незабаром (2 серпня 1940 року) - приєднані до УРСР.

На території Західної України 4 грудня 1939 р. було створено 6 областей: Львівську, Станіславську (з 1962 року Івано-Франківська), Тернопільську, Волинську, Рівненську й Дрогобицьку (в 1959 році об'єднана з Львівською). Українські етнічні землі загальною площею 16 тис. кв. км. (Лемківщина, Посяння, Холмщина, Підляшшя), що потрапили в зону німецької окупації, увійшли до складу Генеральної Губернії з центром у Кракові.

1 серпня 1941 року з Галичини (територія близько 50 тис кв. км) було утворено окремий дистрикт і об'єднано з територією Генеральної Губернії. Ви вже знаєте, що Галичина – це історична назва українських етнічних земель, розташованих на північ від Карпатських гір, у басейні річок Дністра (верхня і середня течії), Західного Бугу (верхня течія), Сяну (верхня течія). Споконвічними жителями Галичини були слов'янські племена, предки українського народу.

Факти. Вперше слово «вітчизняна» (Велика вітчизняна війна) було вимовлено В. Молотовим в радіозверненні до радянського народу в перший день війни 1941 року. Чи було словосполучення «вітчизняна війна» просто фразою або це була асоціація з Вітчизняною війною 1812 року, точно невідомо. Існує версія, що повна фраза «Велика вітчизняна війна» була надрукована в газеті «Правада» 23-24 червня 1941 року. А слова «Велика війна» вимовив І. Сталін в радіозверненні до народу 3 липня 1941 року. Пізніше в військових газетах стали публікувати різні поєднання цих слів. Для закріплення визначення «Велика Вітчизняна Війна» знадобилося майже рік. Згодом ця назва перейменувалась у Другу світову війну (в РФ й досі продовжуються дискусії по причині зміни назви).

*****

Окупаційна політика на території загарбаной Східної Європи та СРСР проводилась згідно плану «Ост». Окуповані радянські території були розділені на три частини. Тилові райони німецьких груп армій було передано під управління воєнного командування, а інші підпорядковано «східному міністерству» на чолі з Розенбергом і поділено на два рейхскомісаріати: «Остланд» (Прибалтика й більша частина Білорусії) та «Україна» (20 вересня 1941 р). Західноукраїнські землі були приєднані до польського «генерал-губернаторства». Округи називалися ґенеральбецірки і поділялися на крайсґебіти.

В липні 1941 року окуповані румунською армією Чернівецька та Ізмаїльська області УРСР були включені до складу Румунії у формі губернаторства Буковина та губернаторства Бессарабія відповідно, а 19 серпня 1941 року до Румунії були приєднані землі Одеської, південні райони Вінницької та західні райони Миколаївської області. На цих землях було утворено румунську адміністративну одиницю Трансністрію. Нацисти прагнули створити на завойованих ними територіях «життєвий простір для німецької нації». Місцеве населення мало бути перетворене на рабів, а інтелігенція ліквідована. На окуповані території планувалось переселити близько 10 млн. німців. Місцевого населення передбачалось залишити близько 14 млн. чоловік. Всі інші підлягали знищенню та переселенню.

Єдиною країною, котра брала участь в Другій світовій війні з першого і до останнього дня є Британська імперія (1 вересня 1939 року, після нападу Третього рейху на Польську республіку, британський уряд, очолюваний Невіллом Чемберленом, направив Німеччині ноту протесту, 3 вересня - ультиматум та оголошення війни. Через декілька років, (2 вересня 1945 року) на борту американського лінкора «Міссурі» командувач Британським Тихоокеанським флотом адмірал Брюс Фрезер підписав Акт про капітуляцію Японії. Настав кінець Другої світової війни.

*****

Головним завданням німецької, румунської та угорської окупаційної влади на українських землях було забезпечення своїх армій і промисловості продовольством і сировиною. Окупанти повністю ігнорували національно-культурні та господарські інтереси місцевого населення, вивозили українську молодь на примусові роботи в Німеччину, переслідували діячів національно-патріотичного руху. Всі ці злочини іноземних загарбників викликали хвилю українського руху Опору на окупованих українських землях.

Жорстокий окупаційний режим призвів до різкого посилення анти німецьких настроїв в Україні. Одним із безпосередніх наслідків стало розгортання на території райхскомісаріату радянського партизанського та українського націоналістичного повстанського рухів. Повстанські і партизанські загони контролювали значну частину території райхскомісаріату і перешкоджали постачанню техніки і продовольства для німецьких військ. Окремі керівники нацистської партії мали намір віддати Коха під партійний суд за розладнання надійного тилу, відсутність якого стала однією з головних причин поразки німецьких військ на Східному фронті. Після вигнання німців Радянською армією з українських територій «Райхскомісаріат Україна» офіційно було ліквідовано 10 листопада 1944 року.

До уваги читачів. На момент написання цієї книги, офіційно й досі немає документа про завершення Другої світової війни. Причиною є територіальний спір між Росією та Японією. Курильські острови були анексовані СРСР, але на 4 острова - Ітуруп, Шикотан, Кунашир і Хабомаї - претендує Японія.

Цікаво знати. *Смертність англійців та американців у нацистських таборах складала 4%, радянських солдат - 50%. Смертність американців, англійців, австралійців у японських таборах складала 27%. У радянському полоні загинуло 450 тис. німців, повернулось додому 1,9 млн. Останні німецькі військовополонені повернулись до Німеччини в середині 1950-х років. 1,5 млн з них працювали в СРСР на відбудові всього зруйнованого в роки війни. У радянський полон потрапило також близько 640 тис. японських військовослужбовців, з яких повернулось на батьківщину близько 500 тис. чол.*

*****

Наприкінці 1944 року, після відступу гітлерівських військ та їхніх союзників, на території України було встановлено довоєнний адміністративно-територіальний устрій. Відновлення радянської політичної системи в Україні відбувалося шляхом переслідувань, репресій і депортацій, як проти членів руху Опору, так і проти місцевого населення. Як приклад, 18 травня 1944 року радянським режимом було депортовано з Кримського півострова понад 400 тисяч кримських татар. 30 червня 1945 року Кримську АРСР перетворено на Кримську область РРФСР (з 1996 року - Автономна Республіка Крим).

В повоєнний період внаслідок радянсько-польських (16.8.1945), радянсько-чехословацьких (29.6.1945) договорів та Паризьких мирних договорів 1947 року були встановлені південно-західні і західні кордони України, які не враховували меж етнічного розселення українців і, таким чином, не відповідали національно-державним інтересам України. В ході польсько-радянського територіального розмежування польський комуністичний уряд, намагаючись придушити на Закарпатті український національний рух за відновлення повноцінної української державності в етнічних межах, вчинив акт геноциду проти українського населення Лемківщини, Холмщини, Підляшшя і Посяння. У квітні-жовтні 1947 року з цих територій було депортовано 140575 українців (операція «Вісла»).

У 1950-1980-х роках в адміністративно-територіальному устрої України значних змін не відбувалося. Але 19 лютого 1954 року Президія Верховної Ради СРСР, передала Кримську область до складу УРСР. Путінська Росія у березні 2014 року

зробила насильницьке протиправне відторгнення (другу анексію) Кримської автономії та Севастополя від України та їх приєднання до Російської Федерації на правах суб'єктів Російської Федерації. (Перша анексія Криму царською Росією, включення Кримського ханства до складу Російської імперії, відбулося 1783 року після зречення останнього кримського хана Шагін Герая. На анексованій території 1784 року було утворено Таврійську область).

*****

Сумні факти. Друга світова війна - це наймасштабніша світова війна в історії людства. Почалася 1 вересня 1939 і тривала 2 194 дні - до 2 вересня 1945, коли на борту лінкора «Міссурі» підписали капітуляцію Японської імперії перед союзними державами. Друга світова війна значно вплинула на долю людства. В ній брала участь 61 країна (80 % населення Землі). Воєнні дії відбувалися на територіях 40 країн. До збройних сил було мобілізовано 110 млн осіб у всьому світі. Загальні людські втрати досягли 50-55 млн осіб, з них загинуло на фронтах 27 млн. чол.

Однак, число загальних втрат може становити і 65-70 млн осіб, оскільки згідно з розсекреченими даними Держплану СРСР, втрати Радянського Союзу у Другій світовій війні становили 41 мільйон 979 тисяч, а не 27 мільйонів, як вважали раніше. Втрати Республіки Китаю (до 10 млн), Польщі (6 млн), Югославії (1,7 млн), зокрема серед українців загинуло щонайменше 14 млн осіб. За підрахунками інституту історії НАН України, в лавах Червоної армії загинуло 3,5-4 млн українців, у радянських партизанських формуваннях - від 40 до 60 тис., у загонах ОУН та УПА - понад 100 тис. Прямі людські втрати Української РСР, за оцінками цього інституту, становлять 8-10 млн, демографічні – до 14 млн осіб. Втрати держав-агресорів становили: Третього рейху - до 9 млн, Японської імперії - 2,5 млн, Королівства Італія - 500 тис. осіб. Військові витрати та збитки склали 4 трильйони доларів США. Матеріальні витрати досягли 60-70% національного доходу учасників війни. Війна спричинила колосальні руйнування, знищення десятків тисяч міст і сіл, незліченні біди десятків мільйонів людей.

РОЗГАДКА ТАЄМНИЦІ ОПЕРАЦІЇ «ГРОЗА».

Ідея світового панування стара як світ. Бажання домогтися військової, політичної та економічної гегемонії над світом виникало не в одній буйній голові протягом довгої історії нашої цивілізації. Олександр, Цезар, каліфи, Наполеон, Сталін, Гітлер - ось далеко не повний перелік тих, хто намагався теоретично обґрунтувати і практично здійснити привабливу ідею світового панування. Йосип Сталін (Джугашвілі) - син шевця з грузинського містечка Горі - всю свою передреволюційну діяльність звів до так званого «практичного марксизму», організовуючи бандитські напади на банки, інкасаторів, поштові потяги і навіть пароплави, щоб забезпечити в еміграції грошима вождів «пролетарської» революції. У перервах між бандитськими погромами, Йосип сидів по тюрмах, або перебував на засланні, спілкуючись з професійними кримінальниками, поліцейськими провокаторами і люмпенами всіляких сортів, пізнаючи їхню науку.

Прийшовши до влади, почав постійно «звіряти життя за Леніним», Сталін ні на хвилину не припиняв терору. Ленін постійно закликав «обґрунтувати і узаконити терор принципово, ясно, без фальші і без прикрас». Дотримуючись завіту свого вчителя, Сталін перетворив терор в СРСР, в норму державного життя...

«Історія – ланцюг взаємопов'язаних подій. На превеликий жаль, з того ланцюга ми знаємо лише окремі факти, випадки, фрагменти. Завдання дослідника – скласти з кісточок скелет, з черепків – вазу, з уламків – монумент, з окремих фактів – загальну картину минулого. Головне – впертість і увага. Тоді все легко і просто. Але така легкість супроводжує дослідника лише до першої помилки, не має значення – випадкової чи умисної. Як тільки зробив помилку – поклав фрагмент розбитої мозаїки не туди – одразу пішли недоречності й помилки... Російська історія, передусім історія Другої світової війни не є наукою, оскільки в ній нічого не стикується. Це наростаюча нісенітниця. Ось основа основ російської мемуарної літератури про війну:

«Воспоминания и размышления» Г.К.Жукова (Маршала Советського Союзу, чотириразового Героя Советського Союзу. В момент початку війни він був начальником Генерального штабу, тобто головним «мозком армії». Його прямий обов'язок – знати головне про свою армію, оскільки її дії він планує, спрямовує і контролює. Саме Жукову слід було сказати у своїх мемуарах, скільки і яких танків і літаків, скільки гармат, гвинтівок, патронів і снарядів випущено й знищено. Йому треба було показати, де розміщувались російські аеродроми, стратегічні запаси, де на початок війни знаходились ударні армії, корпуси і дивізії. Але Жуков ухитрився написати у своїх мемуарах 734 сторінки, і нічого не розповісти про війну. Жуков зберіг у таємниці, як СРСР готувався до війни, заповнив сторінки мемуарів суцільними нестиківками і наростаючою нісенітницею». (Віктор Суворов).

Нам слід вирізнити: **1). Міжвоєнний період 1918-1939 р.** або інтербелум (період між Першою та Другою світовими війнами). Відповідно до України, цей період треба позначити 1921-1939 р. Дехто із істориків у Міжвоєнний період 1918-1939 р. «втискує» термін «Довоєнний період», додатково вказує 1936-1941 роки. Слід наголосити, що у 1936 році Німеччина, Італія, Японія хоче переподілити світ на свою користь. У 1939 р. Сталін і Гітлер уклали договори про ненапад, підкріплені таємними домовленостями щодо перегляду кордонів та розподілу сфер впливу в Європі (Радянсько-німецькі договори 1939 р).

2). Воєнний період Другої світової війни 1939-1945 р. (аббревіатури WWII чи WW2), хоча деякі конфлікти почалися дещо раніше. Як ми вище зазначали, розпочався 1 вересня 1939 року нападом на Польщу, а закінчився 2 вересня 1945 р. о 9 год. 02 хв. за токійським часом на борту американського лінкора «Міссурі» підписанням Акту про беззастережну капітуляцію Японської імперії. Наголошуємо: 17 вересня 1939 р., згідно з попередніми зобов'язаннями, СРСР вступив на боці Німеччини в німецько-польську війну (Радянсько-польська війна 1939). А 22 червня 1941 року Німеччина, порушивши радянсько-німецькі договори 1939 р, напала на СРСР. До неї приєдналися

Італія, Румунія, Угорщина, Словаччина, Фінляндія. Радянсько-німецький фронт став головним і визначальним у (Д.с.в.) Другій світовій війні. Найбільша війна в історії людства завершилася 1945 р., вона кардинальним чином змінила політичну карту і соціальну структуру світу. Друга світова війна, що тривала 6 років, завдала людству величезних страждань (див. попередні «Сумні факти»)...

*****

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 року була утворена Кіровоградська область, а місто Кірово перейменовано на Кіровоград. До складу Кіровоградської області увійшло 30 районів...

*****

3). Повоєнний період 1945-1955 р. Для України у багатьох важливих відношеннях виявився дуже відмінним від офіційно визначеного в історії, наприклад, вперше за багато століть всі українці опинилися в межах однієї держави. Тяжким наслідком війни стало масове сирітство дітей. Сотні тисяч українських дітей, як і дітей інших національностей, були всиновлені населенням Середньої Азії та Казахстану, де вони перебували в евакуації. Тільки жителі Узбекистану прийняли і всиновили понад 200 тис. дітей з України, Білорусії, Росії. Труднощі посилював голод, спричинений посухою 1946 р. За сталінського режиму, через геополітичні інтереси, вивозили хліб до Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Болгарії та інших країн. В Україні, внаслідок цього голоду тільки в 1946 році померло 300 тис, а у 1947 р. - понад 500 тис. осіб (тільки за даними загсів УРСР). Реальні ж цифри набагато більші. Уряд СРСР не зумів скористатися повоєнним досвідом відновлення економічного потенціалу країн Європи. У 1947 р. було проведено грошову реформу, яка призвела до вилучення грошей у населення та тих осіб, хто мав приховані заощадження.

*****

Багато істориків налаштовані на думку, що «довоєнного періоду» в СРСР ніколи не існувало. Його вигадали російсько-радянські історики-фальсифікатори, які писали «свою» історію в руслі постанов ВКП(б).

Ми скористаємось цим терміном (довоєнний період) для цікавої інформації «Розгадка таємниці операції «Гроза». Саме впродовж цього пресловутого «довоєнного періоду» усі європейські сусіди советської Росії (в іпостасі СРСР) стали жертвами російської агресії. Російська Красна Армія, зазнавши поразки під час вторгнення до Польщі в 1922 році, не збиралася на цьому припиняти свої «визвольні походи» на Захід. Після другого вторгнення до Польщі в 1939 році, відбувся розподіл територій Польщі між Третім Рейхом та СРСР, а також Словаччиною і Литвою. Остання не брала безпосередньої участі у війні, але 10 жовтня 1939 року підписала з СРСР Договір про взаємодопомогу, згідно з яким литовський уряд дав згоду на дислокацію на своїй території частин Червоної армії та отримав від СРСР частину колишніх польських земель - Віленську область. Отак між советською Росією і фашистською Німеччиною утворився спільний кордон, що було необхідно для початку проведення операції «Гроза», задуманою Сталіним і детально розробленою в Генштабі РККА.

Щоб зрозуміти диявольські задуми Й. Сталіна, ми почали проводити власний аналіз подій того періоду та звернулись до матеріалів книг Віктора Суворова «День М» і Ігоря Бунича «Операція Гроза». Секрету в тому нема, Сталін був кримінальним злочинцем. Для прикладу, на початку ХХ ст. під керівництвом Сталіна, за його безпосередньою участю було здійснено пограбування Тифліського банку (1907 р).

Злочин, що здивував на той час всю Європу. Банківський вантаж був вкрадений більшовиками, щоб фінансувати свою революційну діяльність. Грабіжники напали на інкасаторський диліжанс та поліцейських і військових, використовуючи бомби й кулемети. В результаті теракту загинуло сорок і поранено 50 людей (за офіційними архівними документами). Грабіжники втекли із 341,000 рублів (еквівалент близько 3.86 млн у 2017 році). Грабіж був організований відомими більшовиками: Володимиром Леніним, Йосипом Сталіним, Максимом Литвиновим, Леонідом Красніним та Олександром Богдановим. А здійснили його члени партії революціонерів на чолі зі Сталіним, який спочатку був соратником Тер-Петросяна (Камо). Грузинська газета «Ісарі» 26 червня 1907 року повідомляла: «ніхто не міг

уявити яким страшним був гуркіт від вибухів бомб... Звук викликав паніку скрізь... майже через усе місто люди почали тікати від місця подій. Людська кров, змішалась з кров'ю вбитих коней. Карети та вози з живими кіньми скакали геть»...

*****

Ленін задумав у різних фізичних осіб обміняти великі банкноти (500 руб.) відразу в різних місцях по всій Європі в січні 1908 р. Але ця стратегія провалилася, в результаті чого відбулось ряд арештів, світовий розголос і негативна реакція серед європейських соціал-демократів. Камо був спійманий у Німеччині незабаром після пограбування, але успішно уникнув кримінальної відповідальності, симулюючи божевілля більше трьох років. Йому вдалося вирватися згодом із психіатричного відділення, але через два роки, він був схоплений при плануванні чергового грабежу. На цей раз Камо засудили до смертної кари за його злочини. Жоден з інших відомих учасників чи організаторів Тифліського пограбування не були в подальшому притягнуті до кримінальної відповідальності. За словами Романа Бракмана є «Секретна папка Йосипа Сталіна: приховане життя». Тож інформація з неї: - В той час як Сталін працював з більшовиками для організації злочинної діяльності, він паралельно був інформатором для Охоронки Російської таємної поліції. Р.Бракман стверджує, що після того, як група більшовиків зібралася в Тифлісі для проведення грабунку, Сталін повідомив, директора охоронки Мухтарова про плани пограбування Тифліського банку і обіцяв надати Охоронці додаткову інформацію трохи пізніше, щоб уникнути відповідальності за свій злочин. Внаслідок теракту 50 жертв лежали пораненими на Єреванській площі разом з мертвими людьми і кіньми. Влада у Тифлісі заявила, що тільки три людини померли, але документи архівів Охоронки свідчили, що справжнє число було близько сорока душ...

*****

Підготовку до нападу на Німеччину на передодні Другої світової війни, Сталін готував так же ретельно, як і пограбування Тифліського банку. Але завершити таємну мобілізацію Червоної Армії Сталін не встиг. Гітлер завдав удару в той момент, коли Червона Армія і вся радянська імперія знаходились в най-

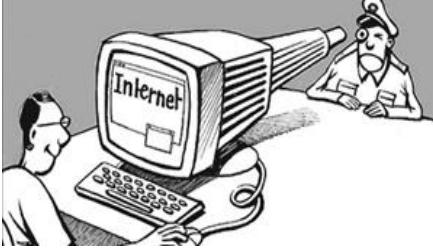
незручнішому для відбиття нападу становищі, бо вони самі готувалися до нападу.

У вересні 1939 року СРСР оголосив себе нейтральною країною і за «довоєнний період» збройно захопив прилеглі до СРСР території з населенням більш ніж 23 млн. чоловік. На захоплених територіях Червона Армія і НКВД чинили злочини, що було нормою для «визвольних походів». Радянські концтабори були переповнені полоненими солдатами і офіцерами європейських країн. Полонених офіцерів (не тільки польських) знищували тисячами. Це зайвий раз свідчило про те, що СРСР фактично не була нейтральною державою, хоча офіційно заявляла про це. Політика подвійної більшовицької моралі: з офіційної трибуни говорити одне, а робити цілком протилежне. Ось чому Гітлера звинуватили в розпалюванні війни, а Сталіна – ні. В 1939 і 1940 роках війська російської Червоної Армії разом з НКВД чинили на захоплених територіях Польщі, Латвії, Естонії, Литви такі ж злочини, що і німецькі війська в період Другої світової війни, але Західні держави не оголосили СРСР війну...

19 серпня 1939 року Сталін наказав збільшити кількість стрілецьких дивізій Червоної Армії вдвічі. Їх на той час і без того було більше, ніж в будь-якій армії світу. Таке збільшення армії означало, що перед мобілізаційний період завершився і почалася повномасштабна мобілізація для війни. Для маскування цього процесу офіційно була оголошена «часткова мобілізація» в СРСР. Проте її закінчення так і не настало, бо ніхто не оголосив про демобілізацію з армії. «Часткова мобілізація» продовжилась і в 1940-х р, набираючи силу і швидкість. За два роки таємної мобілізації Червона Армія зросла більш ніж вдвічі, за цей час чисельність особового складу танкових військ зросла у 8 разів. В період таємної мобілізації створювалися структури майбутніх дивізій, корпусів і армій, вони мали командний склад, але без солдатів. В День «М» їх наповнили бійцями як гарматним м'ясом.

Таємна мобілізація здійснювалася під керівництвом нач. Генерального Штабу Маршала Радянського Союзу Б.Шапошнікова, який розумів і переконав в цьому Сталіна, що часткової мобілізації не може бути, як не буває напіввагітної жінки. Загальна мобілізація є не кроком до війни, а її початком...

Вставка. *Довгий час в радянській історіографії панувала думка про те, що СРСР не встиг підготуватися до війни. «Неминучість агресії фашизму і, отже, рано чи пізно війни з гітлерівською Німеччиною в Радянському Союзі, -*

усвідомлювалося повсюдно» (Д. Проектор). Протягом ряду років СРСР робив все, щоб організувати оборону. Після початку Другої світової війни в цьому напрямку були прикладені нові зусилля. Однак історія відвела нам дуже невеликий відрізок часу» (Д. Проектор. Фашизм: шлях агресії і загибелі. М., 1985, с. 271). Світовій спільноті нав'язали думки, що СРСР прагнув будь-яким способом запобігти війні, відтягнути її початок і не дати Гітлеру приводу для агресії. Сталін думав, що Німеччина не буде нападати до тих пір, поки вона не забезпечить собі тил на Заході, бо війна на два фронти є ризикованою авантюрою...

*****

19 серпня 1939 року Європа ще жила мирним життям, а Сталін вже прийняв рішення «Про війну» і задіяв машину мобілізації у незворотній рух, що в будь-якому випадку робило неминучою Другу світову війну. Виходить, що Сталін – автор Другої світової війни. Для прикладу, Троцький був автором більшовицького перевороту у жовтні 1917 року, він творець російської Червоної Армії, представник Советської Росії на брестських переговорах, він перший лідер радянської дипломатії і екскмандувач Червоної Армії, він колишній вождь СРСР і колишній керманіч світової революції. Саме він добре знав, що таке російський комунізм, Червона Армія і хто такий Й.Сталін.

Тому Троцький першим зрозумів диявольську гру Сталіна, яку не зрозуміли лідери Західних країн, яку спочатку не зрозумів Гітлер. Гра Сталіна була простою. Тож не дивно, що Троцький став жертвою цієї гри, бо чудово розумів її. Сталін спочатку усунув від влади Троцького в союзі з Зинов'євим і Каменєвим. Після того, як Троцький емігрував за кордон, Сталін розправився з Зинов'євим і Каменєвим, взявши цього разу собі в союзники Бухаріна. Потім Сталін знищив і Бухаріна, а за ним

всіх хто йому заважав. Покоління чекістів Дзержинського Сталін знищив руками Генріха Ягоди, після чого Г.Ягоду і його покоління Сталін прибрав руками Єжова, останнього разом з його поколінням Сталін знищив руками Лаврентія Берії...

*****

На міжнародній арені німецький фашизм для Сталіна був інструментом для захоплення європейських країн і приєднання їх до Советської Росії в якості нових «советських республік». Німецький фашизм – це криголам революції, бо саме Гітлер робив те, що Сталіну робити було не вигідно та незручно.

*****

Вже 1927 року Сталін оголосив, що Друга імперіалістична війна неминуча, як неминучий вступ СРСР в цю війну. Починаючи з 1927 року Сталін таємно підтримує фашистів, що рвуться до влади в Німеччині. Коли в 1933 році німецькі фашисти прийшли до влади, Сталін почав штовхати їх до війни в Європі, щоб їхніми руками знищити Західну демократію. В Європі Сталіну потрібні були кризи, війни, розруха, голод. Все це міг зробити Гітлер. На думку Сталіна, чим більше Гітлер буде творити злочинів, тим більше підстав у Сталіна ввести в Європу російську Червону Армію в якості визволительки, а не загарбниці. І раніше згаданий Троцький все це зрозумів ще до початку Другої світової війни і до приходу Гітлера до влади в Німеччині.

Штовхаючи німецьких фашистів на війну проти демократичної Європи, Сталін виніс їм смертний вирок. За п'ять років до приходу фашистів до влади у Німеччині Сталін вже запланував їх знищення: «... потім розгромити фашизм, скинути капіталізм, встановити советську владу (читай – російську комуністичну владу), звільнити колонії від рабства (читай – змінити господаря колоній, перетворивши їх на російські колонії, керовані з Москви).

Советам необхідно було створити інформаційну «димову завісу» - міфи. Міфи діють і сьогодні як сфальсифіковане бачення минулого. А тому міфи небезпечні: коли наше знання про минуле наповнене міфами, а не фактами, - ми втрачаємо розуміння природи історичних процесів. Причинно-наслідкові зв'язки розриваються, і ми опиняємося у пастці власного спотвореного міфом - бачення минулого.

Знамените повідомлення ТАРС від 14 червня 1941 року: 1). Німеччина не пред'являла СРСР ніяких претензій і не пропонує будь-якого нового, більш тісної угоди, через що і переговори щодо цього не могли мати місця; 2). За даними СРСР, Німеччина так само неухильно дотримується умов радянсько-німецького пакту про ненапад, як і Радянський Союз, через що, на думку радянських кіл, чутки про намір Німеччини порвати пакт і зробити напад на СРСР позбавлені будь-якого ґрунту, а що відбувається перекидання німецьких військ, що звільнилися від операцій на Балканах, в Східні і Північно-східні райони Німеччини пов'язана, мабуть, з іншими мотивами, які не мають стосунку до радянсько-німецьких відносин; 3). СРСР, як це впливає з його мирної політики, дотримувався і має намір дотримуватися умов радянсько-німецького пакту про ненапад, через що чутки про те, що СРСР готується до війни з Німеччиною, є брехливими і провокаційними; 4.) Зараз проводяться літні збори запасних Червоної Армії і майбутні маневри мають на меті не що інше, як навчання запасних і перевірку залізничного апарату, що здійснюються, як відомо, щороку, через що зображати ці заходи Червоної Армії як ворожі до Німеччини, щонайменше безглуздо.

*****

Але окрім міфів, ще є і великий «Міт» як колективна пам'ять. Приклад утворених Мітів: Міт Козацтва, Міт Великої Руси-України, Міт Другої світової війни тощо. Міт опирається на ірраціональний образ минулого, на віру в цей образ, а не на факти. Тому тоталітарні режими так любили міфи, з яких творили свій Міт - для тоталітаризму це був один зі способів легітимізувати себе. Радянський Міт Другої світової війни, наповнений фальсифікаціями і «табу», оминав цілі сторінки і розділи історії.

Сталін не збирався дотримуватися пакту про ненапад. Швидке падіння Франції і відмова Гітлера від висадки у Великобританії, сплутали карти Сталіна. «Звільнення» Європи було перенесено з літа 1942 року - на літо 1941 року. Тому новий 1941-й рік в Росії зустрічався під гаслом: «Збільшимо кількість республік у складі СРСР... А тим часом посилено готувався до війни на «ворожій» території.

Советський Союз будував не тільки танки й літаки, а також і флот для завоювання Європи. В СРСР він будувався за зразком з РККА, лише для агресивної війни, тобто для нападу. Сталін оголосивши СРСР нейтральною державою, почав скуповувати кораблі у воюючих держав. Наприклад, в 1940 році СРСР купив у фашистської Італії красу і гордість Чорноморського флоту крейсер «Ташкент». Муссоліні міг продати Сталіну і озброєння, але на той час в усьому світі не було нічого нового, що могло порівнятися зі 130-мм радянською корабельною гарматою. Тому установка озброєння на крейсер «Ташкент» таємно виконувалась у Миколаєві.

Італія була не єдиною державою, що продавала СРСР бойові кораблі. У травні 1940 р. в Ленінград був приведений з фашистської Німеччини недобудований крейсер «Лютцов» і поставлений на «доробку» біля стінок Балтійського суднобудівного заводу. Крейсер являв собою величезну і складну технічну споруду, щоб скоротити час для введення його в експлуатацію Сталін прийняв рішення будувати по німецькому проекту і встановлювати на ньому німецьке озброєння.

Чому Гітлер продавав бойові кораблі СРСР? Описаний момент відноситься до травня 1940 року, (період німецького бліцкригу у Західній Європі), коли британський флот блокував німецьке морське судноплавство. Гітлеру самому був потрібен потужний флот, бо всі німецькі морські порти були заблоковані англійським флотом. Причина такого кроку Гітлера полягала в тому, що вже у 1940 році Німеччина опинилася перед серйозною нестачею стратегічної сировини. Сталін знав про критичний стан в німецькій економіці і міг не продавати Гітлеру стратегічну сировину.

В цьому випадку війна в Європі швидко б згасла. А мета Сталіна була втягнути усі європейські держави у війну для їх економічного виснаження. Далі Сталін мав намір встановити у виснаженій Європі російський більшовицький режим. Ось чому Сталін навіть пішов на постачання Гітлера стратегічною сировиною, і СРСР продавав її Німеччині в необхідній кількості без будь-яких обмежень. В обмін Гітлер змушений був продавати СРСР технології і військову техніку, включаючи новітні літаки, гармати, морські кораблі, апаратуру зв'язку, управління вогнем, тощо.

Московський Міт від січня 2015 р., що до історичної ролі Сталіна. Ми маємо різну політику пам'яті двох держав: України і Росії. Україна пішла шляхом засудження тоталітаризму і переосмислення його спадщини. Російська Федерація 2015 р. декларує, Сталін «ефективний менеджер», російський народ - «нація переможців», тому «ми перемогли б у Другій світовій війні і без українців», а найбільша катастрофа ХХ ст. не колишня війна, не Голодомор не Голокост, не економічна криза, а «розвал СРСР».

*****

Маршал СРСР А.Єгоров вважав, що в сучасній війні будуть брати участь десятки мільйонів солдат, яких необхідно мобілізувати. Він пропонував не чекати закінчення мобілізації, а починати вторгнення на територію противника (Європи та Німеччини) в день оголошення мобілізації, день «М». Для цього необхідно в мирний час у Першому стратегічному ешелоні тримати «групи вторгнення». Їх завдання: з початком мобілізації негайно перейти кордон і тим самим зірвати мобілізацію противника і прикрити мобілізацію Червоної Армії, даючи головним силам розгорнутися і вступити у війну в найбільш сприятливих умовах.

Маршал СРСР М.Тухачевський мав іншу точку зору. На його думку вторгнення на територію «противника» необхідно здійснювати негайно і не групами вторгнення, а цілими арміями вторгнення. Армії вторгнення необхідно створювати ще в мирний час і тримати безпосередньо біля власних кордонів у складі Першого стратегічного ешелону РККА.

РККА (рос.мова): Рабо́че-крестья́нская Кра́сная а́рмия -формирование РСФСР в 1918-1922 годах и Сухопутные вооружённые силы СССР в 1922 - 1946 годах.

Тухачевський і Єгоров помилялись. Тому Сталін їх розстріляв під час чергових чисток в армії, призначивши 1 лютого 1941 року на посаду начальника Генштабу РККА владного, жорстокого і незламного Г.Жукова, який був справжнім «російським яструбом». Саме під керівництвом Жукова Генеральний штаб Червоної Армії зробив теоретичний висновок: «Виконання задач армій вторгнення - необхідно покласти на увесь Перший стратегічний ешелон». Таким чином, усі 16 армій першого еше-

лону, у складі яких налічувалось 170 дивізій, призначалися саме для вторгнення до Європи. Власне кажучи, це була стара тактика «людського моря», застосована ще Чінгізханом і запозичена пізніше Московією – васалом Золотої Орди, коли перевага над противником досягалась не тільки раптовістю нападу, а й чисельністю власного війська.

*****

Вся економіка СРСР, яка підживлювалася англо-американськими інвестиціями, перед Другою світовою війною (починаючи з 1938 року) працювала на власні збройні сили. За 1938-1941 роки економіка СРСР видала вже десятки тисяч гармат, тисячі новітніх літаків і танків, сотні кораблів різних класів і підводних човнів, чиє число перевищило кількість підводних човнів США, Англії, Японії та Німеччини разом узятих. Сталін був задоволений. Створено майже потрібну військову перевагу над будь-якою комбінацією воєнних дій супротивників.

*****

Перший стратегічний ешелон. У першому стратегічному ешелоні Червоної Армії налічувалось 191 танкових, моторизованих, кавалерійських і стрілецьких дивізій. 56 з них знаходились безпосередньо на західному кордоні з Німеччиною. Інші 114 дивізій першого стратегічного ешелону знаходились в глибині території західних прикордонних округів і могли швидко розгорнутися біля самого кордону.

Під прикриттям Повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року, що СРСР не готується до війни з Німеччиною, перший стратегічний ешелон почав рухатися до кордонів Німеччини і Румунії, почалося великомасштабне переміщення російських військ до західного кордону з Німеччиною і Румунією. 12-15 червня 1941 року західним військовим округам був відданий наказ: *«усім дивізіям, розташованим в глибині, висунутися ближче до державного кордону»*. Окрім 114 дивізій РККА першого стратегічного ешелону ще 77 дивізій РККА другого стратегічного ешелону також почали рухатися до західного кордону.

13 червня 1941 року – це день, коли 77 радянських дивізій внутрішніх округів *«під виглядом учбових зборів»* почали переміщення до Західного кордону. В цій ситуації Адольф Гітлер не

став чекати, коли російські генерали створюють «*статутну щільність військ – сім з половиною кілометрів на дивізію*», і 22 червня 1941 р. завдав удар першим...

Розгромивши перший стратегічний ешелон і прорвавши його оборону, передові німецькі частини раптом зіткнулися з новими дивізіями, корпусами і арміями, про існування яких німецькі командири навіть і не підозрювали. Увесь план німецького «бліцкригу» будувався на розрахунок блискавичного розгрому частин Червоної Армії, що знаходились безпосередньо біля кордону. Але виконавши цей план, німецький вермахт побачив перед собою нову стіну російських армій, що висувалися з-за Волги, Північного Кавказу, з Уралу, Сибіру, Забайкалля, з Далекого Сходу. Те, що німецькі війська зустріли сибірські, уральські, забайкальські армії наприкінці червня 1941 року, лише означало, що їх переміщення на захід почалося задовго до 22 червня 1941 року, тобто німецького вторгнення.

Самий факт переміщення військ приховати було неможливо, але найголовніше: масштаби, розміри переміщення і його призначення Сталін приховав від усієї країни, від німецької розвідки і навіть він майбутніх поколінь. Створивши міфи, Міти та сфальшувавши історичний перебіг фактів.

Ресурси війни. У січні 1939 р. після реорганізації Наркомату оборонної промисловості було створено чотири нових наркомати:

- ▶ наркомат суднобудівельної промисловості;
- ▶ наркомат озброєнь;
- ▶ наркомат авіаційної промисловості;
- ▶ наркомат боеприпасів.

Як приклад, на час створення Наркомату боеприпасів СРСР ніхто не загрожував, тож такої необхідності не було. Японія мала потужну авіацію і флот, але відносно невелику сухопутну армію, яка вела мало перспективну війну в Китаї. До того ж Японія мала обмежені запаси стратегічної сировини. Російсько-радянська розвідка доповідала в Москву, що Японія може наважитись на Велику війну лише заради захоплення сировинних ресурсів, але японців в першу чергу цікавлять ті райони, де вже налагоджений видобуток сировини, яка буде необхідна Японії негайно. Іншими словами, Японія буде боротися за контроль над південними територіями, а не вторгнеться

в Сибір, де ресурси невичерпні, але їх розвідка, видобуток і переробка вимагають багато років і величезних капіталовкладень.

Ще у 1936 році радянська військова розвідка зробила висновок про те, що напередодні захоплення південних азійських територій Японія змушена буде нейтралізувати Тихоокеанський флот США, який є єдиною перепорою японській експансії у південному напрямку. Тому, ще у 1936 році радянська розвідка і Генеральний штаб Червоної Армії не вірили у можливість серйозної японської агресії в Сибіру і не боялись її.

На початку 1939 року радянський Генштаб, уряд і особисто Сталін також не боялись і німецької агресії. Спільного кордону на той час з Німеччиною Радянський Союз не мав, тому Німеччина не могла зразу напасти на СРСР. Створення Наркомату боєприпасів у січні 1939 року не було відповіддю на німецьку підготовку до війни. ГРУ доповідало Сталіну, що на той час німецька промисловість працювала в режимі мирного часу. Начальник ГРУ Іван Проскуров у липні 1939 р. доповідав Сталіну, що Німеччина не готова до Великої війни: в разі, якщо Німеччина нападе лише на Польщу, запас авіаційних бомб Німеччини буде витрачений на десятий день війни. Ніяких інших резервів Німеччина не має. Після закінчення Другої світової війни в Німеччині вийшла у світ книга «Підсумки Другої світової війни», серед авторів якої були генерал-фельдмаршал К.Кесселінг, генерал-полковник Г.Гудеріан, генерал-полковник Л.Рендуліч, генерал-лейтенант Е.Шнейдер, контр-адмірал Е.Годт та інші. У цій книзі наведені дані про те, що на той час вторгнення до Польщі у вересні 1939 року запас авіаційних бомб Німеччини закінчився на 14 день війни. Радянська розвідка оцінила запас на чотири дні менше. Це вказує на освідомленість ГРУ.

Ще до початку вторгнення в Польщу Головне командування сухопутних сил Німеччини вимагало від Гітлера створення запасу боєприпасів, яких би вистачило на чотири місяці війни, тобто для бліцкригу. Але таких запасів так і не було створено. Якщо чотиримісячний запас взяти за 100%, то запас пістолетних патронів німецького Вермахту напередодні Другої світової війни складав 30%, тобто на 36 днів, снарядів – 15%, мін для легких мінометів – 12%, мін для важких мінометів –

10%. Для важких польових гаубиць були створені запаси на 2 місяця війни, а снарядів для танків – лише на 6 днів війни.

Не дивлячись на це, Гітлер не поспішав мобілізувати промисловість Німеччини на потреби війни. Німецька армія розпочала війну, яка стала європейською, а потім і світовою, але німецька промисловість продовжувала працювати в режимі мирного часу.

Після закінчення Другої світової війни російські комуністи створили міф про те, що у 1939-му році війна була неминуча, і Сталіну нічого не залишалось робити, як підписати пакт «Молотова-Ріббентропа» про початок війни. Аналіз ситуації в німецькій промисловості, зокрема, в області виробництва боєприпасів, дозволяє стверджувати, що ситуація не була такою критичною, як це стверджувала комуністична пропаганда. Війни можна було уникнути. Якби російська Червона Армія у вересні 1939 року виступила на боці Польщі, то Сталіну це нічим не загрожувало (і він про це знав), а Гітлер міг зазнати жорсткої поразки у німецько-польській війні, лише з причини нестачі боєприпасів.

Але Сталін не скористався німецькою слабкістю на той час, і Гітлер продовжив війну у Європі, захоплюючи все нові країни і території. За зиму 1938-1940 р. становище з боєприпасами в Німеччині покращилось, і у травні 1940 року Гітлер завдав нищівної поразки Франції. У цій військовій кампанії Гітлеру снарядів вистачило, але якби Сталін захотів напасти на Німеччину в 1940 році, то Німеччині відбиватися було нічим, оскільки німецька промисловість не була мобілізована для війни. І Друга світова війна мала б інший фінал. Під час «Битви за Британію», коли воювала німецька авіація, німецька промисловість продовжувала працювати в режимі мирного часу. Навіть після німецького нападу на Радянський Союз, німецька промисловість все ще працювала в режимі мирного часу.

Влітку 1941 року Гітлера чекав несподіваний подарунок: біля самих кордонів він захопив величезні запаси палива і боєприпасів Червоної Армії. Мільйони пар шкіряних чобіт, мільйони комплектів обмундирування, десятки тисяч тон запасних частин для танків, сотні тисяч тон палива для літаків, танків і машин, мільйони ящиків снарядів і патронів було кинуте поблизу німецьких кордонів, коли Гітлер наніс несподіваний удар. Без цих запасів німецький Вермахт не зміг би дійти до Москви.

Кожна нація вибудовує власний історичний Мім. Небезпечність Мітів, побудованих на «табу» та фальсифікаціях міфів, українці мали змогу пізнати на собі. Один раз, коли фальшували історію України, другий раз - під час Другої світової війни, третій раз - просто зараз, коли з нафталіну Кремль дістає побиту міллю імперську мантію. І кожний такий Великий Мім може спрацювати, як міна уповільненої дії.

*****

Захоплення військових арсеналів Червоної Армії було величезною вдачею для Гітлера, але він не поспішав переводити німецьку промисловість на військові рейки. Виробництво снарядів в Німеччині не відповідало потребам німецької армії. Згідно даних, наведених у книзі генерал-майора В.Мюллера-Віллебранда про німецьку армію часів Третього рейха, у жовтні 1941 року в запеклих боях проти російської Армії німецький Вермахт витратив 561 000 шт. 75-мм снарядів, а німецька промисловість виробила за той же період лише 76 000 шт. цих снарядів. А де ж взяли у німців (561 тис.- 76 тис.) 485 тис. снарядів? Це радянський «подарунок» від бездарного командування Червоної Армії, коли вони тікали від німців у 1941 році. Далі німцями у грудні 1941 було витрачено 494 000 снарядів, а отримано від промисловості – 18 000. Це не могло тривати занадто довго. Німецьку армію рятувало лише те, що Червона Армія на той час знаходилася на голодному пайку, оскільки на західних кордонах втратила практично усі запаси боєприпасів і палива для початку проведення своєї операції «Гроза».

Тож Сталін почав швидкими темпами створювати нову промисловість, евакуювавши більшість українських заводів до російського Уралу чи Сибіру. В цей же час німецькі генерали умовляли Гітлера почати мобілізацію німецької промисловості. Гітлер годував своїх генералів лише обіцянками і продовжував роботу своїх підприємств без змін. Гітлер вважав, що Сталін вичерпав усі свої резерви і ресурси.

29 грудня 1941 року міністр озброєнь і боєприпасів Німеччини Ф.Тодт заявив Гітлеру, що «війна у військовому і економічному плані програна». На той час Ф.Тодт ще не знав, що Сталін почне під Москвою величезний зимовий наступ. Але не знаючи усієї гостроти ситуації, в якій опинилася Німеччина,

розпочавши військову агресію проти Советської Росії, ще до початку зими міністр Ф.Тодт вимагає від Гітлера пошуків шляхів припинення війни, яка нічого доброго Німеччині не обіцяє. Матеріальні ресурси німців для ведення війни були вичерплені з урахуванням захоплення всього радянського озброєння і бое-

припасів.

*****

Багато людей сприймали початок німецько-радянської війни 1941-1945 р. як можливість звільнення від більшовизму. Радянська пропаганда, сталінські репресії та пам'ять про минуле були для частини суспільства поживою для позитивного сприйняття німців і певних надій щодо них як визволителів від комуністичного лиха. Про це, зокрема, свідчать зведення про настрої громадян Київського УНКВД влітку 1941 року. Масова здача у полон солдатів і офіцерів Червоної армії також була свідченням того, що сотні тисяч радянських громадян не були готові воювати за сталінський режим і не сприймали цю війну як «Вітчизняну».

*****

У грудні 1941 року Красна Армія наносить потужні удари під Москвою і німецький Вермахт змушений відступати. В тому ж грудні 1941 року Гітлер оголошує війну Сполученим Штатам Америки. Наступним логічним кроком Гітлера мало бути переведення німецької промисловості на режим військового часу. Але Гітлер очікує. І лише у січні 1942 р. Гітлер приймає рішення про переведення німецької промисловості на потреби війни.

Вся різниця між Сталіним і Гітлером полягала в тому, що Гітлер почав мобілізацію німецької промисловості лише через два роки після того, як почав війну у Європі. Сталін діяв навпаки. Сталін намагався відтягнути момент вступу Радянського Союзу у війну, але мобілізацію промисловості і її переведення на режим військового часу він почав ще у січні 1939 року створюючи стратегічні ешелони.

Перший стратегічний ешелон Червоної Армії (про який ми вже згадували) – 16 кадрових армій, а це 191 танкових, моторизованих, кавалерійських і стрілецьких дивізій та інші 114 дивізій (в глибині території) були готові (згідно плану операції «Гроза»), нанести одночасно декілька ударів «супротивнику».

У травні 1933 року Тухачевський заявив делегації Райхсверу в СРСР: «Не забувайте, що нас роз'єднує наша політика, а не наші почуття дружби Червоної армії до Райхсверу... Німеччина і СРСР можуть диктувати свої умови всьому світу, якщо ми будемо разом».

*****

Другий стратегічний ешелон Червоної Армії (сформованих влітку 1941 року) – 7 армій вторгнення, були укомплектовані резервістами, в томі числі зеками. Задача цього ешелону – розвинути успіх Першого стратегічного ешелону при вторгненні та ведення бойових дій на території «супротивника».

Позаду Другого стратегічного ешелону йшло розгортання **Третього стратегічного ешелону**. Спочатку до його складу входили три армії вторгнення – 29-а, 30-а, 31-а. Усі ці три армії були чекістськими. Усі командири, починаючи від командувачів арміями, командирів дивізій, полків і батальйонів, і закінчуючи командирами рот, взводів і відділень, були чекістами з НКВД і НКГБ. 29-ю армією командував заступник Наркому внутрішніх справ генерал-лейтенант НКВД І.І.Масленіков, 30-ю – колишній начальник прикордонних військ Українського округу генерал-майор НКВД В.А.Хоменко, 31-ю – колишній начальник Прибалтійського прикордонного округу генерал-майор НКВД К.І.Ракутін, потім колишній начальник Карело-Фінського прикордонного округу генерал-майор НКВД В.Н.Долматов. Три армії – це цілий фронт. Загальне керівництво трьома арміями здійснював колишній начальник прикордонних військ Білоруського округу генерал-лейтенант НКВД І.А.Богданов.

Офіційно Третій стратегічний ешелон виник в останні дні червня 1941 року як реакція на німецьке вторгнення. Насправді три армії Третього ешелону були сформовані за планами мирного часу, до німецького вторгнення. З 13 по 20 червня 1941 р. радянські прикордонні війська провели операцію по насильницькому виселенню людей з прикордонної смуги від Білого - до Чорного моря. Німці виселяли населення в смугі шириною 20 кілометрів, російські прикордонники – 100 кілометрів. Німці переважно населення переміщали. Російські чекісти, (тобто енкаведисти), населення переміщували ешелонами, а потім знищували, особливо в Західній Україні.

Угода СРСР з Німеччиною на передодні Другої світової війни давав Кремлю можливість успішно реалізувати свої геополітичні цілі. Гітлер пообіцяв Сталіну всіляке сприяння у реалізації територіальних домагань щодо Балтійських країн, Польщі (теперішніх Західної України та Західної Білорусі), Фінляндії, а також у сфері торговельно-економічних відносин. Саме ця угода стала тим механізмом, який «відчинив двері» для нової світової війни. Термін дії угоди - 10 років з автоматичним продовженням на 5 років у випадку, якщо жодна зі сторін його завчасно не денонсує. Ця змова відверто порушувала існуючі європейські кордони та систему міжнародних угод.

*****

Сталін уважно читав книгу Шапошникова «Мозок армії», знав її і часто цитував. Сталін пам'ятав попередження Шапошникова про те, що армію не можна тривалий час тримати поблизу кордону, вона чекає лише одного наказу: воювати. Сталін протегував Шапошникова. У травні 1940 року Сталін присвоїв йому звання Маршала Радянського Союзу. Офіційно Шапошников був заступником Наркому оборони, на практиці – головний військовий радник Сталіна. До 20 червня 1941 р. російські армії вторгнення вже були розгорнуті біля кордонів з Німеччиною і Румунією. Красну Армію від противника вже не розділяв навіть тонкий ланцюг прикордонників НКВД. Ні начальник Генштабу Жуков, ні Нарком оборони Тимошенко, ні його заступник Шапошников, ні Нарком внутрішніх справ Берія не мали тої влади, щоб наказати прикордонникам залишити кордон і відійти вглиб країни. Подібні накази Наркому внутрішніх справ (відвести прикордонників від кордону, і наказати Наркому оборони підвести армійські дивізії до кордонів) могла лише одна людина - голова Раднаркому СРСР товариш Сталін.

Сталін віддав подібний наказ чекістам відійти в тил, а частинам Червоної Армії стати на кордоні. Сталін знав, що після цього треба буде «спустити» свою Армію з прив'язі, бо інакше вона сама зірветься. Але за два тижні до початку операції «Гроза» сталося те, чого ніхто в Кремлі не чекав. Німецька армія 21.06.1941 першою нанесла «раптовий» удар по СРСР, який сам готувався напасти на свою жертву 06.07.1941 р...

Зараз історики кажуть: - російська комуністична пропаганда формувала міф про те, що Сталін вірив Гітлеру. Статистика свідчила про інше. Усе було навпаки. Гітлер повірив Сталіну і підписав пакт Молотова-Ріббентропа, що створив для Німеччини явно програшну ситуацію війни проти усієї Європи і проти всього світу. 23 серпня 1939 року у Кремлі був підписаний пакт Молотова-Ріббентропа. Цю подію зафіксувала безпристрасна кінокамера. Учасники цієї захоплюючої політичної інтриги не могли припустити, що кінокамера зафіксує значно більше, ніж бажалось організаторам цієї справи. Камера зафіксувала Молотова і Ріббентропа, які підписують договір, а за їхніми спинами немов два змовники про щось шепотілись. Сталін – ідейний натхненник операції «Гроза», і її розробник – майбутній Маршал СРСР Шапошников.

*****

Адольф Гітлер планував напад на СРСР ще в 1939 році. Ми маємо книгу наукового директора військово-історичного дослідного відомства бундесверу Рольф-Дітер Мюллера «Ворог на Сході. Таємні плани Гітлера про війну проти Радянського Союзу в 1939 році», базується на документах, вперше виявлених або спеціально «забутих» у архіві вермахту. Згідно із записом від 28 травня 1938 року, фюрер сказав генералам: «Спочатку ми зробимо справу на Сході (напад на СРСР), а потім я дам вам три-чотири роки, щоб зайнятися великою справою на Заході (розподіл Чехословаччини і підпорядкування Польщі). До цього Гітлер роками схиляв Польщу до спільного удару по режиму Сталіна. Більше читайте тут: <https://tsn.ua/svit/u-nimechchini-rozkrili-istinni-plani-gitlera-schodo-napadu-na-srsr.html>

*****

Сталіну і Шапошникову було про що шепотітись: СРСР вже пройшов таємний перед мобілізаційний період і вступив у другий період таємної мобілізації, яка сама по собі вже є війною. Сталін і Шапошников створили таку ситуацію, коли, за словами самого Шапошникова, «повернення до мирного часу бути не може». В Радянському Союзі вже почалося формування стрілецьких дивізій з номерами, що перевищують число сто. В Радянському Союзі вже готуються десятки тисяч пілотів на

літак «Іванов». Сформовані десятки нових військових училищ, в тому числі і авіаційних, для випуску офіцерів сотнями тисяч. В Радянському Союзі вже почалося будівництво такої кількості порохових і снарядних заводів, що робить війну неминучою вже найближчі роки. Сталін і Шапошников шепотілися за спиною Ріббентропа знаючи про те, що Советська Росія вже знаходиться у стані війни з фашистською Німеччиною, хоча гармати ще не стріляють...

19 серпня 1939 року Сталін почав таємну мобілізацію, після чого Друга світова війна стала цілком неминуча. Таємна мобілізація мала завершитись нападом на Німеччину і Румунію 6 липня 1941 року. Одночасно в Радянському Союзі мав бути оголошений День «М» - це день, коли мобілізація ставала відкритою і загальною. Таємна мобілізація була спрямована на підготовку агресії і війни на території «супротивника», для оборони власної країни нічого не робилось. Таємна мобілізація була настільки величезною, що приховати її не вдалося. Але Гітлер не звертав уваги на події, що відбувалися в радянській імперії. Від 1939 р. Сталін почав мобілізацію промисловості, транспорту, державного апарату, людських ресурсів. Гітлер подібних заходів у Німеччині не проводив.

Гітлер занадто довго вірив Сталіну. Маючи Сталіна у себе в тилу, Гітлер безтурботно почав воювати проти Франції і Великобританії, кинувши проти них усі танки, усю бойову авіацію, кращих генералів і переважну частину артилерії. Влітку 1940 р. на східних кордонах фашистської Німеччини з Советською Росією (у німців) залишались лише 10 дивізій без жодного танка і без авіаційного прикриття. Гітлер не усвідомлював смертельний ризик такої ситуації. А Сталін готувався до нападу. Гітлер прозрів лише після захоплення Червоною Армією Бесарабії, але вже було занадто пізно.

Гітлер припустився непоправної помилки, але припустився її не 21 червня 1941 р., а 19 серпня 1939 року. Давши згоду на підписання пакту Молотова-Ріббентропа, Гітлер постав перед неминучою війною проти Заходу, маючи у себе в тилу «нейтрального» Сталіна, тобто «нейтральну» Советську Росію і помилився. Саме з цього моменту Гітлер мав війну на два фронти. Рішення почати план «Барбароса» на Сході, не очікуючи перемоги на Заході, - це вже була не рокова помилка, а панічна

спроба Гітлера виправити зроблену раніше помилку – коли він довірився Сталіну, та було вже занадто пізно. Багато хто з німецьких генералів і фельдмаршалів не зрозуміли і не схвалили цього самовбивчого рішення. Але у Гітлера вже не було вибору

Та раптовий удар Гітлера вже не міг врятувати Німеччину. Сталін виграв час, у нього було більше танків, гармат, літаків, солдат і офіцерів, бо Сталін вже декількома роками раніше перевів промисловість СРСР на режим військового часу, яка могла виробляти озброєння в будь-якій кількості.

В останній момент напередодні нападу Червона Армія була такою ж вразливою, як бувають вразливими злочинці на відкритій площі, коли їх план розкритий охороною, і охорона почала стріляти. У Сталіна все було розраховано від першого до останнього кроку, до кожної секунди, а Гітлер, який раптово прокинувся, одним пострілом усе йому зіпсував... Не просто зіпсував, а зруйнував найграндіознішу, велико-масштабну військову операцію ХХ століття під назвою «Гроза», що готувалася в умовах величезної таємниці від власного народу і багато років трималася в таємниці.

Сталінська підготовка війни і захоплення Європи стала для Сталіна катастрофою тому, що Гітлер ударив першим, і в результаті Другої світової війни Советській Росії дісталась не вся Європа, як планувалось у Генштабі Красної Армії, а лише Польща, Східна Німеччина, Угорщина, Югославія, Румунія, Болгарія, Чехословаччина. Гітлеру залишався лише один шанс – рятувати себе попереджувальним ударом. Гітлер випередив Сталіна на два тижні. Тому фатальний День «М» не настав...

*****

Порівнюючи початок війни Російської Федерації проти України у 2014 р., з початком війни між Німеччиною і СРСР у 1941 р, можна впевнено сказати: у 1941 р. не було такого вислову як «гібридна війна», і тоді війни не були такими прихованими, як це відбувається зараз. Однак, є певна схожість між СРСР і Російською Федерацією у постійних намаганнях запевнити весь світ і власних громадян у тому, що їхня країна нібито захищається від агресора, в той час як насправді вона атакує першою.

Інструменти агресії. Німецька теорія «бліцкригу», тобто швидкої війни, і російська «глибока операція» були схожі не тільки по духу, а й в деталях. Для здійснення «бліцкригу» також створювалися танкові групи. Для вторгнення у Францію фашистська Німеччина створила 3 такі групи, а для вторгнення в СРСР – 4. Кожна з цих танкових груп мала від 600 до 1000 танків, інколи і більше, а також велику кількість піхоти і артилерії, щоб проламати прохід для танків.

Різниця між російською і німецькою доктринами війни полягала лише в тому, що в Німеччині все називалося своїми словами, нічого не приховуючи від непосвячених красивими чи зручними словами. При цьому танкові групи мали свою нумерацію, а польові армії – свою. У Советській Росії ударні армії існували спочатку в теорії, а через деякий час були створені практично. У 1920-ті роки ХХ ст. військові теоретики Червоної Армії використовували термін «армія вторгнення», який звучав досить агресивно і був повною протилежністю декларованій комуністичною Росією мирній зовнішній політиці. Вже в 1930-ті роки, коли Сталін почав підготовку до захоплення Європи, цей агресивний термін був замінений на більш нейтральний «ударна армія». Змія змінила шкіру, але зберегла свою суть...

Першою армією вторгнення в Красній Армії стала 7-ма ударна армія, сформована у грудні 1939 р. напередодні російської агресії проти Фінляндії. Цією ударною армією командував сталінський фаворит, командувач Ленінградським військовим округом генерал К.Мерецков. До складу 7-ї армії входив танковий корпус (660 танків), три танкові бригади (по 330 танків у кожній), чотири стрілецькі корпуси (по 3 стрілецькі дивізії в кожному), окрема бригада, 11 окремих артилерійських полків, декілька окремих танкових батальйонів і артилерійських дивізіонів, авіація армії. Ознака, за якою можна відрізнити звичайну армію від ударної – це механізований корпус, який по штату налічував 1031 танк.

Станом на 21 червня 1941 року усі радянські армії на німецькому і румунському кордонах, а також одна армія на фінському кордоні цілком підпадали під стандарти ударних армій. Напередодні війни фашистська Німеччина сформувала механізми агресії у вигляді танкових груп, а Советська Росія – у вигляді ударних армій...

Віктор Суворов (справжнє Володимир Різун) пише, що у кінці 1940 – початку 1941 років, біля західних кордонів СРСР було ретельно сформовано величезне угруповання радянських військ. Угруповання було на завершальній стадії підготовки до нападу на Німеччину і подальшої Великої війни в Європі. Цікаво, що командирам взводів і рот був виданий російсько-німецький розмовник, який був насичений військовою термінологією. У військових ВУЗах було посилене вивчення німецької мови. Штабістами були підготовлені якісні детальні карти закордонних територій. А з 1939 року в СРСР діяв закон про загальний військовий обов'язок. Гітлер віддав наказ почати війну 22 червня 1941 року, а Сталін планував початок вторгнення в Німеччину (і далі в Європу) 6 липня 1941 року.

*****

Під час допиту вищих військових лідерів фашистської Німеччини групою російських військових слідчих, що відбулося 17 червня 1945 року, генерал-фельдмаршал В.Кейтель заявив: «Я стверджую, що усі підготовчі заходи, що проводилися нами до весни 1941 року, носили характер оборонних приготувань на випадок можливого нападу Червоної Армії. Таким чином, всю війну на Сході, до певної міри можна назвати превентивною... Ми вирішили (...) попередити напад Советської Росії і раптовим ударом розгромити її збройні сили. На весну 1941 року у мене склалась певна думка, що величезна концентрація російських військ і їх подальший напад на Німеччину може поставити нас в стратегічному і економічному відношенні у виключно критичне становище... В перші ж тижні напад з боку Росії поставив би Німеччину у вкрай невідгідні умови. Наш напад став безпосереднім наслідком цієї загрози...».

Генерал-полковник А.Йодль – головний конструктор німецьких військових планів – повторив ту ж саму точку зору генерал-фельдмаршала В.Кейтеля. Російські слідчі досить активно намагалися збити Кейтеля і Йодля з цієї позиції, щоб відвести від Росії тінь Головного палія війни. Але німецькі генерали не змінили своєї позиції. «Міжнародний трибунал» у Нюрнберзі, що проводився за російським сценарієм, виніс смертний вирок німецьким генералам разом з головними винуватцями війни. Одним з головних звинувачень, висунутих проти

них, було «розв'язування неспровокованої агресивної війни проти Радянського Союзу». Парадокс історії полягав в тому, що головний винуватець війни СРСР, разом з іншими судив переможених у війні німців...

*****

Назва «фашисти» була перетворена радянською пропагандою на ідеологічний жупел для визначення усіх своїх супротивників: до початку, під час ведення та після Другої світової війни. Й сьогодні усі супротивники Російської Федерації є фашистами.

*****

Через 20 років після закінчення Другої світової війни адмірал флоту СРСР М.Кузнецов, який у 1941 році був наркомом ВМФ СРСР, членом ЦК, членом ставки Головного командування, напише: «Й.Сталін здійснював підготовку до війни – підготовку широку і всебічну, виходячи з намічених ним, Сталіним, ... термінів. Гітлер порушив ці розрахунки». Російський адмірал цілком відкрито і зрозуміло сказав, що Сталін готувався до війни з Німеччиною не у відповідь на німецьку агресію, а в момент, який обрав сам. Цей момент був названий «День М». Іншими словами, Сталін збирався раптово напасти першим, тобто здійснити військову агресію проти Німеччини, а далі проти Європи, але Гітлер завдав превентивного (упереджувального) удару, і тим самим порушив усі плани Сталіна, чим фактично зруйнував план проведення операції «Гроза»...

Російська більшовицька імперія за часів Сталіна була централізована, як ніяка інша. Механізм державного управління, особливо після так званої Великої чистки, працював так, що будь-який наказ негайно передавався від найвищого рівня до безпосередніх виконавців і одразу ж неухильно виконувался. Значні операції, наприклад, арешт і знищення прибічників Єжова (який одночасно керував НКВД і ГРУ) і фактична зміна всього керівництва в апараті таємної міліції-поліції були проведені настільки швидко і ефективно, що сигнал про її початок не тільки не був розшифрований ніким зі сторонніх, але невідомо, коли і яким чином Сталін передав сигнал на проведення цієї величезної за масштабами операції «Гроза».

Усі люди бачили якусь частину перекидання радянських військ, але мало хто уявляв його справжні масштаби і розміри.

Німецька військова розвідка вважала, що відбувається величезне нарощування російської військової потуги на її кордонах, але навіть вона бачила лише Перший стратегічний ешелон, не здогадуючись про існування Другого і Третього стратегічних ешелонів. Далі усі без винятку радянські генерали і маршали відкрито розповідали про перекидання радянських військ, не знаючи мети. Кожний вигадував своє. Незнання загальної обстановки і справжніх масштабів концентрації радянських військ цілком не випадкове. Сталін вжив драконівські заходи щодо маскування переміщення військ. І прикладом є Сталінське Повідомлення ТАРС від 14 червня 1941 року, (а через 12 днів розпочалась війна). Ви повинні зрозуміти, сам факт перекидання військ приховати було неможливо, але найголовніше: масштаби, кількість і їх призначення Сталін приховав від усієї країни, від німецької розвідки і навіть від майбутніх поколінь.

Навіть у червні 1941 р., радянські генерали оголошували своїм військам, що вони їдуть на військові навчання, хоча розуміли, що вони їдуть на війну з Німеччиною. Проводилася цілеспрямована дезінформація власних військ з метою приховати початок агресії. Подібна дезінформація власних військ завжди проводиться лише перед початком наступальної операції, для того, щоб приховати від противника свої наміри, час і напрямок головного удару. В оборонній війні чи напередодні цієї війни дезінформація вже не потрібна, оскільки солдатам і офіцерам ставиться лише одна задача: ні кроку назад!

Але в СРСР під словом «оборона» була прихована військова агресія проти Німеччини і далі проти Європи. Так мовилось і на секретних військових нарадах і відкрито у московських газетах. Як приклад, у московській газеті «Правда», що була на той час офіційним рупором керуючої комуністичної партії, 14 серпня 1939 року було написано: «Вести оборонну війну – це зовсім не стояти на кордонах нашої країни. Кращий вид оборони – стрімкий наступ до повного знищення ворога на його території». Російсько-радянські маніпулятори зробили усе можливе, щоб знищити документи, що стосувалися довоєнних планів військової агресії Советської Росії проти Європи, тобто плану операції «Гроза». Ці плани мали усі військові штаби радянських фронтів, флотів і десятків армій, більше сотні корпусів, усі бойові кораблі, сотні дивізій, тисячі полків і батальйонів. Але

без спец наказу розкрити червоний пакет (назва «Красний пакет Литер М»), значить бути розстріляним без суду і слідства.

Незважаючи на вжиті заходи секретності, що мали знищити документальні факти російської агресії, що свідчило про існування плану операції «Гроза», як велико-масштабної військової операції завоювання Європи, розробленої в Генеральному штабі РККА за прямої вказівки секретаря ВКП(б) Сталіна - дещо залишилось. До цих фактів ми перейдемо зразу після розгляду спеціальних фортифікаційно-захисних споруд «Лінія Сталіна» та «Лінії Молотова» на території СРСР, (частина їх в Україні: Коростенський, Київський, Могилів-Подільський, Летицький, Шепетівський та інші).

Ці захисні споруди будувалися в 3 етапи: протягом 1928–1936 р. – перший етап; другий етап 1938–1939 р. третій етап 1940–1941 р. Укріплені райони, збудовані на першому і другому етапах, належать до так званої «Лінії Сталіна», на третьому етапі – до «Лінії Молотова». Залишки укріплених районів можна зустріти й сьогодні по всьому західному і південно-західному прикордонні України, що викликає великий інтерес у сучасних істориків та дослідників. Наприклад, на півдні Вінниччини Сталін збудував свій власний командний пункт «Скала». Зараз кожен вінничанин має змогу подивитись на захисні споруди «Лінії Сталіна», побудовані у 1930-х роках. Це місце цікаве тим, що тут у колишньому технічному приміщенні, яке знаходиться перед входом у бункер, обладнали церкву. Храм діє вже 12 р.

*****

Система фортифікаційно-захисних споруд «Лінія Сталіна» була розпочата в 1928 році: - як оборонна лінія на кордоні СРСР (які значились до 1939 року), що складалася з укріпрайонів (УР) від Карельського перешийка - до берегів Чорного моря. Наприклад, «Вогневі доти» під Могилевом, спочатку їх було 13 шт

а потім з'явилися ще 8 укріплених районів уздовж західних кордонів Радянського Союзу. Ці укріпрайони були протяжністю від 50 до 150 км по фронту, включали передові позиції і перешкоди глибиною до 12 км і основні позиції глибиною близько 4 км. За німецькими даними (складеним після захоплення «Лінії Сталіна» в 1941 році), на цій лінії (не рахуючи Карельсь-

кого УР) було 142 каземати і багато позицій для польової артилерії. «Лінія Сталіна» зіграла певну роль на початку Другої світової війни. У Радянському Союзі ці укріпрайони офіційно ніколи не називали «Лінією Сталіна». Так їх називала німецька та західна преса. Ця назва вперше з'явилась в грудні 1936 року. В наш час, залишки укріплень лінії Сталіна розташовані в Білорусі, Росії, Україні та у східних районах Молдови

*****

Після приєднання до СРСР у 1939-1940 роках західної Білорусі, Західної України, Прибалтійських республік і Бессарабії - «Лінія Сталіна» була законсервована, і приблизно на 300 км на захід стала зводитися нова «Лінія Молотова». Лінія Молотова - це неофіційна назва радянських укріплених районів, побудованих уздовж західного кордону СРСР і Німеччини в період 1940-1941 роках. (Дивно, що «Лінію Сталіна» законсервували недобудованою, щоб розпочати нове будівництво «Лінії Молотова», яку з часом теж законсервували недобудованою в надії, що майбутня війна буде вестись на території «супротивника», але життя внесло свої корективи. В період Другої світової війни недобудовані лінії фортифікаційно-захисних споруд визвали серед солдат дуже багато нарікань з цього приводу.

Згідно з таємним протоколом Пакту Молотова-Ріббентропа між СРСР і Німеччиною межа сфер їх впливу проходила по річках Буг, Нарев, Вісла, Сян. В міжнародній дипломатії встановлений у 1939 році кордон СРСР отримав назву «лінія Молотова-Ріббентропа». Вираз «Лінія Сталіна» та «Лінія Молотова» популяризував у своїх творах історик Віктор Суворов.

Кордон від Балтійського моря до Карпат довжиною 4,5 тис. кілометрів тоді був поділений на три військові округи, в рамках яких створили 138 ділянок будівництва. Планувалося побудувати 23 укріплених райони з 37 вузлами оборони. Останні мали утворювати 2130 об'єктів довготривалої фортифікації. Кожний із укріплених районів складався зі смуги заслону, головної смуги оборони з фортифікаціями постійного типу та задньої смуги польового типу. В одно- і двоповерхових бункерах знаходилися підвали і підземні резервуари палива. Більші об'єкти були оснащені генераторами, а більша частина приміщень була герметична. Майже всі схрони мали висувні перископи, а також (за винятком спостережно-бойових бун-

керів) - значне озброєння. Оточення бункерів мало додатково теренові перешкоди – «сходи Тиціана» на схилах, бетонні протитанкові загородження «Зуби дракона» і засіки з колючого дроту. Основним будівельним матеріалом був щебінь з Кавказу. Навесні 1941 року працювало на будівництві укріплень 140 000 солдатів і 18 000 цивільних фахівців та необлікована кількість місцевого цивільного населення. Згідно з німецьким інвентарем на «Лінії Молотова» було близько 1900 об'єктів. З них близько 800 будівель на стадії будівництва. Було завершено будівництво 542 кулеметних бункерів, 460 протитанкових бункерів, 68 бункерів фортечної артилерії і 43 штабних бункерів. За радянською статистикою, до початку війни з 5807 довготривалих оборонних споруд 13-ти укріплених районів були готові лише 880. На початок Другої світової війни готовність укріплених районів становила в середньому 15-20%.

Повертаємось до секретних, червоних пакетів під назвою «Красний пакет Литер М». Займаючи посаду Генерального секретаря ВКП(б), Сталін міг дати будь-який наказ, і цей наказ негайно і точно виконувався. Часто накази Сталіна були неофіційними в цьому і полягала сталінська невразливість і безгрішність. Напередодні проведення операції «Гроза» це становище більше не задовольняло Сталіна. Він мав на меті віддати головний наказ свого життя, але так, щоб офіційно це був «точний Сталінський наказ».

Як ми вже зазначали, кожен командир Червоної Армії у своєму сейфі мав «особливий секретний оперативний пакет» - так званий «Красний пакет Литер М». Розкривати цей секретний пакет можна було лише за наказом Голови Раднаркому СРСР, яким з 6 травня 1941 року став Й.Сталін або Наркому оборони СРСР Маршала Радянського Союзу С.К.Тимошенка. Самовільне розкриття «Красного пакету» каралося розстрілом.

Пакети лежали у сейфах кожного радянського командира, але 22 червня 1941 року Сталін не віддав наказ розкрити цей «Красний пакет». Деякі командири на свій страх і ризик розкрили секретні «Красні пакети» і нічого там необхідного для оборони не знайшли. Вище радянське керівництво знало про це, тому в перші хвилини і часи німецького вторгнення в Генштабі Красної Армії поспіхом складалися нові директиви військам. Усі плани були «розписані в деталях і по-хвилино», усі секретні

пакети, призначені для наступальної операції «Гроза», в умовах оборонної війни стали більше не потрібні. Що з ними робити, щоб про цю операцію ніхто не дізнався? То вже окрема тема розповіді...

Дії радянських флотів в перші хвилини, години і дні війни у червні 1941 свідчать про те, що це були наступальні плани, в яких не було жодного слова про оборону. 22 червня 1941 року радянські підводні човни Чорноморського флоту негайно вийшли у відкрите море і попрямували до берегів Румунії, Болгарії і Туреччини. Того ж дня підводні човни Балтійського флоту вийшли до берегів Німеччини маючи бойове завдання «топити усі кораблі і човни противника за правом необмеженої підводної війни». Про це свідчить наказ командувача Балтійського флоту від 22 червня 1941 року. Наказ не робив винятку навіть для госпітальних човнів під прапором Червоного Хреста!

Починаючи з 22 червня 1941 року авіація Чорноморського флоту почала активні бойові дії для забезпечення безперешкодного проходу Дунайської військової флотилії вгору за течією річки. Вже 25-26 червня 1941 надводні бойові кораблі Чорноморського флоту з'явилися в районі румунського порту Констанца і здійснили інтенсивний артилерійський обстріл з наміром висадки морського десанту. Одночасно Дунайська військова флотилія почала десантні операції у гирлі Дунаю.

22 червня 1941 року гарнізон радянської військово-морської бази Ханко, розташований на фінській території, почав десантні операції по захопленню фінських островів. 25 червня 1941, не дивлячись на величезні втрати радянської авіації у перші хвилини і години війни, майже півтисячі літаків Балтійського і Північного флотів нанесли раптовий удар по аеродромах Фінляндії. Не дивлячись на величезні втрати радянська авіація поводитися зухвало і агресивно в надії, що через три дні ворог відступить: «ми їх шапками закидаємо».

Вранці 22 червня 1941 року о 6.44 годині радянська авіація отримала наказ діяти згідно планів операції «Гроза». Декілька днів вона намагалась це робити. Так, наприклад, 1-й авіаційний корпус завдав масованого удару по військових об'єктах Кенігсбергу. 26 червня 1941 року 4-й авіаційний корпус почав бомбардування нафтових районів навколо Плоешті в Румунії. За декілька днів бомбардувань видобуток нафти в Румунії впав

майже вдвічі. Навіть за умови, коли вся радянська авіація була знищена на своїх аеродромах, у неї знайшлось достатньо ресурсів нанести величезних збитків нафтовим промислам Румунії, що були головним джерелом енергоносіїв для фашистської Німеччини. В будь-якій іншій ситуації радянська авіація була б ще більш небезпечною і могла своїми повітряними ударами по нафтових промислах Румунії повністю паралізувати всю німецьку військову, індустріальну і транспортну потугу. Гітлер занадто добре зрозумів російську загрозу зі сходу, коли СРСР без будь-яких консультацій з Німеччиною захопив частину Румунської території – Бессарабію, і вважав вторгнення в СРСР єдиним для себе захистом. Але це його не врятувало...

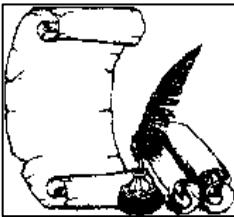
Реакція російської Червоної Армії на вторгнення німецького вермахту була реакцією «крокодила, якому завдали раптового потужного удару в той самий момент, коли він обережно підкрадався до своєї жертви, щоб раптово атакувати у липні 1941 р. всю Європу. Повторюємо Гітлер напав на СРСР 22 червня 1941 року, а СРСР повинен був напасти на Німеччину і далі на Європу 6 липня 1941 року. Гітлер випередив Сталіна на 2 неділі. Тож сталося так, що в момент, коли крокодил обережно підкрадався до своєї жертви, він сам отримав несподіваний жорстокий удар. Та навіть це не зупинило його, і він почав атакувати. Стікаючи кров'ю, «російський крокодил» атакував нападника, бо він не вмів нічого іншого робити. План операції «Гроза» почав стихійно діяти сам...

22 червня 1941 року 41-а стрілецька дивізія 6-го стрілецького корпусу Червоної Армії, не чекаючи наказу з Москви, почала діяти за довоєнними планами операція «Гроза». Згідно цим планам дивізія перейшла державний кордон в районі Равваруська. Вранці 22 червня 1941 року командувач Північно-Західним фронтом генерал-полковник Ф.Кузнецов, не чекаючи наказу зверху, віддає наказ своїм військам нанести удар в напрямку німецького міста Тільзіт, що у Східній Пруссії. Для штабу Північно-Західним фронтом, для командуючих армій та їх штабів таке рішення не було новиною, бо варіант удару на Тільзіт за декілька днів до німецького вторгнення розігрувався на штабних навчаннях і був добре знайомий командирам з'єднань та їх штабам. Тоді вони не знали, що це були окремі «замальовки» операції «Гроза», їх тихенько почали тренувати...

А увечері того дня 22 червня 1941 року вище військово командування СРСР, ще не знаючи про ранішні дії генерала Кузнецова, наказало йому виконувати саме те, що він вже почав робити: нанести удар на Тильзіт у Східній Пруссії...

Сусідньому Західному фронту вище командування РККА поставило задачу нанести надпотужний удар в напрямку польського міста Сувалки. Командувач Західним фронтом генерал армії Д.Павлов задовго до московської директиви, вранці 22 червня 1941 року, вже сам віддав наказ наступати радянським військам на польське місто Сувалки. При цьому генерал ще не знав, що впродовж перших годин війни Західний фронт втратив більш ніж радянських 700 літаків і в небі панує німецька авіація. Західний фронт, його командувач і штаб, командувачі арміями та їх начальники штабів задовго до війни знали, що їх найближча задача – оточення німецького угруповання в районі польського міста Сувалки. Удар російської Червоної Армії в напрямку Сувалки готувався задовго до вторгнення німецького вермахту 22 червня 1941 року. З усього видно, що тактично-бойові задачі для вищих штабів Червоної Армії були чітко визначені і сформульовані, віддруковані і вкладені в секретні пакети під назвою «Красний пакет Литер М», що давно зберігалися у сейфах кожного штабу, включно до батальйону. На підставі секретних пакетів з операції «Гроза» бойова задача була поставлена усім радянським командирам. Але події розгортались за іншим сценарієм.

Для прикладу розглянемо приховану, найбільшу танкову радянсько-німецьку битву на лінії міст Дубно, Броди та Луцьк, якою особисто керував знаменитий Г.Жуков.

*****

Складання міфу. Радянські історики зазначають, що *найбільша танкова битва Другої світової війни відбулася влітку 1943 року під Прохорівкою. У ній зійшлися до 1 200 танків та самохідних артилерійських установок. Втрати сторін склали близько 700 танків.*

Німецькі сили було розбито, а їхні залишки перейшли до оборони. Це стало переломним моментом битви на Курській дузі. Але факти уперта річ. Тож найбільша танкова битва німецько-радянської війни відбулася улітку 23-30 червня 1941

року на території Західної України. Вона тривала тиждень у районі міст Дубно, Броди та Луцьк. У ній брали участь понад 3 000 радянських та більше 700 німецьких танків та самохідних артилерійських установок - САУ. Радянські танки, що діяли «разя огнем, сверкая блеском стали», були знищені прямо на марші. Жодної з поставлених цілей радянські сили у цій битві не досягли. Ця битва закінчилася ганебною поразкою радянських військ. Було знищено понад 2 500 радянських танків і тільки 260 німецьких бойових машин. Невзираючи на керування битвою «Маршала Перемоги» Г.Жукова. У цій битві з'ясувалось, що солдатський страх перед «своїм» командуванням був більшим за страх перед ворогом (наказ № 220 від 1942 р). А командири Червоної Армія тотально боялися Сталіна ще більше. Ми повинні визнати, що у Червоній армії були великі герої, проте відсоток гвалтівників жінок (радянських та німецьких) і вбивць різних мастей був величезним. Ось дещо пізніший приклад, відомої різні у Неммерсдорфі 1944 р. Про той злочин весь час мовчать. Це сталося вже наприкінці жовтня 1944 року. Радянські солдати вбили там близько 70 мирних жінок. Навіть маленьких дівчат (5-10 років) гвалтували перед смертю, а кількох жінок прибили цвяхами до дверей комори. П'ятьох дівчат прив'язали мотузкою до танку й тягли їх по землі, поки вони не померли. В іншому селі дітям поприбивали цвяхами язики до столів. Поруч з Неммерсдорфом солдати «з розгону» навіть вбивали французьких військовополонених жінок... Як не крути, але правда завжди одна.

Порівняння танкового бою. Бій під Прохорівкою тривав лише один день. Битва у районі Дубно - Броди - Луцьк розтягнулася на цілий тиждень - з 23 до 30 червня 1941 р. Тож загалом у битві брали участь більш ніж 3 000 радянських та понад 700 німецьких танків і САУ. У танковій битві під Прохорівкою німецькі сили були майже утричі менші від радянських. У чому ж причина того, що танкова битва на Західній Україні залишилася майже непоміченою радянською історіографією? Чому не існує жодного кадру кінохроніки і фотознімку, зробленого в ході битви під Прохорівкою? Чому масовий читач про битву під Прохорівкою дізнався тільки в 1953 році?

Ще в глибоку давнину спартанці, на чолі зі своїм царем Леонідом I, які полягли в битві під Фермопілами восени 480

року до нашої ери, у відповідь на пропозицію персів скласти зброю відповіли: «Прийдіть і візьміть її». На відміну від персів, німці у 1941 р. прийшли і взяли колосальну кількість зброї Червоної Армії вже на початку німецько-радянської війни.

Під грифом секретно. Людські втрати у танковій битві Дубно, Броди та Луцьк були жахливими. «Ще до початку радянсько-німецької війни з'явився таємний наказ тодішнього наркома оборони Ворошилова, який забороняв екіпажам підбитих ворогом у бою танків покидати свої бронемашини, - згадує колишній танкіст Володимир Лис. - Вони повинні були або покінчити життя самогубством, або живцем згоріти у своїх залізних трунах». Тому, як повідомляють ще живі свідки тих подій, коли німці підбивали танк і хтось із екіпажу намагався з нього вистрибнути, то його свої командири ж відразу розстрілювали. Те саме було й з тими, хто намагався заховатися в посівах жита: їх знову ж таки свої просто косили з броньовика. Ось чому лежали наші захисники по всьому полю, як снопи. За підрахунками Володимира Лиса, у тій танковій битві свої бійці НКВД знищили майже тисячу радянських екіпажів, а якщо помножити на коефіцієнт три чи чотири, то вийде цифра у майже чотири тисячі вбитих лише своїми.

*****

За 10 днів до найбільшої танкової битви у районі Дубно - Броди – Луцьк, а саме 13 червня 1941 року нарком іноземних справ СРСР В.Молотов викликав до себе німецького посла в Москві і передав йому текст Повідомлення ТАРС, в якому написано, що Німеччина не хоче напасти на СРСР, в свою чергу СРСР не хоче напасти на Німеччину, але «ворожі сили які зацікавлені у розв'язуванні і розширенні війни намагаються посварити СРСР і Німеччину», розповсюджуючи провокаційні чутки про близькість війни. У Повідомленні «ці ворожі сили» названі поіменно: «Британський посол у Москві пан Кріпс», «Британська столиця Лондон», «англійська преса» та інші.

Цього ж дня відбулася зустріч між радянським послом І.М.Майським і міністром іноземних справ Великої Британії А.Іденом. Під час зустрічі Майський не передавав Повідомлення ТАРС британському уряду і не висував ніяких вимог. Робоча зустріч відбулася у дружній атмосфері. На зустрічі обговорювалося одне питання: заходи, які зробить Велика

Британія для допомоги Червоній Армії, «якщо в найближчому майбутньому почнеться війна між СРСР і Німеччиною». Серед конкретних заходів розглядалися: прямі бойові дії британської авіації в інтересах Червоної Армії, військові поставки з боку Британії, координація дій військового командування двох країн. Таким чином, 13 червня 1941 року радянська дипломатія діяла на два фронти: «одним задом на двох ослінцях», заклала фундамент того, що згодом буде названо терміном «антигітлерівська коаліція». З боку Великої Британії нічого поганого в цьому немає, оскільки країна вже воює з фашистською Німеччиною. Але Советська Росія в іпостасі СРСР вела брудну політичну гру. З Німеччиною укладений пакт про ненапад і негайно після цього – договір про дружбу. Сталін запевняє Гітлера у вірній дружбі і викриває в Повідомленні ТАРС тих, «хто хоче розширення війни». Одночасно у Лондоні радянська дипломатія веде переговори за спиною Німеччини про військовий союз з Великобританією - її противником, про конкретні військові заходи СРСР проти Німеччини ще до нападу Німеччини на СРСР!

І.М.Майський був призначений послом СРСР у Великої Британії в 1932 році. Напередодні від'їзду з Москви до Лондона тодішній нарком іноземних справ Литвинов попередив Майського, що він буде виконувати інструкції не Литвинова, а «більш високих інстанцій». «Більш високими інстанціями» на той час були лише глава радянського уряду В.Молотов і секретар ВКП(б) Й.Сталін. В 1941 році Литвинова вже було звільнено з посади наркома іноземних справ, залишилися лише «більш високі інстанції» - Молотов і Сталін. Щодо подальшої долі Майського, то він пережив сталінські чистки і пробув на своїй посаді досить довго, зберігши при цьому власне життя лише тому, що не порушував інструкцій «вищих інстанцій»...

Повернувшись до Москви після 11 років роботи в Лондоні, Майський супроводжував Сталіна під час зустрічі з Черчиллем і Рузвельтом на Ялтинській конференції в 1945 році, вимагаючи від Великої Британії і США посилення допомоги СРСР. Пізніше написав книгу: «Хто допомагав Гітлеру». У цій книзі колишній радянський посол стверджував, що Другу світову війну Гітлер самостійно почати не зміг, якби Велика Британія і Франція не допомогли йому. Ось так. Не більше і не менше. Майський, як і багато його попередників на різних посадах і в різні часи, які

писали «художні твори» чи власні «мемуари», був типовим трубадуром російської імперії, відбілюючи імперське історичне призначення Росії: «на чорне – казав біле». При цьому посол Майський перекинув вину за численні жертви і страждання під час Другої світової війни на плечі країни, яка пропонувала військову і економічну допомогу Сталіну ще 13 червня 1941 року, тобто до початку німецького вторгнення на територію СРСР. Цією країною була Велика Британія.

*****

Сталін у 1942 році видає наказ № 220 (не плутати з наказом № 227 від 28 липня 1942 року «Ні кроку назад!»). Де без будь-якого «навороту», простою і зрозумілою мовою, усім військовослужбовцям, хто знаходиться на фронті доводиться до відома, що їхні сім'ї в тилу стають заручниками їхньої поведінки на фронті. У разі здачі в полон, їхні сім'ї будуть репресовані. Самі ж військовослужбовці будуть розстріляні лише за однієї підозрі в небажанні воювати.

*****

До 30 червня 1941 року генерал армії Г.Жуков наполягав на наступі і вимагав від командувачів фронтами тільки наступати. Лише у липні 1941 року Жуков і вище військово керівництво прийшли до висновку, що «російський крокодил», у якого майже смертельна рана, зараз наступати не в змозі...

Крах операції «Гроза». Маленькі підсумки. Друга світова війна почалася не так, як задумав і спланував Сталін, Советській Росії дісталась лише половина Європи, більш того, після її окупації Сталін не зміг депортувати з захоплених країн Східної та Центральної Європи корінне населення, як він планував напередодні вторгнення. Ситуація корінним чином змінилася не на користь російського комуністичного режиму. Навіть у своїй внутрішній колонії – Україні - Сталіну не вдалося депортувати усіх українців до російського Сибіру наприкінці війни. Цьому злочинному наказу окупаційної комуністично-російської влади на перешкоді стала УПА. Комуністичному режиму лише вдалося депортувати кримських татар з Криму і провести злочинну операцію «Вісла» - депортувати українців зі східних польських земель на західні, подалі від етнічних українських земель. (Операція «Вісла» - етнічна чистка, здійснена у 1947 році).

Ми часто не можемо знайти простої відповіді, чому червоноармійці масово гвалтували жінок і дівчат. Дуже часто незвично брутально, поводитися гірше за фашистів. Опоненти кажуть, що це неправда, то пропаганда Геббелься. Скажіть тоді, чому на радянській території, йдуть колони біженців (тікають від німців), червоноармійці на вантажівках та танках наздоганяють і починається страшно, (свідчення): «Солдати зіштовхнули вози у рови на узбіччі та кинулися на жінок. Дітей, що бігли їм на допомогу, розстрілювали. Присутній при цьому полковник керував чергою гвалтівників, а інший офіцер стріляв у дітей та старших людей, що перебували в істеричі»... Однієї загальної відповіді нема, бо визволений раб поводиться набагато гірше, ніж визволений рабовласник. Червоноармієць був кріпаком колгоспу, в якому його принижували усе життя. Він усвідомлював, що на фронті він є гарматним м'ясом. Ставлення радянського уряду та командирів до власних солдатів було байдужим. І раптом ці залякані люди на дорозі, що не мають серйозної надії на те, що переживуть війну, і солдатам «зносить дах». Вони мають зброю в руках і є повними господарями ситуації. Щоб почати грабувати та гвалтувати, досить було лише невеликого імпульсу... Чи знаєте Ви взагалі, як реально виглядала радянська армія – «визволитель» Європи? Ні, не знаєте, бо всі ці роки було суцільне табу на інакомислення... А коли Червона Армія перейшла кордон СРСР та, що далі заглиблювалася у Німеччину, то менше нагадувала частини регулярної армії. Будь ласка, прочитайте справжні, видані після розпаду СРСР спогади ветеранів. Там Ви знайдете описи російських солдат та брудних танків, на яких розтягнуті перські килими з купами подушок. Поруч навалені свинячі напівтуші й пучки зарізаних курей. І на цьому всьому сидять верхи радянські солдати – у циліндрах, гумових плащах, з тростинками і парасольками в руках над головами. На пальцях жіночі каблучки, як у середньовікового азіата. До цього додайте звуки гармонії та повні відра горілки. Приклад давало найвище командування. Риба гниє з голови. Генерали ешелонами привласнювали твори мистецтва, столові набори та інші предмети розкоші, які не були доступні у Радянському Союзі...

Як не дивно, найбільшою жертвою операції «Гроза» стали... солдати Червоної армії. Для прикладу, 1944 року, під час літньо-осіннього наступу, щодня гинуло близько 4,5 тис. червоноармійців. Після цього наступу бойовий дух німецької армії практично зник. Німецькі офіцери засумнівалися у перемозі й намагалися підірвати Гітлера, бойовий дух втратили також звичайні німецькі солдати. Їм бракувало техніки та матеріальних засобів. Здавалося, що падіння Берліна – це питання декількох тижнів. І раптом – коли Червона армія вступила на територію Німеччини – цей опір став просто шаленим. Німці почали фанатично захищатися по всій території. Втрати Червоною армією особового складу стрімко збільшилися пересічно до 6,2 тис. на день! Німецькі солдати зрозуміли, що кожен день, кожна година опору дадуть шанс наступним тисячам жінок, дітей і літніх людей втекти від більшовицьких ґвалтівників. Вони вже не воювали за фюрера чи батьківщину, вони воювали за власних дружин та доньок.

Результат для Червоної армії був жахливим. Від початку року у війні з III-тім Рейхом, що переживав агонію, у 1944 р. загинув... мільйон радянських солдатів! Це була вина Сталіна. Чи бували випадки, коли радянські офіцери намагалися зупинити солдат-ґвалтівників? Так, часом командири намагалися стримати власних солдатів, а часом і навпаки – солдати спрямовували зброю проти командирів. Доходило до бійок, стрілянини та вбивств. Більш детально написано в книжках Марка Солоніна, він є відомим істориком. У 1980-х роках був учасником антикомуністичної опозиції. Автор книжок «22 червня 1941 року», «23 червня – День "М"», «На аеродромах, що заснули», «25 червня – дурість чи агресія?», «Нічого доброго на війні» та інші.

Вернемося до маленьких підсумків операції «Гроза». Ще 5 травня 1941 р. була промова Сталіна перед випускниками Військової Академії про прийдешній визвольний похід Червоної Армії до Європи. Тільки тоді не згадувалась назва операції «Гроза», це згодом ми дізнались, що в архівах є Сталінський план «Гроза» і що вершиною в кар'єрі Гітлера був план «Барбаросса». Але 21 червня 1941 трапилося непередбачуване,

Гітлер зірвав Сталінські плани по захваті Європи. Представте на 1 хвилину, що операція «Гроза» почала діяти 6 липня 1941. Практично вся кадрова червона армія - близько 4 млн осіб - тих самих, вищезазначених советських солдат і командирів, з веселим матом за пару тижнів принесли на багнетах «щастя» Сталінського колгоспного ладу в Німеччину, Угорщину, Францію, Італію та інші затишні країни «буржуазного Заходу». А через 1 рік по всій Європі почали будувати Сталінські ГУЛАГи. Справа в тому, що починаючи з вересня 1940 року в СРСР розгорнулося небувале будівництво нових таборів, незважаючи на те, що діюча система ГУЛАГу і без того щороку приймала за сталінською рознарядкою близько мільйона нових ув'язнених. Після 1942 р. в хід пішла система німецьких концентраційних таборів, в тому числі Освенцум, Треблінка та інших. Адже треба кудись дівати населення Німеччини, Данії, Бельгії, Голландії, Франції, Італії, Іспанії, Румунії, Угорщини і що там ще є в Європі? Приблизно третину людей з Європи передбачалося ліквідувати, третину - перевиховати на місці, інша третина – підлягала перевихованню в СРСР - працею в Сибіру, Заполяррі і Північному Казахстані. (Буніч І. Указ, соч., Кн. 2, с. 41)...

Гітлер зі своєю недолугістю, на превеликий жаль, не зрозумів задумів Сталіна, не побачив, який унікальний шанс давав йому кримінальний талант Сталіна. Шанс - вийти з самого початку абсолютно з безнадійної війни на два фронти – переможцем. А треба було всього лише почекати 2-3 неділі і НЕ ЗАВАЖАТИ Сталіну. Не перешкоджати перетворенню декількох мільйонів голодних, злих, втомлених рабів Радянської Імперії - в величезну, злу, незалежну Руську Визвольну Армію і «спасительницю» Європи. Армія яка складається з озброєних російських людей, готових мстити і ще раз мстити всім підряд за знищення селянських Республік у 1920-х роках, советську колективізацію і спец переселення народів, голодомори і ГУЛАГи, злидні і рабство селянських трудоднів.

По закінченню операції «Гроза», весь світ побачив би більшовицький «рай» у всій своїй красі, а Європа здригнулась би від комуністичного зашморгу... Далі тотальне рабство, розгорнувши ненажерливі війська, Європа кормила і ублажала би советських солдат. Так це було за часів монголо-татарської навали, коли спустошувались цілі міста.

В період Другої світової війни, ці советські солдати: одні більш, ніж 2 мільйони воювали з німецькими солдатами пліч-о-пліч проти більшовиків, інші, втікаючи від Сталінського режиму, охоче здавалися в німецький полон полками, дивізіями, тисячами і сотнями тисяч. Але істину свободу вони пізнали перебуваючи в німецькому полоні, коли їх звідти звільнили, автоматично «перекочували» у Сталінські ГУЛАГи: «істина визначається в порівнянні».

*****

Статистика. *Більше 1 млн. червоноармійців на кінець червня місяця 1941 року, кинувши зброю розбіглася по лісах і здалися німцям в полон. Є такі дані: 1,5 млн. чол. перейшли до німців зі зброєю в руках; 2,0 млн. чол. здалися в полон без бою, кинувши зброю; 500 тис. були захоплені в полон в ході боїв; 1,0 млн. чол. дезертували з військових частин (з них 657 354 чол. виловили, 10 200 розстріляли); 800 тис. чол. склали втрати вбитими і пораненими; 980 тис.: «В паніці відкочувалися (втекли) за кордон». Саме цей замовчуваний епізод початку Другої війни послужив підставою до того, щоб з'явилася відома Сталінська характеристика: «У нас немає військово-виполонених: у нас є зрадники Батьківщини...».*

*****

Істини не визначаються референдумами. Свобода слова не означає, друкування думок. Щоб спростувати В.Суворова сьогодні, проти людини яка відмовилась «співати в загальному хорі» (як в кращі сталінські роки), піднялась ціла буря «борців за правду» в кавичках. Українці мають знати правдиву історію про Другу світову війну, в якій Україна зазнала найбільше втрат серед європейських держав.

Прошло 50 років, все повторюється. **Крах операції «Грім» в СРСР.** 19 серпня 1991 р. рівно о 10.00 глава КДБ СРСР В.Крючков запросив до себе в кабінет на Луб'янці свого заступника генерал-полковника КДБ Г.Агеєва, наказав йому негайно зв'язатися з першим заступником міністра оборони СРСР В. Ачаловим і приступити з ним до втілення в дію операції «Грім». Початок - 3 год. ночі 20-21 серпня 1991 року, за сигналом ракети червоного кольору, від командира групи «А» (Альфа) КДБ СРСР Карпукіна В.Ф. у 1988-1991 р...

УКРАЇНА ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Особливо згубний був масовий терор, застосований більшовиками в Україні при їх наступі 1943-1944 років, коли вони посилали на фронт усе мобілізоване чоловіче населення без зброї, як помста за те, що українці свого часу не евакуювалися на російські території. Відновлення радянського режиму в Україні після німецької окупації можна датувати лютим 1943 р., коли Червона армія перейшла в наступ на Східні кордони УРСР. У жовтні 1944 р. у ході Карпатсько-Ужгородської операції завершилося визволення всієї території України.

Наслідком Другої світової війни 1939-1945 р. було розростання територій УРСР. Відновлено кордони з Румунією з 1940 року. 29.VI.1945 р. підписано договір між ССРСР і Чехо-Словацькою про приєднання до УРСР Українського Закарпаття. З другого боку, на приєднаних територіях (1939 р) Галичині й Волині (восени 1944 р), згідно з угодою між УРСР і Польщею про репатріацію поляків з радянської частини Західно-українських земель (і виселення українців з Підляшшя, Холмщини, Посяння, Лемківщини) закріплювався стан посідання України. Цей стан був остаточно офіційно зафіксований 16.VIII.1945 р. підписанням радянсько-польської угоди, що точно визначило лінію кордонів, яка в основному відтворює так звану лінію Керзона з відхиленнями на шкоду України, в північно-західній Галичині між Криловом і Любачевом.

На підставі радянсько-польського договору в Москві 1951 року до України повернена частина північно-західної Галичини з містечками Белз, Угнів, Кристинопіль (480 км²), а за це Польщі віддано частину Підкарпаття з містечками Хирів, Добромиль, Устрики Дол.

*****

Примітка. *Лінія Керзона - умовна демаркаційна лінія Джорджа Керзона, як можливий кордон перемир'я у війні між більшовицькою Росією і відновленою другою Польською республікою під час польсько-радянської війни 1920-1921 року, яка проходить через: Гродно, Ялівку, Немирів, Берестя, Устилуг, Дорогуськ - на схід від Грубешова, через Красилів, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля - аж до Карпат.*

Верховна виконавча влада в Україні після Другої світової війни формально належала Раді Міністрів УРСР, але в дійсності всім життям країни керував Кремль через посередництво КП(б)У.

► *Церква.* Одночасно з захопленням українських теренів Червоною армією 1943-1944 р. відбувалася ліквідація Україн. Автокефальної Православної Церкви, відновленої в часи Другої світової війни (її підпорядкували Російській Православній Церкві). В боротьбі за свою віру опинилися в ув'язненні й загинули там багато церковних діячів (митрополіт Й. Сліпий, єписк. Г. Хомишин, перемиський єписк. Й. Коциловський, його Польща передала ССРСР та інші).

► *Наука.* У питаннях науки проведено велику кампанію проти школи М. Грушевського, особливо в історії, зокрема проти його учнів на Західній Україні. Де нищилась історія України, як самостійна наука взагалі, а зокрема щодо давніших часів. Період Київської Русі тепер розглядається як «спільноруський» або навіть просто російський. Всі історичні здобутки українського народу та їхні етнічні землі «переробляються». Формування українського народу, більшовики відносять до періоду XV - XVI ст., щоб показати зверхність московського царства. В школі, пресі, театрі, кіно, радіо провадиться тотальна русифікація. Наукове життя в Україні концентрується навколо Академії Наук СРСР.

► *Селяни.* В після воєнні роки опір українських селян набрав особливих форм. Загнане в колгоспи українське селянство і далі виявляло прагнення відновити бодай почасти приватне господарство, використовуючи для цього всі можливості. Не раз радянському урядові доводилося обмежувати зростання так зв. присадибних ділянок для своїх потреб. Зростала кількість колгоспів, якщо зразу після війни в УРСР було відновлено 42% колгоспів, то на кінець 1950 р. - 78% колгоспів.

► *Промисловість.* Індустріалізація Правобережжя України не проводилась. Головну увагу звернули на видобувну промисловість, забезпечення для неї технічної бази та вирощування зерна. Пізніше відбудували Дніпровську гідроелектростанцію, відновлено майже всі (284 шт.) шахти Донбасу. В 1949 р. Донбас досягнув передвоєнного рівня видобутку вугілля. Перевищено довоєнний рівень видобутку нафти в Дрогобиччині.

ЗРАЗОК ЦІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Ми підняли тему людських трагедій тих, хто пережив страхіття Другої світової війни, не зламався і продовжував боротись з більшовицькою владою, відстоюючи незалежність України у після воєнні роки. Ми розкажемо вам про українця, нашого земляка, людину незламної волі Семена Сороку. Людство любить ділити людей на титанів і пігмеїв, величні історичні постаті і пересічних громадян сьогодення, героїв та простий людський фактор. А поряд з нами живуть і працюють люди про діяльність яких ми зовсім нічого не знаємо. Кіровоградська обл. має дуже багато людей з героїчним минулим, одні як «велич думок і дій», інші зовсім непомітні. Ці звичні для нас люди, щодня ходять вулицями міста, яке ще недавно мало назву Кіровоград, а зараз Кропивницький. Дихають одним з нами повітрям, милуються сонячною і теплою погодою, подають приклад власною гідністю. Про таких кажуть: - вірні сини України, їх не змогли зламати і підкорити навіть сибірські табори. Прикладом може слугувати Семен Сорока за псевдонімом «Ясен», безпосередній учасник повстанського руху під проводом Степана Бендери. (За його голову у 1954 р давали 20 тис. крб). Історію боротьби та життєву трагедію Семена Сороки, уродженця волинського села Кричильськ, а нині мешканця Кропивницького, розповідали у документальному фільмі «Діти перемоги» 8 травня 2017 в ефірі телеканалу 1+1 о 20 год. 15 хв. Фільм «Діти перемоги» - документальна драма із історій живих свідків трагедії, яку Україна пережила в період Другої світової війни 1939 - 1945 роки.

Один із авторів нашої книги (Валентин Карпов) особисто знайомий з Семеном Сорокою, вони (разом із однопумцями) на початку 1990-х років відроджували в Кіровоградській області національно-патріотичні ідеї на базі Українського козацтва. Про Семена Сороку, як про зв'язківця УПА «Ясеня» можна писати багато, але у нас виникли серйозні сумніви щодо критики на адресу «народницької» парадигми. Сьогодні багато пишуть про

ОУН та УПА, підпілля та партизанський Рух Опору, про відомий процес «Ковнір» та Карпатський рейд Ковпака тощо. Тому прийняли рішення: покажемо людям простого пересічного українця Семена Сороку, який у повоєнні роки не скорився і продовжував боротьбу за кращу долю неньки України. Бо молодь 1945-1955 років виростала в неповних родинах, де хтось не повернувся з тієї клятої війни. То була наша реальність, коли у роки війни пішов із життя кожний шостий українець.

На руїни було перетворено 714 українських міст і селищ міського типу, понад 28 тис. сіл; 250 з них спіткала доля Хатині. Втратили притулок близько 10 млн. людей, а за дітей війни – страшно згадувати. Зруйновано було понад 16 тис. промислових підприємств, близько 30 тис. колгоспів, МТС та радгоспів, тисячі лікувальних установ, майже 33 тис. шкіл, технікумів, ВУЗів та науково-дослідних інститутів, понад 19 тис. бібліотек.

І ми не маємо права весь час розповідати українцям про те, які вони класні та помітні у світовій історії, постійно підкреслюючи всесвітньо-історичну правоту українського духу і діла? А тим часом усе куди складніше, тим паче, коли йдеться про справді цікавих і знаних людей

Тож знайомтесь: - Люди з легендарного сьогоднішнього дня, до них належить Семен Климович Сорока – людина з унікальною біографією. Народився Семен Климович 3 серпня 1928 року на Волині у селі Кричильськ на Рівненщині. (Після багатьох життєвих поневірянь, став мешканцем міста Кропивницького). У 15-річному віці він уже був зв'язковим в УПА на Рівненщині, мав псевдонім «Ясен». У лютому 1952 його заарештували, призначили 25 років позбавлення волі. А в сталінській «зоні» від його імені й псевдоніма залишився тільки табірний номер Б-9965...

Його предки від козацького кореня, що тягнеться аж до XVII століття. Бабуся Олена з гордістю розказувала, що один із її предків, Дмитро Гресько, служив у Івана Богуна. Вона часто згадувала, що головне в житті – Бог, Україна, родина. Бабуся була грамотна, перечитала чимало книжок із бібліотеки «Просвіти» в селі Кричильськ, а було в тій бібліотеці близько 30 тис. книжок! Ту бібліотеку у 1952-му спалили більшовики...

Дивовижна доля була і в батька Семена Сороки. У 1916 році його мобілізували на фронт Першої світової війни у складі царської армії. А вже в березні 1917-го він повернувся додому.

Був членом Компартії Західної України. У 1934-му влада Юзефа Пілсудського посадила батька в тюрму «Берега Картузька», та згодом випустили. Коли ж прийшли гітлерівські війська на початку 1940-х років, то вони його арештували. Батько пішов у ліс «боротись за справедливість»...

У червні 1943-го, коли УПА оголосила акцію знищення залізниці, щоб перешкодити німцям вивозити награване добро й молодь з України, а також не давати пересуватися каральним загонам СС і СД. Семен із братом Пантелеймоном приєднався до вояків УПА, ставши звідтоді зв'язковим «Ясеном». У квітні 1944 року на землях Рівненщини з'явилися спецчастини НКВД, які мали винищити підпілля УПА. 6 травня 1944 року Семен став учасником бою з енкаведистами, далі були й інші бої, але його основна діяльність – зв'язок між групами опору. Достеменно не з'ясовано, хто «здав» зв'язківця УПА «Ясеня» (Семена Сороку), бо 22 лютого 1952 року його арештували й відвезли у внутрішню тюрму військ МГБ Прикарпатського військового округу в Рівному. Семену довелося пройти через катування... Особливо запам'яталося «купання» в'язнів. О 18-й годині починалося слідство: цілу ніч, аж до 6-ї ранку, прив'язані ланцюгом до металевої табуретки, з наручниками на руках, в'язні повинні були «бодрствовать». Відзначались слідчі: Семикоза, Заброта, Єрмаков та інші. А вже 26 серпня 1952 Семен Сорока отримав вирок «трійки» військового трибуналу за статтями 54-1а, 54-11, 20-54-8 за «поширення націоналістичної літератури», участь у «бандитських» організаціях УПА та створення молодіжної організації ОУН - 25 років позбавлення волі.

Із внутрішньої тюрми військ МГБ Прикарпатського військового округу в Рівному 24 жовтня 1952-го Сороку разом з іншими в'язнями відправили на Північ, на станцію Інта. Звідти він потрапив на 6-й лагерний пункт, який обслуговував будівництво 11-ї і 12-ї шахт. Поселився Семен в бараку № 8 на верхніх нарах. Через фізичне виснаження під час допитів його зарахували до чорної сотні, яка прибирала територію шахт. «Довольствие» звичайне: тарілка юшки з гнилою кільки, 200 грамів чорного (як земля), хліба й чашка окропу без цукру...

Про смерть І.Сталіна, Семен дізнався по радіо. Дехто з в'язнів плакав: «Що тепер з нами буде?». Тоді Сорока вискочив на стіл і закричав: «Слава Богу, він здох!». Помаленьку в'язнів з

малими строками почали відпускати, а про Сороку – наче забули. І от тоді він разом з товаришами на глибині 70 метрів почав робити підкоп завдовжки 130 метрів. Вириту породу кидали до вугілля. Вручну рили тунель сім місяців, коли випадала нагода працювали відбійним молотком. Спочатку все йшло добре, а потім пішла мерзла глина. То було щось страшне... Але все ж прорили нору з виходом у тундру. Разом з товаришами полізли в підкоп, Сорока пробирався третім, (всього їх було п'ятеро)...

Із табірних товаришів, Семен з внутрішнім теплом згадує М.Полянського, він досконало володів англійською, французькою, італійською та українською мовами. Полянський взяв шефство над молодим Семеном, допоміг влаштуватися на роботу в шахту. Там вони разом й почали готувати втечу. Їх було шестеро, нездоланних в'язнів - ціла організація. М.Полянський хотів утікати на Захід, у Європу, а Сорока був проти, він хотів потрапити до дому – розбудувувати Україну, а не жити «за бугром». Зрештою, коли дійшло до втечі, Полянський не пішов з втікачами, бо одному (через засніжену тундру), пробитись на Захід не можливо. Тоді Полянський знімає з себе зелену армійську куфайку і шапку й передає Семену. Тепер Сорока зовні був схожий на військового. А ще М.Полянський передав Семену пістолет «ТТ», 20 набойів і здорового ножа. Де він усе це взяв, невідомо й по сьогоднішній день.

Вибралися з проритого тунелю 5 чоловік, і всі пішли в різні боки, щоб збити переслідувачів. Чотирьох чоловік, на жаль, скоро впіймали. Коли їх спитали: «А де Сорока?». Втікачі-в'язні відповіли: «Ми його з'їли, бо він був малий і худий». Двох втікачів зразу розстріляли, а іншим добавили терміни ув'язнення.

Семен Сорока через засніжені й безкрайні простори тундри пішов у напрямку залізно-дорожньої станції Інта.

*****

Примітка. 3-д станція Інта на лінії Москва-Воркута. Відстань до Сиктивкара 780 км. Населений пункт виник в 1932 у зв'язку з відкриттям родовища вугілля на р. Велика Інта. В адміністративному підпорядкуванні знаходяться 3 робочих селища (Абезь, Верхня Інта, Кожим) і 21 сільських населених пунктів. У 1936 з'явився табірний пункт, який входив в систему Ухтпечлага. В 1938 р в «Руднику Велика Інта» знаходилося близько 120

чол. 25 січня 1939 в лагпункті були 9 бараків для ув'язнених, управління рудника, баня, свердловина, намет воєнізованої пожежної охорони. У 1941 р. в 2 км від першого лагпункта був побудований другий лагпункт. На початку 1941 р. в Інта було 844 ув'язнених, а у квітні 1941 – вже 1239 в'язнів, які працювали у важких умовах. Харчування становило 512 грам їжі на одного працюючого. Не було постільної білизни, спецодягу, посуду. 28 лютого 1948 р був утворений на базі Інталага особливий «Мінеральний табір» з центром в селищі Інта (як каторжний - існував до 1954 р). 4 жовтня 1954 р із робітничого селища колишніх зеків, було утворене місто Інта. У 1959 році в місті Інта проживало 45,2 тис. чоловік.

*****

Виснажений Семен Сорока дійшов станції Інта, привів себе в порядок і зайшов у якусь чайну, поруч з оперативним відділом КГБ! Його в тій чайній ніхто не чіпав, на протязі 2 днів періодично виходив і заходив до чайної. Сорока був у зеленому (військовому) одязі від Полянського і його сприймали за військового. Семен дуже ризикував, але йому треба було десь чекати на «свій» потяг по лінії Москва-Воркута. У Сороки була карта, яку йому дав Полянській. По ній сама коротка дорога до дому в Україну лежала поза межами з-д дороги. Тож Семен проїхав потягом всього 20 км, а далі пішов пішки навпростець.

Добирався п'ять із половиною місяців. Усього пройшов три тисячі кілометрів. У дорозі траплялося всяке. На станції Котлас помітив за собою «хвіст», але втік. Спав де випадало. У домівках вдалося поспати тільки дві ночі. Це було на станції Микунь (Комі АРСР), де він зайшов у магазин і познайомився з жінкою, яка виявилася родом із Тернопільської області. Вона пропонувала влаштуватися в них на роботу. Але Семен пішов додому. Прийшов до рідної домівки 17 квітня 1955 року.

*****

Приховані думки. На запитання: - Вам було страшно? Семен Сорока відповів: – Треба вміти виборювати страх. Пригадую, як у жовтні 1954-го, коли після втечі з табору добирався додому, мене в дорозі переслідували дві росомахи. Дійшли ми з ними разом до мілкої, але широкої річки Уса. Я ту річку перейшов убрід, а росомахи залишилися на протилежному березі (у

воду не пішли). А то якось вовк переслідував мене 30 км, аж до Котласа. Тоді вже сніг лежав. Ідеш, а позаду тебе щось тріщить. Зупиняєшся – тихо. Ішов той вовк за мною на відстані 10-15 метрів. Дійшли так до Північної Двіни. Річка 80 метрів завширшки. Я почав робити пліт із повалених дерев та й поплив. Коли відчалив від берега, той вовк почав вити, аж волосся – дибом. Мабуть прощаєся зі мною, я йому рукою помахав... То Господь Бог дав мені вовка в «напарники», щоб мені не було скучно, загалом я не боюся смерті. Проте помирати не хочу...

*****

Семена Сороку у рідній домівці ніхто не чекав. До батьків часом заходив дільничний (бо в КГБ знали про його втечу), заспокоював: «Не плачте. Якби Семена вже не було в живих, то кагебісти повідомили б». (Примітка. КГБ створили в ході сталінської реорганізації 13 березня 1954 із МДБ СРСР).

Перший, кого Сорока зустрів у рідному селі, був Павло Бонацький. Побачив – і сів: «А ти знаєш, скільки за твою голову дають? – 20 тисяч крб, це ж такі великі гроші. У газеті писали ти небезпечний злочинець...». Поки не стемніло, Семен пішов на кладовище, де похована бабуся. Ліг на могилу біля своєї бабусі (Олени Гресько), і пролежав до вечора. Десь о пів на дев'яту повернувся додому. Зайшов у хату – тато й мама вечеряють. Глянули на сина, мама в плач: «Ой, думала, що тебе вже не побачу...». Батьки заховали Семена на горищі. А на другий день батько зробив йому сховок між хатою і клунею... Минуло кілька днів. «Що ж я тут лежу? – думає Сорока. – Так я міг і в тюрмі лежати». Зібрався і поїхав Львівською і Тернопільською областями шукати старі зв'язки. Але нічого не вийшло. Повернувся додому, побув ще з тиждень і подався на Львівщину. У поїзді випадково зустрів того самого капітана Заброду, який був слідчим у його справі. Сорока кинувся в тамбур, Заброда за ним, але Семен встиг вискочити з поїзда на ходу, а Заброда наздоганяти не став.

Через якийсь час подався на Кіровоградщину, поселився у селі Петрівка Хмельівського району, бо там мали бути свої люди: у 45-му році Сороку туди посилали, вони допоможуть... Влаштувався на роботу, будував силосні ями, з часом роздобув паспорт. А через кілька місяців перебрався в Кіровоград.

Почав працювати на заводі «Червона зірка» столяром. Жив у гуртожитку сільбуду...

Але всюди є підлі люди, хтось доніс про Семена Сороку до КГБ. Оперативники прийшли до кімнати гуртожитку, перетрусили все верх дригом. Прийшлося терміново поїхати додому, на Рівненщину, побачити батьків. А коли повернувся до Кіровограду, його вже чекали. Зі слів С.Сороки: - Іду вулицею Карла Маркса. Бачу – шестеро людей стоять, чекають. Схопили мене, надягли наручники на розі вулиць Маркса й Шевченка. Привели в КГБ. Там, у камері № 3, я й провів якийсь час. А 7 березня 1956-го мене відправили до Києва. Деякі імена «своїх» кагебістів пам'ятаю досі. Наприклад, Чорноморця, справжнє прізвище якого Гнида. Він виявився недурною людиною, під час слідства навіть трохи виручав мене. Старшого лейтенанта Гузеєва тощо. В кіровоградській в'язниці довго не держали, знову відправили до Воркути, тільки тепер уже не надовго, бо почалася «відлига», ГУЛАГ потихеньку зменшували. Так що в грудні 1959 року я вже був на волі.

Повернувшись на волю вдруге, Семен Сорока оселився в Кіровограді. У 1962 році вступив до Кіровоградського педінституту на спеціальність «біологія». А в 1964 перевівся на вечірнє відділення Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Там була спеціальність «біохімія», яка його цікавила більше. По закінченні ВУЗа - учителював. Спочатку в селі Добре Вільшанського р-ну, Кіровоградської обл., а згодом працевлаштували в Павлиш до Василя Олександровича Сухомлинського. Він тоді вже був знаменитим. Їхня зустріч пройшла добре, але з часом Сорока був змушений перевестись в с. Седнівка Устинівського району на південь Кіровоградщини, де Семен працював учителем хімії...

Усі, хто знає нашого героя, в один голос кажуть: «Сорока – невиправний оптиміст!». Семен Сорока – зразок цільної людини. Якщо раптом станеться (не доведи Господи) таке, що в День пам'яті Героїв Крут чи в День Соборності на міську площу м. Кропивницького вийде лишень одна людина, можна не сумніватися, що то буде він, С.Сорока. І буде як завжди, у строї УПА з українським прапором у руках. Він просто не зник бути іншим. 21 листопада 2017 року, у віці 89 років С.Сорока помер. Земля йому пухом. Слава героям УПА. Тіло померлого героя з м. Кропивницького відвезли на поховання до Рівненщини.

ГІПОТЕТИЧНИЙ ВОЄННИЙ ГЛОБАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ

Третя світова війна - гіпотетичний воєнний глобальний конфлікт, вірогідність початку якого згідно з висновками теоретиків відносять на початок-середину найближчих ста років у III тисячолітті. У XX столітті найбільш ймовірними ініціаторами Третьої світової могли стати США і СРСР. З кінця XX століття Третьою світовою війною інколи називають боротьбу з міжнародним тероризмом і потенційний військовий конфлікт, який може виникнути при застосуванні ядерної (Ізраїль, Північна Корея, Іран) зброї. Історія нараховує багато прикладів, коли невеликі воєнні конфлікти могли стати початком Третьої світової війни. Як приклад:

► Під час Суецької кризи 1956 року Міністр Ради СРСР Микола Булганін направив ноту прем'єр-міністру Великої Британії Ентоні Іден з попередженням: «Якщо ця війна не зупиниться, вона буде нести небезпеку перетворитися в Третю світову війну».

► Кубинську ракетну кризу 1962 року вважають точкою, в якій ризик Третьої світової війни був найбільшим, а Роберт Макнамара заявив, що якби не Василь Архипов, який завадив ядерному запуску на радянському підводному човні в розпал кризи, тоді би розпочалася Третя світова війна.

► 26 вересня 1983 року радянські станції раннього попередження під командуванням Станіслава Петрова помилково виявили п'ять міжконтинентальних балістичних ракет. Петров правильно оцінив ситуацію, як помилкову тривогу, і не повідомив про це своєму начальству. Дії Петрова, швидше за все, допомогли уникнути ядерного конфлікту, оскільки радянська політика в той час була - негативна.

► Упродовж десятиденних командно-штабних навчань НАТО від 2 листопада 1983 року, СРСР привів свої ядерні сили і ВВС у Східній Німеччині та Польщі в стан бойової готовності. Деякі історики вважають, що ці навчання поставили людство на початок Третьої світової війни.

► На 12-26 червня 1999 року в РФ і НАТО було протистояння біля аеропорту Приштини щодо Косово. У відповідь командувач НАТО Уеслі Кларк зажадав, щоб британський генерал

сер Майк Джексон прибув в аеропорт з десантниками. Джексон, як повідомляється, відповів: «Я не збираюся починати Третю світову війну для вас».

► Індо-пакистанський конфлікт на початку XXI століття загострився тим, що обидві держави розробили (або отримали) ядерну зброю і активно нарощують свою військову міць. Сьогодні військові постачання до Пакистану здійснюють США, а поставки зброї до Індії здійснює Росія. Світ став на поріг Третьої світової війни.

► В XXI ст. схожа ситуація складається і навколо арабсько-ізраїльського конфлікту, де США є союзником Ізраїлю, а арабські держави традиційно звертаються до Росії та закупають зброю в неї.

► Надання Україні стратегічної летальної зброї (2018-2019 роках), або широка військова допомога з боку західних країн проти РФ може призвести до початку Третьої світової війни. Наслідки: 35% людства буде знищено; Крим повернеться до складу України; Росія розпадеться на окремі республіки.

► США і Північна Корея (2017) завмерли в стані загрозової рівноваги. Зараз між цими країнами триває війна нервів. Північна Корея продовжує випробування ядерної зброї.

Військова обстановка в сучасному світі змушує серйозно турбуватися через поступове політичне, економічне і духовно-моральне напруження, про яке свідчить розширення «гарячих точок» планети і повільне наближення загрози початку Третьої світової війни. Вірогідність такої розв'язки подій може відбутись у найближчі 20-25 років (в проміжку 2015–2050 років), згідно з думкою експертів - становить приблизно 30-35%.

У разі застосування ядерної зброї в Третій світовій війні може бути знищена велика частина людства. За даними експертів комісії ООН, до кінця 1980 року сумарний запас ядерної зброї на землі становив близько 13 000 мегатонн. За оцінками міжнародного журналу Королівської шведської Академії наук, скидання (для утилізації) у виділені міста північної півкулі 5000 зарядів сумарною потужністю 2000 мегатонн, може призвести до одноразової загибелі 750 млн чоловік тільки від одного з вражаючих факторів - ударної хвилі. Таким чином, за оцінками Андрія Сахарова, в 1980-ті роки ядерного арсеналу людства було досить для його повного знищення.

ПЕРЕД ПОЧАТКОМ РОЗВАЛУ СРСР

Коротко про процеси системної дезінтеграції, що відбувалися в СРСР, суспільстві, народному господарстві, соціальній структурі, громадській і політичній сфері, які призвели до припинення існування Радянського Союзу 26 грудня 1991 року. В середині і наприкінці 1980-х років, з початком перебудови, гласності і демократизації характер протестів і масових виступів в СРСР різко змінився. Моно-

центризм прийняття рішень (тільки в Москві), призводило до неефективності та втрати часу, а ще: Афганська війна, холодна війна, великі військові витрати, безперервна фінансова допомога країнам соціалістичного табору, розвиток ВПК на шкоду іншим сферам економіки розоряли бюджет, ці та інші причини привели до банкрутства Радянського Союзу. Ось основні напрямки діяльності СРСР за 30 років (1960-1991):

- ▶ 1961, 12 квітня - перший в історії політ людини в космос;
- ▶ 1961, жовтень - XXII з'їзд КПРС. Прийняття нової Програми компартії (програма будівництва комунізму);
- ▶ 1 травня 1962 - масовий розстріл демонстрації протесту населення в Новочеркаську (страйк робітників Новочеркаського електровозобудівного заводу). На початку 1960-х років в СРСР склалася непроста економічна ситуація. У результаті стратегічних прорахунків керівництва країни почалися перебої з постачанням продуктів харчування та товарів першої необхідності. Навесні і на початку літа 1962 року нестача хліба була настільки відчутною (прихований голод), що М.С. Хрущов вперше зважився на закупівлю зерна за кордоном. «На прохання трудящих» в кінці травня 1962 в СРСР були підвищені роздрібні ціни на м'ясо і м'ясні продукти в середньому на 30% і на вершкове масло - на 25% тощо. Почалися страйки. Генерал-лейтенант Матвій Шапошников відмовився виконувати наказ про застосування проти демонстрантів танків (за що пізніше був підданий репресіям). У Новочеркаську мітингарі увірвалися до міськкому партії. Вояки внутрішніх військ відтіснили людей від будівлі і здійснили попереджувальний залп угору. Його жертвами стали дітлахи, які сиділи на деревах. Другий залп був

здійсненний по мирним демонстрантам (вогонь по натовпу вели снайпери з дахів будинків)...

Ще до Новочеркаська масові виступи з різним ступенем жорстокості були подавлені владою в інших містах СРСР, наприклад, Подільськ, Теміртау, Сумгаїті, Фрунзе, Чимкент, Нальчик та інші. До цієї теми ми повернемо в наступному розділі «Криворізький народний бунт».

- ▶ 1962 - ядерне протистояння з США навколо Куби;
- ▶ серпень 1963 підписання в Москві договору про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою між СРСР, США і Англією;
- ▶ жовтень 1964 - відставка М.Хрущова з займаних посад та обрання першим секретарем (з 1964 генеральним секретарем) ЦК КПРС - Л.Брежнєва;
- ▶ 1965 - економічна реформа в СРСР, (Косигінська реформа - комплекс перетворень, спрямованих на реформування системи планування і управління народним господарством в СРСР);
- ▶ 1966-1970 - черговий (восьмий) п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР;
- ▶ серпень 1968 - введення військ країн Варшавського Договору в Чехословаччину;
- ▶ 1971-1975 - дев'ятий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР;
- ▶ 1972 - підписання між СРСР і США договору ОСВ-1;
- ▶ 1975 - міжнародна нарада в Гельсінкі з безпеки і співробітництва в Європі;
- ▶ 1976-1980 - десятий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР;
- ▶ 1977 - прийняття нової Конституції СРСР;
- ▶ 1979 - введення радянського військового контингенту до Афганістану;
- ▶ 1981- прийняття 11-го п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР;
- ▶ листопад 1982 - смерть Л.Брежнєва та обрання замість нього головою Партії і держави тяжко хворого Ю.Андропова;
- ▶ лютий 1984 - смерть Ю.Андропова та обрання Генеральним секретарем КПРС тяжко хворого К.Черненко;
- ▶ березень 1985 - обрання Генеральним секретарем ЦК КПРС М. С. Горбачова;

Факти. У 1985 Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов і його соратники по партії оголосили про нову програму ідеології і старт реалізації пакету реформ під загальною назвою «Перебудова». Внаслідок чого різко зростає політична активність народу, сформувалися радикальні і національні об'єднання та організації.

Спроби реформування системи управління СРСР призвели до поглиблення кризи в країні. Розпад СРСР відбувався на тлі загального економічного і зовнішньополітичного спаду. У 1989, вперше було офіційно оголошено про початок економічної кризи в СРСР. У період 1989-1991 років виникла проблема в радянській економіці - хронічний товарний дефіцит, з вільного продажу зникли практично всі основні товари, крім хліба. Майже у всіх регіонах країни вводиться нормоване постачання продуктів харчування в формі талонів.

*****

- ▶ 1986 – 12-й п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР;
- ▶ 26 квітня 1986 Чорнобильська катастрофа (вибух 4-го енергоблоку на Чорнобильській АЕС), людські жертви серед пожежників, рятувальників та населення. Приховування урядом наслідків катастрофи та впливу її на стан здоров'я населення;
- ▶ 1986 - курс на Перебудову і Гласність. На території СРСР розгорається ряд міжнаціональних конфліктів;
- ▶ грудень 1986. Першим проявом напруженості в період Перебудови стали події в Казахстані, виступи казахської молоді проти зняття першого секретаря КП Казахстану Д. А. Кунаєва.

*****

Факти. Другий рік перебудови в Казахстані ознаменувався драматичними подіями. 16 грудня 1986 відбувся пленум ЦК партії Казахстану. На порядку денному стояло організаційне питання - вибори першого секретаря ЦК КПК. Замість відправленого на пенсію Д. Кунаєва, був обраний Г. Колбин (росіянин).

В Алма-Аті почалася демонстрація молоді з протестом проти прийнятого рішення. Мітинги і демонстрації протесту пройшли також в Джекказгані, Павлодарі, Караганді, Талди-Кургані, Аркаліку, Кокчетаві, Чимкенті і інших містах.

- ▶ 1988 - початок міжнаціональних конфліктів в СРСР. Клопотання Ради народних депутатів Нагірно-Карабахської автономної області про передачу області зі складу Азербайджану до Вірменії;
- ▶ травень 1988 - лютий 1989 - виведення радянського військового контингенту з Афганістану;
- ▶ червень 1988 - XIX Всесоюзна конференція КПРС. Курс на зміну реформи політичної системи;
- ▶ травень 1989 - в Ферганській області Узбекицької РСР загострилися відносини між узбеками і турками-месхетинцями;
- ▶ червень 1989 - міжетнічні зіткнення в Новому Узені між казахами і вихідцями з Кавказу, для придушення яких були задіяні бронетранспортери, танки, бойові вертольоти та війська;
- ▶ липень 1989 - в Сухумі відбулися зіткнення між грузинами і абхазами;
- ▶ квітень 1989 розгін радянськими військами антирадянської демонстрації у м. Тбілісі, Грузинської РСР, який призвів до численних жертв серед мирного населення. Ця трагедія прискорила вихід Грузії з СРСР. 9 квітня 1989 було проголошено «Днем національної єдності»;
- ▶ літо 1989 - Вірменська РСР вводить блокаду Нахичеванської АРСР, а Народний Фронт Азербайджану як відповідь оголошує економічну блокаду всієї Вірменії;
- ▶ 1989 (9 листопада) - руйнування Берлінського муру, відкриття кордону НДР із Західним Берліном і ФРН;
- ▶ грудень 1989 - вибори народних депутатів СРСР. Відновлення Української греко-католицької церкви;
- ▶ січень 1990. Нахичеванська АРСР, першою в СРСР оголосила незалежність у відповідь на Бакинські події. До серпневого путчу 1991 оголосить про незалежність ще 5 союзних республік

*****

Факти. Чорний січень 1990, або «Кривавий січень» - придушення політичної опозиції радянськими військами 20 січня 1990 року в столиці Азербайджану - місті Баку, що привело до загибелі понад сотні мирних жителів, в основному азербайджанців. Подібні події відбувались у Алма-Аті (1986), у Тбілісі (1989), у Душанбе (1990), у Вільнюсі та Ризі (1991), де жертвами стали мирні громадяни.

- ▶ лютий 1990 - в Душанбе, біля будівлі ЦК Компартії Таджикистану, став збиратися натовп людей. Причина – підняття цін на продукти харчування. Ситуація загострювалася, і тоді пролунали перші постріли по мирних демонстрантах. Стріляли з будівлі ЦК (про це був знятий фільм «Дни ущербной луны»). В місто увійшли радянські війська, на вулицях з'явилися танки і бронетранспортери. У відповідь в Душанбе почали створюватись народні загони самооборони. Всі подальші дії того часу – ЦК КПРС засекретили;
- ▶ березень 1990 – III-й з'їзд народних депутатів СРСР. Скасування 6-ї статті Конституції СРСР. Обрання М. С. Горбачова президентом СРСР;
- ▶ травень 1990 в узбецькому Андижані проходять погроми, розграбовані, зруйновані і спалені квартири і будинки «багатих бухарських євреїв і багатих вірмен»;
- ▶ травень 1990 – перший з'їзд народних депутатів РРФСР. Обрання Б.Єльцина головою Верховної Ради РСФСР. Прийняття Декларації про державний суверенітет РРФСР;
- ▶ червень 1990 на території Киргизької РСР вибухнули між-етнічні зіткнення, відомі як «Ошська різанина»;
- 1991, січень — Початок офіційної реєстрації політичних партій та організацій.
- ▶ 1991 - розпуск Організації Варшавського Договору. Спроба створення Союзу Суверенних Держав (на базі СРСР);
- ▶ квітень 1991 - між двома радянськими республіками (Азербайджан і Вірменія) фактично починається війна;

*****

Примітка. *Можливий розпад СРСР був передбачений західними фахівцями по СРСР (Елен д'Анкокс. «Розколота імперія» 1978 р. та радянським дисидентом Андрієм Амальрік «Чи проіснує Радянський Союз до 1984 року» 1969 р). Відомий вчений А.Сахаров бачив вихід в оновленні Союзу і розробив Проект Конституції «Союзу Радянських Республік Європи та Азії». Можливість розпаду СРСР також підтверджувалась і результатами математичного моделювання, такий прогноз був розроблений керівником Управління загального аналізу Пентагону Ендрю Маршаллом.*

- ▶ квітень 1991 - початок переговорів у Ново-Огарьово між Президентом СРСР - Горбачовим і главами 9 союзних республік (СРСР) про укладення нового Союзного договору;
- ▶ березень 1991 - відбувся референдум за «збереження СРСР, як оновленої федерації рівноправних суверенних республік». Союзні республіки (Литва, Естонія, Латвія, Грузія, Молдова, Вірменія, Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я), участь у референдумі не приймали;
- ▶ червень 1991 - обрання Б. Єльцина Президентом РРФСР;
- ▶ липень 1991 - укладення договору між СРСР і США про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСНВ-1);
- ▶ 19-21 серпня 1991 – державний переворот в СРСР (ГКЧП);

*****

Факти. Серпневий путч 1991, коли самопроголошений Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС) намагався усунути від влади президента СРСР Михайла Горбачова. До Москви були введені війська, а Горбачова заблокували на дачі в Криму. Заборонялася діяльність опозиційних громадських об'єднань і випуск демократичної преси, відновлювалася цензура. Керівництво Російської Федерації на чолі з президентом РРФСР Борисом Єльциним, разом з москвичами вчинило опір путчистам. На противагу ГКЧП, 24 серпня 1991 року Верховна Рада України: «виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР...», ухвалила Акт проголошення незалежності України.

*****

- ▶ 25 серпня 1991 - М.Горбачов складає з себе повноваження Генерального секретаря ЦК КПРС. А голова Верховної Ради РРФСР - Єльцин зробив в Уфі заяву для союзних республік: «беріть стільки суверенітету, скільки зможете проковтнути»;
- ▶ листопад 1991 – фінансове банкрутство СРСР. В кінці 1991 союзний уряд СРСР опинився в скрутному фінансовому стані. В СРСР вже не було грошей на союзну армію, науку, культуру та інше. В інших республіках, навпаки, ці гроші були. 18 грудня 1991 СРСР був оголошений банкрутом;
- ▶ 8 грудня 1991 відбулися Біловезькі угоди. Керівництво Росії, України і Білорусі (як засновники Радянського Союзу) прийняли

рішення про розпуск СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав (СНД);

► 12 грудня Верховна Рада РРФСР під головуванням спікера парламенту Руслана Хасбулатова ратифікувала Біловезьку угоду, а також прийняла рішення про денонсацію РРФСР та союзного договору 1922 року. РРФСР відкликала своїх депутатів з Верховної Ради СРСР. Внаслідок відкликання депутатів, Рада Союзу позбулася кворуму;

► 25 грудня 1991 - відставка М.Горбачова з поста Президента СРСР «з принципових міркувань». Того ж вечора Горбачов підписав Указ про складання з себе повноважень Верховного Головнокомандувача радянських Збройних Сил і передав право на управління стратегічною ядерною зброєю президенту Росії – Б.Єльцину. Сам Єльцин на цю церемонію не з'явився. Зустріч між головними високопосадовцями так і не відбулась, тому ядерний чемоданчик замість Б.Єльцина отримав міністр оборони колишнього Радянського Союзу Євген Шапошников. Радянський Союз остаточно припинив своє існування.

► 25 грудня 1991 (о 19:32 вечора за московським часом), після того, як Горбачов залишив Кремль, радянський прапор СРСР був спущений, а на його місці замайорів російський триколонор.

Одним із перших постало питання щодо зовнішнього державного боргу та активів СРСР. Основи правового урегулювання були закріплені у відповідному договорі, підписаному у Москві 4 грудня 1991. Договір підписали СРСР і держави-наступники (нові незалежні держави), за винятком прибалтійських республік і Узбекистану. Сторони взяли на себе фінансові зобов'язання СРСР перед кредиторами, серед яких були як загальноприйняті суб'єкти міжнародного права, так і комерційні банки, компанії та фізичні особи.

В результаті домовленостей було підтверджено наступні частки всіх колишніх радянських республік у зовнішньому боргу СРСР: Росія - 61,34 %; Україна - 16,37 %; Білорусь - 4,13 %; Казахстан - 3,86 %; Узбекистан - 3,27 %; Азербайджан - 1,64 %; Грузія - 1,62 %; Литва - 1,41 %; Латвія - 1,14 %; Киргизстан - 0,95 %; Молдова - 1,29 %; Вірменія - 0,86 %; Таджикистан - 0,82 %; Туркменістан - 0,70 %; Естонія - 0,62 %. Однією з особливостей договору стало те, що в ньому вперше відносно нових суверенних держав було вжито термін «правонаступництво».

КРИВОРІЗЬКИЙ НАРОДНИЙ БУНТ

В попередньому розділі ми коротко розповіли про соціальні заворушення і народні бунти у великих промислових містах СРСР кінця хрущовської епохи. Дослідники цієї теми, як правило починають говорити про Новочеркаськ. Тамтешні події відносно добре описані, ще збереглися архівні фото та спогади учасників тих подій. У червні 1962 року

робітники Новочеркаського локомотивного заводу, протестуючи проти підвищення цін на продовольство: «на прохання трудящих», оголосили страйк і пішли під червоними прапорами і портретами Леніна до міськвиконкому. Мирних людей зустріли озброєні війська і розстріляли страйкуючих. 23 робітника загинули, 70 поранені, 132 людини були засуджені до страти, або тривалих термінів ув'язнення. Дослідник Денис Горбач так викладає свої думки що до народних бунтів 1960-1970 років в колишньому Радянському Союзі:

- Ще до Новочеркаська масові виступи, з різним ступенем жорстокості були подавлені владою в інших містах колишнього Радянського Союзу, як приклад, в підмосковному Подільську (1957), казахстанському Теміртау (1959), азербайджанському Кіровабаді (1961), Краснодарі (1961), Алтайському Бійську (1961), Муромі і Александрові Володимирської області Росії (1961), Бєслані (1961). Тривали бунти і після Новочеркаська відбувалися: Сумгаїт (1963), підмосковні Бронниці (1964), Москва (1966), киргизький Фрунзе (1967), казахстанський Чимкент (1967), Прилуки (1967), білоруський Слуцьк (1967), Нальчик (1968) та інші.

Лише після 1968 року хвиля народних хвилювань трохи спадає на добрий десяток років. Найчастіше причинами народного обурення називають перебої у постачанні продовольства і підвищення цін на продукти харчування. Насправді, судячи зі свідчень, зібраних істориками, а також архівних документів (основним з яких є добірка, складена в 1988 р. спеціально для Горбачова), це справедливо лише для двох міст: Кіровабад і Новочеркаськ. У переважній же більшості випадків безпосереднім приводом для бунту служило те, що сьогодні називає-

ться «ментовським беспределом». Відчувши зміну політичного клімату в другій половині 1950-х років після смерті Сталіна, люди дуже гостро реагували на «порушення соціалістичної законності» з боку правоохоронців.

Побиття підлітка в СІЗО, жорстокий розгін мирних бабусь-торговок - ці та подібні їм випадки «міліцейського беспределу» зустрічали гідну відсіч з боку народу. Сотні, а часто тисячі обурених і готових на найактивніші дії людей, які тільки нещодавно повернулися з війни після 1945 року. До речі, помітне місце в списку інцидентів займають бунти, які розпочалися з конфлікту між міліцією і військовослужбовцями: народ незмінно ставав на бік «солдатиків», які тоді для них - були «своїми». Варто пам'ятати і про армійського генерала Матвія Шапошникова, направленого втихомирювати Новочеркаське повстання. І який відмовився віддавати наказ: «стріляти по страйкуючим». Він заявив начальству: «Я не бачу перед собою такого противника, якого варто було б атакувати нашими танками». Мовляв, німецьких солдатів у місті немає, видно тільки радянських робітників.

Генерала М.Шапошникова розжалували і замінили іншим офіцером КДБ, страйкуючих в Новочеркаську таки розстріляли, про що ми вже розповідали. Після тих подій народ почав ставитись до військових з підозрою, а до міліції – з ворожістю. Особливо у великих промислових містах, де значна частка населення за роки сталінського терору встигла побувати за ґратами.

*****

Вставка. *Тема народних протестів в «країні Рад» була під «великим замком» та грифом «секретно» протягом усієї її історії. Навіть сьогодні ми не можемо відповісти однозначно, скільки разів і наскільки масово громадяни Радянського Союзу протистояли своїй державі.*

Наші знання уривчасті, а узагальнення – дещо передчасні, але й цю інформацію ми вирішили донести читачам. Питання варте того, щоб розібратися в ньому докладніше.

*****

Черговий приклад, 4 серпня 1953 р. міліціонер у Херсоні застосував фізичну силу під час затримання підлітка, який продавав на базарі кукурудзу - випадок, на який сьогодні б навряд чи звернули увагу навіть допитливі правозахисники (на тлі

«справжнього» беззаконня зараз тут немає нічого кричущого). Але в 1953 обурені городяни зреагували миттєво: біля будівлі міліцейського облуправління зібрався натовп з 500 осіб, з якого лунали «вигуки антирадянського змісту». Міліціонер демонстративно був арештований і відданий під слідство. Люди втихомирились і розійшлися, головне не збурювати натовп. Особливості поведінки маси, її сила, залежить від психологічних якостей та індивідуальності лідерів. Натовп має схильність до крайнощів, збуджують його лише сильні подразники. Почуття маси людей в натовпі завжди дуже прості та надмірні.

До жахливих наслідків може призвести надання влади людині в натовпі, що наділена привабливістю у поєднанні з твердими переконаннями та вузькістю розуму. Така людина легко може перетворити натовп із аморфної маси у руйнівну матеріальну силу. Згодом механізми низової самоорганізації спрацьовують ще більш ефективно: у відповідь на протидію влади, миттєво збираються багатотисячні натовпи. (Цікаво, чому у гебістських та СБУ зведеннях, що описують випадки збирання натовпу, незмінно фігурували «п'яні громадяни» тощо. Уявіть собі, як приклад, три тисячі «п'яних» маніфестантів на центральній площі міста Кропивницького. Такої дурості ми ще не бачили). Якщо потреби натовпу (ситуаційні та внутрішні), що привели індивідів у масу, - реалізуються, натовп стає менш енергійним, маса починає поступово розпадатися...

*****

У 1918 році на історико-філологічному факультеті Московського університету 21-річний Олександр Чижевський захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора загальної історії з незвичайною назвою: «Исследование периодичности всемирно-исторического процесса». Ідея молодого вченого, що вразила офіційних опонентів – найвизначніших тоді істориків Сергія Платонова та Льва Карсавіна – полягала у визнанні того простого факту, що людська історія розвивається спірально не сама по собі, а під впливом так званого 11-річного сонячного циклу. Збільшення активності Сонця веде до наростання соціальної напруги у світі, зменшення – до спаду. Сонце не диктує людству, як саме поводитися, воно лише підштовхує його до діяльності...

Розглянемо приклад Криворізького «народного бунту». У 1963 р. стався народний бунт в Кривому Розі. Учасники і свідки тих подій досить добре пам'ятають їх, хоч і рідко згадують про них з власної ініціативи. Якщо в радянські часи «бунт в Кривому Розі» особливо не обговорювався, але був добре відомою в місті подією, то сьогодні українське молоде покоління практично нічого про нього не знає. Офіційні підручники історії більш охоче розповідають про пізніших дисидентів-націоналістів, а «ліві» пам'ятають в основному про найгучніше Новочеркаське повстання. Але в середині 1960-х років робітничий клас в Україні боровся і перемагав повсюдно, і ці сторінки історії українського пролетаріату не слід забувати.

Подальший опис криворізьких подій 1963 записано зі слів двох чоловік, представників тодішньої робочої молоді: один намагався «підтримувати порядок», будучи в складі студентської дружини, другий був простим робітником. 16 червня 1963 у трамваї, який їхав вздовж парку в районі Соцмістечко (поблизу нинішнього стадіону «Металург»), розгорівся побутовий конфлікт: пасажирам не сподобалася зухвала поведінка нетверезого солдата. Його висадив і почав «заспокоювати» міліціонер (за свистком), йому на допомогу прибігли патрульні – всі були п'яні. Громадяни, які тільки що вимагали привести солдата до тями, були обурені тим, як з ним поводить ся напівп'яна міліція. Тепер люди почали захищати солдата, патрульні, не бажаючи «втратити» в натовпі солдата, відкрили вогонь. В п'яній перестрілці були поранені двоє перехожих, солдата патрульні міліціонери потягли в Дзержинське РВВС.

По мікрорайону Кривого Рогу миттєво розійшлася новина про те, що п'яні менти б'ють солдата і стріляють у людей. Навколо РВВС на вулиці Революційній зібрався значний натовп (біля 600 чоловік), які вимагали відпустити військовослужбовця і покарати винних міліціонерів у свавіллі. Міліцейська влада, замість прийняття заспокійливих заходів, почала стягувати до місця подій міліцейські підрозділи з інших районів, але на протестуючих це не справило належного враження. Натовп почав сам – себе заводити, у міліцію полетіли каміння, а та в свою чергу відповіла кийками. Дісталось на горіхи якійсь верескливої бабі, з криком: «Караул, вбивають», вона впала на землю.

Чоловіків «завели» криками: «Жінок б'ють». Громадяни

почали перевертали машини, врешті-решт прорвали міліцейське оточення і штурмом зайняли перший поверх РВВС. На другий поверх, де знаходиться збройний арсенал, підніматися не ризикнули, розуміючи, що тоді «будуть стріляти прямо в голову». Міліціонера, з якого все почалося, ввіймали і повісили на пусири - там, де зараз знаходиться криворізький міськвиконком. Бунтівники підпалили будівлю РВВС (подейкують, що ініціаторами підпалу були «рецидивісти»: в результаті згорів архів міліцейських кримінальних справ). Міліція відкрила вогонь на ураження по беззбройним громадянам.

Паралельно по тривозі було піднято місцеву танкову дивізію, а з Дніпропетровська по тодішньому бездоріжжю терміново виїхали підрозділи внутрішніх військ. Протистояння тривало три дні. Придушували Криворізький бунт жорстоко: за офіційними, напевно применшеними даними, вбито було семеро, 15 осіб було поранено. У місті говорили про сотні покалічених і десятки вбитих. У народі казали про розстріляну міліціонерами вагітну жінку та називали її прізвище. Під час бунту все, що відбувалося в натовпі, ретельно знімали на фотоплівку співробітники «органів», що розташувалися на дахах і в інших зручних місцях. Фотографували як загальні плани, так і окремих людей: найполум'яніших ораторів і активних бійців. Наступного дня почалося переслідування учасників Криворізького заворушення. На підприємствах робітників збирали в актових залах і показували їм фотографії, вимагаючи впізнати «зачинщиків». Тих, кого змогли ідентифікувати, «притягли до відповідальності»: за офіційними даними, під суд потрапила 41 людина. Декого розстріляли (у нас немає прізвищ), інші отримали до 10 р. тюрми.

*****

Одним цікавим фактором масової поведінки, який згадується у багатьох описах дій натовпу, є однаковий вираз обличчя у людей. Це пояснюється тим, що сильне переживання певного емоційно-афективного стану впливає на мускулатуру обличчя та веде до напруження одних і тих самих м'язів у багатьох людей. Їхні обличчя стають схожими, з'являється узагальнене обличчя маси. Завдяки цьому явищу виникає чимало складностей під час спроб ідентифікації учасників масових заворушень...

Вісті про Криворізький бунт, який розгублена влада ледве змогла придушити, без допомоги будь-яких ЗМІ швидко розійшлися по всьому місту. Через пару днів в районі Центрального ГЗК міліцейський патруль грубо розганяв бабусь, які торгували на вулиці насінням та іншими дрібницями. Назустріч йшла група робітників, які поверталися зі зміни. «Ви що, хочете, щоб ми тут влаштували те, що було в Соцмісті?» - З такою загрозою роботяги обступили ментів. Міліціонери злякались, конфлікт на ЦГЗК був менш масштабним, але показовим: люди як і раніше вірили в свої сили, недавні події в м. Кривому Розі цю віру не підірвали, а лише зміцнили. Почав діяти «Закон джунглів».

*****

Знаменита реприза найпопулярніших у 1960-х роках українських артистів – Тарапуньки і Штепселя: на запитання, «де ти продукти купуєш», була відповідь: «Я сумку до радіоприймача підвішую, вона й наповнюється». Цей суто радянський жарт незмінно викликав сміх у слухачів. Дійсно, газети, радіо і телебачення постійно твердили про те, як успішно трудівники села «наздоганяють Америку» з виробництва м'яса і молока на душу населення, як уже «перегнали майже всі» капіталістичні країни за низкою показників, як Радянська країна «виграє змагання» з усім світом – але чомусь продуктів у магазинах ставало все менше і менше. Причому зникали саме ті товари, яких за коментарем радіо, ставало все більше й більше, наприклад, м'ясо і молочні продукти. Потім дефіцитом стали рослинна олія, хліб, крупи. У низці областей країни вже були запроваджені картки на більшість видів продовольства.

*****

Закон джунглів, як принцип доміно почав поширюватись по іншим містам СРСР. Характерно, що владні структури категорично заперечували будь-який зв'язок хвилювань з підвищенням цін, дефіцитом або іншими економічними проблемами. Більш того, вони (всупереч історичним даним) взагалі заявили, що це не було проблемою, що в ті часи ціни тільки знижували, а фотоплакати протестуючих, то мовляв, - підробки. Влада пов'язує страйкуючі події виключно з протестом проти міліцейського (поліцейського) свавілля. Далі вона стверджує, що цим же були мотивовані і пізніші масові народні виступи, наприклад,

бунт у Дніпродзержинську в 1972 р. Тоді двоє міліціонерів «взяли» на вулиці трьох п'яних чоловіків, які поверталися з весілля, і повезли їх у витверезник. З вини правоохоронців вийшло так, що в салоні патрульної машини спалахнула каністра бензину, і троє «клієнтів» згоріли живцем. Навколо машини зібрався натовп, спочатку не агресивно налаштований, але людей розохотили самі міліціонери, які почали стверджувати, що «тут нічого не сталося». Згорілу машину з трупами людей – перевернули, згодом її відбуксировали до міськвиконкому. Одна частина мітингуючих прийшла до мера міста з своїми вимогами. Але він не вийшов до людей, тоді у вікна установи полетіло каміння. Інша частина юрби перемістилася від міськкому - до МВВС, і почала штурмувати міліцію. Протестуючих розігнали сльозогінним газом, до Дніпродзержинська пригнали військових і внутрішні війська. Солдати почали їздити у вантажівках по вулицям і прострілювали вулиці холостими патронами (залякували людей). Наступного дня почалися арешти; всього по справі проходило близько 350 чоловік...

Висновок. З більш віддаленої перспективи очевидно, що такі спалахи могли відбутися тільки в суспільстві, де давно вже тліли іскри соціального конфлікту. Але ж і в сьогоденному українському суспільстві немає недоліків в факторах, які посилюють соціальну напруженість. Ви не задумувались, чому сьогодні ми набагато більше залякані терором людей у погонах, ніж це було в «тоталітарному» СРСР. Може ідеологія 1990-х років: «кожен сам за себе, ніхто нікому нічого не винен» успішно діє і в 2015-2017 і це роз'єднуючи нас в інтересах можновладців. Пригадайте, як події Майдану 2014 та гібридна війна на Сході України сколихнула величезні маси громадян і ми об'єднались: «Ми сильні, бо ми разом».

І поки ми не навчимося елементарної солідарності, не зрозуміємо, що в усіх нас (простих людей), є наймані працівники-менеджери, яких ми називаємо владою, і це вони повинні працювати для народу, а не навпаки. Тому залежність масштабів народного протесту в Україні буде не від рівня сонячної активності, а від нашої (народної) протестної солідарності. Народні майдани в Україні завжди були і будуть, до тих пір, поки народ не стане жити заможним життям. Сьогодні народ готовий змінювати країну на краще.

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР прийняла історичним документ «Акт проголошення незалежності України». Таким чином припинилося існування УРСР і з'явилася незалежна держава - Україна. 30 серпня 1991 Постановою Президії Верховної Ради, Комуністична партія України була заборонена. А 16 липня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Історичне значення декларації полягало в тому, що вона поклала початок мирному процесу відродження незалежності України. 1 грудня 1991 р. відбулися: Всеукраїнський референдум щодо проголошення незалежності України та вибори Президента України. У референдумі взяло участь 84,18% населення України, із (90,32%) проголосувала «За». 5 грудня 1991 р. на урочистому засіданні Верховної Ради України Л. Кравчук склав присягу Президента України. Його передвиборчою програмою була програма п'яти «Д»: Державність, Демократія, Добробут, Духовність, Довіра.

Чому треба було проводити Всеукраїнський референдум? Якщо рішення Верховної Ради (цього скликання) могла скасувати Верховна Рада іншого скликання, то рішення референдуму скасувати не міг ніхто. Рішення референдуму дозволило Україні затвердитися на міжнародній арені, як незалежній державі. (До 1 грудня 1991 р. формально незалежну Україну не визнала жодна держава). Протягом тільки грудня 1991 р. вона була визнана понад 40 державами світу. Вікова мрія українського народу про незалежність знайшла політичне оформлення.

*****

Інші думки. (Василь Шкляр). *В становленні Української держави питання мови визначальне. І я завжди був переконаний, що для нації головне - мова, а не територія. Я прожив у Києві багато років, і на мене часто озиралися, бо я розмовляв українською літературною мовою. За радянських часів мене часто перепитували, чи я не зі Львова. Хтось каже, я не говоритиму українською, бо добре її не знаю, тому не хочу псувати. Чоловіче, в мене серце радіє, коли я бачу, що ти*

намагаєшся нею говорити, не знаючи досконало. Коли я поїхав іще студентом до Вірменії, вивчив вірменську, то зумисне говорив гірше, ніж умів, тобто підкреслював, що я не вірмен, але намагаюся вивчити їхню мову. І через те до мене ставилися ще краще. Серед різних компліментів від літературних критиків мені найбільше сподобалося, як одна журналістка сказала: «Коли читаєш Василя Шкляра, то складається враження, що він жив не в Радянському Союзі, а десь на еміграції». Я недавно був на ефірі в Остапа Дроздова, і мені хотілося дати йому тему для телепередачі: запроси російськомовних хохлів, аби вони відверто пояснили, чому не хочуть переходити на українську. І ще таке: хай прояснять своє ставлення до тих українців, які берегли в собі мову все життя, незважаючи на соціальний дискомфорт, втрату роботи, тощо. Я не був свідком жодного випадку, коли побили б москаля за те, що він розмовляє російською, а українців били і вбивали. Виникає питання: «Ким росіяни нас вважають? Дурнями? Диваками? Чи може людьми «другого сорту»?

*****

Починаючи від 1991 року, багато необхідної інформації є в Інтернеті, тому запрошуємо всіх бажаючих до самостійної роботи. А зараз декілька слів про перших Президентів України.

Українці вважають першим Президентом Л.Кравчука. Пригадайте, як на момент виникнення незалежної Української Народної Республіки М.Грушевський займав посаду голови Української Центральної Ради, (за сьогоднішніми мірками – це Президент). Голова УЦР продовжував «правити» українською державою, оскільки Українські Установчі Збори так і не були зібрані. На цьому на цю посаду М.Грушевський був обраний делегатами Всеукраїнського національного конгресу, представницького органу усіх українських губерній, різних верств населення, політичних партій, громадських рухів, селянських спілок, студентських громад, товариств, кооперативних організацій та представників українських громад з територій поза межами України.

На той період жодного формального згадування посади «Президент» у зазначених документах того часу не містилося, тобто перебуваючи головою вищого органу державної влади

Української Народної Республіки М.Грушевський міг вважатися Президентом УНР і фактично виконував відповідні функції, але формальної можливості отримати цей «титул» просто не мав.

Досить цікавим є перебування у статусі Президента і його опонента та наступника - Симона Петлюри. Наприклад Василь Іваніс у своїй книзі «Симон Петлюра – президент України» (Торонто, 1952 р.), зазначає, що «коли військові й політичні керівники УНР різними способами перебралися до Старо-Костянтинова, то в ньому відбулася (26.XI.1919) політична нарада, у якій взяли участь члени уряду, представники політичних партій та військових частин. В цій дуже тяжкій ситуації найхарактерними були промови Прем'єра І.Мазепи та Президента, (головного отамана) С.Петлюри», аргументуючи це тим, що «при залишенні В.Винниченком головування в Директорії, на його місце було обрано С.Петлюру. Отже до обов'язків Головного отамана Української Армії на С.Петлюру з 11 лютого 1919 року поклали ще й обов'язки голови Директорії, що відповідало Президентові в європейському розумінню».

*****

Примітка. У свою чергу, виходячи з такої логіки, Президентом України можна вважати і самого Винниченка, який займав посаду голови Директорії з листопада 1918 по лютий 1919.

При цьому зрозумілим є те, що посадові обов'язки голови Директорії дійсно відповідали президентським і у сучасному розумінні, і у розумінні представників країн тих часів, де було введено президентську посаду: США, Франції, Польщі та інших країн.

*****

► - То ж перебуваючи головою вищого органу державної влади Української Народної Республіки - М. Грушевський міг вважатися Президентом УНР і фактично виконував ці функції;

► - посаду Президента УНР було введено Урядом Української Народної Республіки в екзилі (вигнання), і оскільки Україна згідно Конституції є республікою і правонаступником УНР, то у цьому плані формальний відлік голів Української Держави, які носили б звання Президента варто вести від Президента УНР (в екзилі) Андрія Лівичького. При цьому слід врахувати те, що Леонід Кравчук є першим президентом України

після її виходу зі складу СРСР.

15 березня 1992 року 10-та позачергова сесія Української Національної Ради прийняла резолюцію «Про передачу повноважень Державного центру УНР в екзилі державній владі в Києві і припинення роботи Державного центру УНР в екзилі». 22 серпня 1992 року Микола Плав'юк, останній Президент УНР (в екзилі 1989-1992), урочисто передав президенту України Леоніду Кравчуку відповідні повноваження та регалії: Складаючи свої повноваження, ми заявляємо, що проголошена 24 серпня і утверджена 1 грудня 1991 року народом України Українська Держава продовжує державно-національні традиції УНР і є правонаступницею Української Народної Республіки. Пройде зовсім мало часу і про день 22 серпня 1992 перестануть зовсім згадувати. Мабуть людська пам'ять – діє вибірково.

*****

Вікіпедія. *Лівицький Андрій Миколайович (9 квітня 1879, хутір Красний Кут поблизу с. Ліпляве, Золотоніський повіт, Полтавська губернія, (помер 17 січня 1954, Карлсруе, Баден-Вюртемберг ФРН) - український громадсько-політичний діяч. Президент УНР в екзилі (у вигнанні 1926–1954).*

Походив із давнього козацького роду. Освіту здобув у Прилуцькій гімназії та Колегії Павла Галаґана в Києві. У 1896 вступив до Київського університету св. Володимира. Навчався на математичному і правничому факультетах. За участь у студентському політичному русі двічі ув'язнювався в Лук'янівській тюрмі (1897, 1899) та був висланий на Полтавщину «під гласний нагляд». Один із засновників РУП протягом 1902–1903 років, належав до ядра київського комітету партії (б). У 1903–1906 роках очолював осередок РУП у Лубнах на Полтавщині. З 1905 - один із лідерів УСДРП. Під час революції 1905 р. був головою «Лубенської республіки». У березні 1917 призначений Золотоніським повітовим комісаром, а 1 серпня Полтавським губернським комісаром. Як делегат першого Всеукраїнського селянського з'їзду від Золотоніського повіту був обраний до складу ЦК Селянської спілки і став членом (УЦР) Української Центральної Ради. Усунений із посади губернського комісара гетьманською владою 4 травня 1918 року. За доби Директорії УНР був одним із організаторів Трудового

конгресу, обіймав посади: тимчасово керуючого Міністерством внутрішніх справ УНР, товариша міністра юстиції тощо. У жовтні 1919, як голова дипломатичної місії УНР у Польщі, виїхав до Варшави. 11 лютого 1920 року був арештований у Кам'янці-Подільському разом із представниками уряду УНР. Далі із Симоном Петлюрою керував дипломатичною діяльністю УНР у Варшаві. Протягом 1920-1921 років - виконувач обов'язків голови уряду УНР, в 1922–1926 роках - голова уряду УНР в екзилі. По загибелі Симона Петлюри очолив Директорію УНР та перейняв посаду Головного отамана військ УНР (тобто Президента). Протягом 1926–1954 років очолював Державний Центр УНР (в екзилі) та керував із кордону українською державною політикою. 1954 був похований на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені, згодом прах перепоховано на українському меморіальному кладовищі в Баунд-Бруці, поблизу Нью-Йорка.

*****

Для довідки: з 1948 по 1992 рік було 4 президенти УНР у вигнанні:

- 1). Андрій Лівіцький (1879–1954) обійняв посаду після того, як був головою директорії (1926–1948);
- 2). Степан Витвицький (1884–1965) обійняв посаду з березня 1954 по 9 жовтня 1965;
- 3). Микола Лівіцький (1907–1989) обійняв посаду з 22 березня 1967 по 8 грудня 1989;
- 4). Плав'юк Микола (1925–2012) обійняв посаду з 8 грудня 1989 по 22 серпня 1992»

З цього приводу маємо своє питання: - Хто перший Президент України? (Далі інформація для роздумів). Виходить, що президентський статус «першого президента» Л.Кравчука є зовсім не однозначним. Зокрема на початку 1990-х років ХХ ст. була думка, що треба визнати на державному рівні М.Грушевського першим Президентом України, але цьому заважав Леонід Кравчук, який вважав таким самого себе. Наводяться його висловлювання щодо того, що «Першим президентом України є Я. А ось президентом Української Народної Республіки був обраний Грушевський, і не народом, а депутатами. І був він на цій посаді – всього одну ніч. Тобто ніяких документів, підписаних Грушевським, як президентом, - немає.

Після обрання у липні 1994 Леоніда Кучми Президентом України його адміністрація на чолі з Д.Табачником почала активно використовувати міф про президентство М.Грушевського з метою зниження значення його попередника і опонента Леоніда Кравчука. Після того, як Л.Кравчук досяг політичного компромісу з Л.Кучмою, а Д.Табачник втратив політичну вагу, роздування міфу про президентство М.Грушевського поступово припинилося. Дай Бог, щоб усі Президенти України працювали заради добробуту своєї нації.

*****

Дай, Боже, нам любити Україну понад усе, бо Україна починається з тебе. Сьогодні ми її маємо, щоб не довелося потім гірко любити – втративши:

► *Сьогодні нам потрібні реформи, а не революції; сила закону, а не закон сили; добробут народу, а не всенародні злидні; громадське порозуміння, а не громадська ворожнеча;*

демократія, а не диктатура влади.

► *Коли буде втілено в життя гасло П.Порошенка: «Народу - справедливість, бандитам – тюрми».*

► *Люди, які водили дружбу між собою в період «Революції гідності 2014», сьогодні соромливо відводять очі, бо їм соромно за чергову зраду інтересів Майдану;*

► *Допустити дві державні мови в Україні (або одну державну, а одну офіційну), – значить зруйнувати державу. Візьміть в приклад євреїв, які відродили свою, вже мертву мову і об'єдналися навколо неї;*

► *Якби мене запитали, шкодую я про те, як склалося моє життя з 1991 р, що 27 років витрачено на корупцію, замість плідної роботи на благо України? Так, шкодую. І якби довелося починати все спочатку та обирати інший шлях, я б обрав життя в цивілізованій країні;*

► *Слабкість української демократії в тому, що ми не були готові до волі, небагато було лідерів, які дивилися вперед. Влада і гроші виявились сильніші за мораль і порядність.*

► *Після 2014 року в Україні настав час вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі, до чергової незалежності.*

ТАЄМНИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Історія громадянського суспільства і громадянського демократичного руху в Україні є дивовижною і сумною водночас. Надзвичайне і позачергове засідання Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 року було скликане через три дні після подавлення путчу консервативних сил Радянського

Союзу, які прагнули повернути СРСР без демократичних перетворень і перебудови. В той день, у залі Верховної Ради УРСР були присутні 363 депутати з 450. Перед будівлею парламенту зібралися від 30 до 50 тисяч українців з синьо-жовтими прапорами, які слідували за засіданням депутатів через вуличну пряму трансляцію. Час від часу вони скандували: «Незалежність» та «Прапор на Раду»! Люди не розходилися до самого вечора, поки парламентарі не ухвалили доленосного Акту про проголошення незалежності України. Президія Верховної Ради УРСР 24.08.1991 р. внесла на розгляд депутатів лише одне питання «Про політичну ситуацію». З доповіддю мав виступити голова парламенту Леонід Кравчук, зі співповіддю від комуністичної більшості Олександр Мороз, від демократичної опозиції Ігор Юхновський. Доповідачам та відповіді на них відводилися по півтори години.

Депутат Юхновський зазначив: «Фактично зараз СРСР як держави немає. Всі республіки «де-факто» є незалежними державами, вони мають брати усю повноту влади в свої руки. Як це зробить Україна? одразу ж запропонував два варіанти розвитку подій. **Перший:** «Верховна Рада проголошує незалежність держави і вихід зі складу СРСР. Якщо створювати самостійну державу, то ця держава може буде під владою КПУ, КДБ і армії. Сюди буде «стікається уся шпана» з інших республік, а найбільше з РРФСР. Такий шлях для України неможливий».

Другий шлях: «Брати приклад з РРФСР: перш за все - декомунізувати українську республіку і почати це робити з підприємств, установ, армії, правоохоронців, апарату Верховної Ради, апарату уряду тощо. Після того провести референдум, на якому винести питання про самовизначення та підтримку народом незалежності України».

Врешті решт Леонід Кравчук зачитав: «Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною та в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітні традиції державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада УРСР урочисто проголошує Незалежність України та створення *самостійної* української держави – УКРАЇНИ».

Проведення референдуму - геніальне рішення, оскільки саме завдяки референдуму перегляд тих рішень неможливий. Адже таке рішення (ухвалене лише Верховною Радою УРСР), на політичному рівні могло б піддаватися сумнівам, особливо у перші роки незалежності. Верховна Рада СРСР могла відновити УРСР, а генеральний прокурор Радянського Союзу міг оголосити це рішення незаконним і заборонити його. Після проведення референдуму ця тема була раз і назавжди закрита.

І так, від проголошення Незалежності - до визнання нової України (першою іноземною державою) - минули довгі 100 днів. І мало хто знає, що в цей час коїлося за дипломатичними кулісами. Тож наші співавтори вирішили дослідити «перші 100 днів української незалежності». Умовно повертаємось у 1991 рік.

Кияни ще ніколи не бачили так багато лідерів західних держав, як у ті місяці - перед проголошенням Незалежності 24 серпня 1991 року. У столиці тоді ще Української РСР побували прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер, канцлер Німеччини Гельмут Коль, президент США Джордж Буш-старший та інші. І у всіх була одна ціль: «Запобігти появі Української держави на карті Європи». Кожний лідер мав власний сценарій. Наприклад, держсекретар США Джеймс Бейкер висунув 5 умов для визнання нових держав і лякав ними усіх.

Тетчер і Буш виступили з категоричними політичними промовами, в яких закликали українців отямитися і підписати новий Союзний договір, який запропонував Горбачов. «Залізна леді» (Тетчер), виступаючи у Верховній Раді, порівняла Україну з Каліфорнією, що не може відділитися від США. А промова американського лідера (Буша) в Києві 1 серпня 1991 р. дістала потім на Заході знущальну назву «котлета по-київськи». У ній Буш застерігав українців від «суїцидального націоналізму».

У 1991 р., третій за величиною ядерний арсенал успадкувала Україна від СРСР. Це були міжконтинентальні балістичні ракети: 130 одиниць SS-19 і 46 одиниць SS-24 та 25 одиниць Ту-95 і 19 одиниць Ту-160 стратегічних бомбардувальників, здатних нести крилаті ракети. 0,44% території від усього світу становила площа нашої країни, а саме – 603 628 кв. км. Тридцяте місце у світовому рейтингу збройних сил та 8-ме в Європі посіла українська армія 2016 р. 42 467 037 людей проживає в Україні на 1 липня 2017 року за даними Держстату. Ще від 13 до 15 млн українців проживає по всьому світу.

*****

Ви повинні зрозуміти, «українська карта» буде постійно розігруватись різними політиками на Заході. На жаль, поки ми займаємося емоціями на черговому Майдані, на Заході проводять точні розрахунки. І виходить, що сильна, економічно незалежна Україна нікому не потрібна, тож різні політичні лідери за маскою доброзичливості – маскують свої інтереси. Їх цікавить українська земля, люди – як працюючі раби і ринок збуту своїх товарів. І що ж Україна? 24 серпня 1991 року українські парламентарі начхали на повчання високоповажних західних друзів, радянського президента Горбачова і шанс створити свою незалежну державу не прогавили. Але одна річ проголосити і зовсім інша - дістати визнання нової держави від цілого світу та почати власне будівництво. Із перших же днів після проголошення почалася велика битва на дипломатичному фронті, про яку українці й досі мало що знають. Довгі 100 днів Україну не визнавала жодна країна світу.

Українцям потрібен чіткий образ майбутньої України. Нам потрібна багатофакторна модель нашої держави на 20-ть років наперед. Яка з одного боку, дасть можливість представити нам, що ми маємо сьогодні в країні, і що ми хочемо представляти з себе через 20-ть років. З іншого боку, показники такої комплексної Моделі стали б чіткими орієнтирами, цілями, які повинні бути досягнуті в політичному, соціальному, і економічному розвитку України, з тим, щоб наша країна через 20 років стала економічно потужною і соціально успішною. Від 1991 і до 2018 року пройшло дуже багато часу, а віз і нині там.

І що ми маємо сьогодні? Ось, вже 27 років своєї новітньої історії Україна день за днем, місяць за місяцем, рік за роком рухається в незрозумілому напрямку. Куди сьогодні рухається країна? Якою вона буде через 5-ть, 10-ть, 20-ть років? Чому українським можновладцям сильна Україна не потрібна. Ті, хто зараз керує нашою країною, розглядають її як колоніальну територію, а українців експлуатують та використовують як біомасу. А щоб краще це робити, самопроголошена еліта захопила усі гілки влади, і приймають відповідні закони. Експерти стверджують, що за різними оцінками на чільних посадах в органах управління Українською державою перебувають від 43 до 60 відсотків осіб єврейської національності. Все б нічого, але якщо порівнювати Україну з процвітаючим Ізраїлем, то виникає питання: чому Україні, (де при владі фактично переважають євреї), не живеться так добре, як в Ізраїлі? Чому у нас немає ні економічного, ні військового зростання, як в Ізраїлі. Чому в Ізраїлі євреї формують національну державу, а в Україні - Ні. Чому там дбають про свою мову – іврит та незалежно від своєї посади, статусу - служать в армії, а в Україні – Ні. Як приклад, синів українських можновладців до армії й палкою не загониш, діти чергового Луценка чи Порошенка постріляли за 10 км від лінії зіткнення, і одразу отримали нагороду, статус «учасника бойових дій» тощо. Ізраїльські євреї воюють і боряться за свою країну, а українських євреїв цікавлять не вищі ідеї, а тільки те, як більше вкрати грошей. І коли українці починають говорити «Україна понад усе», то такі люди одразу прив'язують їм фашизм, нетолерантність до національних меншин та якісь ефемерні злочини. Українцям й сьогодні культивують національну меншовартість. Ми винні самі, якщо сьогодні візьмемо середньостатистичного українця і попросимо його назвати видатну історичну подію чи діяча 15-16 ст., то 90% гарантій, що він цього не назве. А ізраїльський єврей може назвати всіх своїх діячів за останні три тисячі років. У нас немає уявлення про наші історичні глибини, а щоб вижити, цьому треба вчитись у них. Добре, хоч навчились робити порівняння: у 1994 про розпад СРСР жалкували 17%, а у 2011- вже понад 47% українців.

5 грудня 1991 Верховна Рада проголосила в «Посланні до парламентів і народів усіх країн»: «Договір 1922 року про утворення Союзу РСР Україна вважає відносно себе недійсним і недіючим». 8 грудня 1991 лідери України, Росії і Білорусі (які у 1922 році створили СРСР) підписали угоду про те, що Союз «як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування». Характерно, що жодна радянська республіка (за винятком хіба що балтійських) після українського референдуму не провела свій власний референдум щодо незалежності. *(До речі, на референдумі в грудні 1991 р. 94% жителів Кіровоградщини проголосували за незалежність України, що перевищило середній показник по Україні).*

З допомогою людей, що були безпосередньо причетні до масштабної дипломатичної гри 1991 р, сьогодні ми відхиляємо завісу над багатьма таємницями того часу. Коротко про події від першого Президента України Леоніда Кравчука: - Нагадаю, за півроку до ухвалення Акта проголошення незалежності, 17 березня 1991 року, відбувся всесоюзний референдум, на якому людям поставили хитромудро-маніпулятивне запитання: «Чи вважаєте ви за необхідне збереження СРСР, як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій будуть повною мірою гарантуватися права і свободи людини будь-якої національності»? До нього додали рішення українського парламенту: «Чи згодні ви, щоб Україна була у складі Союзу Суверенних Республік на підставі Декларації про державний суверенітет України»?

Як наслідок, 70,2% тих людей, що проголосували на території Української РСР, сказали «ТАК» Союзу, якщо він буде такий прекрасний, як описано в запитанні. І понад 80% дали владі України мандат на переговори щодо такого союзу, в якому статус нашої країни буде визначено на тому рівні, котрий у 1990-му визнали Декларацією про державний суверенітет. *(Згідно з нормами міжнародного права, Верховна Рада не могла своїм рішенням змінити пряме рішення народу на референдумі).* Чому світ визнав Україну не одразу, а тільки у грудні 1991 р? - У світі напрацьовано традицію об'єктивних передумов, за яких визнають нову державу. Ніхто не може схилити уряди світу до такого визнання, якщо це не відповідає актуальним нормам міжнародного права. Проголосувавши 24.08.1991 за Акт прого-

лошення незалежності, парламент призначив на 1 грудня 1991 ще один референдум - щодо його Підтвердження!

1 грудня 1991 люди дістали можливість повторно визначитися, беручи до уваги всі нові обставини. А доки не було результатів референдуму, (повторюємо) жодна країна світу не мала підстав для офіційного визнання України.

Як член опозиційної групи Сахарова у Верховній Раді СРСР, Ю.Щербак (у 1991) поїхав до Москви і на засіданні союзного парламенту зачитав документи української Верховної Ради про Незалежність. Коли зачитав, ненадовго запала цілковита тиша в залі, далі настав шок. Треба розуміти, що на той час інформація поширювалася значно повільніше, ніж сьогодні, не було інтернету, а телебачення і радіо, в основному, були державні і тому фільтрували події...

Крім вузького кола найвищої влади у Кремлі, більшість людей і в союзному парламенті, і загалом на теренах Союзу до кінця не усвідомлювали всій повноти українського рішення, не розуміли, що Україна реально виходить із СРСР. Після прочитаного Акту, Мих. Горбачов вибіг кудись із-за столу президії - кажуть, у нього приступ гіпертонії був, і йому терміново зробили укол. А оскільки була пряма трансляція засідання, то цей виступ став першоджерелом і для всього населення СРСР...

*****

Еліта кожної країни формується не на базарі, не на біржі чи навіть не в університеті, а на війні. Коли у європейських державах був воєнний стан, то першим, хто йшов воювати – була аристократія. Навіть та сама нова буржуазія пройшла через війни наполеонівської Франції, довівши свою здатність панувати. Сьогодні еліта України може себе реабілітувати лише одним шляхом – відтворення через війну на Сході України. Додатково створити власну еліту ми можемо, спираючись на наш історичний досвід. Свого часу українці, які ненавиділи панщину, тікали у Дикий степ. Так вони створили Запорізьку Січ, а потім почала утворюватися нова держава – Гетьманщина. І як би там не було, але українська Гетьманська держава існувала довгий час, і на протязі того проміжку часу - постійно боролася за своє право на існування. В тій боротьбі зародилась та загартувалась українська еліта.

З Москви до Києва (1991 р) вирішили відправити делегацію на чолі з російським віце-президентом генералом Руцьким О.В. У Києві Руцького вразив багатотисячний мітинг і він переконався у незворотності рішення України, тому вирішив розіграти цю карту у своїх інтересах. Насправді ні Руцький, ні Б.Єльцин не хотіли української незалежності й тому робили чималі кроки для максимального повернення України у російську сферу впливу. От тільки у 1990-х роках їм не вдалося втілити схему, яка у 1917-1922 р. вдалася В. Леніну – (визнання України незалежною із подальшим її нібито «добровільним» поверненням до складу оновленої Російської імперії).

З американцями на різних рівнях відбувалися теж складні переговори. Восени 1991 приїхала делегація Ради національної безпеки СІА. З ними зустрілися Ю.Щербак та Д.Павличко, їх дуже турбувало питання майбутнього ядерної зброї, що стояла на чергуванні в Україні. І що ж? Павличко, як голова комісії Верховної Ради у закордонних справах, заявив їм категорично: розміщена в Україні ядерна зброя має перейти в наші руки. Члени американської делегації були явно перелякані цією заявою (*утворювалась ще одна держава з ядерною зброєю*).

Мабуть, єдиною державою на Заході, яка чи не відразу чітко визначилася, що визнає українську державу, була Канада. Тамтешній дипломат, майбутній посол Канади в Україні Роман Ващук в одному інтерв'ю розповів, що прем'єр-міністр Браян Малруні, зустрічаючись із президентом США Бушем наприкінці серпня 1991, заявив йому, що Канада поважатиме позицію українців, яку ті висловлять на референдумі у грудні 1991 р.

Щодо створення СНД, то факт її появи на місці СРСР мав, з одного боку, забезпечити так зване цивілізоване розлучення сторін, а з другого - пом'якшити сприйняття факту зникнення Союзу тими впливовими силами імперії, які ще мали серйозні можливості для протидії и розвалу. Сторони також домовилися залишити наразі спільний контроль над ядерним арсеналом на всій території дотеперішньої держави України.

Цим порозумінням (укупі з надзвичайним результатом референдуму 1 грудня 1991), розвіяно всі найбільші страхи Заходу з приводу появи незалежної України. А 21 грудня 1991 лідери інших республік СРСР підписали Алма-Атинську декларацію, якою приєдналися до всіх біловезьких домовленос-

тей. На три дні настала пауза у питанні визнання України, а на 4-й день США визнали нашу державу. Із цього моменту визнання посипалися як із рогу достатку, впродовж одного тижня про визнання оголосила 21 держава, майже вся Європа, Китай...

*****

Поки ми не відновимо у своїй пам'яті той факт, що українці є нащадками величезної середньовічної держави Київська Русь – ми нічого не зможемо зробити. Поки наша нація не зрозуміє вагу Київської Русі, доти на нашій землі не буде нашої історії, доти ми і будемо так жебракувати. А якщо ми отримаємо розуміння, що Україна – це сучасна форма могутньої держави Київська Русь, а ми її спадкоємці, що Московія – це штучна сублімація, доти ми будемо там, де зараз знаходимось. Адже в Україні усе вкрали: мову, символіку, культуру, та навіть назву «Русь». А якщо ми це все собі повернемо, нарешті усвідомимо, ким же ми є насправді, коли почнемо цінувати свою землю, тоді Україна відродить свою могутність. Ми маємо діяти точно такими ж методами, як Ізраїль: сказати, що у нас є свої етнічні землі «від Сяну - до Дону» і ми хочемо їх повернути. Історично і морально – українці нічим не бідніша нація за російську, за мораллю і культурою ми вищі за них. Без усвідомлення свого коріння - ніколи не буде росту.

*****

У1991 році СРСР і США однаково боялись української незалежності й бачили нашу країну без Криму та з автономією Харкова і Донбасу. На диво, до наших днів цей факт чомусь досі не сплив на поверхню. Можливо, тому, що тривалий час документ, який підтверджує цю інформацію, маркувався під грифом ЦРУ «цілком таємно». А коли нарешті його частково розсекретили й відкрили для загального доступу, ніхто не звернув уваги на якусь там стенограму переговорів між СРСР і США від 19 листопада 1991 року.

Проте цей документ проливає світло на деякі аспекти того, як і в яких умовах формувалась українська незалежність початку 1990-х років, коли СРСР доживав останні свої дні. Отож, 19 листопада 1991 року. Білий дім, Овальний кабінет, Вашингтон, США. Таємна зустріч президента США Джорджа Буша-старшого з Олександром Яковлевим - радником першого

й останнього президента СРСР М.Горбачова, а також послом СРСР у США - В.Комплектовим. З американського боку присутні Джеймс Бейкер (третій держ.секретар), Джон Генрі Сунуну (нач. генерального штабу США), Brent Скоукрофт (помічник президента з питань національної безпеки), Ед Г'ютт (старший директор з радянських питань) та Денніс Росс (директор з планування політики):

О. Яковлев: - Наш президент М.Горбачов сильно стурбований щодо України. Щось незрозуміле діється там. І він це відчуває, тому прислав мене для з'ясування деяких питань.

Дж. Буш: - А що буде після виборів в Україні?

О. Яковлев: - Вони підписали економічний договір, договір про продовольство, і хочуть співпрацювати з G7. Але М.Горбачов хоче обговорювати національне питання України з вами. Річ у тім, що в Україні з 50 млн населення – має 12 млн росіян. Ми вважаємо, що Донецьк має оголосити про свою автономію. У Криму є намір провести референдум про те, щоб стати окремою республікою, незалежною від України. Всі промислові райони України населені росіянами, наприклад, Донецьк і Харків. Ви знаєте, що там розташоване секретне озброєння... А найбільша проблема в тому, що націонал-демократ В'ячеслав Чорновіл хоче незалежності України.

Далі Буш-старший дав знак стенографістам і наступні 5 хв. зафіксувати в протоколі як секретні. Відтак, ми не знаємо, про що вони там говорили...

Дж. Буш далі зазначив: - Все залежить від того, що означає їхня, так звана незалежність.

О. Яковлев: - Ніхто цього не знає. На жаль, у нас є біля тисячі різних розумінь «незалежності». Неможна допустити, щоб вони (українці) стали рівними у «великій сімці». **(Пояснення: Група семи (G7) - міжнародний клуб, який об'єднує Великобританію, Німеччину, Італію, Канаду, США, Францію і Японію. Протягом 1991-2002 поетапно (за схемою «7+1») до них приєдналась Росія. З 2014 року (внаслідок анексії Криму), західні країни відмовилися співпрацювати з Росією і стали проводити свої зустрічі в форматі G7).**

Дж. Буш: - Однією з проблем є потужна зброя на території України. Необхідно провести безпечний демонтаж? Як Леонід Кравчук підходить до цього?

О. Яковлев: - Не очікуйте несподіваних кроків. Вони будуть дивитися на Захід, і дослухатись до вас. Звичайно, ми не відмовимося від своєї зброї. Управління (я.з.) перебуває у нас.

Дж. Бейкер: - Але деякі війська перейшли на бік України.

О. Яковлев: - Я знаю, але це не означає, що вони будуть діяти, як скажуть в Києві. За офіційними документами та за моральним духом - вони наші, радянські...

Далі знову засекречена інформація на 10 хв...

Дж. Бейкер: - А що відбудеться після того, як Україна отримає свою незалежність? Невже буде війна?

О. Яковлев: - Буде безлад, різке збагачення наближених до влади політиків та знедолення решти людей. Ймовірно, в Україні не буде громадянської війни. Але війна буде трохи пізніше, коли Росія почне нараховувати Україні світові ринкові ціни на нафту, на газ тощо.

Дж. Буш: - Я дивлюсь на карту й бачу, що Україна скоро стане дуже маленькою. Набагато меншою, ніж була УРСР.

О. Яковлев: - Побачимо. У мене таке відчуття, що розум українців стане більш тверезим. Вони не готові зараз до демократії. Тепер це дуже складно. Ось чому ми з Горбачовим говоримо, що найближчі роки для України будуть дуже важкими...

Така ось розмова відбулась за зачиненими дверима...

Прошло 27 років, незалежно від політичних уподобань тієї чи іншої генерації влади, що періодично приходять до керівництва державою, ми так не розробили модель майбутньої України. Який тип держави ми збираємося будувати: ліберальний, чи тоталітарний? В ліберальній моделі гарантуються права і свободи всіх громадян та рівність всіх перед законом. За тоталітарну державу говорить сама назва, і не має значення, цей тоталітаризм державний, чи авторитарний.

Далі, який суспільно-економічний лад ми створюємо? Продовжуємо миритися з олігархічним, або, все ж таки, переходимо до сучасного, демократичного? Яку економіку будуємо: відкриту, чи монопольну? Бо від цього залежить, буде країна економічно та соціально розвиватись, чи ми будемо проїдати власні економічні результати. Сьогодні, відповіді на ці основоположні питання нинішня влада давати не хоче. Їм це не вигідно. Набагато вигідніше вести країну в невизначеному (мутному) напрямку та управляти державою в ручному режимі.

ЕТНОСИ І НАЦІЇ

Дід Опанас, пройшовши великий життєвий шлях, наголошує на тому, що населення світу являє собою дуже строкату картину в етнічному відношенні. Що ж таке етнос? Етнос - це стійка

сукупність людей, яка історично склалась на певній території, має свої особливості культури (включаючи мову) і психічного складу, усвідомлює свою єдність і відмінність від інших. Це усвідомлення (тобто етнічна самосвідомість), виражається через самоназву. Наприклад, ми називаємо наших сусідів угорцями, тоді як самі вони називають себе «модьорок». Німці ж називають себе - «дойч», а самоназва китайців - «хань». Самоназва етносу може в ході його історичного розвитку змінюватися. Зокрема, китайці раніше називали себе «цінь», а наші предки до того, як назвали себе українцями, мали самоназву «Русь», русичі тощо.

З терміном «етнос» ототожнюють часто термін «народ», тобто можна говорити про українців чи угорців як про етнос, чи народ. Будь-який народ відрізняється від сусідніх неповторністю матеріальної та духовної культури, мови, ментальності, історії тощо, тобто комплексом етно визначальних ознак. Формування останнього є процесом народження етносу, а з перших носіїв цього комплексу починається історія народу. Окремі елементи такого комплексу будь-якого народу легко знайти в культурах інших етносів, але їх сполучення - неповторне. За різними оцінками дослідників, на Землі проживає від 2 до 4 тисяч етносів.

Якщо стародавня спільнота є носієм окремих елементів українського етнокультурного комплексу, то вона може бути лише одним з наших пращурів, і називати таку людність українцями - науково безпідставно. Праукраїнцями може вважатися лише людність, що є носієм головних елементів. Судячи з даних різних наук, можна припустити, що стрижень такого комплексу формувався в Південно-Західній Україні (в другій половині I тис. н. е). Особливо інтенсивна консолідація праукраїнців проходила в першій українській державі - Київській Русі.

За киево-руською концепцією, держава Київська Русь консолідувалася на основі праукраїнського субетносу. Всі держави того часу мали конкретну етнічну приналежність. Етнічна належність національних держав, і їхні межі, в цілому збігалися з кордонами етнічних територій державотворчого етносу, придивіться до Франції, Німеччини, Польщі, Чехії та інші. Імперії, що охоплюють батьківщини різних народів, також є державами не кількох, а якогось одного панівного, імперського етносу, наприклад, Римська, Перська, Китайська, Британська, Російська імперії тощо. Якщо російську «сплотила навіки Великая Русь», то хто консолідував ранньосередньовічну імперію — Київську Русь? Ця проблема історичної спадщини княжого Києва є ключовою для всієї історії Східної Європи взагалі й для історії України та Росії зокрема.

*****

Давня держава «Руська земля», «Русь» (пізніше історики дали їй штучну назву «Київська Русь») була однією з найбільших у середньовічній Європі та Азії. Ця велика держава була розташована між двома світами на перехресті міграційних шляхів, неодноразово захищала своїм військом західноєвропейські країни від натиску кочовиків. Передумовою виникнення держави були: сприятливі природні умови для життя людини, сама українська родюча земля, поєднання широких полів і лісів, помірний клімат, ріки і моря, та географічне розташування у центрі Європи. В стародавні часи на території українських земель різні народи, неодноразово створювали древні держави (союзи племен), які залишили місцевому населенню певний досвід колективної самоорганізації. Тож не дивно, що Московія захотіла привласнити історію Русі-України, й для цього придумала назву – «Росія», «російський народ» тощо.

*****

Етноси можуть піднятися на рівень націй, в період творенням їхньої державності. У науці склалися два основні підходи до поняття нації: етнічний і політичний. Етнічною нацією є народ, який усвідомив свою здатність до самостійного існування (створив власну державність), або має прагнення її створити. Етнічна нація таким чином може бути державною або недержавною. Політична ж нація формується в кордонах існуючої дер-

жави, як сукупність громадян держави (незалежно від етнічного походження), яких об'єднує ідея існування цієї держави.

Політичні нації можуть бути одно-, або багатоетнічними. Наприклад, португальці здавна творять одноетнічну португальську націю, що існує в кордонах держави Португалія. Представники інших народів, які відносно недавно прибули до Португалії, становлять у ній якийсь відсоток іноземців й усвідомлюють свою приналежність до інших етносів і націй. Із часом вони, або їхні діти, народжені в Португалії, можуть влитися до складу португальської нації.

Інший приклад, Французька держава, яка складається з етнічних французів та бретонців, ельзасців, корсиканців тощо, які здавна проживають на території Франції. Усі вони є громадянами Франції, визнають її своєю державою і становлять французьку політичну націю, яка є багатоетнічною.

*****

Україна, а з нею і українська нація знаходиться на історичному переломі. Початок ХХІ ст. буде для України вирішальним; або вона відродить свою історичну велич і стане рівноправною державою серед сильних країн сучасного світу; або вона зійде з історичної арени, як самостійна держава. Третьюго шляху Україні - не дано.

*****

Початки творення української етнічної нації заглиблені в добу національно-визвольних змагань. Наші співавтори вже акцентували вашу увагу (що найменше) на 4-х періодах у відповідності до української державності:

- ▶ - період Київської Русі (від 852 р) в IX-XIII ст.;
- ▶ - період Хмельниччини 1648-1657 р;
- ▶ - період Української Народної Республіки 1917-1921 р;
- ▶ - період нашого часу від 1991 й до сьогодні (2018).

Чому зазначили наш час до 2018 р. (період друку книги)? Тому, що у зв'язку із зовнішньою агресією РФ на Сході України, пришвидшилося формування української політичної нації, яка стає багатоетнічною. В історії так інколи буває. Зараз політичну націю України формують: етнічні українці і кримські татари, росіяни і євреї, поляки і представники інших етносів, які вірять у самостійне існування Української держави і хочуть у ній жити.

Просимо термін «нація» не плутати з терміном «національність». Коли людина вказує в якихось документах чи анкетах свою національність, то вона засвідчує свою етнічну приналежність.

350-річна експансія Російської імперії на українських національних землях потребувала ідеологічного обґрунтування. Ви вже знаєте, як середньовічна історія українського народу була сфальшована на користь північно-східного сусіда - РФ. А українці взагалі не визнавалися як окремий етнос, що має якісь права на свою батьківщину.

*****

Примітка. Концепція єдиної давньоруської народності, як колиски трьох східно-слов'янських народів завжди була підґрунтям експансії Московської держави на етнічні території українців. Одне з її головних завдань, розподіл історичної спадщини Київської Русі на користь Московського «старшого брата». За офіційною вимогою царської Росії, на всіх рівнях почали тлумачити: - Київська Русь була спільною колискою лише для українців та білорусів, і їхня історія починалась від періоду розгрому монголо-татар. А Російська держава на той період «стояла у віках, мала тисячолітню історію державності, з засновниками російської культури Володимиром Київським та Ярославом Мудрим». Боже мій, до якої дурості можуть дійти московські псевдо науковці.

*****

У другій половині XII ст. у Володимиро-Суздальській державі сформувалося динамічне ядро молодого російського етносу. Провідні історики неодноразово підкреслювали своєрідність його ментальності порівняно із світосприйняттям південних київських русичів. Класики російської історичної науки М. Соловйов та В. Ключевський вважали, що говорити про окремий російський етнос можна не раніше другої половини XII ст. Однак визначальними для формування російського етносу були XIV-XV ст. Сталося це у сприятливих умовах першої російської держави - Московського князівства Івана Калити, Василя Темного, Івана III. Ця держава постала і розвивалася як сателіт Золотої Орди під потужним впливом монгольської імперії Чингізидів. Російський історик П. Струве у 1952 році писав:

«Головним чинником утворення великоруської нації була Московська держава і монголо-татарські впливи». Із сказаного випливає, російський етнокультурний комплекс сформувався в XIV-XV ст. на ґрунті слов'янських традицій Київської Русі в угрофінському оточенні (московському) в умовах залежності від Чингізидів. А у XV-XVI ст. внаслідок експансії на захід Московського князівства псковсько-новгородський субетнос був асимільований російським.

Таким чином, нашим співавторам відомі не три, а чотири східнослов'янські народи, з яких українці найстарші. Білоруський, псковсько-новгородський, російський етноси фактично постали як відгалуження від українського. Етнічна специфіка українців, білорусів, росіян пояснюється своєрідністю історичного шляху, пройденого кожним із цих народів до насильницького їх включення до Російської імперії. У процесі колонізації українських земель, у місцевого населення відчутно змінився код їхнього етнокультурного комплексу і привело до постання окремих, хоча й споріднених східнослов'янських етносів. Оскільки російський етнос в останні століття посідав певне місце у Східній Європі, то історія Російської імперії подавалася як історія всіх народів цього регіону. Москву не влаштовував час формування основ їхнього, російського культурного комплексу (XIV-XV ст.), тому вони привласнили історію найближчих сусідів - білорусів та українців.

У відповідності до питань спадкоємності культурних, духовних і політичних надбань Київської Русі та в справі вивчення етногенезу українців, ми запитуємо. Який етнос консолідував різні народи Східної Європи в державу «Київська Русь» зі столицею в Києві? Російська імперська наука стверджувала, що це були росіяни. Ці погляди повністю суперечать фактам. Етногенез росіян почався після XII ст., тобто російська державність з'явилася на два-три століття пізніше Київської. В той період «Руссю» споконвічно називали сучасну територію України, при цьому прикметник «руський» вживався як самоназва українців. Присвоєння Московією давнього імені України-Русі відбулося в XIV-XV ст. і було зумовлене насамперед великодержавницькими амбіціями московських царів...

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, історичні корені українського народу відносять до I ст. н. е. Багато слов'ян-

ських народів фактично є відгалуженням від праукраїнського етнокультурного дерева, яке протягом тисячі років розвивалося між Прип'яттю, Східними Карпатами та київським Подніпров'ям. Українці є прямими етнокультурними спадкоємцями склавинів та їхніх нащадків деревлян, бужан, волинян, уличів, тиверців, хорватів, полян Північно-Західної України, меншою мірою антів Лісостепоного Подніпров'я. Саме на цьому етноісторичному підґрунті постала перша українська держава «Київська Русь».

Простежуючи стадії впливу на етногенез білорусів, псково-новгородців та росіян з праукраїнських етнічних територій, науковці з'ясували: Зародження цих етносів сталося внаслідок міграцій населення у VI-X ст. з праукраїнських територій Серед. Подніпров'я та Волині - на північ у балтське та фінське середовище. А остаточне формування майбутнього московського етносу сталося в X-XIII ст. в умовах потужного культурного впливу народу Київської Русі на лісову периферію майбутньої, російської імперії.

ЯКА ДЕРЖАВА ПОТРІБНА УКРАЇНЦЯМ

Коротко про існуючі федеративні та унітарні держави. Яка держава потрібна українцям? Унітарна держава (від лат. унітас – єдність, один) – це форма державного устрою, у якій окремі частини держави є адміністративно-територіальними одиницями і не мають власного

статусу державного утворення. В унітарній державі функціонують єдині для всієї країни вищі органи державної влади, правова система, конституція, збройні сили. На сьогодні у світі є близько 200 визнаних державних утворень, із них налічується унітарних держав 85% від усіх країн і лише трохи більше 20 - федеративних держав. Вони утворені на різних засадах, мають різний устрій, різний ступінь розвитку тощо.

1). Федералізація (від англ. Федералізейшн) – це процес об'єднання незалежних суб'єктів (земель, штатів, регіонів) у федерацію і створення над суб'єктивних органів управління.

2). Федерація (від лат. федераціо – союз, об'єднання) – це форма державного устрою, у якій окремі частини федеративної держави є державними утвореннями та володіють пев-

ною політичною самостійністю (суб'єкти федерації можуть мати власну, але узгоджену з федеральною - конституцією, власні органи влади, систему законодавчих, виконавчих і судових органів тощо). Приклади таких федеративних держав: Австрія, ФРН, ОАЕ, США.

Федерацію треба відрізнати від конфедерації, що являє собою міжнародно-правовий союз суверенних держав, наприклад Європейський Союз (Швейцарська Конфедерація, попри історичну назву, є федерацією). Близькими до суб'єктів федерації можуть бути автономні утворення деяких унітарних держав, наприклад, Автономна Республіка Крим, яку зараз (в другий раз) анексувала РФ).

*****

Чи може політико-територіальний устрій окремих країн змінюється. Так, може. Як приклад, Чехословаччина протягом ХХ ст. була унітарною державою (1918-1968 р.), федеративним утворенням (1969-1992 р.), а з січня 1993 року Чехословацька Федерація взагалі припинила своє існування. На її території утворилися дві унітарні держави: Чеська Республіка і Словацька Республіка (Словаччина).

*****

Слід зазначити, що коли говорять про Україну, то фактично мається на увазі цілком протилежне – перетворення унітарної держави у федеративну, шляхом зміни Конституції та проведення відповідних законодавчих реформ.

Згідно з Конституцією Україна – унітарна держава. До її складу входять 24 області, два міста республіканського значення: Київ і Севастополь й Автономна Республіка Крим (останні два утворення є тимчасово окупованими Російською Федерацією). Унітарний статус України закріплено статтею 2 розділу 1 Конституції України. Правом ініціювати зміни цього розділу Конституції наділені Президент України, або не менш як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради. Ухвалювати такі зміни теж має конституційна більшість Верховної Ради – із затвердженням їх на Всеукраїнському референдумі (стаття 156 Основного Закону), який призначає Президент України. (З 1991 року в Україні відбулося всього два Всеукраїнських референдумів).

Прихильники української федералізації інколи наводять аргументи, що у минулому за федерацію виступали: Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Сергій Подолинський, ідеї федералізму проголошувало Кирило-Мефодіївське братство («федерація слов'янських народів»). Проте, слід зазначити, що братством федералізація розглядалася як засіб державотворення для України, адже незалежної Української держави тоді не існувало. Йшлося власне про федералізацію Російської імперії, у якій Україна мала б отримати широкі права, як суб'єкт федерації. В'ячеслав Чорновіл також говорить про можливість федерального устрою України, маючи, однак, на увазі те, що адміністративно-територіальний поділ держави не відповідає етнографічним зонам, котрі склалися історично (Полісся, Поділля, Слобожанщина, Центральні та Східні райони тощо). Сьогодні поняття «українська федерація» слугує виключно фіговим листком для прикриття сепаратизму, намірів розхитати, (розвалити) державу України.

*****

Сучасна Україна, як і будь-яка інша держава світу, не є однорідним національно-державним утворенням. Проте федерація (тобто перетворення унітарної держави на федеративну) навіть теоретично не може вирішити культурні, мовні, релігійні, етнографічні, національні та інші питання. Тому переважна більшість народів Європи створили не федеративні, а унітарні держави. Тоді чому федеративна Росія: «Зі своїм уставом лізе в чужий монастир» і вимагає від нас федерації?

*****

Росія виступає за федерацію України з метою послаблення та руйнування Української держави. Федерація передбачає формування органів влади суб'єктами федерації, на які Москва може здійснювати вплив напряду, особливо у Південно-східних регіонах. Навмисно загострюючи проблеми: мови, національних героїв, культурної орієнтації, тлумачення історичних подій, освіти тощо. Мета – посилення сепаратистських тенденцій та розкол України. Крім того, через суб'єкти федерації робитимуться спроби блокувати євроінтеграційні прагнення України.

За взірець для наслідування українцям пропонується конфедеративний устрій Швейцарії або федеральної Німеччини. Обидві моделі не є прийнятними для України через їхню національну та історичну специфічність. За федеральним принципом були влаштовані й інші багатонаціональні держави Європи, які виникали на уламках колишніх імперій, і в свою чергу в насильницький спосіб були об'єднані під орудою провідної нації етнічні території кількох народів (наприклад, Росія, Югославія).

Переважає більшість європейських держав є національними, межі яких в цілому збігаються з етнічними землями розселення певного народу (Франція, Італія, Швеція, Чехія, Угорщина, Польща тощо). До унітарних держав в Європі належить Україна, яка розміщена в межах етнічних земель одного українського етносу. Численні російські, болгарські чи єврейські національні меншини на українських землях не є підставою для федералізації України. Для прикладу, численна арабська меншина у Франції, або українська у Польщі не висувують на порядок денний питання федералізації цих європейських держав.

Федеральний устрій Німецької держави заснований не стільки на її історичній традиції, скільки на побоюванні сусідів перед колишньою великою Німеччиною. Саме так берлінські історики пояснюють витоки німецького федералізму. Протягом середньовіччя німецькі землі були в стані феодалної роздрібненості. Число незалежних герцогств сягало 365, їхнє об'єднання 1871 р. в єдину державу настільки посилило німців, що на порядок денний стало питання переділу світу. Пригадайте дві світові війни, розв'язані великою Німеччиною.

Українська історія свідчить, що спроби федералізувати Україну здійснювалися й раніше вороже налаштованими до неї зовнішніми силами, або їхніми агентами всередині країни з метою її ослаблення та розшматування. Виняток становить хіба що перша федералізація України-Русі XII ст. Мається на увазі феодална роздрібненість, яка не була нав'язана праукраїнцям із зовні, а виникла як закономірний результат розвитку середньовічного суспільства. Так чи інакше вона ослабила першу українську державу Київську Русь настільки, що татарська навала знищила її.

Далі був Андрусівський поділ України 1667 р. між Росією та Польщею по Дніпру, це теж своєрідна федералізація, чис-

ленні негативні наслідки якої даються взнаки й нині. Зокрема, мається на увазі трагічний для українців поділ на «східняків» та «західняків».

Пригадайте, як більшовицька Росія федералізувала Україну, створивши на її землях маріонеткові Донецько-Криворізьку Радянську Республіку у 1918 р. та автономну Кримську Соціалістичну Радянську Республіку у 1929 р. (А у 1991 році в Криму було проведено референдум, в результаті якого мешканці півострова висловились за надання йому статусу автономної Республіки у складі України. У 2014 році федерації почнуть вимагати самопроголошені ДНР та ЛНР). Спираючись на дві перші Республіки, Москва придушила спробу українців відродити власну незалежну державу на початку ХХ ст. У міжвоєнний час Польща «федералізувала» загарбані західноукраїнські землі шляхом заміни української літературної мови на лемківський діалект в школах Лемківщини. А ще українським федералістом був Гітлер. Він поділив Україну на чотири частини, приєднавши Галичину до Польського генерал-губернаторства, а Буковину та Одещину подарувавши союзній Румунії. Тому всі спроби федералізації в історії України були накинуті ззовні за принципом: «поділяй і владарюй».

В 2014 році частина української інтелігенції допускала можливість федеративної форми державного устрою України, проте після окупації Криму та частин Донбасу і Луганську (2014) суспільні настрої змінилися. Слід також вказати, що була певна частина населення у Південно-східних регіонах, яка до 2017 підтримувала федералізацію (вони, або не розуміють, про що йдеться мова, або приховують цим словом, свої сепаратистські настрої). Нас не дивують, що за федералізацію виступають окремі «лідери» ДНР та ЛНР, щоб забезпечити собі владні повноваження та уникнути відповідальності за злочини.

*****

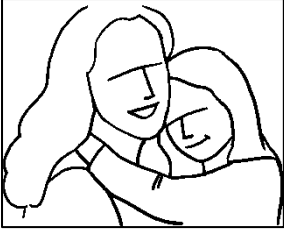

Отже, ні складна культурно-історична структура українських етнічних земель, ні історичні перипетії не дають підстав для федеративного устрою Української держави. Етнографічна строкатість українських земель та діалектне розмаїття нашої мови є нормою великого європейського етносу і відображає його складну і тривалу історію. Ми за унітарну Україну.

П'ята глава

*Україна:
корисні підказки*

ВІДРОДЖЕННІ З ПОПЕЛУ

Дід Опанас, як галерея знань зацікавив своїх онуків грандіозною катастрофою, яка сталася із Землею 13,5 тисячі років тому, вона опустила завісу на всю попередню історію людства. Є підстави припускати, що цією катастрофою була зме-

тена дуже розвинена, але майже невідома цивілізація. Міфи, перекази і священні книги різних народів є, по суті, найбільш стародавніми джерелами знань, що приходять до нас з глибин тисячоліть і цей потік інформації, вражає своїм високим рівнем.

На початку своєї розповіді, мудрий Опанас нагадав своїм онукам: - Ефективне вивчення історії – це не засвоєння інформації про те: Що? Де? Коли? Це моделювання досвіду, коли факти тісно переплітаються з особистими емоціями та внутрішніми мотивами. Це коли історія рідної батьківщини перестає бути текстом, а стає переживанням. Коли сам дослідник перестає бути спостерігачем, а стає співучасником. Щоб досягти успіху, країна має знайти і знищити глибокі корені свого занепаду.

Пригадайте Фенікса - чарівного птаха, який, за увяленим стародавніх народів (фінікійців, єгиптян), через кожні 500 років прилітав з Аравії до Єгипту. Фенікс живився бальзамом і смолою. Коли він відчував, що надходить смерть, будував гніздо з пахучих гілок на верхів'ї пальми, і там його спалювало Сонце. Потім він воскресав з попелу, відроджувався молодим.

*****

Вставка. *Близько 10 тис. років тому сталася Чорноморська катастрофа, води Середземного моря сягнули Босфорської сідловини, через яку гігантським солоним водоспадом висотою за різними даними від 156 до 100 м перелилися в прісне Чорне озеро. (Загадкове озеро Берестувате на Кіровоградщині, називають Чорним озе-*

ром, має славу темного, навіть моторошного місця. Вічно крижана, безкінечно глибока вода приховує свої таємниці...). Морська вода швидко промила і поглибила Босфор. Потік солоної води був настільки потужний, що рівень Чорного озера піднімався на 15 см щоденно, а наступ моря на низину, яка

простиралася на місці сучасної Одеської затоки відбувався зі швидкістю кількох кілометрів на місяць. За 2-3 роки рівень Чорноморської водойми піднявся мінімум на 100 м і затопив не менше 100 тис. кв. км української суші, переважно низини вздовж західного і особливо північного узбережжя. Швидке засолення прісноводного Чорного озера морською водою виявилось фатальним для його мешканців (флори і фауни).

Подібні фатальні наслідки мертвих організмів, відбулися і в Чорному морі, утворивши там сірко-водний, глибинний шар. Дослідники висловлюють припущення, що відоме свідчення Платона про Атлантиду – це згадка про втоплену на дні Чорного моря Понтійську цивілізацію. Вперше про Атлантиду світу повідав приблизно в 355 році до н. е.. Платон. Відомості про неї він отримав від свого родича, прадіда якого був пов'язаний з правителем Афін - Солоном. Останній, дізнався про Атлантиду від єгипетських жерців у місті Саусе на Нілі. За словами жерців, багата і квітуча Атлантида, що розташовувалася навпроти Гібралтару на величезному острові в Атлантичному океані, дуже давно, приблизно 12 тисяч років тому, вела війну з грецькою державою, на чолі якого стояли Афіни. Афінське військо, отримавши перемогу над атлантами, провалилося крізь землю. Атлантида ж також загинула і поринула в морські води в результаті сильного землетрусу, що супроводжувався до того ж і виверженням вулканів. Історія Атлантиди викладена Платоном у двох (з десяти, що дійшли до нас) філософських діалогах «Тімей» і «Критий». Але загалом кажучи, в такого роду працях Платон часто оперував вигаданими подіями з тим, щоб підкріпити те чи інше філософське міркування.

*****

Пам'ять про цю трагічну подію зберігають практично всі народи світу... А що може сказати з цього приводу сучасна наука? Відповідь у цьому випадку однозначний: катастрофа була! Сучасними науковими методами встановлено, що останній льодовиковий період в Європі, закінчився близько 12 тисяч років тому. До того ж часу відноситься і проникнення теплих вод Гольфстріму в Північний Полярний басейн. За припущеннями деяких вчених розглянута катастрофа сталася поблизу Багамських островів. Наша планета здригнулася потужним

землетрусом і зрушилася з орбіти від зовнішнього удару. Географічні полюси перемістилися на 30° у напрямку впливу зовнішньої сили. Відповідно змінив своє положення і земний екватор. Маси складових частин зруйнованого небесного тіла були такими значними, що вони, немов космічні бомби, пробрили в кількох місцях земну кору. Сталася серія грандіозних підривань із середини Землі. Розпечена магна, змішавшись з водами Атлантики, зметнулись вгору вогняними фонтанами. Мільйони тон земних порід були викинуті в небо. Від цих ударів утворився водяний вал висотою не менше 10 кілометрів. Він прокотився по планеті, обрушився на береги оточуючих Атлантичний океан материків. З лиця Землі зникли змиті водною стихією густі ліси, оброблені поля і квітучі міста прибережних цивілізацій. Постійно бушували урагани, силу яких важко собі уявити.

Великі пожежі охопили практично всі континенти. А численні попутники основного небесного тіла, немов бджолиний рій, продовжували терзати поверхню беззахисною планети. Над планетою Земля згустилася коричнево-чорна імла, яка затьмарила Сонце, Місяць і зірки. У багатьох районах Землі припинився фотосинтез у рослин, що служили їжею травоядним тваринам, якими, у свою чергу, харчувалися хижаки. Вимерли арктичні мамонти і бізони, коні і арктичні сайгаки, яки і азіатські вівцебики, шерстисті носороги і леви, бурундуки, бобри і багато інших представників тваринного і рослинного світу. І назва цієї катастрофи - Всесвітній потоп, який вбив високорозвинений стародавній світ і знищив всю інформацію про нього.

*****

Увага. Озеро Берестувате (Чорне озеро), знаходиться на території урочища Чорного лісу, Знам'янського та Олександрійського р-нів Кіровоградської обл. Це межиріччя двох правих приток

Дніпра: Інгульця та Тясмина, і має свої легенди. В дуже старі часи, тут навечно затонула карета татарського хана Гірея. Виготовлена із чистого золота, вкрита діамантами і сапфірами, вона навечно залишилась лежати у глибинах Чорного озера. І про Махна, який заховав в озері награвовані скарби. А ще про невільників, яких татари переводили через цей ліс. Хто зовсім вибився із сил і не міг далі йти, топили в Чорному озері. Кажуть, їхні стогони і досі долинають до берегів...

Близько 125 років тому німецький дослідник Ю. Опперт навів такі цікаві результати своїх календарних розрахунків:

1) Давньоєгипетський сонячний календарний цикл нараховував 1460 років (період Сотіс, протягом якого перший ранковий схід Сіріуса проходив по всіх днях року). Один з цих циклів завершився в 1322 році до н. е. Якщо відрахувати від цього року 7 циклів назад, то виходить 11 542 рік до н.е.

2) Дневньоассірійський календар складався з місячних циклів по 1805 років. Кінець одного з таких циклів припадав на 712 рік до н. е. Якщо відкласти від нього 6 циклів назад, то знову вийде 11 542 рік до н. е.

3) Дневньоіндійський місячно-сонячний календарний цикл складався з 2850 років. Так зв. «Залізний вік» індусів (або ера Каліюга) почався в 3102 року до н. е. Відрахувавши від цієї дати 3 цикли тому, отримаємо 11 652 рік до н. е.

4) У стародавніх майя початок календарної ери припадає на 3373 рік до н. е., а календарний цикл становить 2760 років. Відклавши 3 цикли тому, ми знову приходимо до 11 653 року до н. е. (різниця в один рік між датами 11 652 і 11 653 роками до н. е. легко пояснити зсувом початку року).

До такого збігу дат (11 542 рік до н. е. і 11 652 рік до н. е..) необхідно поставитися дуже уважно. Пояснити випадковістю подібний перетин різних календарів практично в одній даті неможливо. Залишається припустити, що вихідним моментом для всіх чотирьох календарів стала якась одна подія світового масштабу. Допускаючи, що близькість отриманих дат має реальну основу, різницю в 110 років між значеннями 11 542 рік до н. е. і 11 652 рік до н. е. можна вважати цілком припустимою помилкою (1%) при визначенні часу конкретних історичних подій.

Халдейські джерела трьох тисячолітньої давності, наприклад, стверджують, що радіус земної кулі - 6310,5 кілометра. За останніми даними, він дорівнює 6371,03 кілометра. (Незначна різниця зрозуміла сьогодні гіпотезою про розширення Землі). Шість тисячоліть тому арії вважали, що причина хвороб - це бактерії, мікросвіт же став доступний нам лише після винаходу мікроскопа. Поділяючи простір на 360 градусів, а час - на 60 хв і секунд, ми продовжуємо традицію Шумеру (3-4 тисячі років до нашої ери), в основі якої лягла концепція про єдність простору і часу. Виходить, що наші предки 6 тисяч років тому мали точні

знання про Космос, планети, Землю і її магнітні полюси тощо. Скільки не заглиблюємося ми в історію ранніх цивілізацій, ми стикаємося з одним і тим же феноменом: знання високого рівня присутні всюди в «готовому» вигляді, без натяку на те, що ми називаємо доказами. Схоже, що ці «готові» знання були народжені в якісь інші часи. Але ким і коли? На це питання важко відповісти сьогодні, але ентузіасти даної проблеми намагаються докопатися до істини.

Несподіваним імпульсом у цій гіпотезі став парадокс Стародавньої Греції. Сучасні уявлення про будову матерії в глибинному її рівні, дуже близькі за своєю суттю до теорії Демокрита, що датується V століттям до н. е. Сьогоднішні погляди на нескінченність і дискретність простору і часу були сформульовані Епікура в IV ст. до н. е. Сучасник Епікура - Теофраст говорив про хімічну війну і хімічну взаємодопомогу рослин.

Ми ж зрозуміли це лише в 30-х роках XX століття, після відкриття фотонцідов. Все це знаходимо у Емпедокла (V ст. до н. е.), де дізнаємося, що існував розділений генезис флори і фауни. А вчення Галена про походження людини від людиноподібних мавп на 2 тисячоліття випередило Дарвіна...

У чому ж парадокс? У тому, що всупереч сьогоdnішній логіці, наші предки мали надсучасні знання. Не тільки пізноеллінські мислителі Птолемей, Арістотель та інші, але й їхні ранні попередники: Фалес, Солон, Анаксагор, Геракліт, Піфагор тощо. Саме ці обдаровані представники людства дали потужний імпульс зародженню грецької науки, що пояснюється їх долученістю до езотеричних (таємних) знань, отриманих в стародавньому Єгипті, Персії, Вавилоні і Шамбалі - державах, інтелектуальний потенціал яких до сих пір залишається багато в чому загадковим.

Дійсно, всі свої відкриття в астрономії та математиці, перший корифей грецької науки Фалес зробив після відвідування Єгипту та Месопотамії. Те ж саме можна сказати про Демокрита, який вивчав астрономію у єгипетських жерців і вавилонян, а медицину - у індійських йогів. Геракліт, провівши кілька років в Персії, першим сформулював нам діалектичне світорозуміння, сказавши, що в основі всього - безперервна боротьба проти-

лежностей, що утворюють вищу єдність - гармонію світу.

Що ж стосується загадкової навіть для його сучасників фігури Піфагора, який приніс грекам вчення про число (як про приховану суть речей), то він не тільки об'їздив багато країн Сходу і Азії, а й провівши 22 р. в Єгипті, був прийнятий в касту жерців, пройшовши для посвячення неймовірно випробування волі. Присвячені вчені того часу поверталися зі своїх мандрівок з готовою доктриною, теорією, системою. Вони говорили про незбагненні речі. Вони залишалися незрозумілими не тільки сучасникам, але і нащадкам протягом тисячоліть ...

Що ж знали їхні вчителі? Всі спроби простежити хід виникнення тих чи інших знань в стародавньому світі призводять до того, що ми можемо розглядати лише вершину «дерева пізнання», в кращому випадку - крону, але не бачимо товстого стовбура і коренів. Коли Європа ледь вміла рахувати на пальцях, народи Дворіччя вже оперували в своїх обчисленнях нескінченно великими величинами. Кубічні, бікватратні рівняння, негативні і трансцендентні числа, системи невизначених рівнянь, криві третього і четвертого порядків тощо. Все це знали в Китаї, Індії та Дворіччі, за тисячі років до греків. А єгиптянам було відомо не тільки, що Земля - куля, але і те, що вона обертається в просторі, підкоряючись тим же законам, що й інші планети сонячної системи. Відкритий в XVII столітті Вільямом Гарвеєм закон кровообігу був відомий нашим пра-прадідам більше 6 тис років тому, так само як функції роботи серця і мозку.

У пошуках ключа до феномену древніх знань, необхідно уважно придивитися до Великої Піраміди в Гізі. Про неї написано багато, але й сьогодні не згадані її «сюрпризи». Чому її периметр, поділений на дві висоти, дає число «пі» (3,14). А її висота, помножена на мільярд, це відстань від Землі до Сонця. Інші вимірювання вказують вагу Землі, точну орієнтацію по сторонах світу... З галереї піраміди, що веде до «царської камери», відкривається вид прямо на Полярну зірку...

Який вид відкривається нам сьогодні крізь цю товщу тисячоліть? Куди веде нас сучасна галерея знань? Наш сьогоднішній рівень знань опирався на якусь практичну діяльність людства. Тому щоразу, коли ми виявляємо у древніх сувоях дивовижну обізнаність, яка не спирається на попередній досвід, виникає як би з небуття, напрошується припущення, що відомо-

сті ці могли бути залишками знань попередніх цивілізацій, які вдалося зберегти після катастрофи - загибелі планети Фаєтон і всіх належних звідти наслідків.

Про існування якоїсь касти вчених - носіїв таємних знань - писав свого часу і Ньютон: «Існують інші великі таємниці, про які не вихваляються великі присвячені... Якщо правда те, про що пише Гермес, їх не можна досягнути без того, щоб світ не опинився у величезній небезпеці». Далі вчений пише: «Якщо я бачив далі, то тільки тому, що «стояв» на плечах гігантів». Інший вчений Плу-тарх повідомляє, що він, будучи учнем Аристотеля, прилучався до знань, які філософи називали «усними» та «секретними» і не піддавалися широкому розголосу. Навіть могутні завойовники світу, до яких відносився Македонський, і які звикли вирішувати питання життя і смерті народів і країн, з повагою і лагідністю застигали перед осколками «спадщини таємних знань». Провідавши могилу Гермеса Трисмегиста, Македонський з мовчазною скорботою взирав на безіменний камінь, який лежав на його могилі.

Покоління дослідників і тлумачів стародавніх текстів билися над загадкою, пов'язаної з Гермесом, ким же він є? Де отримав езотеричні таємні знання окультистів. Американський езотерик Менлі Холл у своїй праці «енциклопедичний виклад символічної філософії» зазначає: «Ямвліх стверджує, що Гермес був автором двадцяти тисяч книг, Мането збільшує число до 26 000 - цифра, яка говорить сама за себе. Одиночна фігура, навіть одягнена божественними прерогативами, навряд чи могла впоратися з такою божественною працею. Серед наук і мистецтв, які Гермес відкрив людям, були медицина, хімія, музика, юриспруденція, астрологія, риторика, магія, філософія, географія, математика, анатомія і ораторське мистецтво».

Інші дослідники вважають, що саме Гермес був відомий євреям як Енох. Він був прийнятий і в міфологію греків. А у стародавніх римлян прозивався Меркурієм. У єгипетському зображенні Тота, він викладений записуючим текст на воскову таблицю. Згідно з легендою, коли Гермес ходив по землі серед людей, він довірив своїм послідовникам священну книгу Тота. Ця книга містить секрети процесу відродження людства...

Увага. У VI ст. до н.е. єгипетські жреці говорили вченому Солону: «Солон, ви греки, як діти ... вам нічого не відомо про давні часи «сивого» минулого...». І тут же вимагали зберігати в таємниці стародавні знання. Ти вчиши неправильно, розголосивши вчення, призначені для чисто усного викладу. Чим же ще ми будемо відрізнятися від інших людей, якщо наші вчення, на яких ми виховані, стануть загальнодоступними? (Солон близько 640-558 до н. е. - афінський політик, реформатор і законодавець. Заклав основи Афінської демократії). Один з магічних єгипетських папірусів починається і закінчується наказом: «Замкни уста! Захисти свої уста». В Індії ще 150 років тому якщо людина нижчої касті свідомо або ненавмисно підслуховував читання священних книг брамінів, то йому вливали у вуха розплавлений свинець.

Просте питання: - Якщо люди п'яте покоління розумних істот на нашій планеті, то куди поділись попередники?

*****

Вчені дивуються, якщо вид гомо сапієнс (в фізіологічному сенсі), існував на Землі вже близько 50-70 тисяч років тому, то чому людство за такий строк не змогло досягти того, що вдалося нам за якісь 5 -7 тисяч років «писаної» історії? Ми шукаємо матеріальні «речові» сліди «протоцивілізації» і не знаходимо їх. Свідченням, непідвладним часу, може бути тільки Знання та інформація, що передаються з одного покоління до іншого.

Людству багато в чому треба було починати спочатку. З попелу народжувався новий світ. Дивно, що скачок «в цивілізацію» стався в строго локалізованих місцях - в долинах великих річок: Нілу, Тигру, Євфрату, Інду, Хуанхе. Так, ймовірно, знання їх були уривчасті. Але це були точні знання. І вони несли риси одного і того ж походження.

Закінчуючи свою розповідь, дід Опанас зазначає: - Планета Земля протягом мільярдів років своєї історії пережила численні катастрофи, що не раз ставили на грань виживання усе живе на планеті, в тому числі людство. Є дані, що близько 300 млн. років тому Земля пережила потужний потік ультрафіолетового випромінювання спричинене вибухом наднової зірки. Наслідком опромінення смертоносним ультрафіолетом стала

загибель 70% живих організмів планети.

Однак наймасштабніший катаклізм стався в епоху народження Землі. Мається на увазі зіткнення нашої планети з дещо меншою планетою, масою приблизно до Марсу. Внаслідок удару вивільнилася величезна кількість енергії, Земля розплавилася, а на її орбіту було викинуто велику кількість матеріалу, що тривалий час оберталося навкруг землі по замкнутій орбіті. Тож окремі вчені кажуть: «Саме з нього сформувався супутник нашої планети Місяць».

Бомбардування Землі дрібнішими небесними тілами – астероїдами суттєво впливало як на формування планети, так і на зародження і розвиток життя на ній. Зокрема висловлено припущення, що життя на Землю було занесене з космосу. Інша гіпотеза наводить аргументи на користь того, що воду наша планета отримала також з космосу в тілі численних астероїдів, що бомбардували поверхню планети.

На початку 80-х р. ХХ ст., коли у Карибському басейні розпочалися пошуки слідів падіння астероїда, сліди ще однієї планетарної катастрофи були знайдені в льодовиках Гренландії, на острові Ява, що датуються часом близько 75 тис. р. Величезну кількість вулканічного попелу та сірчаних сполук було викинуто в атмосферу. Вулканічний попіл являв собою мікроскопічні уламки кварцу, який при вдиханні травмував легені тварин та людей. Ці смертельно небезпечні фактори призвели до масового вимирання не тільки флори та фауни, але й первісних людей (внаслідок чого загинуло 3/4 частин людства).

У спіралі історичного розвитку людства мало місце змін різноманітних екосистем, і летальні кризи виникали передусім саме у найдосконаліших екосистемах, пов'язаних із зникненням тих чи інших елементів. Через постійну взаємодію творчих і руйнівних сил виникали й гинули види, роди і навіть цілі ряди і класи живих організмів. Життя зазнавало чималих втрат.

*****

Питання: - Коли зародилось людство? Офіційно 40 тисяч років - з моменту появи на Землі кроманьйонця. По скрупульозним обчисленням астрономів і жерців древніх майя, історія людства почалася в 5 041 738 році до нової ери. Виявлена дивна періодичність катастроф на нашій планеті, кожні 12 тис. років.

Короткі історичні дати та події в Україні

Велику тінь наклали на історію України, виклад давньої історії слов'ян нині базується виключно на тих письмових свідченнях, які стали доступними після знищення першоджерел. Шанувальники цих письмових свідчень переконують нас у тому, що дані документи начебто надійні і їм потрібно беззаперечно довіряти. Є одне АЛЕ, виявилось, що оригіналів літописів 11-13 століть за останні 500 років так ніхто і не бачив. Московські царі та їхні прислужники, впродовж 16-19 століть свідомо нищили історію слов'ян-росів та їх потомків – українців. Заради своєї величі, країна Моксель йшла на безліч злочинних дій.

Потрібно шукати правду, бо наслідки фальсифікацій тієї пори, ми відчуваємо і нині. Вдумайтесь в брехню, підступний австрійський генштаб придумав у XVIII ст. українську мову, українську культуру, та й саме слово «Україна». І все заради розвалу Росії і щоб посварити між собою «братні» народи.

Таблиця історичних дат та подій на території України:

Від 5(?) до 2 млн років тому.	Відродження та поява первісних людей на Землі (за різними показниками).
Біля 1 млн років тому.	Поява найдавніших людей на території сучасної України.
1 млн – 11 тис. років тому.	Палеоліт або давній кам'яний вік.
Близько 40–35 тис. років тому.	Поява на території сучасної України людини сучасного типу.
10–8 тис. р. тому.	Мезоліт або середній кам'яний вік.
8–5 тис. років тому.	Неоліт або новий кам'яний вік.
Початок 4 –серед. 3 тис. до н. е.	Енеоліт або мідно-кам'яний вік.
IV—III тис. до н. е.	Розселення племен трипільської культури на території майбутніх Єлисаветградських землях.
2 тис. р. до н.е. – VIII ст. до н.е.	Бронзовий вік.

VII—VI ст. до н. е.	Грецька колонізація Північного Причорномор'я.
VIII-IV ст. до н.е.	Ранній залізний вік.
IX-VII ст. до н.е.	Панування в північних степах України кімерійців та розселення їх між Дністром і Доном, а також на Кримському та Таманському півостровах.
VII-III ст. до н.е.	Перебування на українських землях скіфів.
III ст. до н.е. – III ст. н.е.	Проживання на півдні України сарматів, (на території Північного Причорномор'я та майбутніх Кіровоградських землях).
I-II ст.	Перші згадки про слов'ян-венедів у писемних джерелах Плінія Старшого, Тацита, Птолемея.
III-IV ст.	Перебування готів на українських землях.
V-VII ст.	Велике слов'янське розселення. Виникнення та розквіт Київської Русі.
IV—VII ст.	Формування перших східнослов'янських політичних об'єднань — союзів племен.
Кінець VIII – почат. IX ст.	Утворення Київського князівства, праукраїнської держави Руська земля з центром у Києві.
860 р.	Перший похід русичів, очолюваних князем Аскольдом на Константинополь (Царгород)
882 р.	Убивство князя Аскольда та захоплення князівської влади в Києві Олегом. Виникнення держави Київська Русь.
907, 911р.	Повторні походи русичів князя Олега на Царгород.
941, 944 р.	Походи князя Ігоря на Візантію.
945 р.	Повстання деревлян і вбивство князя Ігоря

946 р.	Посольство княгині Ольги до Царгорода.
968 р.	Перший Балканський похід князя Святослава.
969–971 рр.	Другий Балканський похід князя Святослава
988 р.	Початок запровадження князем Володимиром християнства як державної релігії Київської Русі.
1036 р.	Розгром князем Ярославом Мудрим печенігів під Києвом.
1054 р.	Перша згадка в літописі Києво-Печерського монастиря.
1054–1113 рр.	Співправління трьох братів Ярославичів – Ізяслава, Святослава та Всеволода.
1068 р.	Повстання в Києві проти Ярославичів.
1097 р.	Любецький з'їзд князів.
1113 р.	Народне повстання в Києві.
1113 р.	Прийняття «Статуту» Володимира Мономаха. Київська Русь за часів роздробленості. Галицько-Волинська держава.
1152–1187 рр.	Зміцнення Галицького князівства за правління Ярослава Осмомисла.
1169 р.	Захоплення й розорення Києва об'єднаним військом 12 руських князів, очолюваним Андрієм Боголюбським.
1185 р.	Невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців, що став підґрунтям для поеми «Слово о полку Ігоревім».
1187 р.	Перша літописна згадка назви «Україна» стосовно земель Південної Київщини та Переяславщини.
1199 р.	Об'єднання волинським князем Романом Мстиславичем Галицької і Волинської земель

1206–1238 рр.	Утворення Галицько-Волинського князівства Період міжусобиць, боярських змов та іноземного втручання в галицько-волинські справи.
31 травня 1223 р.	Битва на річці Калці.
1238 р.	Утвердження князя Данила Романовича в Галичі. Розгром військом Данила Галицького рицарів-хрестоносців під Дорогочином.
1239 р.	Спустошення монголами Переяславської й Чернігівської земель.
Кінець листопада – почат грудня 1240	Облога й захоплення Києва військами монгольського хана Батия.
Грудень 1240 р. – березень 1241 р.	Спустошення монголами земель Київського та Галицько-Волинського князівств.
17 серпня 1245 р.	Ярославська битва.
1253 р.	Коронування Данила Галицького послами Папи Римського Інокентія IV.
1264 р.	Смерть Данила Галицького.
1264–1301 рр.	Князювання Лева Даниловича (сина Данила Галицького) у Галицькій та Перемишльській землях.
1269–1288 рр.	Князювання Володимира Васильковича (сина Василька Романовича, брата Данила Галицького) на Волині.
1301–1308(15) рр.	Правління Юрія I Львовича, що об'єднав під своєю владою всі землі Галицько-Волинської держави.
1315–1323 рр.	Князювання в Галицько-Волинському Андрія та Лева II Юрійовичів.
1324–1340 рр.	Князювання в Галицько-Волинському Мазовецького княжича Болеслава Юрія II.
1340 р.	Смерть Юрія II. Перший похід польського короля Казимира III на Львів. Початок боротьби за Галицько-волинські землі між Литвою та Польщею.

1349 р.	Похід польського короля Казимира III на Галицько-Волинську Русь і підкорення більшості її земель. Політичний устрій, соціально-економічний, культурний розвиток Київської Русі та Галицько-Волинської держави в IX-XIV
992–996 рр.	Спорудження Десятинної церкви в Києві.
1037-1039 рр.	Спорудження Софійського собору в Києві, при соборі створено літопис, названий найдавнішим Київським зводом.
1056–1057 рр.	Створення «Остромирового Євангелія» – найдавнішої з книг, яка береглася до наших днів.
1073, 1076 р.	Створення «Ізборників» для князя Святослава Ярославича.
1097 р.	Князівський з'їзд у Любечі.
1108 р.	Заснування онуком Ярослава Мудрого Святополком Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві.
1113 р.	Завершення ченцем Києво-Печерської лаври Нестором написання літопису «Повість минулих літ».
1113—1125 рр.	Князування Володимира Мономаха.
1117 р.	Укладення «Повчання» В. Мономаха
1187 р.	Перша літописна згадка назви «Україна» щодо земель Південної Київщини та Переяславщини.
1199 р.	Об'єднання волинським князем Романом Мстиславовичем Галицької і Волинської земель і утворення Галицько-Волинського князівства.
1223 р.	Поразка руських дружин і половецького війська в битві на річці Калці.
1230–ті рр.	Написання «Слова про погибель Руської землі».
1237—1240 рр.	Монгольська навала на Русь (почат.)

1238 р.	Перемога військ Данила Галицького над німецькими лицарями-хрестоносцями під Дорогочиним.
1256 р.	Перша літописна згадка про м. Львів.
1262-1292 рр.	Укладення Галицько-Волинського літопису, що містить дві самостійні частини: Галицьку (1201–1261) і Волинську (1262–1292).
1324 р.	Перша писемна згадка про чинність на українських землях (у Володимирі-Волинському) магдебурзького Права. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та інших.
1349 р.	Приєднання до Угорського королівства Шипинської землі (Буковини).
1350—1352 рр.	Боротьба польсько-угорської коаліції з Литовським князівством за Волинські землі.
1352 р.	Укладення польсько-литовської угоди, за якою до Польського королівства відійшли Галичина та частина Поділля, а до Великого князівства Литовського – Волинь і Берестейська земля.
1359 р.	Утворення Молдавського князівства та захват Шипинської землі (Буковини).
24 вересня — 25 грудня 1362 р.	Битва на Синіх Водах (Синьоводська битва) між литовсько-руським військом Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича та ордами монголо-татарських правителів на Поділлі, поблизу фортеці Торговиці (тепер село Новоархангельського району Кіровоградської області). Приєднання до Великого князівства Литовського Київщини, Поділля й Переяславщини.
14 серпня 1385 р.	Укладення Кревської унії.
1387 р.	Остаточне приєднання Галичини до Польського королівства.

1393 р.	Приєднання Поділля до Польського королівства.
12 серпня 1399 р.	Поразка литовсько-руського війська, очолюваного князем Вітовтом, у битві з ординцями на річці Ворсклі.
15 липня 1410 р.	Грюнвальдська битва (під Таненбергом).
2 жовтня 1413 р.	Укладення Городельської унії.
Липень 1416 р.	Розорення Києва ногайською ордою хана Едигея.
1435 р.	Битва під Вількомиром (сучасне місто Укмерге в Литві).
1443 р.	Відокремлення Кримського ханства від Золотої Орди.
1447 р.	Перший напад військ кримського хана на українські землі.
1449 р.	Утворення Кримського ханства.
1458 р.	Поділ Київської митрополії на Київську та Московську.
1463 р.	Перша згадка про існування у Львові Успенського православного братства
1481 р.	Так звана «Змова руських князів».
1482 р.	Спустошення Києва ордами кримського хана Менглі-Гірея.
1489 р.	Перша згадка про українських козаків у писемних джерелах.
1490-1492 рр.	Організація селянського повстання на Буковині та на Покутті.
1492 р.	Документальна згадка про козаків у листі великого князя литовського Олександра Казимировича до Кримського хана Менглі-Гірея.
1508 р.	Повстання Михайла Глинського.
1526 р.	Загарбання західної частини Закарпаття австрійськими Габсбургами, східної – Трансільванським князівст.
1529 р.	Прийняття Першого Литовського статуту.

1555 (1556) р.	Спорудження Дмитром Вишневецьким оборонного замку на острові Мала Хортиця.
1557 р	Прийняття «Устави на волоки».
1566 р.	Прийняття 2-го Литовського статуту. Українські землі під владою Речі Посполитої. Наростання національно визвольної боротьби українського народу.
1569 р.	Укладення Люблінської унії.
1572 р.	Універсал польського короля Сигізмунда II Августу про залучення на військову службу 300 запорозьких козаків. Початок формування реєстрового козацького війська.
1577 р.	Похід запорозьких козаків, очолюваних Іваном Підковою, до Молдавії.
1578 р.	Козацька реформа короля Стефана Баторія. Збільшення реєстру до 500 козаків.
1588 р.	Прийняття Третього Литовського статуту.
1591–1593 рр.	Козацьке повстання під проводом Криштофа Косинського.
1594–1596 рр.	Козацьке повстання під проводом Северина Наливайка.
1596 р.	Берестейська церковна унія.
1599 р.	Повстання запорожців на турецьких галерах, очолюване Самійлом Кішкою.
1606 р.	Узяття запорозькими козаками турецької фортеці Варна.
1609 р.	Похід запорозьких козаків на турецькі фортеці Ізмаїл, Кілію та Акерман.
1609–1612 рр	Участь запорозьких козаків у поході польсько-литовського війська на Москву.
1616 р.	Похід запорозьких козаків, очолюваних гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, на Кафу, узяття її та

	звільнення невільників.
1617р.	Укладення Вільшанської польсько-козацької угоди, за якою козаки, не внесені до реєстру, повинні були повернутися під владу шляхти.
1619 р.	Укладення Роставицької польсько-козацької угоди, за якою реєстр обмежувався 3 тис. козаків і встановлювалася заборона їх походів до турецьких володінь.
1620 р.	Цецорська битва.
1620 р.	Відновлення ієрархії Православної українсько-білоруської церкви.
1621 р.	Хотинська війна.
1625 р.	Виступ козаків на чолі з гетьманом Марком Жмайлом.
1625 р.	Укладення Куруківської польсько-козацької угоди. Збільшення реєстру до 6 тис. козаків.
1630 р.	Козацьке повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила).
1632 р.	Ухвалення Речю Посполитою «Статей про заспокоєння грецької віри». Легалізація Православної церкви.
1635 р.	Зруйнування запорозькими козаками на чолі з Іваном Сулимою фортеці Кодак.
1637–1638 рр.	Козацьке повстання під проводом Павла Бута (Павлюка), Якова Острянина та Дмитра Гуні.
1638 р.	Прийняття сеймом Речі Посполитої «Ординації Війська Запорозького реєстрового».
1556–1561 рр.	Створення Пересопницького Євангелія.
1574 р.	Видання Іваном Федоровим у Львові «Апостола» – першої друкованої книги та «Буквара» – першого друкованого

	шкільного підручника на українських землях.
1578 р.	Заснування князем К.В. Острозьким в Острозі друкарні й школи.
1581 р.	Видання І. Федоровим в Острозі першого повного видання Біблії церковно-слов'янською мовою.
1585–1586 рр.	Заснування Львівського Успенського братства. Організація братської друкарні й школи.
1587 р.	Видання в Острозі 1-го полемічного твору Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного».
1596 р.	Берестейська церковна унія.
1615 р.	Заснування Київського Богоявленського братства та школи при ньому.
1615 р.	Початок діяльності друкарні Києво-Печерського монастиря, створеної архімандритом Єлис. Плетенецьким.
20–ті рр. XVII ст.	Укладення Густинського літопису.
1631 р.	Відкриття архімандритом Києво-Печерського монастиря Петром Могилою Лаврської школи.
1632 р.	Початок діяльності Києво-Могилянського колегіуму, утвореного внаслідок об'єднання Братської й Лаврської шкіл. Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої середини XVII ст.
25 січня 1648 р.	Початок Національно-визвольної війни. Повстання козаків на Запорозькій Січі й обрання гетьманом Богдана Хмельницького.
5–6 травня 1648 р.	Битва під Жовтими Водами.
16 травня 1648 р.	Битва під Корсунем.
11-13 серпня 1648	Битва під Пилявцями.
23 грудня 1648 р.	Урочистий в'їзд гетьмана Богдана Хмельницького до Києва.

30 червня, 13 серпня 1649 р.	Облога повстанським військом фортеці Збараж.
5–6 серпня 1649 р.	Битва під Зборовом.
8 серпня 1649 р.	Укладення Зборівського мирного договору.
Серпень 1650 р.	Перший похід війська Богдана Хмельницького до Молдавії.
18–30 червня 1651	Битва під Берестечком.
18 вересня 1651 р.	Укладення Білоцерківського мирного договору.
22–23 травня 1652	Битва під Батогом.
Липень – серпень 1652 р.	Другий молдавський похід.
Квітень – травень 1653 р.	Третій молдавський похід.
Серпень – вересень 1653 р.	Четвертий молдавський похід. Загибель Тимоша Хмельницького.
1 жовтня 1653 р.	Земський собор у Москві ухвалив рішення про прийняття Війська Запорозького під протекцію московського царя.
11 жовтня, 5 грудня 1653 р.	Жванецька облога
8 січня 1654 р.	Козацька рада, скликана Богданом Хмельницьким у Переяславі, ухвалила присягнути на вірність московському цареві.
27 березня 1654 р.	У Москві було укладено «Березневі статті» – договір між Московською державою та Гетьманщиною.
18–20 листопада 1654 р.	Героїчна оборона повстанцями міста Бужі.
14–17 січня 1655 р.	Героїчна оборона Умані загонами Івана Богуна.
19–20 січня 1655 р.	Битва під Охматовим.
19 вересня – 29 жовтня 1655 р.	Облога Львова військом Богдана Хмельницького.
26 жовтня 1656 р.	Укладення у Вільно перемир'я між

	Московською державою й Річчю Посполитою.
27 липня 1657 р.	Смерть гетьмана Бог. Хмельницького.
25 жовтня 1657 р.	Генеральна козацька рада в Корсуні обрала гетьманом Івана Виговського.
15 травня 1658 р.	Придушення І. Виговським антигетьманського виступу, очолюваного полтавським полковником М. Пушкарем та запорозьким кошовим отаманом Яковим Барабашем (1657–1658).
6 вересня 1658 р.	Укладення україно-польської Гадяцької угоди.
1658–1659 рр.	Україно-московська війна.
28–29 червня 1659	Конотопська битва.
11 вересня 1659 р.	Зречення гетьманства І. Виговським за вимогою козаків під Германівкою.
17 жовтня 1659 р.	Новообраний гетьман Юрій Хмельницький підписав із Москвою Переяславські статті.
50–ті рр. XVII ст.	Формування Харківського, Острогозького, Сумського, Ізюмського та Охтирського козацьких полків на Слобожанщині.
Серпень-вересень 1660 р.	Чуднівська кампанія.
Жовтень 1660 р.	Укладення україно-польського Слободищенського трактату.
1661 р.	Видання друкарнею Києво-Печерської лаври «Києво-Печерського патерика».
1663 р.	Поділ Війська Запорозького на лівобережний і правобережний гетьманати.
1663–1665 р.	Гетьманування на Правобережжі Павла Тетері.
1665 р.	Укладення лівобережним гетьманом Іваном Брюховецьким україно-московської угоди – Московських статей.
Січень 1666 р.	На козацькій раді в Чигирині правобережним гетьманом обрано Петра

	Дорошенка.
30 січня 1667 р.	Укладення між Московською державою та Річчю Посполитою Андрусівського перемир'я.
3 березня 1669 р.	Укладення новообраним лівобережним гетьманом Дем'яном Многогрішним україно-московської угоди (Глухівські статі).
10–12 березня 1669 р.	Старшинська козацька рада в Корсуні за пропозицією П. Дорошенка ухвалює рішення про визнання протекторату Османської імперії над Правобережною Україною.
13 березня 1672 р.	Обрання на козацькій раді в Конотопі гетьманом Лівобережної України Івана Самойловича. Укладення україно-московських Конотопських статей.
18 жовтня 1672 р.	Укладення Бучацького мирного договору між Річчю Посполитою та Османською імперією.
1673–1676 р.	Польсько-турецька війна за Правобережну Україну.
1676 р.	Укладення Журавненської мирної угоди між Річчю Посполитою та Османською імперією.
1677 р.	Перший Чигиринський похід турецько-татарської армії.
1677–1681 р.	Московсько-турецька війна за Правобережну Україну.
1678 р.	Другий Чигиринський похід турецько-татарської армії.
13 січня 1681 р.	Укладення Бахчисарайської мирної угоди між Московською державою, Кримським ханством та Османською імперією.
1685 р.	Відновлення урядом Речі Посполитої козацького устрою на Правобережній Україні – Богуславського, Брацлавсь-

	кого, Фастівського та Корсунського полків.
6 травня 1686 р.	Укладення «Трактату про вічний мир між Московською державою та Річчю Посполитою».
Травень-червень 1687 р.	Перший кримський похід об'єднаної московсько-української армії.
25 липня 1687 р.	Обрання гетьманом І. Мазепи. Укладення українсько-московських Коломацьких статей.
1689 р.	Другий Кримський похід московсько-української армії.
1690–1696 р.	Спорудження коштом гетьмана Івана Мазепи Богоявленської церкви Братського монастиря та Миколаївського собору в Києві.
1694 р.	Києво-Могилянська колегія отримує статус вищого навчального закладу – академії.
1695–1700 р.	Спорудження на замовлення гетьмана І. Мазепи Вознесенського собору в Переяславі.
1699 р.	Постанова сейму Речі Посполитої про ліквідацію козацтва на Правобережній Україні.
1700–1702 р.	Спорудження коштом гетьмана І. Мазепи будинку Чернігівського колегіуму (діяв до 1776 р.).
1702–1704 р.	Національно-визвольне повстання проти польського панування на Правобережжі.
1700–1721 р.	Північна війна Росії зі Швецією.
1703 р.	Спорудження коштом гетьмана Івана Мазепи навчального корпусу Києво-Могилянської академії.
1704–1716 р.	Діяльність у Києво-Могилянській академії Феофана Прокоповича, професора філософії й богослов'я, ректора.

Жовтень 1708 р.	Перехід І. Мазепи з п'ятитисячним козацьким військом на бік шведського короля Карла XII.
14 травня 1709 р.	Зруйнування за наказом царя Петра I Чортотлицької Січі.
27 червня 1709 р.	Полтавська битва.
1709 р.	Прийняття Решетилівських статей.
1709–1711 р.	Кам'янська Січ.
5 квітня 1710 р.	Прийняття Конституції П. Орлика – «Пактів і Конституцій прав і свобод Війська Запорозького».
Весна 1711 р.	Похід П. Орлика разом із татарами на Правобережну Україну.
12 липня 1711 р.	Укладення російсько-турецького Прутського договору.
1711 – 1734 р.	Олешківська Січ.
1712 р.	Укладення російсько-турецького Адріанопольського договору.
1720 р.	Указ Петра I про заборону друкувати книжки українською мовою.
2 квітня 1722 р.	Указ російського імператора Петра I про скасування в Лівобережній Україні гетьманства й утворення для Управління нею Малоросійської колегії.
1722–1794 рр.	Роки життя філософа й поета Сковороди.
1723 р.	Подання українською старшиною Московському царю Петру I Коломацьких чолобитних.
Червень 1727 р.	Обрання гетьманом Данила Апостола.
1727 р.	Заснування Харківського колегіуму.
1728 р.	Прийняття так званих «Решительных пунктов».
1730–1740 р.	Укладення зводу правових актів Гетьманщини «Права, за якими судиться малоросійський народ».
1731–1744 р.	Спорудження архітектором І. Шеделем

	дзвіниці Києво-Печерської лаври.
1734 р.	Гайдамацьке повстання проти польського панування на Правобережжі, очолюване Верланом.
1734–1750 р.	Період правлінням гетьманського уряду.
1734–1775 р.	Нова (Підпільненська) Січ.
1738–1745 р.	Виступи опришків під проводом О.Довбуша на Прикарпатті.
1738 р.	Заснування Переяславського колегіуму.
1738 р.	Відкриття співацької школи в Глухові.
1745–1760 р.	Спорудження у Львові собору Святого Юра – кафедрального собору греко-католицької церкви (архітек. Меретин).
1747–1753 р.	Спорудження Андріївської церкви в Києві (архітек. Варфоломій Растреллі).
1750 р.	Відновлення гетьманства на Лівобережній Україні. Початок гетьманування К. Розумовського.
1751 р.	Утворення гетьманом К. Розумовським придворного театру в Глухові.
1752–1755 рр.	Спорудження в Києві царського Марійського палацу (архітектори В. Растреллі та І. Мічурін).
1752 р.	Початок будівництва фортеці Святої Єлисавети на правому березі Інгулу.
1752 р.	Створено військово-поселенську територію Нову Сербію куди увійшли майбутні землі Кіровоградщини.
1753 р.	Розширення Слов'яно-Сербії.
1753–1755 р.	Спорудження Кловського палацу в Києві.
1754 (1752) р.	Офіційний (не офіційний 1752) рік народження міста Єлисаветграда (Кіровограда-Кропивницького)
1754 р.	Створення Новослобідського козацького полку.

1759 р.	Новослобідські козачі поселення були приєднані до Нової Сербії.
1764 р.	Скасовані Нова Сербія і Новослобідський козацький полк, їхні території під назвою Єлисаветинської провінції ввійшли до складу утвореної указом Новоросійської губернії.
10 листопада 1764	Указ Катерини II про ліквідацію гетьманства в Україні й утворення Другої Малоросійської колегії.
1765 р.	Ліквідація козацького полкового устрою на Слобожанщині.
Травень 1768 р.	Початок Коліївщини – гайдамацького національно-визвольного повстання на Правобережжі.
1768–1774 р.	Російсько-турецька війна за вихід до Чорного моря. Участь у ній лівобережних і запорозьких козаків.
1769–1774 р.	Укладення Григорієм Сковородою збірника «Басні Харківськія».
1769–1779 р.	Перебування Дмитра Бортнянського в Італії. Створення опер «Алкід», «Квінт Фабій», «Креонт»...
1772 р.	Перший поділ Речі Посполитої.
10 липня 1774 р.	Укладення російсько-турецького Кючук-Кайнарджийського мирного договору.
1775 р.	Укладення австрійсько-турецької Константинопольської конвенції. Захоплення Австрією Буковини.
4 червня 1775 р.	Зруйнування російськими військами Нової (Підпільненської) Січі.
1775 р.	Заснування запорожцями, які переселилися до турецьких володінь, Задунайської Січі.
1775 р.	Константинопольська конвенція між Австрією та Туреччиною. Загарбання австрійськими Габсбургами Буковини.

70–80–ті р. XVIII ст.	Реформи Марії-Терезії та Йосифа II.
1782 р.	Указ імператора Йосифа II про ліквідацію особистої залежності селян.
8 квітня 1783 р.	Указ Катерини II про приєднання до Російської імперії Криму.
3 травня 1783 р.	Указ Катерини II про закріпачення селян Лівобережної та Слобідської України.
1783 р.	Відкриття у Львові греко-католицької семінарії, переведеної туди з Відня.
1785 р.	Відновлення діяльності Львівського університету.
21 квітня 1785 р.	Видання Катериною II "Грамоти на права, вольності й переваги благородного російського дворянства", за якою українській козацькій старшині надавалися рівні права з російським дворянством.
1787–1791 р.	Російсько-турецька війна.
1788 р.	Створення Війська вірних козаків (Чорноморського козацького війська).
1791 р.	Укладення російсько-турецького Яського мирного договору.
1791 р.	Таємна місія Василя Капніста до пруського короля Фрідріха Вільгельма II.
1792 р.	Переселення Чорноморського козацького війська на Кубань.
1793 р.	Другий поділ Речі Посполитої.
1795 р.	Третій поділ Речі Посполитої.
1796 р.	Створено Єлисаветградський повіт Новоросійської губернії Російської імперії.
1798 р.	Видання в Петербурзі перших трьох частин «Енеїди» І. Котляревського.
8 жовтня 1802— 15 травня 1803 р.	Єлисаветградський повіт у складі Миколаївської губернії.
15 травня 1803— 6 січня 1921 р.	Єлисаветградський повіт у складі Херсонської губернії.

1806–1812 р.	Російсько-турецька війна.
1805 р.	Відкриття Харківського університету.
1806 р.	Утворення Новоросійського (Усть-Дунайського Буджацького) козацького війська (існувало до липня 1807 р.).
1810–1815, 1831 р.	«Холерні бунти» на Закарпатті.
1810 р.	Утворення музею старожитностей у Феодосії.
1811–1818 рр.	Діяльність Філотехнічного товариства (науково-просвітницького), організованого В. Каразіним у своєму помісті (селище Кручик Харківської губернії).
1812 р.	Заснування Нікітського ботанічного саду поблизу Ялти.
1812–1829 р.	Діяльність Товариства наук при Харківському університеті.
1812 р.	Російсько-французька війна.
1813–1835 р.	Антикріпосницький селянський рух під проводом Кармелюка на Поділлі.
1814 р.	Утворення першої професійної театральної трупи в Харкові.
1816 р.	Заснування в Перемишлі «Товариства галицьких греко-католицьких священників для поширення листами просвіти та культури серед вірних».
1817 р.	Відкриття у Львові культурно-просвітницької установи – Інституту Оссолінських.
1817 р.	Заснування Рішельєвського лицю в Одесі.
1817 р.	Заснування реальної (торгової) академії у Львові.
1817 р.	Створення перших військових поселень у Слобідсько-Українській губернії.
1817–1818 р.	Повстання бузьких козаків на Херсонщині.
1818–1819 р.	Діяльність масонської ложі «Любов до істини» в Полтаві.

1818–1821 р.	Діяльність театральної трупи на чолі з І. Котляревським та М. Щепкіним у Полтаві.
1819 р.	Заснування Волинської гімназії Кре-м'янецького ліцею.
1819 р.	Повстання військових поселенців у Чугуєві.
1819 р.	Організація Малоросійського таємного товариства в Полтаві (В. Лукашевич).
1820–1830 р.	Виступи опришків на чолі з Мироном Штолюком у Східній Галичині та Північній Буковині.
1820 р.	Відкриття Гімназії вищих наук коштом князя О.Безбородька в Ніжині (у 1832 році реорганізована в ліцей).
1825 р.	Збудовано перший в Україні пароплав.
25 грудня 1825 р.- 4 січня 1826 р.	Повстання чернігівського полку.
1826 р.	Організація в Харківському університеті таємного молодіжного демократичного гуртка.
1827–1830 р.	Діяльність Ніжинського таємного демократичного гуртка в Гімназії вищих наук.
1828–1829 р.	Російсько-турецька війна.
1828 р.	Заснування археологічного музею в Одесі
1830–1831 р.	Польське національно-визвольне повстання. Поширення дій повстанців на Волинь, Поділля та Київщину.
1832–1864 р.	Роки існування Азовського козацького війська.
1830–ті р. XIX ст.	Початок промислової революції в Україні.
1833–1837 р.	Діяльність «Руської трійці».
1834 р.	Відкриття університету Святого Володимира в Києві.
1837 р.	Видання «Руською трійцею» в Будапе-

	шті альманаху «Русалка Дністрова».
1840 р.	Перше видання «Кобзаря» Т.Шевченка в Петербурзі.
1844 р.	Відкриття Технічної академії у Львові.
1843–1844 р.	Селянські виступи під проводом Л. Кобилиці в Північній Буковині.
Грудень 1845 р - березень 1847 р.	Діяльність таємного Кирило-Мефодіївського братства в Києві.
1846 р.	Видання в Москві О. Бодянським історичної праці «Історія Русів».
2 травня 1848 р.	Виникнення Головної Руської Ради.
15 травня 1848 р.	Ухвалення у Відні закону про скасування кріпосного права в Східній Галичині.
Червень 1848 р.	Перший слов'янський конгрес у Празі.
9 серпня 1848 р.	Ліквідація кріпосного права на Буковині.
Листопад 1848 р. – 1849 р.	Знову селянський рух під проводом Кобилиці в Північній Буковині.
1851 р.	Розпуск австрійським урядом Головної Руської Ради.
1853–1856 р.	Кримська війна.
1855 р.	Масовий антикріпосницький рух «Київська козаччина».
1856 р.	Похід «У Таврію за волею».
1856–1916 р.	Життя та діяльність І. Франка.
1856–1860 р.	Організація та діяльність Харківсько-Київського таємного політичного товариства.
1857 р.	Ліквідація військових поселень у Росії.
1857 р.	Створення Таємного комітету для підготовки селянської реформи.
60–80–ті р. ХІХ ст.	Завершення промислової революції на українських землях.
1860–1862 р.	Існування недільних шкіл у Наддніпрянщині.
1860 р.	Створення Київської (Старої) громади.
19 лютого 1861 р.	Маніфест царя Олександра I про ска-

	сування кріпосного права в Росії.
1861 р.	Створення у Львові культурно-просвітницького товариства «Руська бесіда».
1862 р.	Створення С. Гулаком-Артемівським першої української опери «Запорожець за Дунаєм».
18 липня 1863 р.	Валуєвський циркуляр.
1863–1864 р.	Польське повстання.
1864 р.	Початок здійснення земської, судової та освітньої реформ.
1865 р.	Відкриття Новоросійського університету.
1865 р.	Проведення цензурної реформи.
1865 р.	Відкриття першої в Наддніпрянщині залізниці Одеса-Балта.
1869 р.	Засноване місто Знамянка майбутньої Кіровоградської обл., важливий залізничний вузол України.
1870 р.	Початок здійснення реформи системи міського самоврядування.
1874 р.	Проведення військової реформи. Запровадження загальної військової повинності.
1875 р.	Відкриття Чернівецького університету.
18 травня 1876 р.	Емський указ царя Олександра II.
1877 р.	Дивна «Чигиринська змова».
1867 р.	Конституційне оформлення дуалістичної Австро-Угорської імперії.
1868 р.	Створення у Львові культурно-просвітницького товариства «Просвіта»
1870 р.	Створення Руської ради – політичної організації москвофілів (старорусинів).
1873 р.	Заснування Літературного товариства імені Т.Шевченка.
1880–1881 р.	Діяльність «Південноросійського робітничого союзу».
1882 р.	Створення в Єлисаветграді першої театральньо-професійної трупи під

	керівництвом М. Кропивницького.
1885 р.	Створення Народної ради – політичної організації народовців.
1890–1894 р.	«Нова ера» україно-польських відносин.
1890 р.	Утворення Русько-української радикальної партії (РУРП) – першої української політичної партії.
1892 р.	Виникнення таємної студентської організації «Братство тарасівців».
1892 р.	Створення Наукового товариства ім. Т.Шевченка (НТШ).
1895 р.	Уперше до програми української політичної партії (РУРП) було введено положення про домагання незалежної Української держави.
1899 р.	Створення Української соціал-демократичної партії(УСДП).
1899 р.	Створення Української національно-демократичної партії (УНДП).
1900 р.	Митрополитом УГКЦ стає Андрій Шептицький.
1901 р.	Утворення «Ревізійного союзу українських кооперативів».
1902 р.	Загальний страйк сільгоспробітників у Західній Україні, в Галичині взяло участь понад 200 тис. чол.
1900–1903 р.	Глибока економічна криза.
1903 р.	II з'їзд РСДРП – заснування партії, виникнення більшовицької і меншовицької течії в партії.
1905–1907 рр.	Перша російська революція.
Червень 1905 р.	Повстання моряків на броненосці «Потьомкін».
17 жовтня 1905 р.	Маніфест царя про скликання Державної думи та проголошення демократичних прав і свобод.
Грудень 1905 р.	Збройні повстання в Москві та Україні.

30.10.1905 р.	Відкриття в Одесі першого на території підросійської України товариства «Просвіта».
1905 р.	Повстання на Чорноморському флоті в Севастополі під керівництвом лейтенанта Шмідта. Виступ солдат і робітників у Києві під керівництвом Б.Жаданівського.
1906, (1910) р.	Видання указу й закону про проведення аграрної (Столипінської) реформи.
3 червня 1907 р.	Червневий переворот у Російській імперії. Завершення першої російської революції.
1906,1907, 1907–1912,1912–1917 р.	Періоди діяльності I, II, III, IV Державних дум Росії.
1907 р.	Запровадження загального виборчого права в Австро-Угорщині.
1908 р.	Убивство українським студентом Мирославом Січинським намісника Галичини графа Андрія Потоцького.
1908 р.	Утворення Товариства українських поступовців (ТУП).
1910 р.	Організація польсько-українських збройних сутичок.
1911 р., вересень-жовтень 1913 р.	«Справа Бейліса» - судовий процес у Києві проти єврея Менахема Менделя Бейліса, звинуваченого в убивстві з ритуальною метою християнського хлопчика Андрія Ющинського.
1911 р.	Убивство в Києві П. Столипіна.
1914–1918 рр.	Перша світова війна.
Серпень 1914 р.	Створення Головної Української Ради (ГУР).
Серпень 1914 – червень 1918 р.	Діяльність Союзу визволення України (СВУ).
1914 р.	Створення Легіону Українських Січових Стрільців (УСС).
Вересень 1914 р.	Так звана «Галицька битва».

1915 р.	Узяття російськими військами фортеці Перемишль.
1915 р.	Україна. Бій на горі Маківка.
1915 р.	Створення Загальної Української Ради (ЗУР).
1916 р.	Україна. Бій на горі Лисоня.
Травень-червень 1916 р.	«Брусиловський прорив».
27 лютого 1917 р.	Лютнева демократична революція у Петербурзі.
2 березня 1917 р.	Початок Української революції.
3 березня 1917 р.	Створення Української Центральної Ради (УЦР).
1 квітня 1917 р.	100-тис. демонстрація в Києві на підтримку Центральної Ради під гаслами «Вільна Україна – Великій Росії», «Автономію Україні».
1 квітня 1917 р.	Обрання керівником Центральної Ради М.С.Грушевського, а його заступниками – С.Єфремова і В.Винниченка. Для роботи в міжсесійний період було обрано Малу Раду в складі 20 осіб.
5–8 травня 1917 р.	в Києві відбувся військовий з'їзд близько 700 делегатів від усіх партій, флотів та гарнізонів, який висловив підтримку УЦР. На ньому було обрано Військовий генеральний комітет на чолі з С.Петлюрою.
травень 1917 р.	Близько 3 тис. солдатів та офіцерів створили укр. полк ім. Хмельницького. Із селян було сформовано підрозділ вільного козацтва, а його почесним отаманом обрано командира 1-го Українського корпусу генерала П.Скоโรปадського.
10 червня 1917 р.	Проголошено I універсал УЦР. Головний зміст універсалу полягав у проголошенні автономії України та українці-

	зації. Універсал був негативно сприйнятий Тимчасовим урядом.
15 червня 1917 р.	Створення Генерального Секретаріату на чолі з Винниченком – першого в ХХ ст. українського уряду.
3 липня 1917 р.	Проголошення II універсалу УЦР: відмова від одностороннього проголошення автономії України та узгодження складу Генерального секретаріату й українізації армії з Тимчасовим урядом.
3–4 липня 1917 р.	Виступ самостійників (полуботківців), які намагалися захопити державні установи в Києві та примусити УЦР проголосити незалежність України. Зусиллями УЦР та штабу Київського військового округу повстання було придушене, а полк розформований та відправлений на фронт.
4(17) серпня 1917 р	«Тимчасові інструкції...», тимчасового уряду Генеральному Секретаріату, які позбавляли УЦР законодавчих прав та перетворювали в орган Тимчасового уряду; звужувалася українська територія до 5 губерній (Київської, Волинської, Подільської, Полтавської та Чернігівської).
Серпень 1917 р.	Корніловський заколот.
Вересень 1917 р.	З'їзд народів Росії у Києві.
7 листопада 1917 р.	Проголошення III універсалу УЦР, який передбачав створення Української Народної Республіки (УНР).
11–12 грудня 1917 року.	Перший Український з'їзд Рад у Харкові. Проголошення радянської влади в Україні та оголошення Української Центральної Ради поза законом. Фактично встановилося двовладдя.
Січень 1918 р.	Перша українсько-радянська війна:

	початок більшовицького наступу на Київ. Центральна Рада прийняла 4-й Універсал і проголосила самостійність УНР.
16 січня 1918 р.	Збройне повстання київських більшовиків на заводі «Арсенал».
29 січня 1918 р.	Відбувся бій під Крутами.
30 січня 1918 р.	Уряд В. Винниченка склав повноваження. Новим головою уряду УНР став Всеволод Голубович.
Січень (лютий) 1918 р.	Брестський мир між УНР та державами «Четверного союзу».
Лютий-листопад 1918 р.	Окупація України військами Німеччини та Австро-Угорщини.
1 березня 1918 р.	Центральна Рада України ухвалила закон «Про грошову одиницю УНР», за яким національною грошовою одиницею стала гривня.
3 березня 1918 р.	Берестейський мир (Брест-Литовський мирний договір).
Березень 1918 р.	Відновлення влади УЦР в умовах німецько-австрійської окупації. Ухвалення УЦР Конституції УНР.
24 квітня 1918 р.	Павло Скоропадський у штабі німецьких військ у Києві обговорив можливість здійснення державного перевороту в Україні.
28 квітня 1918 р.	Арешт німецьким командуванням прем'єр-міністра УНР Голубовича, міністрів Жуковського та Ковалевського за звинуваченням у «антинімецькій діяльності».
29 квітня 1918 р.	На з'їзді «хліборобів» було оголошено про розпуск Центральної Ради та проголошено П.Скоропадського гетьманом України.
Серпень 1918 р.	Утворення Українського національного союзу.

Листопад 1918 р.	Українське повстання у Львові (Листопадовий зрив). Проголошення ЗУНР.
12 листопада 1918	Гетьман України Павло Скоропадський узаконив автокефалію української православної церкви.
14 листопада 1918	П.Скоропадський видав універсал про створення федерації з Росією, який викликав велике обурення в Україні. Утворення Директорії.
Грудень 1918 р.	Створено перший уряд відновленої УНР – Раду Народних Міністрів на чолі з В.Чехівським. Відновлення УНР.
3 кінця 1918 по грудень 1919 рр.	У історіографії утвердилася думка, що період Директорії УНР був вищою точкою Української революції.
Січень 1919 р.	Акт злуки УНР і ЗУНР.
1919 р.	Хотинське повстання під проводом більшовиків проти румунської окупації. Взяти участь 30 тис. чоловік.
1919 р.	Україну поглинув цілковитий хаос. У новітній історії Європи жодна країна не пережила такої всеохоплюючої анархії і запеклої громадянської боротьби, розвалу влади. Шість різних армій діяли на її території: українська, більшовицька, біла, Антанти, польська та анархістська. Менш ніж за рік Київ 5 разів переходив із рук у руки. Численні фронти розділяли одне від одного міста й цілі регіони. Майже повністю порушився зв'язок із зовнішнім світом.
Червень 1919 р.	Версальський мирний договір.
Початок 1920 р. (70 років більшовицького гноблення).	Утретє повернувшись в Україну, більшовики зробили все для того, щоб до 1990 р. не втратити контроль над нею.
Березень-квітень 1920 р.	Відбулися вибори до більшовицьких рад різних рівнів. На виборах розгорнулася гостра політична боротьба, в

	результаті якої більшовики завоювали більшість депутатських мандатів.
1921–1923 р.	Черговий голод в Україні.
1921 р.	Запровадження нової економічної політики (Непу).
18 березня 1921 р.	Ризький мирний договір РСФРР та УСРР з Польщею.
Листопад 1921 р.	Закінчилась друга радянсько-українська війна, поразка українського визвольного руху.
1921–1930 р.	Відродження Української автокефальної православної церкви.
30 грудня 1922 р.	Створення СРСР.
1923 р.	Запровадження політики коренізації (українізації).
1923 р.	Рішення Ради амбасадорів (послів) великих держав на Паризькій конференції про остаточну передачу Східної Галичини Польщі на правах автономії.
1923 р.	Створено Комуністичну партію Західної України (КПЗУ). Розпущена за рішенням Комінтерну у 1938 р.
1927 р.	Завершення відбудови сільського господарства та промисловості після тривалої господарської розрухи.
1928 р.	«Шахтинська справа».
1928(1929) -1932 р.	Перша п'ятирічка.
1929 р.	Створення Організації українських націоналістів (ОУН). Головою обрано Євгена Коновальця.
1929–1938 р.	Період радянської модернізації в Україні.
1929 р.	«Рік великого перелому», проголошення курсу на суцільну колективізацію.
Березень –квітень 1930 р.	Процес Співки Визволення України, показовий процес над 45 керівниками і головними діячами СБУ.
1931 р.	Пуск Харківського тракторного заводу.

1932 р.	Пуск Дніпровської ГЕС.
1932–1933 р.	Страшний голодомор в Україні, шляхом створення штучного масового голоду, померло 3 млн 941 тис осіб.
1933–1938 р.	Друга п'ятирічка.
1934 р.	В Березі-Картузькій було створено спеціальний концентраційний табір для репресованих українців.
1934 р.	Перенесення столиці України з Харкова до Києва.
1937 р.	Завершення колективізації в Україні.
1938–1941 р.	Третя п'ятирічка (не завершена).
1938 р.	Вбивство радянськими агентами Є. Коновальця.
29–30 вересня 1938 р.	Мюнхенська угода, яка передбачала передачу від Чехословаччини Судетську область і визвала урядову кризу в Чехословаччині.
Жовтень 1938 р.	Надання Закарпаттю автономних прав у складі Чехословаччини.
2 листопада 1938 р.	Німеччина та Італія провели у Відні арбітраж, який розділив Закарпаття. Значна його частина зі 180-тис. населення та найбільшими містами: Ужгородом, Береговим, Мукачевом було передано Угорщині.
15 березня 1939 р.	Проголошення незалежності Карпатської України.
15–18 березня 1939 р.	Угорські війська окупували Карпатську Україну.
23 серпня 1939 р.	Пакт про ненапад між Німеччиною та СРСР і таємний протокол до нього (Пакт Ріббентропа – Молотова).
1 вересня 1939 р.	Початок (ДСВ) Другої світової війни, (кінець 2 вересня 1945 р.)
17 вересня 1939 р.	Напад Червоної армії на Польщу. Початок так званого «визвольного походу». Захоплення Галичини та

	Волині. Початок «радянізації» Західної України.
28 вересня 1939 р.	Договір про дружбу та кордони між Німеччиною та СРСР та таємні протоколи до нього.
26-28 жовтня 1939	Ухвала Народними зборами Західної України у Львові Декларації про входження краю до складу СРСР, включення Західної України до складу УРСР.
1-2 листопада 1939 року.	Сесія Верховної Ради СРСР ухвалила закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР.
15 листопада 1939	Включення Західної України до складу УРСР.
10 лютого 1940 р.	Перший етап депортацій у Західній Україні, який охопив понад 220 тис. осіб. За рік з території Західної України і Західної Білорусії депортовано близько 1,2 млн осіб, або понад 10%.
26 червня 1940 р.	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на 8-годинний робочий день, на семиденний робочий тиждень, заборону самовільного залишення робітниками та службовцями підприємств і установ».
2 серпня 1940 р.	Ухвалення сесією Верховної Ради СРСР законів про перетворення Молдавської АРСР на Молдавську РСР. Включення Південної Бессарабії і Північної Буковини до складу УРСР.
Січень 1941 р	Львівський процес над 59-ма членами ОУН. 42 особи, у тому числі 11 дівчат, засуджені до смертної кари.
22 червня 1941 р.	Напад Німеччини на СРСР. Початок Великої Вітчизняної війни, (ДСВ-1939).
23-29 червня 1941	Найбільша танкова битва початкового

	періоду війни в районі Луцьк - Броди - Рівне - Дубно. Величезні втрати радянських танкістів.
30 червня 1941 р.	Проголошення Акту про відновлення Української Держави.
5 липня 1941 р.	Арешт у Кракові С. Бендери, поміщений у концтабір Заксенгаузсн, де перебував три роки.
11 липня 1941 р.	Оборона Києва радянськими військами Південно-Західного фронту.
22 липня 1942 р.	Завершення окупації України німецькими загарбниками.
Липень-серпень 1941 р.	До середини серпня 1941 р. вся територія області була окупована фашистами. 30 липня 1941 р. фашисти зайняли Новоархангельськ, 1 серпня — Малу Виску, Новомиргород, Добровеличківку, 5 серпня - Кіровоград, 6 серпня - Олександрію. У Кіровограді, Олександрії, Павлиші, Адабаші, Терновій Балці окупанти створили табори для військовополонених.
19 серпня 1941 р.	На підставі німецько-румунського договору територія між Дністром і Південним Бугом (так звана Трансністрія) перейшла у володіння Румунії.
20 серпня 1941 р.	Створення на окупованих Німеччиною землях райхскомісаріату «Україна» на чолі з Еріхом Кохом, центр - Рівне.
22-26 вересня 1941	Оточення і розгром радянських військ Південно-Західною фронту під командуванням М. Кирпоноса на Полтавщині. Понад 665 тис. вояків потрапило в полон до ворога. Найбільша поразка Червоної армії.
Жовтень 1941 р.	Весь Крим окупували гітлерівські війська.
3 листопада 1941 р	Агенти НКВС знищили в Києві Успен-

	ський собор Києво-Печерської лаври (відбудований за часів незалежної України).
25 листопада 1941	Наказ гітлерівського командування про арешт і страту членів оунівського підпілля.
Лютий 1942 р.	Початок масового примусового вивозу українців з центральних і східних земель на роботу до Німеччини (так звані остарбайтери: в 1942-1944 р. - близько 2,3 млн осіб).
12-29 травня 1942	Харківська битва (операція під Барвінковим і Лозовою). Оточення значної частини військ Південно-Західного фронту, 240 тис. бійців Червоної армії потрапило в полон.
15 травня 1942 р.	Поразка радянських військ Кримського фронту під командуванням Д. Козлова на Керченському півострові. Втрати Червоної армії понад 200 тис. вояків.
20 червня 1942 р.	Створення Українського штабу партизанського руху (УШПР) на чолі з Строкачем.
Кінець липня 1942	Вся Україна опинилася під гітлерівською окупацією. Наказ № 227 «Ні кроку назад», підписаний Й. Сталіним про основи терористичних методів управління тоталітарної держави власною армією.
14 жовтня 1942 р.	Створення УПА на Західній Україні.
19 листопада 1942	Початок контрнаступу радянських військ під Сталінградом, закінчився 2 лютого 1943 р. повним розгромом 330-тис. угруповання ворога.
18 грудня 1942 р.	Вступ радянських військ у межі України (визволення території України).
16 лютого 1942 р.	Радянські війська вибили гітлерівців з Харкова, але 15 березня 1943 р. німці

	знову захопили Харків.
Червень-жовтень 1943 року	Карпатський рейд партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака. Радянські партизани порушили домовленість з УПА і 1 серпня 1943 р. були розбиті ними під Делятином.
5 липня - 23 серпня 1943 р.	Курська битва. Її закінченням вважається взяття Харкова Червоною армією 23 серпня. Створено сприятливі умови для звільнення Лівобережжя.
13 серпня - 22 вересня 1943 р.	Донбаська операція військ Південно-Західного та Південного фронтів. Взяття Харкова (23 серпня) і Сталіна (нині Донецьк, 8 вересня).
25 серпня - 23 грудня 1943 р.	Битва за Дніпро. Створення умов для наступу на Правобережну та Західну Україну.
6 листопада 1943 р	Вигнання нацистів з Києва.
Листопад 1943 р	Й. Сталін заборонив друкувати кіноповість О. Довженка «Україна в огні»
8 січня 1944 р.	День визволення Кіровограда від німецько-фашистських загарбників.
24 січня - 17 лютого 1944 р.	Корсунь-Шевченківська битва («Сталінград на Дніпрі»). Оточення і розгром 80-тис. німецького угруповання.
8 квітня - 12 травня 1944 р.	Кримська наступальна операція радянських військ. 10 квітня звільнили Одесу
Травень 1944 р.	Почалася масова депортація кримськотатарського населення (близько 240 тис. осіб, переважно жінки та діти) з території Криму у східні райони СРСР.
27-28 червня 1944	Масова депортація з Криму болгар, вірмен, греків у східні райони країни.
Липень-серпень 1944 р.	Львівсько-Сандомирська операція. Радянська армія зайняла західні обл. України та увійшли в південні райони Польщі. Звільнили Львів, Перемишль та Станіслав (тепер Івано-Франківськ).

8 вересня — 28 жовтня 1944 р.	Карпатсько-Ужгородська стратегічна наступальна операція. Червона армія зайняла Закарпаття
28 жовтня 1944 р.	Дата остаточного визволення України від німецько-фашистських загарбників. Пройде ще багато боїв на території Європи, перш ніж закінчиться Друга світова війна.
На 1 січня 1945 р.	На території України було зруйновано та спалено 714 міст та містечок, понад 28 тис. сіл, 647 тис. житлових будинків, 18 тис. медичних закладів, 16150 підприємств, 27910 колгоспи, 872 радгоспів, 1300 МТС. Тільки прямі збитки становили 285 млрд. крб. – 100 млрд. доларів. Людські втрати населення УРСР становили від 7 до 8 млн. чол.: на фронтах війни загинуло 3 млн., близько 5 млн. цивільних жертв.
8 травня 1945 р.	Підписання капітуляції нацистської Німеччини. Закінчення війни в Європі.
9 травня 1945 р.	Проголошення Й. Сталіним Дня Перемоги над нацистською Німеччиною.
2 вересня 1945 р.	Підписання капітуляції Японії. Закінчення Другої світової війни.
Вересень 1945 р.	Наслідки цієї війни для СРСР- це величезні економічні, культурні та людські втрати. Згідно з розсекреченими даними Міністерства оборони РФ, людські втрати становлять не 27 мільйонів, як вважали раніше, а 41 мільйон 979 тис. чол. Загальний спад населення СРСР 1941-45 рр. становив понад 52 млн. 812 тис. осіб. З них безповоротні втрати внаслідок війни - понад 19 млн. військовослужбовців і близько 23 млн. цивільного населення, (загальні прямі збитки СРСР – 679 млрд. крб.).

1945 р.	Підписано договір та протокол до нього про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини та про її возз'єднання з радянською Україною.
1945 р.	Між СРСР і Польською республікою укладено договір про радянсько-польський кордон.
Серпень 1946 р.	Схвалено план IV-тої «п'ятирічки відбудови».
1946 р.	Львівський собор, ліквідація УГКЦ.
1946–1947 р.	Черговий голод в Україні, який влаштували більшовики. за перше півріччя 1947 р. офіційно зареєстровано 130 випадків людоїдства. Загинуло понад 1 млн. людей.
1947 р.	Грошова реформа, скасування картової системи «Ждановщина».
17 лютого 1947 р.	Радянсько-румунський договір про повернення територій колишніх Хотинського та Ізмаїльського повітів до складу УРСР.
1947 р.	Операція «Вісла» (етнічна чистка та депортації українців з їхніх етнічних територій.
1949 р.	Ліквідація Мукачівської єпархії греко-католицької церкви.
5 березня 1953 р.	Смерть Й. Сталіна. Початок десталінізації.
1954 р.	Початок освоєння цілинних земель.
1954 р.	Обрання О. Кириченка першим секретарем ЦК КП України.
19 лютого 1954 р.	Входження Кримської області до складу УРСР.
1956 р.	XX з'їзд КПРС (засудженням культу Сталіна).
1961 р.	Грошова реформа в СРСР.
12 квітня 1961 р.	Перший політ людини у космос.
11–15 серпня 1962	Українець П.Попович здійснив косміч-

	ний політ навколо Землі.
1963 р.	Обрання П. Шелеста першим секретарем ЦК КПУ (загострення кризи радянської системи).
1965, 1972, 1982 р.	Хвилі арештів дисидентів в Україні.
Друга половина 1960–х років.	Економічні реформи О. Косигіна.
Січень 1972 р.	Радянські спецслужби провели масові політичні арешти в Україні, ув'язнивши багато провідних діячів національно-культурного відродження.
1976 р.	Утворення Української Гельсінської групи (УГГ).
1978 р.	Прийняття нової Конституції УРСР.
26 жовтня 1979 р.	Завершення будівництва Каховського каналу.
24 грудня 1979 р.	Початок введення радянських військ у Афганістан (виведені 1989 р.)
27 грудня 1979 р.	Радянські спецназівці вбили президента Афганістану - Аміна.
19 липня - 3 серпня 1980 р.	XXII Олімпійські ігри у Москві, Ленінграді, Києві, Мінську і Таллінні.
23 лютого - 3 березня 1981 р.	XXVI з'їзд КПРС розглянув завдання на XI п'ятирічку 1981–1985 рр.
28 травня 1982 р.	Урочисте святкування 1500-ліття Києва.
10 листопада 1982	Помер Генеральний Секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев. Новим головою КПРС став Ю. В. Андропов
1982 р.	Прийняття Продовольчої програми, початок створення агропромислових комплексів (АПК).
13 лютого 1984 р.	Після смерті Ю. В. Андропова, Генеральним Секретарем ЦК КПРС обрано К. У. Черненко (1984–1985)
11 березня 1985 р.	Після смерті К. У. Черненко, Генеральним секретарем ЦК КПРС обрано М.С.Горбачова.

Квітень 1985 р.	Початок перебудови.
1985–1991 р.	Період перебудови і розпаду СРСР.
8 лютого 1986 р.	XXVII з'їзд КПРС — проголошено курс на прискорення і демократизацію радянського суспільства.
26 квітня 1986 р.	Аварія на Чорнобильській АЕС.
Липень 1989 р.	Загальноукраїнський страйк шахтарів.
Вересень 1989 р.	Виникнення Народного руху України.
Жовтень 1989 р.	Прийняття ВР України закону УРСР «Про мови в Українській РСР».
Березень 1990 р.	Перші альтернативні вибори до Верховної Ради УРСР.
17 березня 1990 р.	Референдум про долю СРСР.
16 липня 1990 р.	Прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України.
3 серпня 1990 р.	Прийняття закону «Про економічну самостійність УРСР».
1989–1991 рр.	Формування багатопартійної системи в Україні.
24 серпня 1991 р.	Прийняття Верховною Радою УРСР Акта проголошення незалежності України.
Серпень 1991 р.	ГКЧП — спроба державного перевороту в СРСР. Проведення референдуму про незалежність України. 1991, 8 грудня її проголошення
Жовтень 1991 р.	Прийняття Верховною Радою України Закону «Про громадянство України».
1 грудня 1991 р.	Референдум та вибори Президента України в умовах незалежності.
1991 р.	Обрання Президентом України Леоніда Кравчука.
6 грудня 1991 р.	Створення Збройних сил України.
8 грудня 1991 р.	Юридичне оформлення розпаду СРСР. Утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД).
1991, 1994, 1999,	Президентські вибори: Леонід Крав-

2004, 2010, 2014 р. Планові вибори в 2019 р.	чук, Леонід Кучма – двічі, Віктор Ющенко, Віктор Янукович, (тимчасово в.о. Олександр Турчинов з 23 лютого по 7 червня 2014), Петро Порошенко. Планові чергові вибори Президента України у 2019 р. Примітка: 4 лютого 2015 р. Верховна Рада України прийняла закон про позбавлення Януковича звання Президента України згідно з Конституцією.
1990, 1994 (дострокові), 1998, 2002, 2006, 2007 (дострокові), 2012, 2014 р.	Вибори до Верховної Ради України. Планові чергові вибори до ВР повинні відбутись у 2019 році.
1992, 15 січня	Ухвала указу Президії Верховної Ради України про Державний гімн України (затверджено мелодію М. Вербицького «Ще не вмерла Україна»).
19 лютого 1992 р.	Затвердження ВР України тризуба малим гербом України.
1992 р.	Створення Української православної церкви Київськ. патріархату (УПЦ-КП).
1992 р.	Україна стає членом НБСЄ (із 1994 р. – ОБСЄ).
2 липня 1993 р.	Схвалення ВР України «Основних напрямків зовнішньої політики України».
1993–1994 р.	Період гіперінфляції в Україні.
27 березня 1994 р.	Вибори до Верховної Ради України.
Червень 1994 р.	Президентом обрано Л. Кучму.
8 червня 1995 р.	Підписання Президентом України Л. Кучмою та головою Верховної Ради України О. Морозом Конституційного договору.
1995 р.	Україна стала членом Ради Європи.
28 червня 1996 р.	Прийняття Конституції України.
Вересень 1996 р.	Запровадження національної валюти гривні.
1997 р.	Підписання «Договору про дружбу,

	співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією».
9 липня 1997 р.	Підписання Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО.
29 березня 1998 р.	Вибори до Верховної Ради України.
Жовтень-листопад 1999 р.	Вибори Президента України (обрано Л.Кучму).
Осінь 2000- весна 2001 р.	Масові акції протесту («Україна без Кучми»), спричинені вбивством журналіста Гонгадзе, «касетний скандал».
15 грудня 2000 р.	Закриття ЧАЕС.
Січень 2001 р.	Зміна керівництва Верховної Ради України, названа «оксамитовою» революцією
5 грудня 2001 р.	Перший всеукраїнський перепис населення.
31 березня 2002 р.	Вибори до Верховної Ради за пропорційно-мажоритарною системою.
27 липня 2002 р.	«Скнилівська трагедія». На авіашоу у Львові, літак Су-27 зазнав катастрофи, вбивши 78 і поранивши більш ніж 100 людей.
29 вересня 2003 р.	Конфлікт між Росією і Україною. Влада Росії почала будівництво дамби від берегів Таманського півострова до українського острова Тузла з метою приєднання його до материкової частини Росії. Це привело до кризи.
2 листопада 2003 р	Революція «троянд» у Грузії.
29 березня 2004 р.	Стартувала Громадянська кампанія ПОРА!
18 квітня 2004 р.	Скандальні вибори у Мукачево з сумнівним результатом.
2004 р.	«Помаранчева революція» в Україні. Народ України проти Л.Кучми.
31 жовтня 2004 р.	Відбувся 1-й тур Виборів Президента України, в якому по 39%) отримали В.Ющенко (від опозиції) і В.Янукович

	(прем'єр-міністр України).
21 листопада 2004	Відбувся 2-й тур виборів Президента України, в якому «перемогу» з мінімальним відривом отримав В.Янукович.
22 листопада 2004	По всій Україні почалися мітинги протесту проти фальсифікації виборів Президента.
3 грудня 2004 р.	Судова палата у цивільних справах Верховного Суду ухвалила рішення про визнання недійсними результатів другого туру президентських виборів.
Грудень 2004 р.	Унесення змін до Конституції України.
26 грудня 2004 р.	Повторне голосування по результатам виборів Президента України між Ющенко і Януковичем.
23 січня 2005 р.	Прийняв присягу новообраний Президент України Віктор Ющенко.
2005 р.	Україна отримала статус країни з ринковою економікою.
2005 р.	Приєднання України до Болонського процесу (реформування вищої освіти).
26 березня 2006 р.	Вибори до Верховної Ради України.
4 серпня 2006 р.	Віктора Януковича обрано прем'єр-міністром України.
2006 р.	Прийняття ВР Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні».
2 квітня 2007 р.	Достроково розпущена ВР України.
26 квітня 2007 р.	Президент України повторно розпустив парламент, бо попередній указ про розпуск ВРУ був оскаржений депутатами в Конституційному суді.
30 вересня 2007 р.	В Україні відбулися позачергові парламентські вибори.
18 грудня 2007 р.	Юлія Тимошенко вдруге стала Прем'єр-міністром України.
2008 р.	Вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ).
15 вересня 2008 р.	Розпущена демократична коаліція у

	Верховній раді України.
23 жовтня 2008 р.	Європарламент визнав голодомор злочином проти людяності і висловив співчуття українському народу
22 листопада 2008	В Україні за участю Президента Ющенка пройшли масштабні заходи зі вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років. Пам'ятники пам'яті відкрито в Одесі, Вінниці та Сумщині.
1 січня 2009 р.	Після невдачі переговорів між Нафтогазом і Газпромом Росія припинила поставки газу в Україну.
27 січня 2009 р.	Митрополит Смоленський і Калінінградський Кирилл обраний на Помісному соборі Російської православної церкви Патріархом Московським і всієї Русі.
27 липня - 5 серпня 2009 р.	Візит московського патріарха Кирила в Україну.
1 січня 2010 р.	почав діяти митний союз Росії, Білорусі і Казахстану.
13 січня 2010 р.	Апеляційний суд міста Києва визнав, що Сталін, Молотов, Каганович, Постишев, Косіор, Чубар та Хатаєвич вчинили злочин геноциду українського народу, передбачений Кримінальним кодексом України
17 січня 2010 р.	Відбувся перший тур виборів Президента України визначив переможцями В.Януковича та Ю.Тимошенко.
22 січня 2010 р.	Президент України Ющенко присвоїв С. Бандері звання Героя України.
7 лютого 2010 р.	Президентом України обрали Віктора Януковича.
25 лютого 2010 р.	Відбулася інавгурація 4-го Президента України Віктора Януковича.
3 березня 2010 р.	Верховна Рада України 243 голосами відправила уряд Юлії Тимошенко у

	відставку.
11 березня 2010 р.	Верховна Рада призначила Миколу Азарова прем'єр-міністром України і затвердила склад його уряду. Головою Служби Безпеки України призначений Валерій Хорошковський
21 квітня 2010 р.	У Харкові президенти Росії Медведєв та України Янукович підписали угоду про базування Чорноморського флоту Росії в Севастополі до 2042 року в обмін на знижку на ціну російського газу на 100 доларів.
29 квітня 2010 р.	Скандальна ратифікація Харківських угод у Верховній раді України.
1 жовтня 2010 р.	Конституційний Суд України скасував політреформу 2004 року, поновив чинність Конституції 1996 року та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести українське законодавство у відповідність до Основного Закону.
Листопад-грудень 2010 р.	На Майдан в Києві вийшла велика маса підприємців. Дрібний бізнес протестував проти намірів уряду Азарова відмінити спрощену систему оподаткування. Майдан-2010 викликав безліч рефлексій у небайдужих людей. Зростає незамутнена ненависть людей до української влади.
Кінець листопада 2013 р.	Політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 - до лютого 2014 р, викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу. За останні два роки в країні зафіксовано 328 тис. масових заходів, в яких взяли участь

	понад 100 млн осіб. У всіх випадках порядок забезпечували підрозділи «Беркута» і внутрішні війська».
Лютий 2014 р.	Революція Гідності - як суспільно-політичні зрушення, викликані зривом підписання Угоди про Європейську інтеграцію в Україні. 22 лютого «Кривавий День Соборності», появилися перші жертви Майдану 2014 р.
Лютий-березень 2014 р.	Збройна агресія Росії, спрямована на насильницьке протиправне відторгнення Кримської автономії та Севастополя від України та їх приєднання до Російської Федерації на правах суб'єктів Російської Федерації.
Квітень 2014 р. Початок російсько-української війни.	Війна на сході України 2014. Натомість Москва заперечує участь своїх регулярних військ у конфлікті на Донбасі, проте не заперечує, що там воюють російські «відставники» та «відпускники». 27 січня 2015 року Верховна Рада України визнала Російську Федерацію агресором.

Наприкінці 1980-х Україна та українці перебували на межі втрати своєї національної, культурної, територіальної та історичної ідентичності. Ідеологія радянської імперії з самого початку була направлена на створення нового супер етносу із більш ніж 100 народів і національностей імперії. Такий супер-етнос в СРСР мав умовну назву «радянський народ». Далі РФ буде всіма методами боротись за політичний, економічний та військовий вплив на Україну, (бо без України - не буде Росії).

Путінська війна проти України, яка з кожним днем ризикує перетворитися в набагато масштабнішу війну в Європі та світі, розпочалась не в квітні 2014, а 27 липня 2013. Цього дня Путін оголосив про початок війни у промові «Православно-слов'янські цінності - основа цивілізаційного вибору України». Де публічно назвав російську, українську і білоруський народи «єдиним народом» і оприлюднив свою мету, - об'єднання Росії та України в рамках однієї держави.

СЕКРЕТНА АГНОТОЛОГІЯ ТА НЕВІГЛАСТВО

Що це за незрозумілі «секретні» слова? Відсутність знань, неосвіченість у якій-небудь галузі, сірість та неграмотність називається невіглаством. Щоб зрозуміти ці слова, мудрий дід Опанас навів своїм онукам приклад інтелектуального невігластва. Був такий радянський фільм «Старик Хоттабыч» (1957). Глядачам пам'ятається епізод, коли джін

хвалиться перед Волькою своїми знаннями в географії. Можливо, для джина рівень освіти у Хоттабича - пристойний, але він явно відстав і давно не оновлював свої знання. Тому Волька, який відповідав на уроці в школі голосом джина, сів у калюжу. І Вольку навіть запідозрили в психічній хворобі. Іншими словами, Хоттабич продемонстрував свою повну неосвіченість, а постраждав Волька. Хоча сам Хоттабич ні за що не визнавав своєї неосвіченості. І якби його запитали, що таке невігластво, то він би навряд чи відповів. Тож не будемо його занадто строго судити, Хоттабич чудовий старий, хоч і джін.

Наведемо другий приклад із маркетингової стратегії тютюнових компаній. У 1979 році секретне повідомлення від гіганта тютюнової промисловості випадково потрапило у пресу. Документ під назвою «Пропозиція з питань куріння і здоров'я», описувало різні тактики протистояння кампаніям по боротьбі з курінням. Ця відверта заява викликала інтерес історика зі Стенфордського університету Роберта Проктора, який почав вивчати маркетингові стратегії тютюнових компаній. Вчений дізнався, що сигаретна промисловість не хоче, щоб споживачі зрозуміли шкідливість її продукції, і витрачає мільярди на приховування фактів про вплив куріння на здоров'я. Проктор створив відгалуження в науці невігластва, під назвою «агнотологія», яка вивчає поширення плутанини і обману для продажу продукту (або завоювання прихильності).

Ще один вчений, який присвятив себе вивченню невігластва, це Девід Даннінг з Корнельського університету. Професор Даннінг впевнений, що поширенню неuczтва значною мірою сприяє Інтернет, бо це місце, де кожен може стати «експертом» в кавичках, не знаючи самої суті предмета.

Роберт Проктор попереджає: «Ми живемо в світі тотального невігластва, якщо істині вдається пробитись крізь шум хибних ідей, це вже справжнє диво». Невігластво поширюється: **по-перше**, коли багато людей не розуміють якусь концепцію (або факт); **по-друге**, коли групи з особливими інтересами (комерційні компанії або політичні угруповання) навмисно створюють плутанину навколо певної проблеми.

*****

На заваді Московського агресивного невігластва стояла могутня культурна традиція українства, і в першу чергу: мова-слово-книги. Вся каральна потуга царської імперії була спрямована проти української церкви, освіти, пісні, книгодрукування, театру тощо. Починаючи з XVII ст. на всю Україну царська Росія нап'яла загальноімперський мундир та почала проводити тотальну русифікацію, а незгодних кидали до в'язниці. Ще 1591 року українець-чернець Яків (Ісаїя) Кам'янчанин, який прибув до Москви, був звинувачений церковними догматиками в ересі і на 20 літ кинутий у в'язницю. «Катехизис» Лаврентія Зизанія, виданий у Москві 1627 року, був заборонений тамтешньою церковною владою. Автора звинуватили у вільнодумстві. Неприйнятним для вищого духовенства було навіть те, що він писав «о кругах небесных и о планетах, и о зодиаке, и о затмении солнца, о громе и молнии». Таке дрімуче й агресивне невігластво панувало тоді в Москві.

Заборона української мови, насадження силоміць іншої (російської), панівної, не тільки гальмувало внутрішній розвиток українців, а й деформувало їхній менталітет самотності мислення, сам характер, а відтак і філософсько-етичні засади людського буття. На це спустошення була націлена вся державна машина Російської імперії. Українська мова століттями зазнавала утисків. Ви не знайдете в історії цивілізації (держав) випадків, коли заборона вживання рідної мови налічує сотні років і відображена в десятках урядових актів і законів. Спеціальним таємним наказом російській цензурі було дозволено навіть з історичних документів вилучати місця, де згадано про українську мову, чи український народ. Для розгляду подаємо коротку хронологію наступу на українську духовність від 1620-х років.

Примітка. (З вірша В. Сосюри «Любить Україну») ...Не можна любити народів других, коли ти не любиш Вкраїну! Україна становить частину територій, яка дорівнює просторам Франції й Італії, з населенням більше 40 млн.

Ця українська житниця через своє географічне положення є стратегічним ключем до нафти Кавказу та Ірану і до всього арабського світу. В українському геноциді є 4 складові, а саме:

- 1) - нищення української інтелігенції - мозку чи розуму нації;
- 2) - ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви – «душі України»;
- 3) - голодомор українського селянства - зберігача української культури, мови, традиції тощо;
- 4) - заселення України іноетнічними елементами для радикальної зміни складу населення.

*****

Коротка хронологія наступу на українську духовність:

► 1626 р. Київський митрополит Йосиф Краківський склав акафіст до св. Варвари. Москва дозволила, але за умови його перекладу російською мовою. Синод наказав Київському митрополитові позбирати з усіх церков України книги старого українського друку, а замість них завести московські видання.

► 1627 р. Указом царя Михайла (першого з династії Романових) та патріарха московського Філарета, що був його батьком і співправителем, наказано було книги українського друку зібрати й спалити.

► 1662 р. Наказ царя Олексія з подання патріарха московського спалити в державі геть усі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія» К. Ставровецького.

► 1667 р. Андрусівська угода. Укладаючи договори з поляками, цар Олексій ставив такі вимоги стосовно українських книг, їх авторів та видавців: «Все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели, та кож печатники, или друкари, смертью казнены и книги собрав сожжены были, и впредь чтобы крепкий заказ был бесчестных воровских [таку назву дано українським книжкам] книг никому с наших королевского величества подданных нигде не печатать под страхом смертной казни».

► 1669 р. Після Люблінської унії - гоніння на українські

книжки, надруковані на території, підвладній Польському королівству.

► 1672 р. Указ про заборону тримати в себе вдома та на території Польщі відкрито чи таємно українську книгу.

► 1672 р. Патріарше розпорядження з Москви: «Во всех местах всяких чинов людям учинить заказ крепкой с большим подкреплением, чтобы люди польския и латинския печати книг никто у себя в домах в той и явно не держали, а приносили и отдавали бы воеводе». Духовна цензура в Москві заборонила частину книг Печерської друкарні, зажадавши, щоб «впредь таких не привозили».

► 1675 р. З Москви в Чернігів Лазареві Барановичу надійшов наказ, «чтобы преосвященный архиепископ книг никаких в царственный град Москву на продажу не присылал».

► 1677 р. Наказ патріарха Іоакима видерти з українських книжок аркуші «не сходные с книгами московскими». «Так почалася цензура українських книжок ще в XVII віці», - зазначає Іван Огієнко.

► 1686 р. З підпорядкуванням цього року Української Церкви московському патріархові починаються утиски Печерської друкарні. В листопаді патріарх Іоаким передав її під нагляд («благословенне и досмотр») вірному йому Київському митрополитові Гедеонові Четвертинському. Царською грамотою від 20 червня 1688 року Лавру, як Ставропігальну, та її друкарню звільнено з-під митрополичої опіки.

► 1688 р. Патріарх Іоаким заборонив Лаврі друкувати без його розгляду книгу Антонія Радивольського «Венец Христов». Лавра ж цю заборону не зважила й книгу випустила, викликавши гнів патріарха.

► 1689 р. Заборонено Києву друкувати книги без патріаршого дозволу: «... к нам переее неприслав, отнюдь бы вам не дерзати таковых книг новослагаемых печатати...», обмеженнями чи заборонаю книгодрукування Московія намагалася понизити рівень освіти та науки в Україні, знищити національний дух у культурі, побуті, суспільних відносинах. «Первая цензура в России была заведена специально для изданий малорусской печати», - так було визнано в Указі 1905 р. «Об отмене стесненной малорусскаго печатного слова».

► 1689 р. Після видання в Печерській друкарні першої

частини книги святого Дмитра Ростовського (Туптала «Четьи-Минеи» без запиту про те Москви, патріарх Іоким суворо засудив Лаврського архімандрита.

► 1690 р. Собор на наполягання патріарха Іоакима піддав забороні майже всю українську церковну літературу, книги Лазаря Барановича, Іониція Галатовського, Петра Могили, Симеона Полоцького, Антонія Радиволовського, Кирила Ставровецького та інших. Патріарх видав Указ проти *«польские и литовские печати»*, проклинав їх з амвону. Українські книги почали спалювати на площах Москви.

► 1692 р. Лаврський архімандрит Мелетій Вуяхович просив патріарха зняти перепони, щоб *«невозбранно било всякие книги по нашему малороссийскому обикновению печатать»*, позаяк весь прожиток братії і добробут Лаври «то все от печатанья книг».

► 1693 р. Лист патріарха Московського до Києво-Печерської Лаври про заборону будь-яких книг українською мовою.

► 1693 рік. Згодом Патріарх дозволив деякі полегшення, залишивши під контролем *«большие книги»*, але заборонив привозити в Москву українські видання (*«а к Москве их не присылайте, повеление же великих государей царей наших и нашего благословения в них не полагайте»*).

► 1696 р. Ухвала Польського Сейму про запровадження польської мови в судах і установах Правобережної України.

► 1709 р. Цар Петро I примусив скоротити число студентів Києво-Могилянської академії з 2000 до 161 чол., а кращим науково-просвітницьким силам звелів перебраться з Києва до Москви. Серед них були Інокентій Гізель, Іоаннікій Галатовський, Лазар Баранович, Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Симеон Полоцький та багато інших. Вони відіграли головну роль у розвитку культурного життя тодішньої Московії. Указ про обов'язковість цензурування до друку українських книжок у Москві. Наприклад, І. Огієнко «Українська культура» зазначив: «Українці принесли з собою всю свою велику культуру, її вплив одбився на Москві на всьому житті: будівлі, малюванні, одезі, співах, музиці, звичаях, на праві, літературі і навіть на самій московській мові. Все життя складалося тоді так, що ставало неможливим прожити без українця. Москва всяких ремісників доставала з України».

► 1713 р. Московія наказом Петра I привласнює собі українську назву Русь. У такий спосіб, ворожі до України-Русі московити, основу яких складала угро-фінські та тюркські племена, шахрайством привласнюють собі українську тисячолітню історичну та духовну спадщину.

► 1720 р. Указ Петра I про Київську і Чернігівську друкарні: *«А книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать. А и оные церковные старые книги, для совершенного согласия с великороссийскими, с такими же церковными книгами сравнивать прежде печати, с теми великороссийскими печатями, дабы никакой розни и особого наречия в оних не было; а других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявляя об оных в Духовной Коллегии и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатать, дабы не могло в таких книгах никакой в Церкви Восточной противности и с великороссийскою печатью несогласия произойти»*. 20 грудня 1720 р. Петро I видав указ київському губернському князю Голіцину, щоб *«...во всех монастырях, остающихся в Российском государстве, осмотреть и забрать древние жалованные грамоты и другие куртиозные письма оригинальные, а также книги исторические, рукописные и печатные»*.

► 1721 р. Новостворений синод розпочав переслідування українських друкарень. Зажадав від Києво-Печерського та Чернігівського монастирів *«о печатании книг повеленых требовать, а без повелений того Духовного Синода никаких книг не печатать»*. Київську і Чернігівську друкарні *«для лучшего устройства, со всеми прежде бывшими над ними командующими и с служителями»* віддано під контроль синодального радника архімандрита Гавриїла Бужинського, який став *«школ и типографий протектором»* і очолив Типографську контору. Відтоді всі книги українських друкарень мали присилати в цю контору *«исправления ради и согласия с великороссийским»*. Після такого специфічного цензурування на українських виданнях завелась нова оздоба: *«сия книга... в конторе типографской изследована, и по изследованию оберется во всем с великороссийским сходна»*.

Того ж року зазнала невдачі спроба гетьмана Івана Скоропадського видрукувати українською мовою збірник законів

(«правші книги»), необхідність видання якого обстоювалася в Універсалі від 16 травня 1721.

► 1721. Наказ про цензурування всіх українських книжок.

► 1722 р. На «Апостоли», видрукуваному в Лаврі, вперше з'явився цензурний дозвіл - «свидетельство» «академий и типографий протектора Гавриила, архимандрита Троицко-Сергиева монастыря».

► 1724 р. Московська цензура наклала тисячу руб. штрафу на архимандрита Києво-Печерської Лаври за те, що там була надрукована церковна книга «Триодь» *«не совсем с великороссийским сходная»*. Чернігівську друкарню Синод наказав перевести в Москву, тобто він її просто загарбав.

► 1726 р. Дано дозвіл Лаврі на друкування акафіста св. Варварі за умови, що його буде видано на «великорусском наречии».

► 1729 р. Наказ Петра II переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.

► 1740 р. Російська імператриця Анна Іванівна створила правління Гетьманського уряду під керівництвом московського князя Олексія Шаховського і запровадила російську мову в діловодстві на території України. Переписи 1740-1748 р. свідчать, що в семи полках Гетьманщини було більше тисячі шкіл, і майже всі з них із викладанням українською мовою. А у 1804 р. було видано царський указ, яким заборонялося навчання українською мовою. Результати національного гніту одразу позначились на стані освіти в Україні: уже перепис 1897 р. показує, що на 100 осіб було лише 13 письменних людей.

► 1748 р. Наказ Петербурзького Синоду Київському митрополитові Самуїлу Милославському запровадити в Києво-Могилянській академії та в усіх школах України викладання російської мови, в результаті чого на Лівобережжі зникло 866 українських шкіл.

► 1750 р. Після скасування Канцелярії міністерського правління малоросійських справ у м. Глухові з неї вилучено та перевезено до Росії справи таємного діловодства. Документи архіву Запорозької Січі, знайдені під час «розорення Січі генерал-поручиком Текелією у скрині під престолом січової церкви», опинились у Московському відділенні загального архіву Головного штабу.

► 1755, 1766, 1775, 1786 р. Заборони Синоду друкувати українські книжки. Протягом другої половини 18 ст. та першої половини 19 ст. видавнича справа в Україні була спаралізована. Як наслідок, у 1847 р. в Україні була надрукована лише одна книжка, у 1848 - три, 1849 - дві, 1850 - одна, 1851 - дві, 1856 - п'ять.

► 1759 р. Синод видав розпорядження вилучити в Україні зі шкіл всі українські букварі.

► 1763 р. Указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії.

► 1764 р. Інструкція Катерини II князеві О. Вяземському про русифікацію України, Прибалтики, Фінляндії та Смоленщини, *«якщо розумні люди будуть обрані начальниками цих провінцій. Коли ж у Малоросії не буде гетьмана, то треба намагатися, щоб час і назва гетьманів зникли...»*. Скасування Катериною II українського гетьманства, а з ним - ліквідація українських навчально-культурних закладів та усунення від влади українськомовних чиновників.

► 1764 р. Ліквідація Катериною II козацького устрою на Слобожанщині та козацьких шкіл.

► 1765 р. Синод видав суворий указ Києво-Печерській Лаврі друкувати лише ті книги, які в московській друкарні друкуються і схвалені Синодом.

► 1766 р. Розпорядження синоду щодо діяльності Києво-Печерської і Чернігівської друкарень: *«А впредь во оних типографиях печатають и в продажу употребляют одни книги, которие в Московской типографии с апробации Св. Правительствующего Синоде печатаются и в продажу производятся, но чтобы в них против тех апробованных книг никакой розни и прибавки и в слоге речей перемены отнюдь не было, в том по силе, прежних указов иметь найкрепчайшее смотрение, о несходных, также других вновь издаваемых никаких книг без ведома и апробации Синода отнюдь не печатають под опасением лишения тех типографии»*.

► 1769 р. Заборона Синоду РПЦ друкувати та використовувати українські букварі. Наказ Синоду, за яким українські книжки по церквах було замінено московськими.

► 1769 р. Синод заборонив пробний тираж народного «Букваря». Надсилаючи до «Типографської контори» - *конт-*

рольні примірники, архімандрит Лаври пояснив, що на Україні «благочестивий народ как прежде никогда своих детей по новопечатанным в Московской типографии Букварям не обучал, так де и теперь...», а тому просив «в рассуждении народной надобности» дозволити випуск цього Букваря. Йому було відмовлено і постановлено «впредь таковых представлений не чинить». Букварі, що розійшлися, велено було відібрати і вилучити з користування.

► 1775 р. Зруйнування Запорозької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.

► 13 березня 1777 р. Помирає від переслідувань та злигоднів геніальний український композитор, академік Болонської музичної академії Максим Березовський (нар. 1745 р. у Глухові). Після цього царська влада забороняє виконувати твори Березовського й знищує багато його рукописів.

► 1780-1783 р. Перше закріпачення українських селян на окупованих Росією землях України-Русі. (Порівняйте: в 1771 р. у Криму татари скасували рабство; 1780 р. в Австрійській імперії було скасовано панщину).

► 1780 р. Спалення книгозбірні Києво-Могилянської академії, що збиралася понад 150 років і була однією з найбагатших бібліотек України-Русі.

► 1782 р. Катерина II створила комісію для заведення в Росії народних училищ, завданням якої було запровадження єдиної форми викладання російської мови в усіх навчальних закладах Російської імперії.

► 1784 р. За розпорядженням Синоду митрополит Київський наказав, аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви та правили службу Божу «голосом, свойственным российскому наречию». Синод наказує митрополитові Київському та Галицькому Самуїлу карати студентів та звільняти з роботи викладачів Києво-Могилянської академії за вживання неросійської мови. Російську мову запроваджено в усіх школах України.

► 1785 р. Синод знову наказує митрополитові Київському контролювати Лаврську друкарню, щоб ніякої різниці з московським виданням в книгах не було, а в Києво-Могилянській академії негайно запровадити систему навчання, узаконену для всієї Російської імперії.

► 1786 р. Чергова пересторога синоду Київському митрополитові Самуїлу Миславському, щоб у лаврських книгах у порівнянні з московськими *«никакой розни в слоге речей перемены отнюдь не было, - в этом имеют найкрепчайшее смотрение...»*.

► 1787 р. Указ про заборону друкувати книги релігійного змісту в усіх друкарнях, окрім тих, що були у віданні Синоду.

► 1789 р. Розпорядження Едукаційної комісії Польського Сейму про закриття всіх українських навчальних закладів. У Петербурзі з ініціативи Катерини II видано «Порівняльний словник усіх мов», у якому українська мова значиться як російська, спотворена польською.

*****

Коментар. *Едукаційна комісія (1773–1794) народної освіти – державна освітня інституція в Речі Посполитій, утворена з ініціативи короля Станіслава-Августа Понятовського і затверджена сеймом 15 жовтня 1773, перше в Європі міністерство освіти. На неї покладалося реформування системи освіти після ліквідації 1773 Єзуїтського ордену, в руках якого зосереджувалося управління шкільною освітою, як у Речі Посполитій, так і в інших католицьких європейських країнах.*

*****

► 1796 р. Для контролю за виданням і ввозом у Росію книжок засновані цензурні комітети в Петербурзі, Москві, Одесі та інших містах.

► 1800 р. Указ Павла I про заборону будувати церкви в українському стилі (з трьома банями).

► 1804 р. Перший цензурний статут у Росії, за яким нагляд за друком здійснювало Головне правління училищ Міністерства народної освіти. Забороні підлягали насамперед твори, які посягали на основи православ'я і Російс. самодержавства. А ще заборона Московським Комітетом духовної цензури друкувати твори Григорія Сковороди «Наркисс». (Наркис – з однієї сторони – квітка, а з іншої – юнак, тобто вчення про світ, що складається з двох натур) та «Начальная дверь по христианскому добронравию». Щодо першого із них цензор пресвітер Іванов зробив такий висновок: *«все сие сочинения Г.Сковороды, по содержащимся в нем ересьям, погрешительным и раз-*

вратительным для читателя мнения, нелепым выражениям и почему, по моему мнению, ни малейшего не заслуживает одобрения, а достойно передано быть вечному забвению». До речі, за життя цього видатного філософа і поета не було надруковано жодного його твору.

► 1808 р. Закриття «Студіум рутенум», українського відділення Львівського університету.

► 1812 р. За вказівкою столичної цензури закрито перше періодичне видання України-газета «Харьковский еженедельник» (з травня по липень 1812, всього вийшло 12 номерів).

► 1816 р. Закрито журнал «Харьковский Демократ», на сторінках якого публікувалися вірші українською мовою.

► 1817 р. Запровадження польської мови в усіх народних школах Східної Галичини.

► 1817 р. Після кількох номерів закрито журнал «Український домовод», що виходив у Харкові. Відмова у дозволі на видання журналу «Харьковская муза» (ініціативи П. Гулак-Артемовського і О. Склабовського), позаяк міністр народної освіти зажадав, щоб журнал цензурувався в Москві.

► 1819 р. Міністерство народної освіти Росії звернулося з вимогою до місцевої влади закрити журнал «Украинский вестник», що виходив у Харкові з 1816 року. В цьому журналі були опубліковані українські твори П. Гулака-Артемовського «Пан та Собака» (перший твір нової української літератури, що з'явився в Україні) «Солопій та Хівря», «Тюхтій та Чванько», «Писулька до того, котрий що божого місяця Українського гінця по всіх у сьудах розсилає». Цікаво, що харківські видавці для заохочення публіки до читання цього журналу спочатку розсилали його безкоштовно. Журнал постійно зазнавав утисків і нагінок.

► 1825 р. На вимогу міністра освіти Росії і куратора Харківського університету припинено видання «Українського журналу». Як зазначає автор «Нарису історії української преси» («Подебради» 1937) Аркадій Животко: «мертва петля міцно зашморгнулася на шиї молоді української журналістики».

► 1826 р. Прийнято цензурний статут, що одержав назву «чавунного», який з особливою ревністю оберігав недоторканість царя і московської монархії. Для політичного журналу необхідний був дозвіл царя, а цензори були зобов'язані доповідати в III відділ поліції про «вольнодумные сочинения» та їх авторів.

► 1830-ті роки. Заборона Григорію Квітці-Основ'яненку видати для народного читання написані ним українською мовою нариси зі священної історії та історії України. Через ці цензурні поневіряння не побачила світ 5-томна «Історія України» Олексія Мартоса, рукопис якої з часом загубився.

► 1833 р. Московські солдати за наказом з Петербурга в один і той же день конфіскували в усіх мечетях Криму письмові документи, книги, історичні манускрипти татарською, турецькою та арабською мовами, серед яких було багато матеріалів про стосунки України-Русі із південними народами. На центральних площах запалали багаття. *«...У XVIII ст. Дике Поле затопило Крим новою хвилею варварів... Ці варвари не українці, це – московити...»*, (поет Максиміліан Волошин).

► 1834 р. Заснування Київського університету з метою так званої русифікації «Юго-Западного края».

► 1837 р. Після подвійного розгляду в Московській і Петербурзькій духовній цензурі заборонено друкувати рукопис Григорія Сковороди «Диалог», или разгагол о древнем мире». Московський комітет духовної цензури наполіг на передрукуванні виданої за його ж дозволом 1836 р. книги Григорія Сковороди «Беседа двое» зі значними купюрами.

1839 р. Ліквідація української греко-католицької Церкви на окупованій Росією Правобережній Україні. Сотні християн і багато священників було вбито, а 593 з них заслано до Сибіру. Замість них до України прислали московських «батюшок», чиновників-наглядачів у рясах.

► 1839 р. Заборона статті Михайла Максимовича «Сказание о Колиивщине». Міністр народної освіти С. Уваров у циркулярному листі до кураторів шкільних округ 24 грудня 1839 року доводив думку обер-прокурора синоду графа М.Протасова, яка зводилася до того, що *«подобные происшествия, слишком близкие нашему времени... желательно более изглаживать из памяти народа, нежели возобновлять в ней»*.

► 1840 року вийшов у світ «Кобзар» Тараса Шевченка з багатьма купюрами. А з поеми «Тарасова ніч» та послання «До Основ'яненка» цензор Петро Корсаков вилучив усі ті місця, де йшлося про гетьманщину і в яких поет сумував за втраченою козацькою волею. В поемі «Катерина» знято опис, пейзажу, в якому є рядок «Дуби з гетьманщини стоять», та інші місця.

► 1841 р. У грудні надруковано поему Т.Шевченка «Гайдамаки». В листі до Г. Тарновського 26 березня 1842 року поет писав: *«Я думаю, что вы меня хорошенько побранили за «Гайдамаки». Было мне с ними горя, насилу выпустил цензурный комитет, возмутительно да и конечно, насилу кое-как я их уверил, что я не бунтовщик. Теперь спешу разослать, чтобы не спохватились».*

► 1844 р. У поемі Шевченка «Тризна», яка вийшла у квітні 1844 у двох редакціях (у журналі «Маяк» та окремим виданням) цензори зняли уривок - роздуми героя про окрадену царизмом Україну (*«О святая! Святая родина моя! Чем помогу тебе, родная? И ты закована, и я...»*) всього 21 рядок. Слово «тиранам» було замінено на «строптивым».

► 1847 р. Цар Микола I, після доповіді йому III відділом матеріалів про Кирило-Мефодієвське товариство, звелів, окрім іншого: «...; 12) Напечатание сочинения Шевченка «Кобзарь», Кулиша «Повесть об украинском народе», «Украина» и «Михайло Чернышенко», Костомарова «Украинские баллады» запретить и изъять из продажи. 13) Цензорам, дозволившим печатать упомянутые сочинения, сделать строгий выговор... и от министра просвещения предписать вообще цензорам обращать на труды литераторов более строгое внимание»...

► 1847 р. М. Максимовичу не дано дозволу на видання в Києві науково-літературного місячника «Киевский собеседник», бо *«Государь Император изволил признать, что число существующих у нас журналов уже слишком велико».* Уряд не дозволив видання в Києві й «Киевской газеты».

Після розгрому Кирило-Мефодіївців цензура дуже суворо й недовірливо ставилася до українського слова. Як писав Микола Костомаров у статті-листі «Україна» до редакції журналу «Колокол» (опублікована 15 січня 1860): *«после Киевского дела запрещены были все сочинения обвиненных и цензура и шпионство начали ужасно свирепствовать против Малороссии; не только малороссийские книги подвергались недозволению являться на свет, приследовали даже ученые статьи о Малороссии на великорусском языке; самые названия Украина, Малороссия, Гетьманщина считались предосудительными».*

► 5 червня 1847, міністр народної освіти С. Уваров видав

циркуляр, яким зобов'язував цензорів дозволити публікації на державні й політичні теми *«только в пределах самой строгой умеренности»*.

► 1847 р. Розгром Кирило-Мефодіївського товариства і наказ цензорам суворо стежити за українськими письменниками, *«не давая перевеса любви к родине над любовью к отечеству»*.

► 1847-1857 р. Десятирічна солдатська каторга із «забороною малювати і писати» ось царська «нагорода» геніальному поету, маляру й мислителю Тарасу Шевченку. В. Белінський про Т.Шевченка у грудні 1847 написав: *«Здравый смысл в Шевченке должен видеть осла, дурака и подлеца... Этот хохлацкий радикал написал два пасквиля, один на государя императора, другой - на государыню императрицу...»*.

► 1848 р. За розпорядженням імператора Миколи I було засновано негласний комітет, який розглядав видання, які вже вийшли у світ, і доповідав цареві про все *«противоречащее видам правительства»*. Цим було запроваджено, поряд з уже діючою попередньою цензурою, ще й каральну цензуру.

► 1853 р. Покалічено видання «Літопису» Граб'янки. Між Київським цензурним комітетом та членами Київської Тимчасової комісії для розбору давніх актів, які готували до друку «Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки», виникла суперечка: цензура домагалася вилучення окремих місць, в яких вбачала *«особое пристрастие»* до української національності.

► 1854 р. Після семи років цензурних поневірянь вийшов упорядкований Амвросієм Метлинським збірник «Народные южно-русские песни». Причіпки цензури були настільки неймовірні, що викреслювався навіть такий рядок як «кінь гуляв на волі», (у другому збірнику «Альманах», який цензура протримала три роки й повернула геть знівечений).

► 1856 р. Синод заборонив продавати книжку Григорія Сковороди *«Брань архистратига Михайла со Сатаню о сем: легко бить благим»*, опубліковану з цензурними купюрами ще 1837 року.

► 1858 р. III відділ поліції не дав дозволу Пантелеймонові Кулішу на видання журналу «Хата», який мав бути присвячений словесності, історії, етнографії та сільському господарству. А ще конфіскували «Граматику» Пантелеймона Куліша, виданої в

Петербурзі 1857 р.

► 1859 р. Міністерством віросповідань та наук Австро-Угорщини в Східній Галичині та Буковині українську абетку замінено латинською.

► 1860 р. Після тривалої і складної боротьби з III відділом Петербурзьким цензурним комітетом, Головним управлінням цензури та Петербурзькою духовною цензурою вийшов з друку «Кобзар» Т.Шевченка. Зі свого доробку поет зміг провести через цензурні рогатки лише десяту частину - 17 творів. «Історія «Кобзаря» 1860 р. - один з найяскравіших прикладів тяжкого цензурного гніту в добу «ліберального» царювання Олександра I», - коментує цей факт В.Бородін, автор книжки «Т. Шевченко і царська цензура».

► 1860-1862 р. Відхилено клопотання про видання газет «Голос» (Київ), «Десна» (Чернігів), «Нива» (Полтава). Київському митрополиту Арсенію було передано 6 тисяч примірників «Букваря южнорусского», укладеного Т.Шевченком. Хоча це видання було дозволено світською і духовною цензурою, митрополит звернувся до обер-прокурора синоду О. Толстого, а той до начальника III відділу В. Долгорукова з проханням в'яснити *«каким образом высшее правительство смотрит на распространение в народе сего букваря»*.

► 1862 р. Припинено видання «Сільської бібліотеки», серії книжок спеціальних для народного читання, які друкував Пантелеймон Куліш у заснованій ним 1857 року друкарні.

► 1862 р. Закриття на Наддніпрянщині безплатних недільних українських шкіл для дорослих. Припинено видання українського літературного та науково-політичного журналу «Основа».

► 1863 р. Циркуляр міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва про заборону видання підручників, літератури та книг релігійного змісту українською мовою, якої *«не было, нет и быть не может»*.

► 1864 р. Прийняття в Росії статуту про початкову школу, за яким навчання має провадитись виключно російськ. мовою.

► 1864 р. до Москви було вивезено з території України тисячі пудів архівних матеріалів. Згідно з обіжником Міністерства юстиції від 3 грудня 1866 р. туди потрапила велика кількість документів ліквідованих установ із Волинської, Київської,

Катеринославської, Подільської, Херсонської та Чернігівської губерній.

► 1863 р. Сумнозвісний Валуєвський циркуляр тодішнього міністра внутрішніх справ Російської імперії Павла Валуєва до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою. Згідно з указом заборонялась публікація релігійних, навчальних і освітніх книг, однак дозволялась окрема публікація художньої літератури. Автор дослідження «Заборона українства 1876 р.» Федір Савченко (1930) документально довів, що «причиною нагінок на український рух 1862-1863 р. і пізніше була та небезпека, на яку звернув увагу Олександра II керівник військовим міністерством Мілютін. Він указав на можливість розповсюдження «хлопоманської» української пропаганди в армії через союз полковників Красовських з «хлопоманами» типу Антоновича й Чубинського. Він запевняв в реальному існуванні цього союзу, звертав увагу і скаржився на «безпечність» і «неуважність» до «хлопоманського» руху з боку місцевої адміністрації».

*****

Валуєвський циркуляр вважається одним із яскравих виявів шовіністичної політики російського самодержавства, спрямованої на посилення національного, духовного і політичного гноблення українського народу. Дію Валуєвського циркуляру було закріплено і розширено шляхом видання імператором

Олександром II «Емського указу» 1876 р, згідно з яким видання творів українською мовою заборонялося практично повністю.

*****

► 17 березня 1863 р. Київський генерал-губернатор Антоненков, відповідаючи на запит у зв'язку з підготовкою Валуєвим циркуляра, доводив, що вживання української мови з друку «не может быть оправдано ни свойствами языка, ни потребностью народа и имеет характер исключительно политический. Сторонники малороссийской истории, достигнув знания самостоятельности малороссийского языка, конечно, на этом не остануться, опираясь на отдельности языка, станут притязать на автономность Малороссии». Далі: «Из

праха Шевченка выродилась целая шайка самых рьяных сепаратистов», - писав цей начальник краю.

► 1863 р. З наказу Міністерства внутрішніх справ закрито газету «Черниговский листок» (після 6 серпня), яка подавала матеріали українською мовою, а її редактора Леоніда Глібова звільнено з посади вчителя гімназії. Заборона статті Миколи Костомарова *«Правы ли наши обвинители? (По вопросу об издании книг научного содержания на южно-русском языке)»*, підготовленої влітку для заснованої тоді в Петербурзі літературної і політичної газети «Голос». Це була відповідь ученого на випадки газети *«Московские ведомости» «против мало-русского литературного движения»*, а також і проти Валуєвського циркуляра, який, будучи таємним, не публікувався, але одразу ж увійшов в силу і був відчутий усім українством.

Видавництво М. Костомарова випустило для популяризації знань серед народу лише дві книжечки: «Арифметику» Кониського та «Оповідання з святого письма» Опатовича. Продовжити цю серію не дала реакція. А ще заборонили ввіз і поширення в Російській імперії львівського часопису «Мета».

► 1864 р. У Петербурзі вийшов збірник М. Носима (Матвія Симонова) *«Українські приказки, прислів'я і таке інше»*, з якого цензура ліквідувала понад 200 одиниць зібраного матеріалу.

М.Симонов у листі до О. Кониського, який перебував тоді на засланні в допрі Вологодської губернії, 14 березня повідомляв: *«Тепер більше спілкуюсь з приказками - цензура дає гарту доброго. З місяць тупав, поки дозволили контетувать її гаспидську виправдницькими листами, а тепер дає роботи, черкаючи усе і вздовж, і поперек, і задержуючи листи неділь на три»*.

► 1866 р. Видано інструкцію на потвердження заборони популярної літератури - українською мовою. Газетам «Губернские новости», які виходили в центрах губерній, заборонено друкувати українські етнографічні матеріали. Упродовж цього року в імперії не вийшло жодної української книжки.

► 1869 р. Запровадження польської мови, як офіційної в закладах освіти й адміністрації Східної Галичини. Закон, згідно з яким чиновникам усіх відомств у Російській імперії призначалася значна доплата за русифікацію українців.

► 1870 р. Роз'яснення міністра освіти Росії Д. Толстого

про те, що *«кінцевою метою освіти всіх іногородців, незаперечно повинно бути зросійщення».*

► 1874 р. В Росії запроваджено Статут про початкові народні школи, в якому підтверджено, що навчання має провадитись лише російською мовою.

► 1876 р. Імператор Олександр II видав (вищезгаданий) Емський указ про заборону ввозити до Росії будь-які книжки і брошури, написані «малоросійським наріччям», друкувати оригінальні твори та переклади українською мовою, влаштовувати сценічні вистави, друкувати українські тексти до нот і виконувати україномовні музичні твори. Указ «прийняти як загальне правило», щоб в Україні призначалися вчителі-московити, а українців спроваджувати на учительську роботу в Петербурзький, Казанський й Оренбурзький округах. Це «загальне правило» по суті діяло і за радянської влади - аж до проголошення Україною незалежності в 1991 р. Як наслідок, за понад 100 років з України у такий спосіб було виселено кілька мільйонів української інтелігенції, а в Україну «відряджено» на постійне проживання стільки ж росіян з доплатою до посадового окладу.

*****

Видатний педагог професор К. Ушинський (1824 р, Тула, Російська імперія - 22 грудня 1870 Одеса, Херсонська губернія. Кандидат юриспруденції і правознавець, один із засновників педагогічної науки та народної школи у Російській імперії, автор праць з теорії й історії педагогіки: «Як довго живе

народна мова в устах народу, так довго живе і народ. І нема більш нестерпного насильства, ніж те, що хоче відібрати від народу ту спадщину, яку створили численні генерації предків, що відійшли у небуття... Коли здригнеться душа людська перед убивством одної, недовговічної людини, то що ж мала б вона відчувати, коли посягають на життя багатовікової індивідуальності народу, того найвеличнішого з усіх творень Божих на землі»? Ці слова були широко оприлюднені саме в той час, коли царські сатрапи виношували план заборони української мови. Цей удар став особливо нищівним, бо унеможливив подальшу розбудову і зміцнення нації.

*****

► 1876-1880 р. Українських учених та педагогів М. Драгоманова, П. Житецького та багатьох інших звільнили з роботи за наукові праці з українознавства, а П. Лободоцького - лише за переклад одного речення з Євангелія - українською мовою. *«Немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинского как неисправных и положительно вредных в крае агитаторов... с воспрещением въезда в Южную губернию и столицы, под секретное наблюдение».*

► 1878 р. Т. Шевченко на перших сторінках мініатюрного «Кобзаря» виданого 1878 в Женеві у друкарні М. Драгоманова «Громада», вмістив текст Емського указу. (Це видання нелегально переправлялося до Росії). Емський указ вперше було оприлюднено у статті «До історії указу 1876 року», в журналі «Україна» (1907). Тим часом утиски української культури тривали. Праця Івана Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу», через заборону в Росії вийшла у Львові, який був не підвладний московському царству. Заборонено збірник пісень Миколи Лисенка. Знищено тираж книжки Пантелеймона Куліша «Хуторная философия и удаленная от света поэзия» та інше.

► 1881 р. Заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.

► 1881 р. Ф. Лебединцеву дано дозвіл на видання журналу «Киевская старина», але неодмінно з попередньою цензурою. Проте Головне управління у справах друку визнало «ненадлежащим удовлетворения» клопотання Олени Пчілки заснувати в Києві літературно-етнографічного місячника «Україна». Міністерство внутрішніх справ дозволило ставити п'єси українською мовою, обставивши це специфічною вимогою: щоб в один вечір, поряд з українськими наробітками, неодмінно ставили і російську п'єсу. Практично це проіснувало до 1991 року.

► 1883 р. Затятий переслідувач українського руху Київський генерал-губернатор О. Дрентельн, усупереч царському дозволу, заборонив українським театральним трупам виступати у Києві і на території генерал-губернаторства (Київська, Подільська і Волинська губернії).

► 1883–1886 р. Впродовж трьох років Мих. Старицький подавав до драматичної цензури під різними назвами, зі скороченнями і змінами, п'єсу «Не так склалося, як жадалося» (надруковану в альманахі «Рада» 1883 р. Дозволена до поста-

новки 3 грудня 1886 року. Перша п'єса І. Карпенко-Карого «Бурлака» (1883) дозволена до постановки в переробці 1889 року. П'єсу «Не так пани, як підпанки» драматург шість років боровся з цензурою, (п'єсу дозволили поставити 1904 року). Виходило до абсурду, цензор Рафальський, який пильнував журнал «Киевская старина» заборонив літеру «і» в українських текстах, натомість вимагав ставити «и», що призводило до лексичних непорозумінь («кінь» - «кинь», «віл» - «вил» та інше). Як приклад, поліція арештувала на Київській друкарні Кончак-Новицького книжки, надруковані за українським правописом.

► 1884 р. Заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх «малоросійських губерніях».

► 1886 р. Журналу «Київська старина» заборонено друкувати оголошення про передплату на львівський журнал «Руська історична бібліотека».

► 1886–1898 р. Цензурні поневіряння драми М.Старицького «Богдан Хмельницький». Автора заставляли безкінечно переробляти цей твір, давали зрозуміти, що в перекладі російською мовою він буде дозволений.

► 1888 р. Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами (українські прізвища переписують на російський лад).

► 1889 р. Петербурзька цензура заборонила видати в Одесі альманах - «Розмова» та книжку В. Чайченка «Князь Ігор». Цензурні заборони п'єс Марка Кропивницького з міста Єлисаветграда (драма «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», у переробленому варіанті «Нерівня», драма «Глитай або павук»; драма «Дві сім'ї»). На рукописі п'єси, в якій діють українські інтелігенти, черговий цензор вчинив резолюцію: *«Нет украинской интеллигенции, нет интеллигентов говорящих по-украински, а есть только такой сепаратист, как Кропивницкий, который все это выдумывает».*

Інший приклад, Київський цензурний комітет заборонив тексти Тараса Шевченка, покладені на музику Владиславом Зарембою («Минають дні, минають ночі») та Мик. Лисенком («По діброві вітер віє»).

► 1889 р. У Києві на археологічному з'їзді дозволено читати реферати всіма мовами, крім українською (абсурд).

► 1892 р. Заборона перекладати книжки українською мовою з російської (такого немає ні в одній державі світу).

► 1893 р. Управління у справах друку розпорядилося «заборонити в майбутньому випуск у світ окремим виданням поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки». Недопущення до друку збірки Лесі Українки «На крилах пісень» (Львів, 1893) за «предосудительное направление», роздумів авторки про недолю України, «*изнывающим будто бы под чужеземным игом*», за «*дикую мысль о том, что лучше бы Южной России погибнуть в волнах морских, чем пропадать в неволе*». У публікації листів Г. Квітки-Основ'яненка («Киевская старина») зроблено значні купюри тих місць, в яких ідеться про національні переконання українського класика.

► 1894 р., коли на престол вступив Микола II, О. Кониський подав петицію, підписану багатьма українськими вченими, про скасування Емського указу, але це прохання було відхилене. Коли ж воно було повторене вже на самому порозі революції 1905 року, то й тоді цар відповів: «*Несвоевременно*».

► 1894 р. Заборона друкувати оповідання М.Коцюбинського «На віру». Заборона ввозити в Росію збірку Павла Грабовського (Павла Граба) «Пролісок», видану того ж року у Львові.

Журналові «Киевская старина» заборонено друкувати український буквар з літературної спадщини Олександра Потебні та некролог на смерть О. Драгоманова.

*****

Понад 4 ст., різними законами, анафемами, указами, державними актами в українців намагалися відібрати мову. Україна за свою історію пережила дуже багато актів лінгвоциду (свідоме нищення мови, як головної ознаки етносу). В нашому матеріалі непросто розглянути майже півтори сотні (в історичних довідниках найчастіше зустрічається число 134) задокументованих актів придушення української мови. Кожне століття має свої особливості свідомого нищення української мови державами поневолювачами. Ще в 1627 р. указом царя Михайла наказано було книги українського друку зібрати й спалити. В школах на терені України, в шкільній грамоті «не знайшлося» місця для української мови: «её не было, нет и не будет»...

► 1895 р. Заборона головного управління в справах друку видавати українські книжки для дітей. У 1896 р. Б. Грінченко в одному з часописів писав: «Українські національні згадки, українську історію викинуто з читанок шкільних... А замість історії української, скрізь історія московська й викладається так, мов би вона нашому люду - рідна. Та ще й яка історія! Що стукнеш, то скрізь хвали та гімни земним царям-божкам: Павлові, Миколі, Катерині, Петрові: а ще хвала Суворовим, Корниловим, Скобелевим і всій російській солдатчині! Тут усякі «подвиги» рабської вірності» російським поневолювачам.

► 1895–1897 р. Заборонено видавати серію «Українська бібліотека», а також і під зміненими назвами «Наша бібліотека» і просто «Бібліотека». Петербурзький цензурний комітет заборонив для ввозу в Росію поему Івана франка «Панські жарти», видану у Львові. Заборона двох томів «Писань» Трохима Зіньковського, виданих Борисом Грінченком у Львові. Синові Леоніда Глібова - Олександру відмовлено в дозволі на видання народної газети для місцевого населення.

► 1898 р. Московський цензурний комітет дозволив до друку збірки Пантелеймона Куліша «Досвіток» (Харків, 1899), в якій зняв десятки рядків, зокрема, з поеми «Великі проводи»: «Розкується, покидає кайдани Вкраїна, аби в усіх була воля і душа єдина». Також заборонено для ввозу в Росію збірку Івана Франка «Зів'яле листя» з огляду на те, що надруковано її «кулішівкою». (Система Куліша - український фонетичний правопис, застосований Пантелеймоном Кулішем наприкінці 1850-тих р.). Заборонено друкувати оповідання Михайла Коцюбинського «Для загального добра» та казку «Хо».

► 1900 року з 45 українських рукописів, поданих до цензури, не дозволили 22. Можна було б укласти цілий каталог заборонених творів українських письменників, а також нездійснених творчих задумів. Пантелеймон Куліш, зокрема, не зміг видати III томи «Записок о Южной Руси», а також II-томне зібрання етнографічних матеріалів.

► 1900 р. і наступні роки. Російська цензура вилучає з текстів такі слова, як «козак», «москаль», «Україна», «Запоріжжя», «український», «Січ» та інші, які мають український національно-символічний зміст.

► 1903 р. На відкритті пам'ятника І. Котляревському у

Полтаві заборонено промови українською мовою.

► 1903 р. При перевозі нелегальної літератури з Галичини до Києва був ув'язнений Володимир Винниченко.

► 30 серпня 1903 р. На урочистому засіданні Полтавської міської думи в день відкриття пам'ятника Івану Котляревському місцева адміністрація не дозволила представникам Наддніпрянської України промовляти на українській мові й зачитувати вітальні адреси (виняток було зроблено для делегатів з Галичини). Тому свято було перетворено на похорон (мовчки клали на стіл адреси, дехто покинув зал засідань). Представник Харківщини Микола Міхновський на знак протесту проти цього незаконного акту, віддав міському голові Трегубову порожню теку, а текст привітання забрав, щоб повернути харківській громаді. Петербурзький цензурний комітет заборонив друкувати поезію Лесі Українки «Дим» у збірнику «На вічну пам'ять Котляревському». Заборонили ввозити в Україну збірку П.Грабовського «Пролісок», видану у Львові; Лесі Українки «Чужий» та оповідання Івана Липи «До п'ятого коліна».

Київський цензор сконфіскував український народний гімн «Ще не вмерла Україна» (видавництво - «Ранок»). Заборонено газету «Народна справа» (Одеса).

► 1905 р., за справою «Лубенської республіки» і «Громадської самооборони» постала перед судом Марія Левицька.

*****

«Лубенська республіка» - політико-адміністративний орган-комітет, створений у 1905 році у зв'язку з подіями Російської революції (1905-1907) в місті Лубнах тодішньої Полтавської губернії з представників українських національних сил, що фактично здійснював самоуправління на території міста і околиць (частини повіту) до 1907 року.

*****

► 1905 р. Кабінет міністрів Росії відхилив прохання Київського та Харківського університетів скасувати заборони щодо української мови. Ректор Київського університету відмовив 1400 студентам у відкритті чотирьох кафедр українознавства з українською мовою викладання, заявивши, що університет - це «загальнодержавна інституція», і в його стінах не може бути жодної мови, крім російської.

► 1905-1912 р. Міністерство освіти Російської імперії закрило 12 приватних гімназій, звільнило 32 директорів та 972 учителів, а 822 учителя «перевело» до інших шкіл за намагання запровадити у викладанні українознавчу тематику.

► 1906-1907 р. Закриття «Просвіти» в Одесі та Миколаєві.

► 1907 рік. Введено непомірно високе мито на ввіз україномовної літератури з Галичини (17 рублів за пуд). Циркуляр головного управління у справах друку губернаторам не дозволяв відновлення видавництва на українській мові, закритих за розпорядженням уряду.

► 1908 р. Через чотири роки після визнання Російською академією наук української мови таки «мовою», московський Сенат оголошує україномовну культурну й освітню діяльність шкідливою для царської імперії.

► 1908 р. Заборонено ввіз збірки Павла Грабовського «З півночі». У назві видання «Малороссийский родословник» авторів В. Лукомського і В. Модзалевського (т. 1–4) заборонено вжити слово «украинский».

► 1909 р. Київський Тимчасовий Комітет у справах друку наклав арешт на відривний календар на 1910 рік видавництва «Час» і порушив клопотання про притягнення до судової відповідальності осіб, винних у його випуску. Цей Комітет, який очолив запеклий україножер професор Т. Флоринський, дійшов висновку, що в календарі *«усматриваются непризнанные официально законами, тенденциозно придуманные термины - Украина в значении географически-этнографической области, заселенной украинцами вместо малоросами, и москали вместо великоросы...»*. Петербурзький центральний комітет іноземної цензури заборонив ввіз у Східну Україну збірки Мих. Коцюбинського «З глибини», виданої у Львові.

► 1910 р. Міністр внутрішніх справ Російської імперії П.Столипін видав циркуляр, яким звертав увагу губернаторів: *«на несоответствие русским государственным задачам образования обществ, предусматривающих узкие национальнополитические цели»*. При дослідженні цього розпорядження, особливим нагінкам було піддано всілякі українські товариства, передусім «Просвіта». А Київський Тимчасовий Комітет у справах друку заборонив брошуру Дмитра Донцова «Школа і релігія», видану у Львові, повість Мих. Коцюбинського

«Fata Morgana» (виданої у Львові), збірки Івана Франка «З вершин і низин», як такого автора, що є «поборником українського сепаратизму». Та все ж наприкінці 1905 року, в період «днів свободи» спілці двох українських благодійних товариств у Петербурзі вдалося взяти дозвіл на видання повного «Кобзаря». Перші 10 тисяч примірників такого «Кобзаря», розійшлися за три місяці. Наступного року здійснене друге видання, наприкінці 1910 видавець В. Яковенко здійснив третій випуск. Проте уряд злякався, що масовий інтерес до безцензурного «Кобзаря» у зв'язку з 50-річчям з дня смерті Т. Шевченка буде на шкоду «общественному спокойствию», і тому у 1911 році на всі випуски «Кобзаря» було накладено арешт. Книжки не знищили, але зажадали вирізати з кожної з них найкрамольніші уривки (а це 104 сторінки).

► 1910, 1911, 1914 р. Закриття «Просвіти» у Києві, Чернігові, Катеринославі (Січеславі) тощо.

► 1910 р. Закриття за наказом уряду Столипіна всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читати лекції українською мовою, створювати неросійські клуби тощо.

► 1911 р. Постанова VII дворянського з'їзду в Москві про російськомовну освіту й неприпустимість вживання інших мов у навчальних закладах Росії.

► 1914 р. Заборона відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка. Указ Миколи II про заборону всієї української преси (у зв'язку з початком Першої світової війни).

► 1914-1916 р. Кампанія русифікації в окупованій Східній Галичині, заборона українського друку, освіти, Церкви тощо. Закрито газети: «Рада», «Маяк», «Рілля», «Згода», «Слово» та інші; журнали: «Українська хата», «Літературно-науковий Вісник», «Дзвін», «Світло», «Сяйво», «Україна», «Рідний край», «Молода Україна», «Основа», «Записки Українського наукового товариства» та припинено видання енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем».

► 1915 р. Відповідно наказу начальника Київського військового округу, Київський губернатор видав розпорядження «*припинити на весь час воєнного стану всі періодичні видання на малороськом наречии*».

► До 1917 р. всім чиновникам в Україні платили 50% надбавки до заробітку за «*обрусение малороського края*».

У 1865 і 1870 роках в Російській імперії вийшло з друку на українській мові 5 книг; з 1866 року не вийшло жодної книжки; у 1877 – 2 книги, а 1880 – знову ні одної. 29 листопада 1914 року в Києві було заарештовано професора Мих. Грушевського, який давно муляв око властям, а тут початок Першої світової війни, і вони запустили версію про його шпигунство. Чотири місяці в Лук'янівській в'язниці, потім заслання до Симбірська. Родина Косачів, Лисенків, Русових, Мих.Коцюбинський та інші - всі вони були під пильним наглядом поліції.

*****

► 1916-1917-1918 р. Розпеченим залізом викорінювали український дух: *«Разъяснить всем, что «Украина» означает окраина Польши и России, и что никогда украинского народа не было. Всеми способами искоренять употребление названий «Украина» и «украинский». Нам надо украинскую интеллигенцию поставитъ на колени, это задача России. Кого не поставим - перестреляем».*

► 1918 р. Звіряча розправа московсько-більшовицьких військ під проводом есера Мих. Муравйова з 300 українськими героями - київськими гімназистами, студентами та вільними козаками біля залізничної станції Крути, поблизу селища Крути та села Пам'ятне, що стали на захист своєї вітчизни України. Майже всі полягли геройською смертю на полі бою, а захоплені у полон розстріляли. Перед розстрілом гімназист Григорій Пипський почав співати *«Ще не вмерла України...»*, а за ним і всі приречені на смерть.

► 26 січня 1918 р. Захопивши Київ, московсько-більшовицькі інтервенти за кілька днів розстріляли 5 тис. осіб, які розмовляли українською мовою, носили український національний одяг, або у кого в хаті висів портрет Т. Шевченка... За час перебування в Києві більшовики зруйнували багато будинків, знищили безцінні культурні, мистецькі, архітектурні та інші надбаня й вимордували тисячі ні в чому невинних людей.

► 1919 р. Після завоювання України більшовиками, йде знищення національно-свідомої частини населення та заборона всіх українських літературних, драматичних та усних творів. Ліквідація поляками Західноукраїнської Народної Республіки.

► 1921-1930 р. Московські окупанти та інші шовіністичні сили в Україні чинять шалений опір відродженню української мови та українсько-культурних традицій, яке пустило глибоке коріння в роки Української національної революції.

► 1922 р. Ліквідація українських видань на Кубані та в інших місцях проживання українців в СРСР поза Україною. Голова ВЧК Ф. Держинський наказує виловити українських дітей-сиріт і знищити. Баржі з українськими сиротами потоплено у Чорному морі. Проголошення «теорії» боротьби в Україні двох культур: міської (російської) та селянської (української), в якій повинна перемогти перша (російська).

► 1922-1934 р. Хвиля насильства проти неповторного і яскравого явища української та світової культури - кобзарства. Українські національні музичні інструменти — кобзу, бандуру та ліру - оголошують націоналістичними і знищують. Натомість в Україну завозять десятки тисяч примітивних («общепонятных») балалайок та гармошок. Кобзарі оголошуються жебраками і жорстоко переслідуються: «Багато кобзарів тоді пропало, кого ловили на базарі, кого вночі забирали на помешканні. Де б вони не з'явилися, їх забирали та відправляли до Сибіру».

► 1924 р. Закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, суді, освіті на підвладних полякам Західноукраїнських землях.

► 1924 р. Закон Румунського королівства про зобов'язання всіх «румунів», котрі «загубили матірню мову», давати освіту дітям лише в румунських школах.

► 1925 р. Остаточне закриття українського «таємного» університету в Львові.

► 1926 р. Лист Сталіна: «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» з санкцією на боротьбу проти «національного ухилу», початок переслідування діячів «українізації».

► 1929 р. Арешти українських науковців та духовенства, заміна їх в Україні російськомовними діячами. На території УСРР було заарештовано (і здебільшого розстріляно, або відправлено на довгострокову каторгу в концтабори) понад 120 тис. українців, головним чином інтелігенції. До звільнення і реабілітації дожили з них одиниці. Ліквідовано українські школи, середні спеціальні та ВУЗи на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході та інших землях, заселених переважно українцями.

Українська нація надто багатолюдна, щоб її було легко й цілковито знищити. Однак її релігійний, інтелектуальний і політичний провід – добірні і вирішальні частини її нації – є доволі нечисельними, тож їх легко ліквідувати. Саме тому радянська сокира з повним розмахом вдарила по цих групах, вдаючись до відомих знарядь масового вбивства, депортації, примусової праці, заслання і голоду. Цей наступ набрав систематичності: увесь процес повторювано знову і знову, щоби протистояти новим спалахам національного духу. Перший удар спрямований на інтелекцію – мозок нації, щоб паралізувати решту організму. У 1920, 1926 та 1930–1933 роках учителі, письменники, митці, мислителі і політичні діячі були убиті, ув'язнені або депортовані. Як подає журнал «Ukrainian Quarterly» за осінь 1948 року, тільки в 1931 році до Сибіру було заслано 51 713 інтелектуалів. Така сама доля спіткала принаймні 114 визначних поетів, письменників і митців, найвидатніших культурних провідників української нації.

*****

▶ 1929-1930 рр. Арешти визначних діячів української науки, культури, освіти, Церкви, харківський судовий процес над ними (процес «Спілки Визволення України»).

▶ 1932 р. Сплановано і здійснено за мовчазною згодою «світового співтовариства» акцію ліквідації українського народу. Свідоме знищення більшовицьким режимом українських селян - організацію голодомору. Централізоване переселення росіян у вимерлі села України. В Україні, яка володіє 40% світового чорнозему, умертвлено голодом до 10 мільйонів носіїв української мови, і саме селян, щоб зберегти зрусифіковане міське населення. Постанова ЦК ВКП (б) і РНК Союзу РСР про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі та Західній обл. від 14 грудня 1932 р, (окремі пункти):

а) - виселить в кратчайший срок в северные области СССР из станицы Полтавской (Север. Кавказ), как наиболее контрреволюционной, всех жителей... и заселить эту станицу добросовестными колхозниками-красноармейцами, работающими в условиях малоземелья на неудобных землях в других краях, передав им все украинские земли и озимые посевы, строения и инвентарь, скот выселяемых и т.д. (...)

б) - немедленно перевести на Северном Кавказе дело-производство советских и кооперативных органов «украинизированных» районов, а также все издающиеся газеты и журналы с украинского языка - на русский, как более понятный для кубанцев, а также подготовить и к осени перевести преподавание в школах на русский язык..., срочно проверить и улучшить состав работников школ в «украинизированных» районах.

*****

Факти. Протягом 1932-1933 років 5 мільйонів українців померли від голоду. Цю жорстокість 28 травня 1934 року 73-й Конгрес США засудив - як нелюдську. Була спроба охарактеризувати цей найбрутальніший вияв радянських звірств - як економічну політику, пов'язану з колективізацією пшеничних ланів та ліквідацією куркулів – як незалежних фермерів. Але, насправді, великих фермерів в Україні (1932-1933) було дуже мало. Радянський письменник Косієсс заявляв у газеті «Ізвестія» від 2 грудня 1933 р.: «Український націоналізм – це для нас головна небезпека». І щоб викоринити цей націоналізм і встановити жадливу одноманітність радянської держави, в жертву було принесене українське селянство.

*****

► 1933 р. Скасування в Румунії міністерського розпорядження від 31 грудня 1929 р., котрим дозволялося кілька годин української мови на тиждень у школах з більшістю учнів-українців. Телеграма І.Сталіна про припинення українізації і знищення більшості українських письменників.

► 1933-1941 р. Тотальне знищення та арешт 80% української інтелігенції російською окупаційною владою: інженерів, науковців, письменників, лікарів, вчителів тощо. Тисячі українців було страчено, а незліченні тисячі – запроторено на певну смерть до сибірських трудових таборів.

► До 1938 р. в рік друкувалося 259 українських письменників, після 1938 р. - лише 36. З 223 зниклих письменників лише 7 померли своєю смертю. Решту розстріляно, запроторено до концтаборів або іншими репресивними заходами вилучено з літератури. Таких масових убивств, як у 1930-х роках в Україні, історія ще не знала. Це був геноцид, організований і здійсню-

ваний комуністами, які в 1917 р. захопили владу в Російській імперії. Україну було перетворено на суцільний концтабір.

► 1934 р. Спеціальне розпорядження міністерства виховання Румунії про звільнення з роботи «за вороже ставлення до держави і румунського народу» всіх українських учителів, які вимагали повернення до школи української мови.

► 1930-1938 р. Заборона писати українські, національні за змістом, мистецькі та художні твори, досліджувати і вивчати справжню історію України, згадувати про голодомори. Історія і вся українська культура зобов'язані були звеличувати СРСР, загарбницьку політику і жорстокість комуністів, керуватися фальшивою імперською концепцією «*єдності трьох братніх слов'янських народів*». А ще розглядати росіян, як «старшого брата». Істориків, письменників, діячів культури радянська влада жорстоко переслідувала, їхні твори заборонялись або знищувались. Так, було спалено книги М. Киценка «Хортиця в героїці і легендах», зазнали утисків і гонінь історики М.Брайчевський, Я.Дашкевич, поет В.Сосюра, композитор К.Данькевич, письменник та кінорежисер О. Довженко і багато інших. Насаджувана система освіти та виховання була спрямована на те, щоб українцям прищеплювати відчуття меншовартості та зневагу до українських національних героїв.

► 1937 р. На відзначення 20-річчя приходу комуністів до влади в СРСР на Соловках було розстріляно понад тисячу діячів української культури .

► 1938 р. Постанова РНК і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей».

► 1939 р. Після чергового «визволення» Західної України, - закрили українські і відкрили російські школи.

*****

Примітка. 11 квітня 1945 року загін військ НКВС оточив кафедральний собор св. Юра у Львові та арештував митрополита Сліпого, двох єпископів, двох прелатів і кількох священників. Всіх студентів міської богословської семінарії вигнали зі школи, а професорів повідомили, що Українська Греко-Католицька Церква перестала існувати, її митрополит арештований, і його місце посяде єпископ, призначений радянською владою.

► 1946 р. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про затвердження українського правопису, наближеного до російського». Постанова ЦК ВКП(б) про «український буржуазний націоналізм». Гоніння на журнали «Україна», «Радянський Львів», «Дніпро», «Барвінок», «Перець». Головного редактора журналу «Україна» Ю. Яновського звільнено з роботи.

► 1947 р. У Польщі операція «Вісла»: розселення частини українців з етнічних українських земель. Депортація в Сибір населення Західної України. «Чистка» серед діячів української культури з обвинуваченням їх у націоналізмі новопризначеним з Москви секретарем ЦК КП(б) України Л. Кагановичем. Видано таємну інструкцію (на 157 сторінках) про вилучення з книгозбірень та списання в макулатуру 3600 назв книжок, автори яких були названі українськими буржуазними націоналістами.

► 1949 р. XXVI з'їзд КП(б)У вкотре засуджує український буржуазний націоналізм, погрожує українським діячам науки та культури, які ще залишилися на волі, вимагає від них таврувати «гнилу культуру буржуазного Заходу» й вихваляти «передову культуру» СРСР.

► 1951 р. Викриття газетою «Правда» (орган ЦК ВКП(б), «націоналістичних ухилів» в українській літературі. Студенти Харківського університету відмовилися складати іспити російською мовою. Тоді 800 з них було репресовано, а 33 студентів на закритому засіданні суду було засуджено до смертної кари і РОЗСТРІЛЯНО.

► 1958 р. Постанова Пленуму ЦК КПРС про перехід частини українських шкіл на російську мову викладання. Відповідну постанову прийняла і Верховна Рада УСРР.

► 1961 р. XXII з'їзд ЦК КПРС проголосив політику «злиття націй», що по суті означало тотальне зросійщення народів: *«Слід з усією більшовицькою непримиренністю викорінювати навіть найменші прояви націоналістичних пережитків».*

► 1962 р. Репресії проти захисників української мови. ЦК компартії України зобов'язує комуністів та місцеву адміністрацію «рішуче виступати проти консервативних традицій і звичаїв, проти будь-яких пережитків буржуазного націоналізму», найшкідливішими з яких було знання рідної мови, потяг до вивчення своєї історії та культури.

1964 р. Агент КДБ пересипає фосфором і підпалює примі-

щення Центральної Наукової Бібліотеки у Києві. На прилеглий території задалегідь була відключена вода, а пожежники приїхали лише через 4 години після підпалу. Вогонь знищив понад 600 тис. томів цінних українських архівних документів.

▶ 1965 р. Хвиля політичних процесів проти «українських інакодумців»: Б.Горина, О.Заливаха, В.Мороз, М.Осадчий, А.Шевчук та інші.

▶ 1969-1979 р. Серія загадкових пожеж у відділах україністики в бібліотеках Академії наук, музею «Софія Київська», у книгосховищі Видубицького монастиря у Києві, медичного інституту в Тернополі, Успенської церкви та Музею українського мистецтва у Львові. Аналогічні «загадкові» пожежі в цей час сталися у національних бібліотеках інших республік СРСР (Тарту, Самарканд, Ашхабад тощо). Вінні не виявлені.

▶ 1970 р. Суд над авторами «Листа творчої молоді Дніпропетровська» з протестом проти зросійщення української культури. Наказ Міністерства освіти СРСР про написання і захист наукових дисертацій лише російською мовою (їхнє затвердження тільки в Москві). Ситуація нерідко доходила до абсурду: російською мовою мусили виконуватися та захищатися навіть дисертації з питань української мови та літератури.

▶ 1972 р. Заборона КПРС відзначати ювілей музею І. Котляревського в Полтаві. «За недостатню боротьбу з націоналістичними проявами» усунуто від партійного керівництва першого секретаря ЦК КПУ - П. Шелеста (критика партійними цензорами його книжки під назвою «Україна наша радянська», в якій прославлялося запорозьке козацтво). Звільнено з Вищої партійної школи при ЦК КПУ 34 викладачів разом з її директором, заборонено книги майже сотні авторів, звільнено чверть секретарів з ідеологічних питань на всіх партійних рівнях, піддано чищенню низку наукових установ, а також Київський та Львівський університети. Розпочато тотальне знищення цвинтарів, де були поховані визначні діячі української науки та культури.

▶ 1972-1974 р. Політичні репресивні процеси проти українських дисидентів, зокрема проти Чортківської та Харківської групи. Загалом було заарештовано кілька тисяч осіб.

▶ 1974 р. Постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя створення СРСР», проголошення створення «нової історичної спільноти - радянського народу», офіційний курс на дена-

ціоналізацію.

► 1978 р. «Брежнєвський циркуляр». Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках».

► 1979 р. Ташкентська конференція «Російська мова - мова дружби і співпраці народів СРСР», накреслила нові заходи щодо зросійщення неросійських народів. Зокрема, «рекомендувалося» ширше впроваджувати російську мову в дошкільні заклади (російською мовою провадити позакласну й позашкільну роботу). У ВНЗ, де національна мова ще якось функціонувала (у Західній Україні), російською мовою (починаючи з 23-х курсів), читалися суспільні, загальноосвітні та спеціальні дисципліни. Показово, що для контролю виконання цієї «рекомендації» Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР запровадило навіть спеціальну форму звітності, що зобов'язувала ректорів регулярно подавати Міністерству «перелік спеціальних дисциплін, які викладаються російською мовою».

► 1979 р. Під Львовом вбито композитора-співака Волод. Івасюка, пісні якого мали виразно український національний колорит. Досі цей злочин не розкрито.

► 1983 р. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» (так званий «Андроповський указ»).

► 1984 р. Наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову. Початок в УРСР виплат підвищеної на 15% зарплатні вчителям російської мови (порівняно з учителями української мови).

► 1989 р. Постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови - як загальнодержавної».

► 1990 р. Прийняття Верховною Радою СРСР Закону про мови народів СРСР, де рос. мові надавався статус офіційної.

► 1993-1995 р. Посилення антиукраїнського терору в освіті, культурі, засобах інформації. Вбито десятки активістів національних партій та організацій у різних містах України.

► 1994 р. Намагання надати в Україні, російській мові статус офіційної. Заява Президента України -Кучми про його намір

внести поправки до чинного законодавства з метою надання російській мові статусу державної. Як наслідок – призупинення відновлення українських шкіл, переведення частини українських класів та шкіл - на російську мову навчання.

► 1995 р. Міністерство національностей України розробило напівтаємний «Проект державної програми... розвитку російської культури в Україні до 2000 року», в якій російська національна меншина отримувала більші права, ніж українці.

► 18 липня 1995 р. Неспровоковане зв'язне побиття українців у Києві (кілька душ загинуло, десятки покалічено) під час похоронної процесії святійшого Патріарха Київського і Всієї України Володимира (Романюка). Озброєні омонівці кидалися на беззбройних людей з криками «бей хохлов!», топтали і шматували державні прапори. Винних не знайдено.

► 12 вересня 1995 р. Заборона української організації УНА-УНСО без суду. Озброєні «тітушки» з антиукраїнських організацій домагаються ліквідації Державної Незалежності України-Русі. Почато видання паспортів, написаних 2 мовами (українською та російською). З метою деморалізації та духовного виродження населення (молоді), розповсюджують тисячі книг, сотні кінострічок, які проповідують і насаджують порнографію, ненависть та насильство.

► 1996 р. Збирають підписи під «референдумом» у Харкові про новий СРСР, хто відмовляється - кажуть: *«Вот Россия завоюет Украину, и мы тогда перебьём хохлов - по одному»*.

► 1996 р. Подальша криміналізація та зросійщення правоохоронних органів в Україні.

► 1998-2004 р. Інформаційний простір України майже повністю зрусифікований. Антиукраїнська політика урядів України призвела до того, що державну мову з української преси витіснила російська мова, співвідношення між ними 1:10.

► 2010-2013 р. Поетапне знищення української армії, теза: «Слабка армія – слабка держава» в дії.

► 2014. Анексія Кримського півострова Росією (повторно).

► 2014 р. Майдан – революція гідності. Московські націоналісти в ярості: «Те, кто скачал на украинском майдане должны быть повешены на собственных кишках».

► квітень 2014 р. Російська збройна агресія (гібридна війна) проти України. Протиправне проголошення ДНР та ЛНР.

ПРО ВІЛЬНИХ ЛЮДЕЙ І ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Наш книжний путівник дід Опанас вирішив розповісти своїм онукам, як в Україні вільних людей, (в правовому статусі – громадян), перетворили на фізичних осіб (колись так називали рабів, мігрантів, найманців, тобто «живий товар»), повністю позбавивши їх всіх прав та свобод (крім права народитися і померти). Зараз в Україні залишили українцям лише одні обов'язки. Давайте разом розберемося дещо за хронологією подій:

1). 16 липня 1990 Верховна Рада УРСР, виражаючи волю народу України, проголосила «державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повага і неподільність влади Республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Записано: «Громадяни Республіки всіх національностей становлять - народ України. Народ України є єдиним джерелом, державної влади в Республіці». Далі: «Українська Республіка здійснює верховенство права на всій своїй території».

- «Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України. Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовується з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян».

- «Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод».

2). 1991 рік: До цього періоду Україна була у складі СРСР, у статусі Української Радянської Соціалістичної Республіки, де всі були громадянами СРСР. Паспорт СРСР визначав народно-республіканську та національно-громадянську приналежність, тобто кожен був громадянином СРСР і в кожного в паспорті та у свідоцтві про народження стояла національна приналежність.

- Народна економіка - некомерційний простір: існували заводи, фабрики, цехи, майстерні, шахти тощо. Була власність: державна, народна, колгоспна, комунальна та індивідуальна. При цьому багатокладність економіки: союзний рівень, республіканський та місцевий рівень. Життєдіяльність громадян регулювалась: Цивільним, Сімейним, Житловим, Адміністративним та Кримінальним Кодексами.

2.1). 24 серпня 1991 відбулося проголошення незалежності України. На початок 1990-х років незалежність України визнали понад 130 країн світу, а 106 країн налагодили з нею дипломатичні відносини. Нині Україну - як незалежну, суверенну державу визнали 174 країни світу і 171 встановили дипломатичні відносини.

3). З 1991 року протягом п'ятирічного періоду тривав процес визначення суб'єктів для нової Конституції України. Україну (як титульний народ), представляють українці (для прикладу, Францію - французи, Німеччину - німці і так далі).

4). Акцентуємо, як 28 грудня 1994 вийшов Закон України «Про збір податку з прибутку підприємств» № 334/94-ВР.

5). 1996 рік - прийняття нової Конституції України – як Основного Закону. Це міжнародний договір корінного народу України (підкреслюємо УКРАЇНЦІВ) з іншими народами світу, які визнали суверенітет країни Україна і суверенітет українців, - проголошений у 1991 році. При цьому Конституцію країни «Україна» прийнято Верховною Радою: «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями». Суб'єктами Конституції України визначено людину і громадянина, які належать до корінного народу і національних меншин.

Розділ XV Конституції України визначав внутрішній розвиток країни «Україна» в період (1996-2001 роки), перехідних положень Конституції України та внутрішній розвиток країни України в період після закінчення дії перехідних (2001 р.) положень Конституції України (*в подальшому КУ*). Під час дії Перехідних положень КУ кожен мав право визначитися або в статусі корінного народу, або в статусі національних меншин. Скористалися цим правом тільки УКРАЇНЦІ, заявивши, що український народ існує і приймає спадщину від Української РСР...

А тим часом, починаючи з 1994 року (Закон України «Про

Державний реєстр фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів» № 320/94-ВР), починає діяти процес «офізичування» українців. Постановою КМУ від 28 вересня 1996 № 1182 йде перетворення вільних людей у фізичних осіб, не пояснивши народу соціально-правову суть цього статусу і його наслідки.

В цей період відбувається заміна Паспорта громадянина СРСР - на паспорт громадянина України. (Дія паспорта перехідного періоду закінчилася 1 вересня 2010 року). З паспорта нового зразка вилучена графа «національність», немає її і в свідоцтві про народження.

Економіку України поступово переводять на ринкові відносини: з'являються маленькі комерційні відділи, а потім повністю переводять в комерційний простір: заводи, фабрики, цехи, майстерні і так далі стають підприємствами конкретних власників. Народні природні багатства, вугілля, газ, електроенергію тощо - «прихватизували» спритні ділки. Почала діяти комерційна діяльність на свій страх і ризик, де все продається, все купується і нічого не виробляється. Закони України діють виборче: «Хто багатший – той і прав».

В результаті отримали:

- З цілісної Української РСР (згідно Конституції України 1996) виділилися дві юрисдикції: Суверенного Народу України і національної унітарної держави України (так звана «наша держава»), які взаємодіють відповідно до договору ТРДПАУ № 5535515469 і мають між собою дипломатичні відносини.

- З'явилися нові суб'єкти економічної діяльності: «фізична особа», «юридична особа», «комунальна власність», «приватна власність» тощо. Всіх зобов'язали перереєструватися: був приватний підприємець - став фізична особа-підприємець. Якщо це був приватний завод, фабрика, цех, майстерня і т. д. - стала юридична особа.

Поступово відбувалася підміна понять, зміна суті і смислового навантаження слів і термінів. Від цього ми багато чого втратили, і втрати ці дуже істотні! Як порівняти такі втрати, яких більше: економічно-матеріальних, чи гуманітарно-правових?

У період з 28 червня 1996 року, в порядку виконання положень Конституції України, корінний народ Україна самоорганізував свою економіку:

5.1) - в організаційно-правову форму Республіки Суверенного Народу України;

5.2) - в організаційно-правову форму Держави Титульного Суверенного Народу України.

Владні урядові фінансово-економічні системи корінного народу України відображають прийняті в Європі міжнародні стандарти. Держави Європи існують при корінних народах Європи. (Просимо вас набратись терпіння і прочитати до кінця).

В період дії перехідних положень Конституції України (28 червня 1996 - 28 червня 2001 року) корінний народ України самовизначився - як Суверенний Народ України. Суверенний Народ України отримав публічне визнання міжнародного співтовариства. Корінний народ України в межах історичного ареалу свого проживання створив:

5.3) - свою муніципальну міжнародну владно-адміністративну інфраструктуру на принципах Європейської Хартії про місцеве самоврядування;

5.4) - свою муніципальну міжнародну банківсько-фінансову інфраструктуру на основі ст.5 та ст.69 Конституції України;

5.5) - свою муніципальну міжнародну судово-правоохоронну систему на основі ст.55 Конституції України;

5.6) - свою некомерційну зовнішньоекономічну дипломатичну систему щодо будь-яких товарно-комерційних утворень - національних організацій торгівлі, регіональних організацій торгівлі і Світової Торгової Організації.

5.7) - правове існування корінного народу України визначено положеннями п.3 ст.92 Конституції України.

Народи самовизначаються в некомерційному економічному просторі. Народи само управляються поза комерційного економічного простору. Народи без всяких перешкод створюють міжнародні неурядові організації, представництва яких завжди є нерезидентами комерційних економічних просторів вільного обігу торгового товару.

Далі Увага! Будь-який представник Суверенного Народу України не є платником податку, податі («податку») на землю, не підпорядковується будь яким земельним рішенням рад, громад фізичних осіб і не є землекористувачем. Всі представники Суверенного Народу Україна, без винятку, є власниками землі в порядку спадкування історичної Батьківщини. Такий правовий

порядок визначається паспортом Республіки Суверенного Народу України.

6). Січень 2000 року - початок застосування та перехід зі статистичних загальних класифікаторів галузей народного господарства (ЗКГНГ) - на міжнародні класифікатори видів економічної діяльності (КВЕД). Під назвою різного роду реформ починається процес знищення колгоспів, заводів, фабрик тощо шляхом перетворення їх у підприємства та перереєстрацію в «товариства з обмеженою відповідальністю», відкриті і закриті акціонерні товариства і т. д.

7). Серпень 2001 року - завершення терміну дії Перехідних положень Конституції України:

► Вилучення із Законів слів з коренем «народ», далі йде перереєстрація Рад народних депутатів - в комерційні прибуткові організації (ст.52 п.3 Господарського кодексу України: «Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи»).

► Заміна печаток, в яких народне визначення структурної одиниці - замінені номером коду для «покращення». Так було вилучено з правового офіційного юридичного застосування поняття «народ», «людина» - в комерційному просторі національної унітарної держави України.

8). 2004 рік. Закінчено заміна паспортів громадянина СРСР на нові паспорти - громадянина України. Введення в правове поле країни України Цивільного кодексу, у зв'язку з чим визнати таким, що втратив силу з 1 січня 2004 Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року. Новий Цивільний кодекс України звужує права, надані Конституцією України, що суперечить ст. 22, 64 КУ: «Людина, як учасник громадянських відносин вважається фізичною особою». (Ст.24 ЦК).

Ніхто, в жодному офіційному документі не надав людям народу країни «Україна» роз'яснення щодо соціально-правової сутності терміну «фізична особа» (раб, мігрант, оstarбайтер, найманець, «живий товар», «живе тіло - дитя природи» тощо). І ніхто не звернув уваги на те, що всі люди, отримавши такий правовий документ, як «Картка фізичної особи - платника податків» з ідентифікаційним номером (який стає їх головним документом, бо без нього не відбувається жодної юридично значу-

щої дії), фактично були виведені за межі конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина та позбавлені всіх гарантованих їм Конституцією України прав.

Тепер до громадян України, поступово приходять розуміння, чому Конституція України не діє на території України. При цьому, Конституція України визнана однією з кращих у світі, в тому числі й тому, що в неї введено правовий суб'єкт – Людина. Сьогодні ми маємо Конституцію України (як основний Закон), суб'єктом якого є людина (корінний народ) і громадянин (національні меншини при корінному народі), і поряд діє Цивільний кодекс України (дзеркальна копія з Римського права - рабського права), суб'єктами якого є фізичні та юридичні особи.

Згідно з Конституцією України, кожен має право на самовизначення, але до тих пір, поки не отримав паспорт-картку, яка видається в обмін на паспорти перехідного періоду громадянина Україна та номер індивідуального коду. Самовизначитися у своєму правовому статусі можна двома способами:

8.1) - повернутися під правоздатність Конституції України, отримавши паспорт людини корінного народу України та вийти з-під юрисдикції комерційного простору;

8.2) - залишитися під юрисдикцією Цивільного кодексу України та отримати паспорт-картку фізичної особи, навечно закріпив за собою і всіма своїми нащадками правовий статус раба, мігранта, тобто повністю обезбарвленої людини.

Тут необхідно звернути увагу на те, що, згідно з Постановою КМУ № 190 від 24 лютого 2010 року, функції з реєстрації місця проживання та перебування фізичних осіб в Україну покладено на Державну міграційну службу. «Паспортні столи» виведені із системи МВС, а на їх місці відкриті «Відділи реєстрації фізичних осіб, громадян та осіб без громадянства». Запитання, чому держава розрізняє ці три категорії осіб в системі Державної Міграційної служби.

*****

Після самовизначення повторно зміна правового статусу неможлива: отримавши паспорт-картку фізичної особи (міграційну картку мігранта) Ви назавжди втрачаєте можливість отримати правовий статус людини і передати його своїм нащадкам, але, отримавши паспорт людини корін-

ного народу України – Ви не можете знизити себе в статусі та правах і свободах людини і громадянина корінного Народу України. Цим Ви отримуєте правовий статус Людини корінного Народу України та вільно розпоряджається ним.

*****

9). 2004-2010 роки тривав процес поступового звуження прав фізичних осіб в Україні. Усі суб'єкти підприємницької діяльності перереєструються в економічні сектори комерційної діяльності S.11-S.15 (за класифікатором KICE). Все різноманітно структуроване за галузями економіки, а народне господарство України звужено до виробництва ринкових товарів та надання послуг (Наказ Держкомстату № 96 від 18.05.2005 р). «Про затвердження Класифікації інституційних секторів (KICE Україна)», де «S.14 - Домашні домогосподарства». Оподаткування діяльності в секторах від S.11 до S.15 завжди було несумісним з оподаткуванням діяльності виробничих секторів економіки і призвело до знищення виробництва, як такого. Все в Україні заповонила купівля-продаж та послуги.

10). 5 жовтня 2005 Рішенням Конституційного Суду України (справа № 1-5/2005) визнаються реалії, що статус всіх фізичних осіб перебуває за межами Конституції України, тобто права і свободи людини і громадянина гарантовані Конституцією, (увага) на фізичних осіб не поширюються. Народ не може складатись з фізичних осіб, народ складається з людей; наприклад, жінка і чоловік (це категорії людини) поєднуються в сім'ю, далі створюють сім'ї для народження дітей і продовження свого Роду. А вже з Родів складається НАРОД.

11). Сумнозвісний КВЕД визначає вид економічної діяльності і є документальним підтвердженням дієздатності. Весь світ, включаючи і Україну (ст.8 Конституції України), відзначає верховенство права. Верховенство по правоздатності, а не за вашою посадою. Правоздатність визначається КВЕД: по світовому стандарту (ISIC), за європейським стандартом (NACE), і по національному стандарту (KICE).

Саме тому Україна для входження в Євросоюз (в стандарти NACE) терміново повинна привести економіку у відповідність з правоздатністю. Тому всі українські Постанови, Рішення, Розпорядження регламентуються певним часом входження в загальний простір. Виконання цих документів дає об'єктам пев-

ну правоздатність і після закінчення Перехідних положень (тимчасових) виконати заднім числом ці умови буде вже неможливо. А Верховна Рада та Кабінет Міністрів України дуже часто в своїх нормативних документах йдуть в супереч Євросоюзу. Тому на українську владу дивляться, як на аборигенів з віддаленого острова, де економічна територія невпинно скорочується.

За розпорядженням КМУ № 976-р від 08.11.2007 року ця територія повинна скоротитися до 2012 року на 70%, а до 2018 року - до 10%. Але знайшлися мудрі Люди, високого рівня професіонали, фахівці з міжнародного права, внутрішнього законодавства, які протягом більше 10 років стежили за подібними процесами в Україні. Вони заявляють: офіційно зареєстровано в КВЕД 99.00.0 та визнані в міжнародних колах (S.2 - Другий світ) Державу Титульного Суверенного Народу України, Республіку Суверенного Народу України, Державу Українського Народу і Українську Народну Державу необхідно привести в повній відповідності з Конституцією (країни) «Україна».

12). 27.04.2007 року приймається Закон України № 997-V, яким визнається таким, що втратив силу Закон України «Про власність». «Юридичні особи, створені до набрання чинності цим Законом, зобов'язані протягом року з дня набрання чинності цим Законом привести свої Статuti у відповідність із цим Законом», тобто виключити з правовстановлюючих документів слова «власність, власники».

Це означає: Як фізична особа - ви раб (найманець, мігрант, «живий товар»), фізична особа власності мати не може. Приватизація - слово «Приват» (в перекладі) - добровільна відмова від своїх прав.

▶ Добровільна відмова від названого ... в Держактах.

▶ Нерухомість - відмова від ордера.

▶ Земельна ділянка - відмова від Сертифіката.

▶ Рухоме майно - при реєстрації в техпаспорті - вилучена графа ВЛАСНИК, а внесена графа ВЛАСНІСТЬ.

▶ При купівлі-продажу майна - вводиться в документ право третьої сторони.

▶ Так як фізичні особи не є суб'єктами Конституції України, то подальші дії, щодо їх долі з боку ВР і КМ набувають певної логіки. Для юридичних осіб: юридичні особи, вони перетворюються з колишніх власників - до певної години «X». Тобто в

охоронців майна, матеріальних та інших цінностей які примусово, або шахрайським способом будуть у них вилучені.

13). 16.12.2009 р. Наказ № 481 Держкомстату України визначає, що любі юридичні особи не є статистичними одиницями. Єдиний Державний Реєстр (ЄДР) та Єдиний Державний Реєстр підприємств та організацій (ЄДРПО) вже не мають на кінці букву «У» - Україна, тобто ці реєстри вже не є українськими, не належать Україні, їх хтось має і тримає за межами України. Щоб побачити всю картину, потрібно скласти її з окремих «пазлів» в одне ціле. Спробуємо це зробити:

13.1). Конституція України затверджує положення, згідно з яким в Україні рабства немає. Виходить, рабства немає, а раби є. Хтось вважає і тримає на території України рабів, бо враховує їх у реєстрах, які не є українськими, і не належать Україні.

13.2). Юридичні особи не є статистичними одиницями держави, але здають статистичну звітність. Питання: кому?

13.3). Відповідно до згаданого вище в Господарському кодексу України (ст.52 п.3) всі органи державної влади (в т. ч. правоохоронні) та місцевого самоврядування не мають права займатися некомерційною діяльністю. Тоді якою діяльністю вони зараз займаються в Україні? Відповідь - комерційною! Щоб займатися комерційною діяльністю, необхідно зареєструватися як юридична особа, яка не є статистичною одиницею держави і в українських реєстрах не числиться. АБСУРД.

Вдумайтесь. Починаючи з сільських рад і до депутатів Верховної Ради, міліції, прокуратури, судів, Кабінету Міністрів, податкових адміністрацій, Національного банку України - всі є юридичними особами, які в той же час не є статистичними одиницями держави України!

14). У 2010 році вийшов Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (народження, смерть, розлучення, шлюб і т.д.). Після народження дитина стає не людиною, а фізичною особою: бо від фізичної особи - народжується фізична особа (значить від раба - народжується раб). Колись ми були громадянами (народом) України, а зараз стали невільникими. Дивно, але Ст.1 п.2 цього Закону вказує: «Дія цього Закону не поширюється на *порядок* проведення реєстрації громадянства України», необхідний інший Закон України від 2.03.2016 р. № 207 «Про затвердження Правил реєстрації ...».

КАЗКА ПРО СОБОРНІСТЬ

Сідайте ближче до світла, каже дід Опанас своїм онукам, зараз я розповім вам цікаву казку про Соборність: - За глибокими морями, за високими горами, колись дуже давно розкинулася серед садів і полів могутня держава – Україна. Та напав на неї страшний грізний Змій. Застогнала земля від горя, полилася українська кров та гіркі сльози матерів. Змій людей полонив, а на землю наслав густі тумани, сонечко за хмари заховав. Усі ходили засмучені, убиті горем. І не було просвітку в житті людей, не було надії на краще життя.

Довго так страждав український народ, та людям набридло таке існування. Вони зрозуміли, що потрібно боротися за волю, незалежність ціною власного життя, бо ніхто за них цього робити не буде. Як вирішили, так і зробили. Вибрали з-поміж себе вправного козака Іванка й відправили шукати печеру, у якій Змій заховав їхнє щастя-долю – на ім'я Соборність.

Довго мандрував Іванко світами, збився з дороги та й заблукав. Сів на камінь біля дороги, та й згадав слова старого діда Тараса, який проводжав його в далеку дорогу і сказав: «Пам'ятай Іванку, шлях знаходить той, хто шукає». Подивився козак на зорі, послухався до свого серця й вибрав ту стежку, що до печери веде. Далі дорога йшла з перешкодами, аж ось і тридесяте королівство. Дивиться, а за деревами стоїть печера, вхід до неї замурований. Іван зіскочив з коня і став відкидати важке каміння. Півдня витратив Іван на те каміння, ось і вхід відкрився. Він до тієї печери, а там - Змій лютий-прелютий. Весь червоний і з більшовицькими зірками на спині. Удень і вночі не спить, Соборність охороняє, всіх залякує і відганяє.

Почали вони свою битву. Довго козак бився із Змієм, аж 70 років! Тільки земля гула та грім з неба падав. Відчув Іванко, що втрачає силу і знову в голові слова дідуся пролунали: «За рідний край життя віддати – то честь!» Зібрався з силами і посік шаблею Змія на мак. Як спустив змій останній дух, відрився таємний вхід, і побачив хлопець перед собою дівчину - Соборність. Поглянув, а вона – диво, дивне! Скільки не їздив, скільки не ходив, а ще такої чарівної красуні ніде не бачив. Соборність на обличчя гарна, а її вбрання ще краще: вишита сорочка з

тонкого полотна, барвистий вінок із жовто-блакитними стрічками та червоне намисто з калини. Підійшла дівчина Соборність до Іванка-лицаря і промовила: -Ти визволив мене, славний козаче, і за це я тобі дуже вдячна. – А зараз я виконаю мрію твого українського народу, ви станете самостійною країною, щасливо будете жити та сонцю радітимете

Взяв Іванко дівчину за руки й на вороного коня посадив та в рідний край повіз. Довго вони їхали, небезпеки долали, та все ж привіз він Соборність в Україну. Люди з великої радості не знали, що й казати, як дякувати долі, що козак Іван звільнив із тяжкого полону їхнє щастя-долю – на ім'я Соборність. І від того дня український народ проголосив на увесь світ, що він вільний, незалежний, а Україна – стала соборною державою.

Пройшло небагато часу і дівчина Соборність покликала в Україну своїх рідних сестер: Волю, Чесність та Справедливість. І ніколи від тоді, та й ніде у світі не було добріших і мудріших правительок, ніж вони. Розвіявся густий туман над Україною, вийшло на небо ясне сонечко й освітило землю навкруги. Щасливо зажила Україна, розквітла, а з нею й увесь народ. Ще й тепер вони там живуть-поживають, добра та щастя наживають, усі труднощі разом долають.

І промовив дід Опанас золоті слова: «Сказка ложь, да в ней намек, добрым молодцам урок». А далі звернувся до Президента та Прем'єр міністра соборної України: - Наші шановні пани Президенти та Прем'єри! Дякую Вам за щасливо-заможне життя в Україні від дня незалежності. Я почуваю себе «паном», але мені від цього не легше жити. Поставити б вас на наше місце, як проживає більша частина України, аби спробували прожити в державі, яку ви довели до зубожіння. Я не розумію, за яку «Україну» ви на Майданах так рвали на собі сорочки – за вільну, народну, чи свою кланово-олігархичну? Людям надаєте обіцянки, а собі добробут і багатство. Може, вам потрібно в другому руслі шукати щастя, а людям дати змогу забути про вас? Я звертаюся до вас, шановні пани: будь ласка, зробіть хоч п'ять кроків назустріч людям. Я хочу, щоб усі люди в Україні жили щасливо і в добробуті, а не тільки чергові псевдо лідери.

Зміст книги

Передмова	3
Перша глава. Мистецтво виживання	10
Прогулянка парком	11
Людина як первісний авангард	13
Мандрівка в часі	20
Несекретні історії неолітичної революції	29
Ті хто йшов попереду	42
Глибокі коріння України	46
Скіфо-сарматська доба в Україні	49
Сармати: життя продовжується	58
Загадкові племена: готи та гуни	62
Краєзнавчі етюди Єлисаветградщини	64
Друга глава. Шляхами державотворення	86
Генеза слов'ян	87
Дерево сильне своїм корінням	101
Утворення Київської Русі	117
Галицько-Волинське державне угруповання	125
Протистояння Київської Русі і монголо-татар	132
Звільнення України від Золотої Орди	143
Тартарія як чинник впливу	147
Литовсько-Польська експансія	152
Історичний зошит сповіді	158
Найромантичніші історії кохання в Україні	168
Третя глава. На зламі епох	198
Таємна мова рослин	199
Українське козацтво як суспільний прошарок	201
Рецепти успіху	209
1710: Конституція Пилипа Орлика	222
Руїна як наслідки розколу козацької еліти	227
Ліквідація Запорізької Січі та гетьманства	230
Коліївщина як народна непокора	237
Ескадрон гусарів жвавих	239
Нотатки про ХІХ століття	248
Україна в роки Першої світової війни	253
Україна у складі Радянського Союзу	257

Четверта глава. Втрачені світанки	261
Наша правда: території терору	262
Відлуння Московської «революції зверху»	267
Інтербелум як проміжок часу	273
Розгадки таємниці операції «Гроза»	283
Україна після Другої світової війни	323
Зразок цільної людини	325
Гіпотетичний воєнний глобальний конфлікт	332
Перед початком розвалу СРСР	334
Криворізький народний бунт	341
Проголошення незалежності України	348
Таємниці української незалежності	354
Етноси і нації	364
Яка держава потрібна українцям?	369
П'ята глава. Україна: корисні підказки	374
Народжені з попелу	375
Короткі історичні дати та події в Україні	384
Секретна агнотологія та невігластво	428
Про вільних людей і фізичних осіб в Україні	462
Казка про соборність	471
Зміст книги	473
Інтернет інформація, примітки та посилання	475
Використана література	479

ІНТЕРНЕТ ІНФОРМАЦІЯ, ПРИМІТКИ ТА ПОСИЛАННЯ

1). ІНТЕРНЕТ:

<http://dovidka.biz.ua>
<http://short.media/health/shkidlivi>
<http://senfil.net/index.php?newsid=75>
<http://cikavi-fakty.com.ua/cikavi-fakti-z-biologi%D1%97/>
<https://familytimes.com.ua/dity-i-shkola/obdarovani-dity>
<http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/11/8491>
<http://www.novosti-kosmonavtiki.ru/content/z24.01.12.shtml>
<http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/religion%20factor>
<http://uk.xlibx.com/4yuridicheskie/206956-1-d-vovk-pravo>
http://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-180
profibooks.org/g4355891-tsennye-bumagi-trejding
<http://bevisible.com.ua/google-adwords>
<http://expres.ua/news/2016/10/25/209610-540-milyoniv-rokiv>
<http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in>
<http://spadok.org.ua/rus/triada-davnoruskych>
<http://tyzhden.ua/Culture/197877>

2) ФОТО З САЙТІВ

<http://cosmosmuseum.info/>
<http://www.nkau.gov.ua/>
<http://krasnews.at.ua/>
<http://tyzhden.ua/Publication/3803>
<http://oda.zt.gov.ua/>
<http://www.nkau.gov.ua/>
<http://museum.cult.gov.ua/> <http://orbiter-forum.com/> та інші.
<http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf/HronolU/>
<http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf/HronolU/>
<http://www.novosti-kosmonavtiki.ru/content/z25.05.12.shtml>
<http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=25631&mainlang>
<http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf/NewsallU/>
<http://www.crist-kru.eu/contentdownload/presentation/CRIST>
<http://www.bagnet.org/news/tech/161320>
<http://www.bazarmedia.info/index.php/>
<http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf/Articles/>
<http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf/NewsallU/>
<http://www.novosti-kosmonavtiki.ru/content/z24.01.12.shtml>

<http://kpi.ua/ww2-katiusha#sthash.j28EQAlm.dpuf>
www.region.in.ua/elisavet/ (Кропивницький веб-ресурс)
<http://library.kr.ua/kray/shlakhovoy/eku.html> (портал Кіровоградської ОУНБ імені Чижевського).

3). ПОСИЛАННЯ:

1. lovelylife.in.ua
2. <https://postnauka.ru/longreads/78658>
3. <http://h.ua/story/46458/#ixzz4qwvkDpmQ>
4. <https://www.labirint.ru/reviews/goods/507517/>
5. <https://cheline.com.ua/news/society/>
6. <https://tsn.ua/ukrayina/grandiozna-sensaciya-dvi-ukrayinski>
7. <http://lovelylife.in.ua/noviny-dna/pravda-i-mify-pro>
8. http://zik.ua/news/2017/09/15/korona_abo_spadshchyna
9. [http://rada.gov.ua/_Закони_про_тимчасовий_державний_устрій_України_\(електронний_ресурс\).](http://rada.gov.ua/_Закони_про_тимчасовий_державний_устрій_України_(електронний_ресурс).)
10. Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України//Регіональні проблеми української історії: Збірник наукових праць. - Вип.1. - Умань, 2008. - С.44-58.
11. Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України//Вільне слово (Бухарест, Румунія). 2010. №3-4. - С.11.
12. Акт відновлення Української Держави // Енциклопедія сучасної України. Т.1. – К.: Національна Академія наук України, Наукове товариство ім.Т.Шевченка, координаційне бюро Енциклопедії сучасної України НАН України, 2001. – С.313.
13. Вільне козацтво // Енциклопедія сучасної України. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. С.547.
14. Вовк Ю.Є. Правова основа діяльності уряду УНР в екзилі // Південноукраїнський правничий часопис. №3, 2011. – С. 273
15. «Вісник Української Народної Республіки» // Енциклопедія Сучасної України. Т.4. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – С.618.
16. Грушевський М. [електрон. ресурс] <http://www.ukrcenter.com>.
17. III Універсал Української Центральної Ради [електронний ресурс] <http://rada.gov.ua/>
18. Гетьманців-державників Союз // Енциклопедія сучасної України. Т.5. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – С.582.
19. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і по-

няттях. - Луцьк: Вежа, 2000.

20. Державного відродження України. (Організація ОДВУ) // Енциклопедія сучасної України. Т.7. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – С.467.

21. Євангеліє на archives.gov.ua

22. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ). – Ф. V. – Оп. 1. – Спр. 51.

23. Конституція УСРР 1919 року

24. Конституція УСРР 1929 року

25. Конституція УРСР 1937 року

26. Конституція УРСР 1978 року

27. Конституція України від 28 червня 1996 року

28. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) [електронний ресурс] <http://rada.gov.ua/>

29. Комаровский А. Грушевский первый президент Украины? [електронний ресурс] <http://www.proza.ru/2008/10/08/332>.

30. Князівни та княгині Руси-України (X–XIV ст). Короткий нарис // Час і Події (Чикаго, США). 2012. – №25. – 20 червня (Частина 1); – 2012. – №26. – 27 червня (Частина 2). Там-же // Новий погляд (Львів). – 2012. – 13 липня.

31. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К. 1992.

32. На шляху до Української державності в Закарпатті (реконструкція визвольних змагань у XIX - початку XX ст.) / Співавтор В.Яремчук // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. - К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. - Т.ХХІІ. - С.300-319.

33. Офіційний сайт Президента Польщі [електронний ресурс] <http://www.president.pl/en/>.

34. Офіційний сайт Президента Литви [електронний ресурс] http://www.president.lt/lt/prezidento_institucija/lietuvos_respublikos

35. Офіційний сайт Президента Естонії [електронний ресурс] <http://www.president.ee/et/>.

36. Офіційний веб-сайт Культурно-археологічного центру «Пересопниця» (поселення на річці Стублі за 25 км від м. Рівне).

37. Пересопницьке Євангеліє // Сайт НБУ ім. В.Вернадського

38. Під яким прапором здобувалася й існувала українська державність. (Про Державний прапор України на підставі історії та фактів, а не емоцій) // Музеї України. – 2014. – 3 січня.

39. Русько-літописний варіант Символу Віри та теологічні системи латинської і візантійської триадології / Павло Гай-Нижник, Олег Батрак // Гілея. 2016. – Вип.108 (№5). С.25–39; – Вип.109 (№6). С.9–15.
40. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П.Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – 352 с.
41. Потворна сутність української влади, або в яку «державу» прагнуть загнати один з європейських народів // Час і Події (Чикаго, США). – 2012. – 21 березня. –№12.
42. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.) // Сайт Верховної Ради України, (сучасний переклад).
43. Офіційний сайт Президента України [електронний ресурс] <http://www.president.gov.ua/>
44. Українське «сьогодні» крізь призму українського «вчора» // Гілея. - 2010. - №42. - грудень. - С.80-85.
45. Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали, 1920-1992. Упоряд. В.Яблонський. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2012. – 840 с.
46. 20 років тому Україна стала правонаступницею УНР [електронний ресурс] <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/08/22/>
47. IV Універсал Української Центральної Ради [електронний ресурс] <http://rada.gov.ua/>
48. Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918-1920 рр.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. - К., Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. - Вип. XXIII. - С.326-348.
49. Чехович В.А. Державний центр Української Народної Республіки. Юридична енциклопедія. – К. Том 2: Українська енциклопедія, 1999. – С.153 – 154.
50. Хрещення Русі великим князем Київським Володимиром: обрання віри і цивілізаційно-політичного поступу // Гілея. – 2015. – Вип.102 (№11). – С.7–22.
51. Шишкін Віктор. Конституція, яка випередила час // День. — 2007. - 15 вересня.
52. Шемшученко Ю.С. Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975. Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] - К. : Українська енциклопедія, 1998.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. — К., 1881.
2. Бурдо Н. Зброя племен культури Трипілля-Кукутені // Військово-історичний альманах. — 2001. — № 2 (3). — С. 64–70.
3. Баткин Л.И. Итальянское Возрождение в поисках индивидуального. — М. 1989.
4. Бутенко Б.А. Енциклопедія Сучасної України. — Т.3. — К.: Національна Академія наук України, 2004. — С.651.
5. Белый А. Символизм как миропонимание. — М., 1994.
6. Борщак І. Енциклопедія Сучасної України. — Т.3. — К.: Національна Академія наук України, 2004. — С.378.
7. Брайчевський М.Ю. Конспект історії України // Старожитності. - 1991. - Ч. 2-3,4,5,6.
8. Брехуненко В. А. «Україніка» в приказній документації Московії XVI-XVII ст.: проблема реконструкції первісного складу // Український археографічний щорічник. - Київ, 2001. - Т. 5/6.
9. Брехуненко В. А. Московська держава і козацько-татарський військовий союз 1624-1629 р. // Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин. Збірник наукових праць. - Київ, 2003.
10. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. — К., 1988.
11. Бевз Т. Конституція Пилипа Орлика // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та інші. — К.: Парламентське видавництво, 2011. — с.356
12. Бульвінський А. Конотопська битва 1659 р. // Український історичний журнал. — 1998. — № 3-4.
13. Бульвінський А. Українсько-російська війна 1658-1659 р.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ: проблеми політичних та соціокультурних відносин. — К., 2003.
14. Величко С.В. Літопис. Т.1. — К., 1991.
15. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль: Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000.
16. Винар Л. Козацька Україна. - Київ; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003.
17. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. — К., 1991.
18. Відейко М.Ю., Терпиловський Р.В., Петрашенко В.О. Давні поселення України. — К., 2005.

19. Відейко М.Ю. Три епізоди з трипільських воєн // Військово-історичний альманах. – 2001. – № 2 (3). – С. 48–54.
20. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях.- Луцьк: Вежа, 2000.
21. Габермас Ю.Ф. Філософський дискурс модерну. — К., 2001.
22. Гай-Нижник П. Історія і національна безпека: «Досвід нашої державності початку ХХ ст. вказує українцям на просту істину – не варто нікого звинувачувати у втраті державності, окрім себе». День. – 2011. – №174. –29 вересня. – С.4
23. Головацкий Я.Ф. Книга о новом календаре, напечатанная в Риме в 1596 г. – СПб. 1877.
24. Горбачевский Н.И. Археографический календарь на 2 тыс. лет (325-2324) по юлианскому счислению и на 742 года (1583-2324) по григорианскому счислению. – Вильна., 1869.
25. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації; стосунки з Москвою та Варшавою. - Київ, 2001.
26. Грабовський С, Ставряні С, Шкляр Л. Нариси з історії у країнського державотворення. — К., 1995.
27. Грушевський М. С. Історія України-Руси. - Київ, 1993. - Т. IV: ХІУ-ХУІ віки - відносини політичні; Київ, 1994. - Т. V: Суспільно-політичний устрій і відносини в українсько-руських землях ХІУ-ХУІІ ст; Київ, 1995. - Т. VI: Життя економічне, культурне, національне ХІУ-ХУІІ ст. - С. 412-413; Київ, 1995. - Т. VII: Козацькі часи до 1625 р; Київ, 1996. - Т. IX-I: 1650-1654 роки. - Ч. 1.
28. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990.
29. Горелик М. Оружие Древнего Востока (IV тыс. – IV в. до н. э.). – М., 1993.
30. Дворнік О. Слов'яни в європейській історії та цивілізації, (переклад. з англ.) — К., 2000.
31. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. - М., 1995. 2000.
32. Дорошенко ДЛ. Нарис історії України. - Л., 1991.
33. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских казаков// – Владимир.: Типолитография Губернского правления, 1903. – Т.II. – 2108 с.
34. Энциклопедический словарь. Т. VI (12). - СПб.: Типолитография И.А. Ефрона, 1892.
35. Европейское просвещение и Французская революция XVIII в.: Сб. статей под ред. Г.С. Кучеренко. — М., 1988.
36. Ефименко А.Я. История украинского народа. – К., 1990.

37. Жариков В.М. Культурология. — М. 2003.
38. Закревский Н. В. Описание Киева: в 2 т. / Н. В. Закревский. — М., 1868.
39. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. — К., 1993.
40. Залізник Л.Л. Пізній мезоліт України// -К. Археологія. 1995.
41. Залізник Л.Л. Передісторія України X-V тис. до н.е. — К., 1998. — 307 с.
42. Залізник Л.Л. Заселення півночі Східної Європи за даними археології // Етнічна історія народів Європи.- Вип.5. - К., 2000.
43. Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. -К., 2005. 184 с.
44. Златоструй. Древняя Русь X-XIII веков. — М., 1990.
45. Знойно О.Л. Міфи Київської землі та події стародавні. — К., 1989.
46. Землеописание Российской Империи для всех состояний, Санктпетербургскаго Педагогическаго Института Ординарнаго Профессора Евдокима Зябловскаго. - Часть V. - Въ Санктпетербурге: Печатано въ Типографіи Дрехслера, 1810. - С. 255.
47. История Киева. Древний и средневековый Киев: в 3 т., 4 кн. Т. 1. — К., 1984.
48. Історія світової культури: Навч. посіб. — К., 1994.
49. Історія України. (За ред. Ю. Зайцева). — Л., 1996.
50. Іванцов І. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635-1638 р. - Київ, 2002.
51. Історія України: навч. посіб. / Ю. Г. Бадах, П. П. Притуляк. Л. В. Губицький та інші. - К., 2010.
52. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920—30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К., 1993.
53. Касьянов Г. Українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. - К., 1995.
54. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст. — К., 1993.
55. Крип'якевич І. Історія української культури. - К., 1994.
56. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — Кн. 2. — М., 1991.
57. Крикун Н.Г. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV-XVIII в. - К.: АН Украины, 1992.
58. Кизименко П.М. Пам'ять степів: Історичні нариси з минуло-

- го Кіровоградщини. - Кіровоград: ПБЦ «Мавік», 2003. - 245 с.
59. Карпов В. Мораль переходного періода. Кір-д. 2009. 464 с.
31. Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.
32. Карпов В. В ожидании выстрела Авроры. Кір-д. 2012. 556 с.
33. Карпов В. Козацькому роду нема переводу. К-д. 2012. 495 с.
34. Карпов В. Акценти сивої давнини, (1-2 том) К-д. 2012. 992 с.
35. Карпов В.Є. Запрещенная правда. Кіровоград. 2013. 391 с.
36. Карпов В.Є. Право на правду. Кіровоград. Код. 2013. 381 с.
37. Карпов В.Є. В пошуках істини. Кіровоград. Код. 2014. 534 с.
38. Карпов В.Є. Разорванная Украина. Кіровоград. 2015. 516 с.
39. Карпов В.Є. Подорож у часі. Кіровоград. Код. 2015. 736 с.
40. Карпов В. Центр України: читач як свідок. – К-д. 2016. 804 с.
41. Каргер М. К. Древний Киев: в 2 т. — М.: Л., 1958–1961.
42. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII - первой половине XIX в. - М.: Наука, 1976.
43. Кейзер Р. Тайны жрецов майя и ацтеков. Предсказания на тысячелетия. – М., 1997.
44. Климишин И.А. Календарь и хронология: Учеб. пособие. – М., 1990.
45. Климишин І.А. Календар і хронологія. – 5-те вид., доп. – Івано-Франківськ, 2002.
46. Костомаров Н.Н. Древний Киев. Вестник Европы. - Т. 1. - СПб. 1873.
47. Кривенко В., Шляховий К. «Символіка Кіровоградщини»: Альбом-каталог. – Кіровоград, 2002.
48. Кузик Б.М. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: 2 т. - Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005.
49. Кузик Б. М. В.; В. Білошапка. «Духовні скарби рідної землі» – Д.: АРТ-ПРЕС, 2007.
50. Кузик Б. М.; Л. І. Литвин. До цілющих джерел рідної землі. Наш край з найдавніших часів і до сьогодні. - К. 2006.
51. Кудрявцев О.В. О неправильном исчислении юбилейных дат, событий, имевших место до нашей эры. Вестник древней истории. – № 12. 1956.
52. Кузьмин А.Г. Начальные этапы древнерусского летописания. – М. 1977.
53. Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения. - М., 1988.
54. Куник А.А. Происхождение руссов. - СПб. 1872.

55. Ключко В. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 р. - до Р.Х.). – К.: Арт-Ек, 2006.
56. Когут З. Коріння ідентичності студії ранньомодерної та модерної історії України. - Київ, 2004.
57. Кривошеев Ю.В. Русь и монголы. Исследование по истории Северо-Восточной Руси. - Санкт-Петербург, 2003
58. Кром М. М. Россия и Великое княжество Литовское: два пути в истории//Англ. набережная. - Санкт-Петербург, 2000.
59. Культурология: основы теории: Учеб. пособие. - М., 2003.
60. Київський синопсис. - К., 1836.
61. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т.2. Полк Нежинский. – К., 1893.
62. Літопис гадяцького полковника Григор. Грабянки. – К., 1992.
12. Літопис Самовидця. – К., 1971.
63. Лалош М.Н. Сравнительный календарь древних и новых народов. – Спб., 1869.
64. Лалош М.Н. Времячисление христианского и языческого мира. – СПб., 1867.
65. Лапшин В.И. О старом и новом стиле. – СПб., 1897.
66. Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X-XVI в.: Династическая история сквозь призму антропоники. - М., 2006
67. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью//Пол. собр. рус. летописей. Т-1. - М. 2000.
68. Ломоносов М. В. Краткий Российский летописец. Т-6. 1952.
69. Магочій П. Р. Історія України. - К., 2007.
70. Миллер Г.Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах. – М.: Городская типография, 1846. – 154 с.
71. Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. – К., 2004. – С. 67-83.
72. Мицик Ю. Конопотська битва очима гетьмана Виговського // Старожитності. – 1994. – № 5-6.
73. Мицик Ю. А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. - Київ, 1995.
74. Мінгазутдінов І.О. Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975//Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х томах. - К: Знання України, 2004 - Т.-1 – 760 с.
75. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов//Полное собрание русских летописей. Т. 1. - М., 2000.

76. Нужний Д. Дистанційна зброя і свідчення про збройні сутички за кам'яного віку // Військово-історичний альманах. – 2001. – № 1 (2). – С. 82–103.
77. Нічик В.М. Петро Могила в Україні. - К., 1997.
78. Пашутин А. Н., Исторический очерк г. Елисаветграда. – Елисаветград: Литотипография Кр. Шполинских, 1897.
79. Пазинич В.Г. Геоморфологічний літопис Великого Дніпра. - Ніжин, 2007. 371 с.
80. Прокопий из Кесарии. О войнах с готами. - М., 1950.
81. Полное собрание законов Российской империи. – СПб: Печатано в Типографии-2 (Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии), 1830. – Т.ХVI: 1762–1765 г. – 1018 с.
82. Полонська-Василенко Н. До історії першої Новоросійської губернії (1764–1776 р). Запоріжжя ХVІІІ ст. та його спадщина. – Т. 2. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. – С. 40–56.
83. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині ХVІІІ ст. // Вежа. - №№ 1-7 (1995-1997).
84. Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи, съ 1649 года. - Томъ ХІІІ. - 1749-1753. - СПб.: Печатано въ Типографіи ІІ Отделенія Собственной ЕИВ Канцеляріи, 1830. - С. 552 ...-605.
85. Перетяткович Г. И. Поволжье в ХV -ХVІ в. (Очерки из истории края и его колонизации). - Москва, 1877.
86. Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648-1654). - Київ, 1940.
87. Петрунь Ф. Ханські ярлики на українській землі: (До питання про татарську Україну) // Східний світ. 1928. - № 2.
88. Плохий С. Н. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в ХVІ-ХVІІ в. - Киев, 1989.
89. Плохий С. Божественне право гетьманів: Б. Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні // Месіаеуаііса ікгаіпіса: ментальність та історія ідей. - Київ, 1994.
90. Плохий С. М. Крила протекції: до визначення правового змісту Переяславської угоди 1654 року // Месіаеуаііса ікгаіпіса: ментальність та історія ідей. - Київ, 1995. - Т. ІV.
91. Плохий С. Хмельниччина та євреї. Причини до ідеології повстання // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Львів, 1998. - Випуск 5.
92. Плохий С. Переяслав 1654: православний дискурс чи полі-

тична культура // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). - Київ, 2003.

93. Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. Канцелярія Новосербського корпусу (1754–1764 р.) Упорядники: В.Мільчев, О. Посулько. – Запоріжжя, 2005. – С. 43-96.

94. Пчелов Е.В. Рюриковичи: История династии. - М., 2001

95. Попович М.В. Нарис історії культури України. - К., 1998.

96. Радянська енциклопедія історії України. - К., Т-3. 1971.

97. Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. – Москва. 1963.

98. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. - М., 1981.

99. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовською. - Київ, 1998.

100. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. - Київ, 1998.

101. Русина О. Київ - Троя: передісторія та історія міфологеми // До Джерел. Збірник наукових праць. - Київ; Львів, 2004.

102. Рыкин П. О. Гибель князя Михаила Черниговского в свете традиционных монгольских верований // Россия и Восток. Традиционная культура, этнокультурные и этносоциальные процессы. - Омск, 1997.

103. Рыкин П. О. Александр Невский. Новгород и система соправительства на Руси в 1249-1252 г. Прошлое Новгорода и Новгородской земли. - Новгород, 1996.

104. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К., 1994. – С. 292-293.

105. Сапухіна Л.П. Соснівська битва. Матеріали другої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 1994. – С. 70-75.

106. Семенова П.П. (Под общей редакцией Вице-Председателя Императорского Русского Географического Общества). – Т-5. - Малороссия и Новороссия. – Ч-2. - Бессарабская, Херсонская, Екатеринославская и Таврическая губернии. - Съ 241 рисунком въ тексте, 11 отдельными политипажами и 3 картами. - Москва: Изданіе Товарищества М.О.Вольфъ, 1898. - С.171.

107. Сас П. Дипломатична місія Війська Запорозького до Москви у 1620 р.: проблеми взаємовідносин. - Київ, 2003.

108. Сватиков С. Г. Россия и Дон (1549-1917). - Белград, 1924.

109. Свєшніков І.К. Битва під Берестечком. – Львів, 1992.

110. Сокирко О. Конотопська битва 1659 р.: Триумф в час Руїни.

– К., 2008.

111. Соловьев С.М. Сочинения. Книга 6. История России с древнейших времен. Т. 11-12. – М., 1991.

112. Семенова Л. Е. Взаимоотношения Дунайских княжеств с Османской империей в XVI в. - Москва, 1989.

113. Сорокіна С. А. Кам'яні навершя булав доби енеоліту та бронзи (на основі колекції Національного музею історії України). Магістеріум. – 2005. Вип. 20: – С. 36–44.

114. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI - XVII ст. - Київ, 1991.

115. Синицына Н. В. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции. - Москва, 1998.

116. Сисин Ф. Поняття нації в українській історіографії 1620-1690 р. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Київ, 1992.

117. Скальковский А. Хронологическое обозрение Новороссийского края (1731–1823 г.) – Одесса: – Т.І. 1836. – 289 с.

118. Сурева Н. (упорядник), наук.ред. А. Бойко. Степова Україна у Законодавчій комісії 1767 р. – Запоріжжя. Т. 6. 2008. 336 с.

119. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд. - Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985.

120. Семчишин М. Тисячоліття української культури. - К., 1993.

121. Січинський В. Чужинці про Україну. - Л., 1991.

122. Скоропадський П. Спогади 1917–1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – 493 с.

123. Татищев В. Н. История российская. Т. 2. - М.: 1963.

124. Трепавлов В. В. Россия и кочевые степи. Проблемы в российской государственности // Восток. - 1994. - № 2.

124. Трепавлов В. В. История Ногайской Орды. - Москва, 2002.

125. Трубецкой Н. С. Наследие Чингисхана. Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. - Москва, 1995.

126. Флоря Б. Н. Родословие литовских князей в русской политической мысли XVI в. Восточная Европа в древности и средневековье. - Москва, 1978.

127. Флоря Б. Литва и Русь перед битвой на Куликовом поле. Куликовская битва. - Москва, 1980.

128. Флоря Б. М. Богдан Хмельницький і турецька протекція // Київська старовина. - 2001. - № 3.

129. Флоря Б. Н. Отношение украинского казачества к Речи

Посполитой во время казацких восстаний 20-30-х годов XVII века и на начальном этапе народно-освободительной войны. Славяноведение. - 2002. - № 2.

130. Франчук В.Ю. Остромирове Євангеліє // Енциклопедія історії України у 10 томах. - К.: Наук. думка, 2010. 694 с.

131. Хейзинга Й. Осень средневековья. - М., 1988.

132. Хорошкевич А. Л. Русь и Крым: От союза к противостоянию. Конец XV - начало XVI в. - Москва, 2001.

133. Хорошкевич А. Л. Россия в системе международных отношений середины XVI века. - Москва, 2003.

134. Худяков М.М. Очерки по истории Казанского ханства. - Казань, 1929

134. Хижняк З.Л. Києво-Могилянська академія. - К. 1991.

135. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 3806. Оп. 1. – Спр. 1.

136. Черкас Б. Остафій Дашкович - черкаський і канівський староста XVI ст. Український історичний журнал. - 2002. - № 1.

137. Чухліб Т. В. Міждержавні відносини у Європі на зламі Середньовіччя і Ранньомодерного часу: проблема сюзеренно-васальних стосунків. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів і до XVIII ст.). - Київ, 2002.

138. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 р. - Київ, 2003.

139. Шамрай С . До історії залюднення Степової України в XVIII ст. Записи історично-філологічного відділу ВУАН. –1929. – Кн. XXIV. - С. 207–302.

140. Шахматов А.А. Исходная точка летосчисления «Повести временных лет». Журнал Министерства народного просвещения. Кн. 3. – СПб., 1897.

141. Швидько Г.К. Документи канцелярії Новоросійської губернії до історії Запорізької Січі напередодні її ліквідації. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – Вип. 3. – 1998. – С. 30–35.

142. Щербатов М. М. История России с древнейших времен. - М., 1964.

143. Шляховий К.В. До історії найменування перейменування міста Єлисаветграда. Best-Marketing. – Кіровоград. 2010.

144. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Л., 1990.

Науково-популярне видання

Карпов Валентин Євгенійович
Горбенко Тетяна Сергіївна
Карпов Антон Валентинович

Всюди суцця сила слова

Другий том

Узгоджено з товариством «Знання» України від 15 лютого 2018 року. Рекомендовано до друку Кіровоградським будинком вчених (протокол № 2 від 24 лютого 2018 року).

Редактор: .....
Комп'ютерна верстка: .....
Технічний редактор: .....

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк .....
Облік. видав арк. .... Тираж 1000.

Видавець і виготовлювач .....
Адреса 25006, м. Кропивницький, вул. ....
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи № ....
від ..... тел.: .....